

Библиотека Library
културно наслеђе cultural heritage

Издавач
ПОКРАЈИНСКИ ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ, ПЕТРОВАРАДИН

За издавача
ЗОРАН ВАПА

Главни и одговорни уредник
ЗОРАН ВАПА

Рецензенти
Проф. др РУДОЛФ КЛАЈН
Проф. др АЛЕКСАНДАР КАДИЈЕВИЋ
Проф. др МИРЈАНА РОТЕР БЛАГОЈЕВИЋ

Ликовно-графичка опрема
МИРОСЛАВ ЛАЗИЋ

Графички прилози
Др ДУБРАВКА ЂУКАНОВИЋ

Фотографије
НЕДЕЉКО МАРКОВИЋ
Др ДУБРАВКА ЂУКАНОВИЋ

Лектор и коректор текста на српском језику
ВЕСНА БАШИЋ

Преводиоци
СРЂАН СТАРЧЕВИЋ
ФРЕНКЛИН КОРМАК

Лектор и коректор текста на енглеском језику
СРЂАН СТАРЧЕВИЋ

Штампа
ЈП СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК, БЕОГРАД, 2015.

Тираж
500 примерака

ISBN 978-86-80929-27-9

Објављивање монографије финансијски је помогао
Покрајински секретаријат за културу и јавно информисање АП Војводине.
© Copyright: 2015, Покрајински завод за заштиту споменика културе, Петроварадин

ДУБРАВКА ЂУКАНОВИЋ

АРХИТЕКТУРА

РИМОКАТОЛИЧКИХ ЦРКАВА ВОЈВОДИНЕ ОД 1699. ДО 1939. ГОДИНЕ

НОВИ САД, 2015.

Publisher
PROVINCIAL INSTITUTE FOR THE PROTECTION OF CULTURAL MONUMENTS, PETROVARADIN

For the Publisher
ZORAN VAPA

Editor-in-chief
ZORAN VAPA

Reviewers
Prof. RUDOLF KLEIN, Architect, Dr. Eng. Dr. Phil. Habil. D.Sc.
Prof. ALEKSANDAR KADIJEVIĆ, Art Historian, Dr. Phil.
Prof. MIRJANA ROTER BLAGOJEVIĆ, Architect, Dr. Eng.

Artistic Editor and Book Design
MIROSLAV LAZIĆ

Graphic contributions
DUBRAVKA ĐUKANOVIĆ, Architect, Dr. Eng.

Photographs
NEDELJKO MARKOVIĆ
DUBRAVKA ĐUKANOVIĆ, Architect, Dr. Eng.

Serbian language editing amd proofreading
VESNA BAŠIĆ

Translators
SRĐAN STARČEVIĆ
FRANKLIN CORMAC

English language editing and proof reading
SRĐAN STARČEVIĆ

Printed by
JP SLUŽBENI GLASNIK, BEOGRAD, 2015

Circulation
500-copy print run

ISBN 978-86-80929-27-9

The publication of the monograph was supported by the
Provincial Secretary for Culture and Public Information of the AP Vojvodina
© Copyright: 2015, Provincial Institute for the Protection of Cultural Monuments, Petrovaradin

DUBRAVKA ĐUKANOVIĆ

ARCHITECTURE
OF ROMAN CATHOLIC CHURCHES IN VOJVODINA FROM 1699 TO 1939

NOVI SAD, 2015

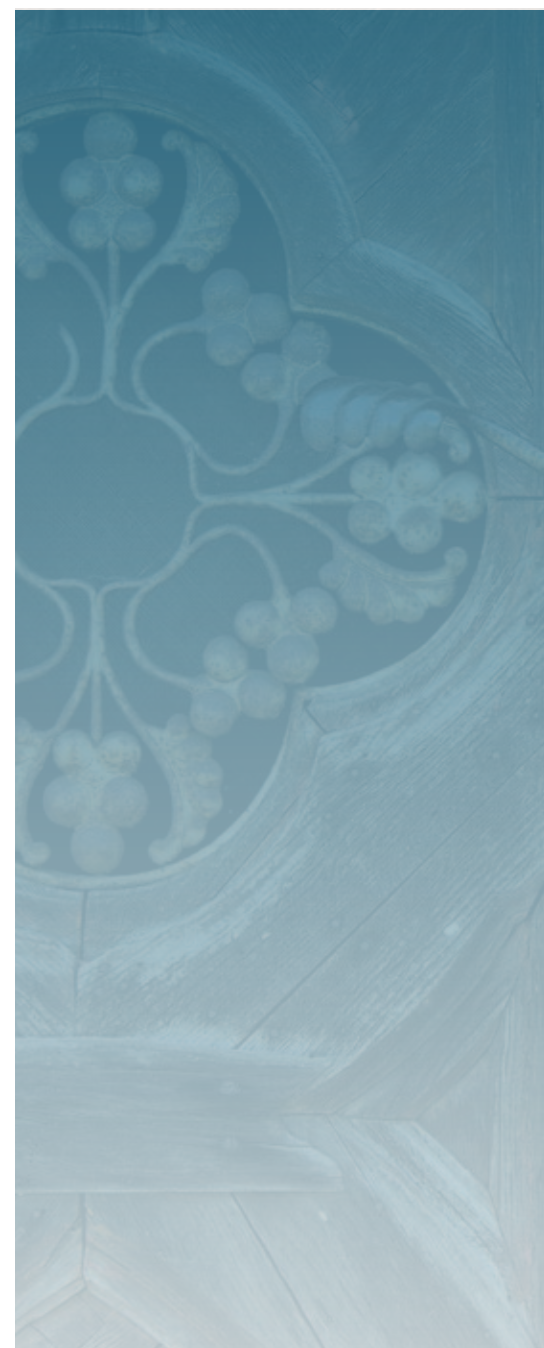
To Ivona and Simona

САДРЖАЈ

CONTENTS

РЕЧ АУТОРА

Потреба за истраживањем порекла и развоја архитектонске форме римокатоличких објеката, грађених у стилу барока, класицизма и историзма у Војводини, током 18, 19. и у првим деценијама 20. века, произашла је из чињенице да ова тематика у ранијој стручној и научној литератури није била значајно заступљена. Бавећи се архитектонском формом сакралних објеката овог периода кроз истраживање православних храмова грађених током 18. и 19. века на подручју Војводине[1], неминовно сам се дотакла и проблема архитектонске форме сакралних објеката других конфесија грађених на овом подручју у истом периоду. Изузетно вредан споменички фонд, који чини 243 сачувана сакрална објекта римокатоличке конфесије на подручју Војводине, већином монументалних грађевина, од којих је већина и данас у богослужбеној употреби, остао је на маргини интересовања истраживача, који су се бавили историјом архитектуре на подручју Србије, у последњих више од седамдесет година. Овој теми су се и истраживачки тимови у установама заштите само спорадично посвећивали, махом истражујући појединачне објекте. Фокус истраживача је био на проучавању стила примењеном при изградњи ових објеката и покретног материјала који се у њима чува, док је проблем просторног концепта, односа функције и форме објекта, порекла архитектонске форме и утицаји из центара Средње Европе и типологија архитектонских облика ових грађевина остао скоро потпуно неистражен. Из тога је произашла потреба за истраживањем порекла и развоја просторних и обликовних карактеристика архитектуре римокатоличких црквених грађевина грађених у стилу барока, класицизма и историзма током 18, 19. и у првим деценијама 20. века у Војводини, а у овој монографији је представљен део резултата тог истраживања.

Систематски рад на овом истраживању трајао је пуних пет година, а оквир истраживачког рада је одређен самом природом проучавања архитектуре црквених грађевина. Два су основна полазишта на којима је ово истраживање утемељено: идентификација и проучавање материјалних остатака културе посматраног периода и теоријско истраживање ширег историјског, друштвеног, културно-уметничког и градитељског корпуса у свим његовим појавним облицима. Паралелно са обимним, трогодишњим радом на терену у циљу формирања актуелне техничке и фото- документације о сваком појединачном проучаваном објекту, текао је и рад на стварању базе података из прикупљених необјављених и објављених извора (литературе, архивске и друге грађе) везаних за историјска и друштвена истраживања, културно-уметничке и архитектонске студије и религијски оквир. Значајан део истраживања чини и систематско проучавање објеката који су могли имати утицаја на појавне облике истраживаних објеката, односно дефинисање присутних историјских узора, реминисценција, носиоца развојног пута и следбеника. Спроведена истраживања

[1] Резултати вишегодишњег истраживања архитектуре војвођанских православних храмова објављени су у монографији *Православне цркве XVIII и XIX века у Бачкој – типологија архитектонских облика* (Ђукановић, 2009).

PREFACE

The need to explore the origins and development of architectural form of the Baroque, Classical and Historicist Roman Catholic buildings built in Vojvodina in the 18th, 19th and the first decades of the 20th century arose from the fact that this topic has not been adequately covered in the professional and scientific literature. During my research of architectural form of the Orthodox churches built in the 18th and 19th century in Vojvodina[1] I inevitably touched upon the problem of the architectural form of ecclesiastical buildings of other confessions from the same period. Valuable corpus of 243 preserved Catholic ecclesiastical buildings in Vojvodina, mostly monumental and most still in liturgical use, has been of marginal interest to researchers studying the history of architecture in Serbia for over seventy years. The research teams at the preservation institutions have dealt with this issue only sporadically, being primarily interested in the individual buildings. The researchers have focused on the style of construction and objects found in the buildings, while the issues of spatial concept, relationship between function and form, origins, influences and typology of the architectural forms and influences from the central European centers have remained almost completely unexplored. The monograph before you stands to fill this void as it explores the origins and development of the spatial and formal characteristics of Roman Catholic ecclesial architecture. It focuses on Baroque, Classical and Historicist style buildings from the 18th, 19th and the first decades of the 20th century.

The systematic work on this study lasted for five years, while the research framework was determined by the nature of the process of studying ecclesiastical architecture. The research is based on two starting points: identification and study of the material remains of the considered cultural period and a theoretical investigation of a broader historical, social, cultural, artistic and architectural environment in all its forms. The creation of a database containing published and unpublished sources (literature, archival and other materials) related to the historical, social, cultural, artistic, architectural and religious framework coincided with an extensive, three-year-long fieldwork, necessary for creating current technical and photographic documentation of each individual building.

A significant part of the research was a systematic study of other buildings that could have had an impact on the forms of those investigated, i.e. the identification of present historical models, references, leaders and followers in the development path. Research conducted on buildings from the wider environments and a comparative analysis with the subjects of the present study provided an insight into the origins of individual church forms, facilitated identifying the path and method of influence, which had led to the changes in architectural approach and made it possible to trace its spreading and development. Given the geographical location of the investigated buildings, the research covers the territory of present-day Vojvodina, the borderline areas of the former Austrian Empire, subsequently

[1] The results of several years of research on the architecture of Orthodox churches in Vojvodina were published in the monograph *Orthodox Church of the XVIII and XIX centuries in Bačka – the typology of architectural forms* (Đukanović, 2009).

на објектима из ширег окружења и њихова упоредна анализа са групом објеката који су предмет овог истраживања омогућили су увид у порекло појединих црквених облика, дефинисање путева и начина преношења утицаја, који су изазвали промене архитектонског концепта и праћење праваца њиховог распростирања и развоја. Зависно од подручја на коме су узорни објекти грађени истражена је територија данашње Војводине, рубна подручја некадашње Аустријског царства, односно Аустро-Угарске монархије (јужна Мађарска, Славонија и румунски Банат с једне стране, али и подручја римокатоличких бискупија у чијем саставу су били Банат, Бачка и Срем у истраживаном времену) и велики европски центри – Минхен, Салцбург, Беч, Праг, Темишвар и Будимпешта, у којима су се тада владајући укуси формирали и одакле су се по целој држави ширили, снагом своје уметничке свежине или државно наметнутог опредељења. Истраживања историје подручја историјских јужних мађарских области чији је један део чинила и територија данашње Војводине од великог су значаја за предметно истраживање јер осветљавају стварно стање друштвених, политичких и конфесионалних односа у време настанка проучаваних објеката. Посебно су важни резултати истраживања који доносе податке о друштвено-политичкој организацији и управном статусу појединих територија и тумаче њихов положај у ондашњем свеукупном државном и друштвеном поретку. Не мање значајан основ за истраживање генезе изградње црквених грађевина представљају и резултати истраживања који су се бавили црквеном организацијом у оквиру Римокатоличке црквене заједнице, њеном хијерархијом и статусом појединих бискупија, али и самих жупа у време настанка проучаваних објеката. Истраживања која тумаче друштвене и религијске каноне онога доба, општа нормативна акта, а посебно грађевинске прописе и уметничке приручнике такође су драгоцен основ за тумачење карактера, капацитета, величине, примењеног стила и појавних облика појединих склопова, а посебно декоративног програма на црквеним грађевинама. Сва претходна истраживања која се баве архитектуром римокатоличких црквених грађевина у свим бившим земљама Аустријског царства и касније Аустро-Угарске монархистичке уније, почевши од оних у којима се тумачи појава и историја Римокатоличке цркве у Централној Европи до појединачних студија случаја драгоцен су и директан основ за истраживање историје жупа и саме црквене грађевине, али и порекла форме и облика групе проучаваних објеката. Резултати упоредних анализа свих појавних облика црквених грађевина, уз сагледавање и откривање узрочно-последичних веза између политике, идеологије, религије и друштвене улоге Цркве и начина њиховог испољавања у дискурсима богослужења и архитектуре као његове сцене, као и типолошка систематизација истраживаних објеката кроз сагледавање процеса развоја црквених грађевина у односу на решавање проблема функционалних, конструктивних, технолошких и ликовних захтева у архитектури црквених грађевина представљају најзначајнији део овог истраживања. За класификацију и тумачење добијених резултата као основ су узети ранији релевантни радови који се баве типологијом архитектонских облика. У овом раду је прихваћен и доследно примењен „матични модел“ академика Рудолфа Клајна (Klain, 2011) – комплексна типолошка анализа којом су равноправно обухваћене све одлике архитектуре објекта – просторни склоп и декорација екстеријера, просторни односи и стил/декорација ентеријера и урбанистички однос објекта са микро и макро окружењем. Од великог су значаја и типолошке анализе спроведене на групи објеката истог или блиског временског периода на одређеном територијалном оквиру и то у смислу дефинисања карактера изразитог типа грађевина и препознавања тако дефинисаних типолошких карактеристика и на другим подручјима бивше Монархије. С обзиром на обим и комплексност материјала поред коначних закључака везаних за теоријска и практична знања о проучаваној теми отворен је и низ питања, којима се досадашња истраживања нису бавила, као што су нпр. утврђивање улоге материјалне и духовне културе, друштвеног система и политичког аспекта у процесима

the Austro-Hungarian Empire (South Hungary, Slavonia and Romanian Banat on one side, as well as the area of the Roman Catholic dioceses comprising Banat, Bačka and Srem in the studied period), and major European centers, such as Munich, Salzburg, Vienna, Prague, Budapest and Timisoara. Contemporary cultural expression established in these centers spread throughout the country by the power of their artistic vigor or state-imposed policies.

Research of the history of the southern area of the Kingdom of Hungary, part of which comprised present-day Vojvodina, is of great significance, as it reveals the real state of social, political and religious relations in the time of construction of the buildings studied. Especially important are the data on the socio-political organization and administrative status of certain territories since it explains the role and position of these territories within the country and wider society in general. The results of the research on the organizational structure within the Roman Catholic Church, and the status of individual dioceses and parishes during the construction of these buildings, were equally important in investigating the genesis of the individual buildings. Examination of social and religious canons and general normative acts of the time, especially building regulations and art manuals, was also useful in the interpretation of the character, capacity, size, style and applied forms, especially decoration, of church buildings. Previous research of the architecture of Roman Catholic churches in former countries of the Austrian Empire and later the Austro-Hungarian Empire, starting from those explaining the phenomena and history of the Roman Catholic Church in Central Europe, to individual case studies, are a valuable and strong foundation for researching the history of parishes and churches, and the origin of the form and shape of the investigated buildings.

The most significant part of this research are the results of the comparative analysis of all forms of church buildings, with observation and identification of the cause and effect relationship between politics, ideology, religion, role of the church and its manifestation in the discourse of liturgical rituals and architecture of the church, as well as a typological systematization of the individual buildings by understanding the development process of fulfilling the functional, structural, technological and artistic demands of ecclesiastical architecture. Previous papers dealing with the typology of architectural forms provided some guidance and information in the process of classification and interpretation of the results. The paper which was accepted and consistently applied as a "parent model" is one by academic Dr. Rudolf Klein (Klein, 2011). It is a complex typological analysis that equally treats all the architectural features of a building – spatial organization and decoration of the exterior, spatial relationships and style/decoration of the interior, and the relationship between a building and the micro- and macro-environment. The typological analyses conducted on groups of buildings on the same territory and from roughly the same period were of great importance in defining the exceptional characteristics of the buildings, and recognizing defined typological characteristics present in other areas of the former empire.

As a consequence of the scope and complexity of the material, besides definitive theoretical and practical conclusions about the buildings studied, a number of previously unexplored issues opened up. Determining the role of material and spiritual culture, the social and political organization of the Roman Catholic community, positioning of its social role and, consequently, construction of churches and identifying the importance of specific religious requirements in the design and layout of church buildings, or the role of typical designs for churches in light of the state-proclaimed attitude of religious unitarism are just some of them.

I hope that this research, initiated in order to acquire new knowledge about the architecture of Roman Catholic churches built during the 18th, 19th and in the first decades of the 20th century in Vojvodina, in addition to its contributions to historiography, will be

организације Римокатоличке верске заједнице, позиционирања њене друштвене улоге и последично изградње црквених објеката, идентификација значаја посебних религијских захтева у конципирању просторног концепта и изгледа црквених грађевина или улоге типских пројеката за изградњу црквених грађевина у светлу државно прокламованог става о религиозном унитаризму.

Надам се да ће овај истраживачки рад, који је започет у циљу стицања нових сазнања о архитектури римокатоличких цркава грађених током 18, 19. и у првим деценијама 20. века на подручју Војводине, поред доприноса у домену продубљивања знања у аспекту историографије имати оправдање и у будућој примени остварених резултата. Са аспекта историографије резултати овог истраживања ће, надам се, бити драгоцена основа за будућа истраживања у области историје архитектуре посматраног периода у Војводини и другим деловима некадашње Аустро-Угарске монархије, како римокатоличке, тако и других конфесија, а нова сазнања и изведени закључци о месту, улози и вредности проучаваних објеката научно утемељена основа за извођење нове валоризације објеката који су предмет истраживања и можда за ревизију спомeничког фонда Војводине.

Ово обимно истраживање, које је спроведено у седам земаља (Србија, Румунија, Мађарска, Хрватска, Аустрија, Немачка, Италија) и које је, поред непосредног проучавања 243 објекта изграђена на територији данашње Војводине и низа објеката изграђених на територији других држава, обухватило и истраживање обимне грађе похрањене у бројним архивима, библиотекама и црквеним архивама у шест земаља и поред огромног личног ангажовања, не би могло бити реализовано без подршке људи и институција на које сам током рада била упућена.

Од суштинског значаја је била подршка Покрајинског завода за заштиту споменике културе из Петроварадина. Поред подршке стручњака ове установе, стручна помоћ и истрајност у заједничком теренском раду фотографа господина Недељка Марковића и лична и професионална подршка, помоћ и разумевање господина Зорана Вапе, директора ове установе културе, биле су кључне да се ово истраживање у спроведеном обиму реализује у релативно кратком року.

Током рада са великим бројем ималаца код којих је похрањена документација везана за истраживање (у употреби или на чувању), осим територијалне дислоцираности јављао се и проблем дозволе или сагласности за приступ овој документацији. С обзиром на чињеницу да је ово истраживање превасходно засновано на проучавању самих споменика и документације похрањене у црквеним архивама свих категорија, од суштинског значаја је било разумевање и подршка тројице бискупа у чијој је надлежности територија данашње Војводине. Захваљујући контакту оствареном преко Покрајинског завода за заштиту споменика културе са преузвишеном господом бискупом суботичким монс. др Јаношем Пензешем (Mons. Dr János Pénzes), бискупом сријемским монс. мр Ђуром Гашпаревићем и бискупом зрењанинским монс. др Ладиславом Неметом (Mons. Dr László Német) добила сам благослов за рад на овом истраживању (како за рад на самим споменицима тако и за увид у документацију која се чува у жупним и дијецезанским архивама) и драгоцену помоћ приликом остваривања контакта са бискупским ординаријатима и централним дијецезанским архивима при бискупијама или надбискупијама са седиштем ван територије Србије. Приликом рада у овим архивима и истраживању црквених архива значајну помоћ у истраживању су ми пружили господин Клаудијо Калин из Дијецезанског архива у Темишвару (Drd. Claudiu Calin, M.A. archivist of the diocese) и посебно темишварски бискуп монс. Мартин Рос (Excelenta sa Martin Roos, Episcop de Timisoara) са чијим сам благословом радила у овом архиву, као и архивар, др Влатко Доланчић, стручњаци читаонице при Архиву Ђаковачко-осјечке надбискупије, где сам радила уз сагласност монс. др Марина Сракића, ђаковачко-осјечког надбискупа и метрополита.

justified by the future application of the achieved results. From the standpoint of historiography, the results of this study will, I hope, be valuable for future research in the field of history of architecture in Vojvodina and other parts of the former Austro-Hungarian Empire, encompassing both Roman Catholic and other confessions' heritage. It is also my hope that the new insights and conclusions about the place, role and value of the buildings will lead to a new valorization of the buildings and possible revision of the list of cultural monuments in Vojvodina.

This extensive research was conducted in seven countries: Serbia, Romania, Hungary, Croatia, Austria, Germany and Italy. In addition to the direct study of 243 buildings in Vojvodina and a number of buildings in other countries, I conducted a comprehensive and extensive research of the materials stored in various libraries and archives in six countries. Despite my enormous personal commitment, this work could not have been realized without the support of the people and institutions I encountered in the course of the study.

The support of the Provincial Institute for the Protection of Cultural Monuments from Petrovaradin was of crucial importance. In addition to the support of the specialists from this institution, the technical assistance and perseverance in the joint fieldwork of photographer Nedeljko Marković, as well as the personal and professional support, help and understanding of Mr. Zoran Vapa, Director of the Institute, were crucial to the completion of this research in a relatively short period.

Working with such a large number of custodians of pertinent documents, either being archived or still used, apart from territorial dislocation, creates a problem of obtaining permission or consent to access this documentation. As this study was primarily based on the investigation of churches and documents stored in church archives, the understanding and support of the three bishops with jurisdiction over the territory of present-day Vojvodina were essential. Thanks to contacts made through the Provincial Institute for the Protection of Cultural Monuments with the Bishop of Subotica, mons. Dr. János Pénzes, the Bishop of Srijem, mons. MSc Đuro Gašparević, and the Bishop of Zrenjanin, mons. Dr. László Német, I received their blessing for the research and their permission to access the documents stored in church archives, as well as valuable assistance in making contact with diocesan authorities outside Serbia. I was provided significant research assistance by Drd. Claudiu Calin, M.A. archivist of the diocese and especially by the Bishop of the Diocese of Timisoara, mons. Martin Roos, with whose blessing I worked at the archives, as well as by Dr. Vlatko Dolančić and the staff at the Reading Room of the Archives of Archdiocese of Đakovo-Osijek, where I worked with the consent of the Archbishop mons. Dr Marin Srakić. Parish priests and priests from all parishes on the territory of Vojvodina also provided invaluable help with their kindness, patience and support when I turned to them for assistance regarding church tours, recording and studying the material in the parish archives.

Successful selection of material from the various archives and libraries depended greatly on the help of the experts at the government agencies, institutions, church archives or private collections (archives, museums, libraries, institutes for the protection of cultural monuments, church archives and archives, private custodians, etc.). The following people all showed great interest in this research and provided invaluable advice, suggestions and unselfish professional assistance: Ms. Vesna Bašić, senior archivist and librarian at the Historical Archive of Vojvodina, Mr. Szilveszter Dekany, archivist at the National Archives of Hungary, Mr. Gabor Farkas and Mr. Laszlo Paszti from the Szechenyi Library in Budapest, Ms. Angelika Milic and Mirjana Hurem from the Croatian National Archives, Ms. Rita de Tata and Mr. Franco Pasti from the Bologna University Library (Dott. ssa Rita De Tata, Dott. Franco Pasti) where I worked with the approval of the director, Ms. Biancastella Antonino (Dott.ssa Biancastella Antonino) as well as Mr. Filip Stuflesser and his associates from Studio Stuflesser (Ferdinand Stuflesser 1875

Својом љубазношћу, стрпљењем и подршком много су ми помогли жупници и особље свих жупа на подручју Војводине, којима сам се обраћала у вези са обиласцима и снимањима храмова и проучавањем грађе у жупним архивама.

Током сарадње и истраживања грађе која се чува у државним установама културе или институцијама, црквеним архивима и архивама или код ималаца архивске грађе (архиви, музеји, библиотеке, заводи за заштиту споменика културе, црквени архиви и архиве, грађа у приватном власништву, итд.), оперативност у избору и селектовању архивског и библиотечког материјала, у великој мери је зависила од стручњака запослених у тим установама. Не само наклоност према овом истраживању, већ и корисне савете, сугестије, и несебичну стручну помоћ, имала сам од госпође Весне Башић, вишег архивисте и библиотекара Архива Војводине, господина Силвестера Декањиа, архивисте Мађарског државног архива (Szilveszter Dékány, Magyar Országos Levéltár), господе Габора Фаркаша и Ласла Пастиа, директора Департмана архивске грађе из Сечењи библиотеке у Будимпешти (Farkas Gabor Farkas, Laszlo Paszti, Országos Széchényi Könyvtár), госпођа Ангелике Милић и Мирјане Хурем из Хрватског државног архива, госпође Рите де Тата и господина Франка Пастиа из Универзитетске библиотеке у Болоњи (Dott. ssa Rita De Tata, Dott. Franco Pasti) где сам радила уз сагласност директорке госпође Бјакастеле Антонино (Dott. ssa Biancastella Antonino) као и господина Филипа Штуфлезера (Filip Stuflesser) и његових сарадника из Студија „Штуфлезер“ (Ferdinand Stuflesser 1875 Studio D`Arte) из јужног Тирола, који су умногоме олакшали и убрзали реализацију овог истраживања.

Приликом истраживања старих и ретких књига, географских карата, као и у тумачењу страних појмова и стручних назива, посебно везаних за област државног и локалног законодавства и управе, велику помоћ су ми пружили др Александра Новаков, стручни сарадник Лексикографског одељења Матице српске у Новом Саду, Зоран Стевановић, архивиста Архива Војводине, проф. др Маја Станивуковић са Правног факултета Универзитета у Новом Саду и проф. др Горана Раичевић са Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. Од велике помоћи ми је било разумевање и помоћ и свих других стручњака и професионалаца запослених у институцијама и установама са којима сам сарађивала током овог истраживања и са којима сам током рада водила писану кореспонденцију или сам имала лични контакт.

Значајну помоћ на техничкој припреми графичких и других прилога за ову монографију су ми пружили сарадници из пројектног бироа „Studio D`Art“, посебно Ивана Сабо, Весна Ристић и Софија Симендић. Највећи део текста ове књиге финално је уобличен током вишенедељних боравака током протеклих неколико година у изолацији и миру куће на шпанској обали Средоземног мора захваљујући гостопримству и љубазности породичног пријатеља Дејана Рацића.

Неизмерно сам захвалана и својој породици, Ивони, Симони и Зорану, чије су огромно разумевање и бескрајо стрпљење за моју посвећеност раду и њихова несебична подршка уткани у сваки део ове књиге.

Studio D'Arte) from south Tyrol, who facilitated this research and contributed to its successful completion.

I received a great support during research of these old and rare books, geographical maps, and the interpretation of foreign and professional terms, especially in the area of government and local legislation and administration, from Ms. Aleksandra Novakov, PhD, expert associate in the Matica Srpska Library, Novi Sad, Mr. Zoran Stevanović, archivist at the Historical Archive of Vojvodina, prof. Maja Stanivuković, PhD, Faculty of Law, University of Novi Sad and prof. Gorana Raičević, PhD, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad. Understanding and assistance from other experts and professionals from institutions with whom I corresponded, or had direct, personal contact during the research was also very helpful.

Significant help in the technical preparation of graphic and other insets for monograph was provided by my assistants from the "Studio D'ART" Design Office, especially Ivana Sabo, Vesna Ristić and Sofija Simendić. Most of the text in this book was written during my several-week-long stays in the isolation and peace provided by a house on the Spanish coast of the Mediterranean, with the hospitality and kindness by a family friend Dejan Racić.

I would like to express my immense gratitude to my family, Ivona, Simona and Zoran, whose great understanding and limitless patience for my dedication to this project and unselfish support are interwoven in each chapter of this book.

УВОД

INTRODUCTION

ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА – АРХИТЕКТУРА КАО СТАТУСНИ ИЗРАЗ МОЋИ РИМОКАТОЛИЧКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У АУСТРИЈСКОМ ЦАРСТВУ И АУСТРО-УГАРСКОЈ МОНАРХИСТИЧКОЈ УНИЈИ

Временски, просторни и теоријски оквир истраживања

Политичка историја и време стабилизације политичких и економских прилика у Аустрији и Угарској након завршетка Аустро-турских ратова, наметнула је временски опсег истраживању. Проучавани период 18, 19. и првих деценија 20. века, односно време између 1699. и 1914. године, је у току самог истраживања проширен. Уочено је да замах изградње римокатоличких цркава на проучаваном подручју, без значајне промене у програму и стилским одликама, траје незнатно смањеним интензитетом и током друге и треће деценије 20. века и јењава тек пред почетак Другог светског рата. У циљу свеобухватног сагледавања продукције проучаваног градитељског периода, укључујући и закаснеле одјеке неоготике и историзма, истраживањем је обухваћено и време Првог светског рата и међуратни период, од гашења Аустро-Угарске монархије 1918. до 1939. године. Иако се у деценијама између два светска рата спорадично појављују и сакрални објекти чија архитектура одише свежином модерних идеја, код свих проучаваних грађевина насталих у периоду 1699–1939, уочава се јасна развојна нит истог градитељског опредељења. Објекти се међусобно разликују према примењеном просторном концепту и архитектонским и уметничким одликама карактеристичним за одређени временски период и стилски правац.

Просторни опсег истраживања дефинисан је данашњом административном територијом Аутономне Покрајине Војводине, односно административном територијом Зрењанинске (Dioecesis Zrenianensis), Суботичке (Dioecesis Suboticana) и Сријемске (Dioecesis Sirmiensis) бискупије. Како је у време изградње истраживаних објеката подручје Војводине било у саставу других административно-политичких јединица, а организација и надлежност римокатоличких бискупија над овом територијом се од почетка 18. века до данас више пута мењала, било је неопходно, у циљу сагледавања околности које су као последицу имале експанзију градње у Војводини, шире упознавање са градитељским активностима у водећим центрима Монархије, као и другим аустроугарским провинцијама. Препознавање облика и типова црквених грађевина које су биле заступљене у наведеном периоду у непосредном окружењу и шире на подручју целе државе, чак и других држава Централне Европе било је значајно за сагледавање порекла облика и других примарних и секундарних одлика архитектуре римокатоличких цркава Војводине у проучаваном периоду. Такође, било је важно и осветљавање ситуације у временима која су претходила проучаваном периоду – како утицаја средњовековног наслеђа, традиционалног градитељства, тако и утицаја из периода отоманске владавине овим подручјем.

Теоријски оквир истраживању представља феномен савремене, доминантне државне културне политике – дискурс официјелне културе, уметности и архитектуре Аустро-Угарске монархије, која се делимично развила из идеје религиозног унитаризма, коју је као неопходан предуслов мирног јавног живота, заступала аустријска царица Марија Терезија, експлицитно одбијајући постојање потребе за било каквим обликом религиозне толеранције.

CASE STUDY – ARCHITECTURE AS AN EXPRESSION OF POWER AND STATUS OF THE ROMAN CATHOLIC COMMUNITY IN THE AUSTRIAN EMPIRE AND THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE

The temporal, spatial and theoretical framework of the research

Political history and the period of a stabilization of the political and economic situation in Austria and Hungary after the end of the Austro-Turkish wars defined the time span of the study. The studied period of the 18th, 19th and the first decades of the 20th century, i.e. the time between 1699 and 1914 was expanded in the course of the research. The momentum of building Roman Catholic churches slightly reduced in intensity during the second and third decades of the 20th century and subsided just before World War II. In order to produce a comprehensive review of architectural production of the studied period, including belated echoes of Neo-Gothic and Historicism, the research includes the period of the World War I and the interwar period, from the dissolution of the Austro-Hungarian Empire in 1918 up until 1939. Although in the decades between the two world wars religious buildings whose architecture exudes the freshness of modern ideas occurred sporadically, in all the buildings studied dating from 1699 to 1939 a clear developmental thread of the same architectural concept can be noted. Objects differ according to the applied spatial concept and the architectural and artistic features characteristic of a particular period of time and style.

The spatial scope of the research is defined by the present-day administrative territory of the Autonomous Province of Vojvodina, i.e. the administrative territory of the dioceses of Zrenjanin (Dioecesis Zrenianensis), Subotica (Dioecesis Suboticans) and Sirmium (Dioecesis Sirmiensis). Since the region of Vojvodina was part of other administrative and political units during this period, and the organization and jurisdiction of Roman Catholic dioceses over this territory has changed several times since the beginning of the 18th century, it was necessary to review the circumstances that resulted in the expansion of construction in Vojvodina through a wider acquaintance with the construction activity in the leading centers of the monarchy and other Austro-Hungarian provinces. Recognizing shapes and types of church buildings from this period in the immediate surroundings and wider, in the entire country and even other countries of Central Europe, was important for understanding the origin of the forms and other primary and secondary architectural characteristics of Roman Catholic churches in Vojvodina. It was also important to shed light on the situation in the times prior to this period – the influence of medieval heritage, traditional architecture, and the impact of the period of Ottoman rule in this area.

The theoretical framework of the research is the phenomenon of contemporary, prevailing national cultural policy – the discourse of official culture, art and architecture of the Austro-Hungarian Empire, which was partly developed from the ideas of religious Unitarianism, a prerequisite for peaceful public life explicitly rejecting the need for any form of religious tolerance, advocated by the Austrian empress Maria Theresa.

Фокус истраживања

Према броју сачуваних споменика доминантно градитељско наслеђе у рубним подручјима некадашње Монархије настало је у годинама између 1699. и 1939, у периоду дугом скоро два и по века, који су обележиле значајне друштвене промене, јак привредни развој и велика градитељска експанзија. Фокус овог истраживања је значајан градитељски фонд од 243 сакралне грађевине римокатоличке конфесије настао у то време на подручју Војводине. Истраживање порекла и развоја архитектонске форме римокатоличких објеката, грађених у стилу барока, класицизма и историзма на подручју Војводине, током 18, 19. и у првим деценијама 20. века, као материјалног оквира доминантне и државно прихваћене религије, произашло је из потребе за промишљањем улоге архитектуре као дисциплине коришћене за дефинисање позиције и општег културолошког нивоа друштвене заједнице с једне стране, и као оквира за изражавање статуса и моћи римокатоличке конфесије у оквиру државно прихваћених религија Аустрије, односно Аустро-Угарске са друге. Дискурзивна културолошка, друштвено-политичка и религиозна клима која је владала од половине 18. века у Хабзбуршкој монархији (1745–1918, Аустријском царству 1804–1867, односно Аустро-Угарској монархистичкој унији 1867–1918) и њеним провинцијама манифестовала се и у архитектури црквених грађевина, државно доминантне римокатоличке конфесије. Тумачење до сада релативно мало истражене области архитектуре војвођанских римокатоличких цркава представља покушај да се осветле начини и средства којима је архитектура као дискурс одражавала владајуће друштвено-политичке, религиозне и културне тенденције и наметнула се као облик конфесионалног изражавања и као један од чинилаца у конституисању друштвеног, културног и државног идентитета.

Истраживање је засновано на проучавању архитектуре појединачних сачуваних грађевина, подигнутих на подручју Војводине у периоду 18, 19. и првих деценија 20. века (1699–1939) за потребе римокатоличке конфесије, које према примењеном просторном концепту, начину градње, материјализацији, конструкцији и декорацији у највећем броју случајева представљају одјек савремених стилских тенденција у архитектури Западне Европе. Истраживањем просторног концепта ових грађевина може се пратити еволуција у схватању организације просторног решења црквене грађевине и владајућих стилских вредности током посматраног периода. Промене у схватању просторне организације манифестовале су се кроз развој архитектонских облика и конструктивних решења и одредиле су унутрашњу поделу и функционалну организацију, начин формирања простора, избор конструктивних елемената и склопова, волумен и укупно просторно решење грађевине. Доминација одређених стилова у појединим временским периодима одредила је не само примену стилско-декоративног програма него и будући карактер унутрашњег простора, који дефинише примењен просторни концепт.

Периодизација – историјски преглед градитељске делатности

У овој студији је, на основу резултата спроведеног истраживања, усвојена стилска периодизација нешто другачија у односу на раније усвојену поделу на четири велика градитељска периода са изразитим стилским одликама архитектуре заснованим на средњовековним узорима, барокним утицајима, стилу позног барока и класицизма.[1] Усвојена је подела на шест градитељских временских целина заснована на детаљној

[1] У својој књизи *Уметност у Бачкој у XVIII и првој половини XIX века*, Оливера Милановић Јовић је дефинисала постојање четири градитељска периода током 18. и 19. века, који се могу повезати са стилским одредницама архитектуре или градитељским узорима. Прву групу објеката представљају грађевине, чија је архитектура заснована на средњовековним облицима, грађене почетком 18. века. Другу групу чине грађевине чија је архитектура настала под доминантним барокним утицајем. Грађене су у првој половини 18. века. Трећу групу чине познобарокне грађевине из друге половне 18. и с почетка 19, а четврту класицистичке цркве настале током 19. века (Милановић Јовић, 1998: 110).

Focus of Research

In terms of the number of preserved monuments, the most significant architectural heritage on the periphery of the former monarchy was created between 1699 and 1939, a period that lasted nearly two and a half centuries, marked by significant social changes, strong economic growth and large architectural expansion. The focus of this research is on the 243 Roman Catholic churches from that period in Vojvodina. The research arose from the need to reflect on the role of architecture as a discipline used to define the position and the general cultural level of the community on one hand, and as a framework for the expression of the status and power of the Roman Catholic denomination as the state accepted religion of Austria and Austro-Hungary on the other. The prevailing cultural, socio-political and religious climate from the 18th century in the Kingdom of Hungary (1745–1918) (1804–1867 the Austrian Empire and the Austro-Hungarian Monarchy Union from 1867 to 1918) and its provinces was manifested in the architecture of the church buildings of the dominant, state-approved Roman Catholic denomination. Interpreting the relatively unexplored field of the architecture of Roman Catholic churches in Vojvodina is an attempt to shed light on the ways and means by which architecture as discourse reflected the ruling socio-political, religious, and cultural trends and established itself as a form of confessional expression and one of the factors in the constitution of the social, cultural and national identity.

The research is based on studying the architecture of individual, preserved Roman Catholic churches, erected on the territory of Vojvodina in the 18th, 19th and the first decades of the 20th century (1699–1939), which, in terms of the applied spatial concept, building procedure, materialization, construction and decoration, mostly reflect the contemporary stylistic trends in the architecture of Western Europe. By understanding the spatial concept of those buildings we can trace the evolution of understanding of the organization of space in churches and the ruling stylistic values in that period. The changes in understanding the spatial organization were manifested in the development of architectural and construction solutions, thus influencing the internal division and functional organization, manner of creating space, selection of construction elements and units, volume and the overall space solution of the building. The dominance of certain styles in various periods determined not only the application of style and decoration, but also the future character of the interior, which in turn defined the applied spatial concept.

Periodization – historical overview of architectural activity

In this study, based on the results of the research, the stylistic periodization is somewhat different from the previously adopted division into four major architectural periods with significant stylistic features, medieval architectural models, Baroque influences, and the style of the Late Baroque and Classicism.[1] Proposed division is defined by the six construction periods based on a detailed analysis of individual buildings and an interpretation of changes in the architecture of Roman Catholic churches in Vojvodina in relation to the movements in architecture in major planning centers, as well as other peripheral areas of the monarchy. The proposed classification defines the periods

[1] In the study of sacred architecture of Bačka, Olivera Milanović Jović determined the existence of four architectural periods during the 18th and 19th century, that could be associated with stylistic features of architecture or architectural models. The first group of objects is being represented by buildings, whose architecture is based on the medieval forms, built in the early 18th century. The second group consists of buildings whose architecture was created under the dominant influence of the Baroque. They were built in the first half of the 18th century. The third group consists of the late Baroque period buildings, from the second half of the 18th and the beginning of the 19th century, and the fourth group is classicist churches originated during the 19th century (Milanović Jović, 1998: 110). This periodization was proven to be the correct one also in a study of architecture of Serbian Orthodox churches in Bačka (Đukanović 2009).

анализи појединачних проучаваних објеката и тумачењу промена у архитектури војвођанских римокатоличких цркава у односу на кретања у архитектури великих градитељских центара, али и других рубних подручја Монархије. Предложена систематизација дефинише временске периоде одређене годинама њиховог почетка и завршетка. Тако прецизно временско одређење се, како је резултатима истраживања детаљно образложено, не може прихватити дословно, с обзиром на то да рана или касна изградња у одређеном периоду почиње пре или завршава након годинама оквирно дефинисаног периода. Изградња у првим деценијама 18. века „*код које је препознатљива доминантна склоност ка средњовековним облицима*“ (Милановић Јовић, 1998: 110) је, с обзиром на савременост примењеног градитељског концепта (у односу на грађевине истог периода грађене у другим деловима Монархије) дефинисана као први период раног барока (1700–1745). Други период зрелог барока почиње тридесетих година 18. века (1734. године почиње обнова средњовековне грађевине фрањевачког самостана у Бачу), али се доминантно везује за низ објеката грађених у другој половини 18. века (1745–1795).[2] Трећи период (1795–1845) је везан за изградњу објеката богатијих и сложенијих просторних решења позног барока у последњим деценијама 18. века и објеката с почетка 19. века које карактерише комбинација каснобарокних и класицистичких решења. Четврти период (1845–1895) је време доминације класицизма у просторним решењима и обликовању римокатоличких цркава. Пети период историзма/академизма у црквеној архитектури почиње у другој половини 19. века, али се у усвојеној периодизацији везује за прелаз 19. у 20. век (1895–1918).[3] Једновремено са изградњом римокатоличких цркава у класицистичком духу, прихваћена су еклектичка схватања, а настају и прве грађевине са изразитим одликама романтизма и неоготике. Апсолутна доминација неоготике у римокатоличкој црквеној архитектури се може издвојити као шести период изградње (1895–1939) који траје све до краја проучаваног градитељског периода. Утицаји модерних праваца 20. века се срећу „у траговима“ на тако малом броју објеката да се овај период (осим због везе са историјским догађајима – време између два светска рата) не може издвојити због специфичних одлика и високих домета архитектуре.

Систематизација типских решења

Сакрална архитектура новог века се богатством варијантних решења у обликовно-просторном смислу разликује од сакралне архитектуре ранијих епоха, када су грађевине знатно доследније класификоване у типске облике лонгитудинално развијених грађевина, грађевина централног плана или комбинованих решења насталих просторним додавањем или органским прожимањем основних облика. Нови век у типолошком смислу доноси знатно већу слободу у смислу просторног обликовања и појаву низа варијетета у оквиру основног просторног типа грађевине. Богатство облика и решења настаје као резултат суочавања конструктивног и функционалног склопа грађевине, обликовања акцентовањем појединих делова објекта или њиховим концептуалним утапањем у целину и примене, некад промишљених, некад неселективних, унапред одређених просторних, димензионалних и пропорцијских односа. Поред систематизације грађевина према њиховом основном архитектонском концепту и примењеном декоративном програму, у овом истраживању је

Ова периодизација је усвојена као одговарајућа и у монографији *Православне цркве*... (Ђукановић, 2009).

[2] О проблемима обликовања простора у доба владавине барока види у *Барокна уметност и обликовање простора* (Мако, 1997).

[3] О појму, појави, месту и улози академизма и естетици академске архитектуре детаљно је писао Александар Кадијевић у: *Естетика архитектуре академизма XIX–XX век* (Кадијевић, 2005: 7–29).

in accordance with the start and finish of construction. As the results of research explain in detail, the precise time frame cannot be taken literally, since the construction process could have started or finished before or after the generally defined period. Construction in the first decades of the 18th century, "in which the dominant inclination to medieval forms is recognized" (Milanović, 1998: 110) in view of the modernity of the architectural concept applied (compared to buildings of the same period in other parts of the empire) is defined as the first period of Early Baroque (1700–1745). The second period of High Baroque begins in the thirties of the 18th century (restoration of the medieval buildings of the Franciscan monastery in Bač begins in 1734), but it is predominantly associated with a number of buildings built in the second half of the 18th century (1745–1795).[2] The third period (1795–1845) is associated with the richer and more complex spatial decisions of Late Baroque in the last decades of the 18th century and the beginning of the 19th century, characterized by a combination of baroque and classical-solutions. The fourth period (1845–1895) is the time of the dominance of Classicism in spatial solutions and design in Roman Catholic churches. The fifth period, of Historicism/academism in church architecture, began in the second half of the 19th century, but also in the adopted periodization relates to the transition from the 19th to the 20th century (1895–1918).[3] Simultaneously with the construction of Roman Catholic churches in the classical spirit, eclectic ideas were accepted and the first buildings with strong features of Romanticism and the Gothic revival were created. The absolute dominance of neo-Gothic architecture in the construction of Roman Catholic architecture is marked as the sixth construction period (1895–1939), which lasted until the end of the studied architectural period. Traces of the effects of the 20th century trends can be found on such a small number of buildings, that this period (except for ties with historical events – the time between the two world wars) cannot be distinguished as a separate period with specific features and outstanding architectural achievements.

Systematization of standard solutions

The ecclesiastical architecture of the Modern era, with plethora of alternative solutions in terms of space and form, differs from earlier periods of ecclesiastical architecture, when buildings were much more consistently classified as typical forms of longitudinally developed structures, centrally planned constructions or combined solutions resulting from the physical addition or organic blending of basic shapes. In typological sense, the Modern era brings much greater freedom in terms of spatial design and the appearance of a number of variations within the main space of structures. Rich variety of shapes and solutions is a result of consideration of structural and functional aspect of a building. The design highlights certain parts of the building or their conceptual merging into the whole and uses, sometimes thoughtfully, sometimes indiscriminately, in a predefined area, dimensional and proportional relationships. In addition to the systematization of buildings according to their basic architectural and decorative concept, this study was enriched and complemented by new criteria that treat all the formal qualities of architecture and its relationship with the environment.

[2] B. Mako was dealing with the problem of shaping the space during the years of Baroque dominance (Mako, 1997).

[3] Aleksandar Kadijević wrote in detail on the concept, phenomenon, place and role of academic art and academic aesthetics of architecture in the first part of the book *Aesthetics of Architecture in Academic Art* (XIX–XX century) (Kadijević, 2005: 7–29).

обогаћена, односно допуњена новим критеријумима којима се равноправно третирају све формалне одлике архитектуре и њен однос са окружењем.

Порекло промена у архитектонском обликовању

Порекло и развој архитектонске форме римокатоличких црквених грађевина подигнутих током 18, 19. и првих деценија 20. века у Војводини може се несумњиво извести из кодова владајућих архитектонско-уметничких стилова на ширем географском подручју у проучаваном периоду са једне стране, и доминантног духовног и литургијског концепта са друге стране. Промене у архитектонском обликовању проучаваних објеката настале су као последица утицаја владајућих архитектонско-уметничких стилова преко новоизграђених објеката у урбаним или религијским центрима или посредством страних мајстора или аутора-градитеља, који су доносили стилске новине и примењивали нова техничко-технолошка решења и материјале. Промене у схватању улоге, потреба и концепта архитектуре као оквира богослужења, такође су биле узрок настанка промена у архитектонском обликовању. Систематизацијом проучаваних објеката према овим критеријумима констатовано је, да је настанак и развој типа грађевина одређен јасним временским оквиром, бројем грађевина које припадају одређеном типу или су његов варијетет, територијалном распрострањеношћу типа и снагом идеја и утицаја, које грађевине припадајући одређеном типу преносе.

The origin of changes in architecture

The origin and development of the architectural form of Roman Catholic church buildings built during the 18th, 19th and the first decades of the 20th century in Vojvodina can undoubtedly be inferred from the codes governing architectural and artistic styles over a wider geographic area in the studied period, on one hand, and the dominant spiritual and liturgical concepts on the other. Changes in the architectural design were a result of the impact of the ruling architectural and artistic styles, through new buildings in urban or religious centers or through foreign masters or architect-builders, who brought stylistic novelties and applied new technical solutions and materials. The changes in the understanding of the roles, needs and the concept of architecture as a framework for liturgical rites also led to the changes in architectural design. Through the systematization of the buildings based on these two criteria, specifically noted were the clear timeframes for the origin and development of types of buildings, the number of buildings that belong to a particular type or its variety, and the territorial distribution of types and strength of ideas and transferred influences.

КРИТИЧКИ ПРИКАЗ ИЗВОРА И ПРЕТХОДНИХ ИСТРАЖИВАЊА

Подручје Војводине, у проучаваном периоду, није егзистирало као јединствена територијална јединица, а и током времена су делови Војводине улазили у састав различитих црквених организација и административно-политичких целина. Друштвена и културна клима Централне Европе која се преносила на ова подручја, релативно уједначена и дириговна социо-национална структура и врховна централна аустријска власт која је у свим периодима била за целу област иста, као и чињеница да се Војводина ни као целина нити у својим деловима није издигла изнад статуса удаљене, и у периоду врхунца свог развоја економски релативно слабе, провинције, учинили су да се архитектонско стваралаштво на подручју Војводине може посматрати и проучавати као јединствен историјско-градитељски корпус. Сходно овоме, за истраживање црквеног градитељства које је било одраз статуса и друштвене и економске моћи градитеља, суштински су важна три нивоа истраживања класификована као: а) истраживање опште историје подручја, локалног и ширег б) истраживање римокатоличких цркава свих хабзбуршких земаља у проучаваном периоду, почевши од средњег века, од када датирају најстарији сачувани објекти на проучаваном подручју и в) истраживање архитектуре проучаваних објеката од стране домаћих истраживача и Завода за заштиту споменика културе, као и директно истраживање корпуса сачуваних објеката који припадају проучаваном периоду.

Извори на које је ово истраживање ослоњено су бројни, настали у веома дугом временском периоду, чак различитим епохама и ради лакше систематизације прикупљених података су подељени на пет целина. Први део чине подаци добијени на основу теренског истраживања самих сачуваних објекта. Да би драгоцена прикупљена документација о садашњем стању објекта била на прави начин верификована спроведена је упоредна анализа са свим прикупљеним подацима из релевантних архивских, историјских, библиографских или других писаних извора. Друга, трећа и четврта група извора чини целину и обухвата велики број библиографских јединица и чланака објављених у стручној периодици који се непосредно односе на саме црквене објекте, као и низ монографија посвећених местима или римокатоличким жупама у којима су храмови подигнути. У другу групу спадају извори који се баве архитектуром римокатоличких цркава са подручја Војводине, у трећу извори који се баве архитектуром римокатоличких цркава из других делова Монархије, а четврти, последњи део ове целине представља изворе који се односе на општу и културну историју подручја и проблематику везану за религијске каноне, богослужбени ритуал и црквене редове. Последњу, пету целину чини изворна историјска и архивска грађа која се односи на проучавану групу објеката.

Теренска истраживања сачуваних објеката

У првом реду ту спадају сведочанства материјалне културе, која говоре о присуству римокатоличке конфесије на подручју Војводине, од којих је до данас сачувано 243

A CRITICAL REVIEW OF SOURCES AND PREVIOUS RESEARCH

Throughout the ages, the region of Vojvodina did not exist as a single territorial unit. The parts of Vojvodina belonged to various church, administrative and political regions. The prevailing social and cultural climate of Central Europe was relatively uniform and orchestrated socio-ethnic structure of the central and supreme Austrian government, which for the entire period in question, ruled the area. Furthermore, since Vojvodina, either as a whole or in its parts, never rose above the status of a remote, relatively weak province, even at the peak of its economic development, the architectural creativity in Vojvodina can be viewed and studied as a unique historical and architectural corpus. Accordingly, the study of church architecture, which was a reflection of the social status and economic power of the builders, essentially involves three important levels of research classified as: a) exploration of the general history of the area, both local and regional, b) research of all Roman Catholic churches from the period studied in the entire Habsburg territory, starting from the Middle Ages, which the oldest surviving buildings in the study area date from and c) the investigation of the architecture of the studied objects by local researchers and the Institute for the Protection of Cultural Monuments, as well as direct research of the corpus of preserved buildings belonging to the studied period.

A myriad of sources used for this research cover a long period of time and belong to different epochs. For the purpose of systematization, these sources are divided into five categories.

The first part consists of data obtained from the field studies at the preserved buildings themselves. In order to valorize the collected documentation pertinent to the current condition of the building, a comparative analysis was conducted on all data collected from relevant archives, historical, bibliographical and written sources for the purpose of verification. The second, third and fourth group are complementary and include a number of bibliographies and articles published in professional journals that are directly related to the church buildings, and a series of monographs on Roman Catholic parishes or places where the churches were built. The second group includes resources dealing with the architecture of Roman Catholic churches in Vojvodina, the third sources involved with the architecture of Roman Catholic churches in other parts of the monarchy, and the fourth, the last part of this section, presents sources relating to the general and cultural history of the area and issues related to religious canons, liturgical ritual and religious orders. The final, fifth, section covers the original historical and archival material related to the investigated group of buildings.

Field studies of preserved buildings

Field studies revealed many testimonies of material culture, which speak of the presence of the Roman Catholic denomination in Vojvodina, of which preserved to this day are

1–2.

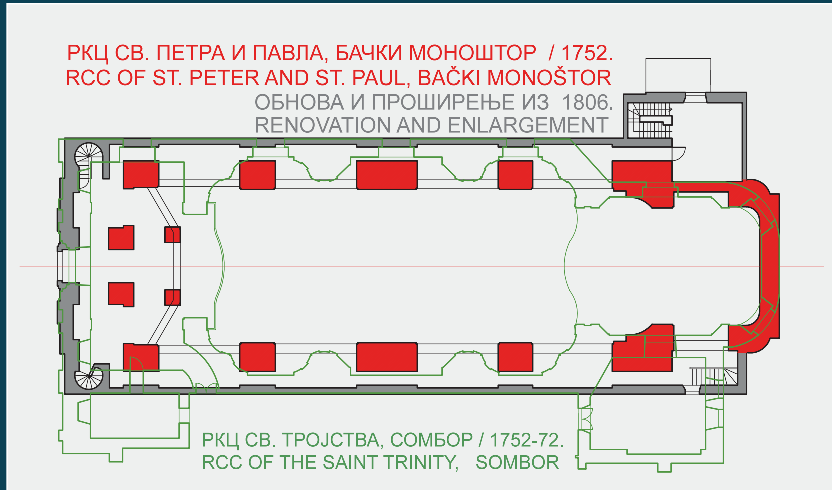
РКЦ Св. Петра и Павла, Бачки Моноштор, 1752/1806, изглед објекта (лево) и ентеријер (десно).

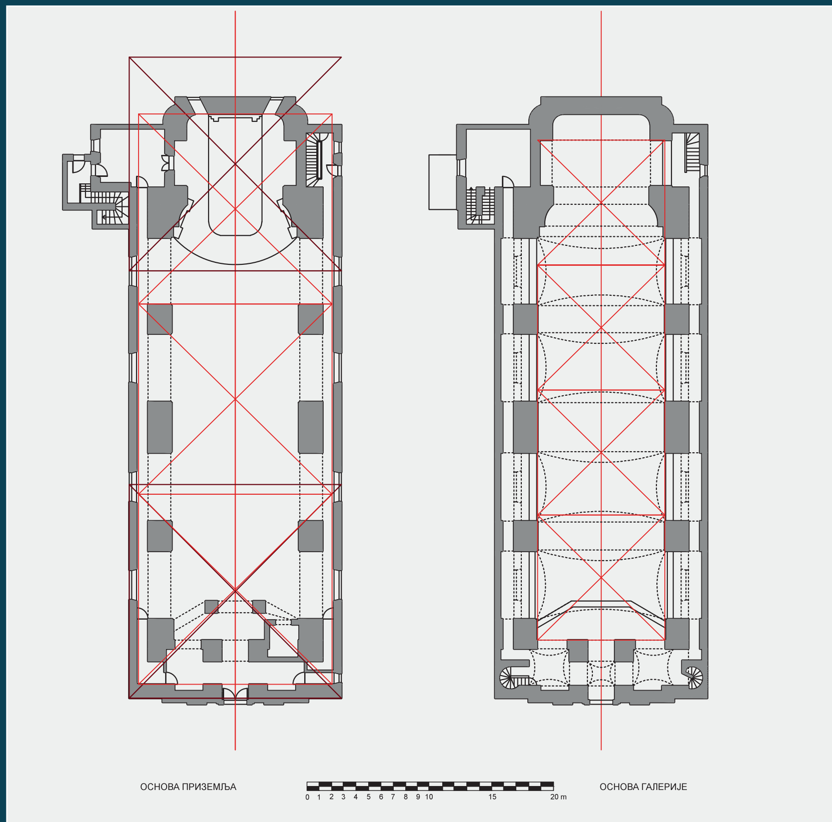
RCC of St. Peter and St. Paul, Bački Monoštor, 1752/1806, the appearance of the building (left) and the interior (right).

3–4.
РКЦ Име Блажене Дјевице Марије у Станишићу, 1815, ентеријер (лево) и улазно прочеље (десно).

RCC of the Name of the Blessed Virgin Mary, Stanišić, 1815, interior (left) and the front façade (right).

5.

Компаративна анализа првобитне (1752) и данашње, проширене (1806) основе РКЦ Св. Петра и Павла у Бачком Моноштору и основе РКЦ Св. Тројства при бившем Фрањевачком самостану у Сомбору (1752).

A comparative analysis of the ground-plan of the original (1752) and today's, enlarged (1806) base of RCC of St. Peter and St. Paul in Bački Monoštor and the plan of the RCC of the Holy Trinity at the Former Franciscan monastery in Sombor (1752).

6.

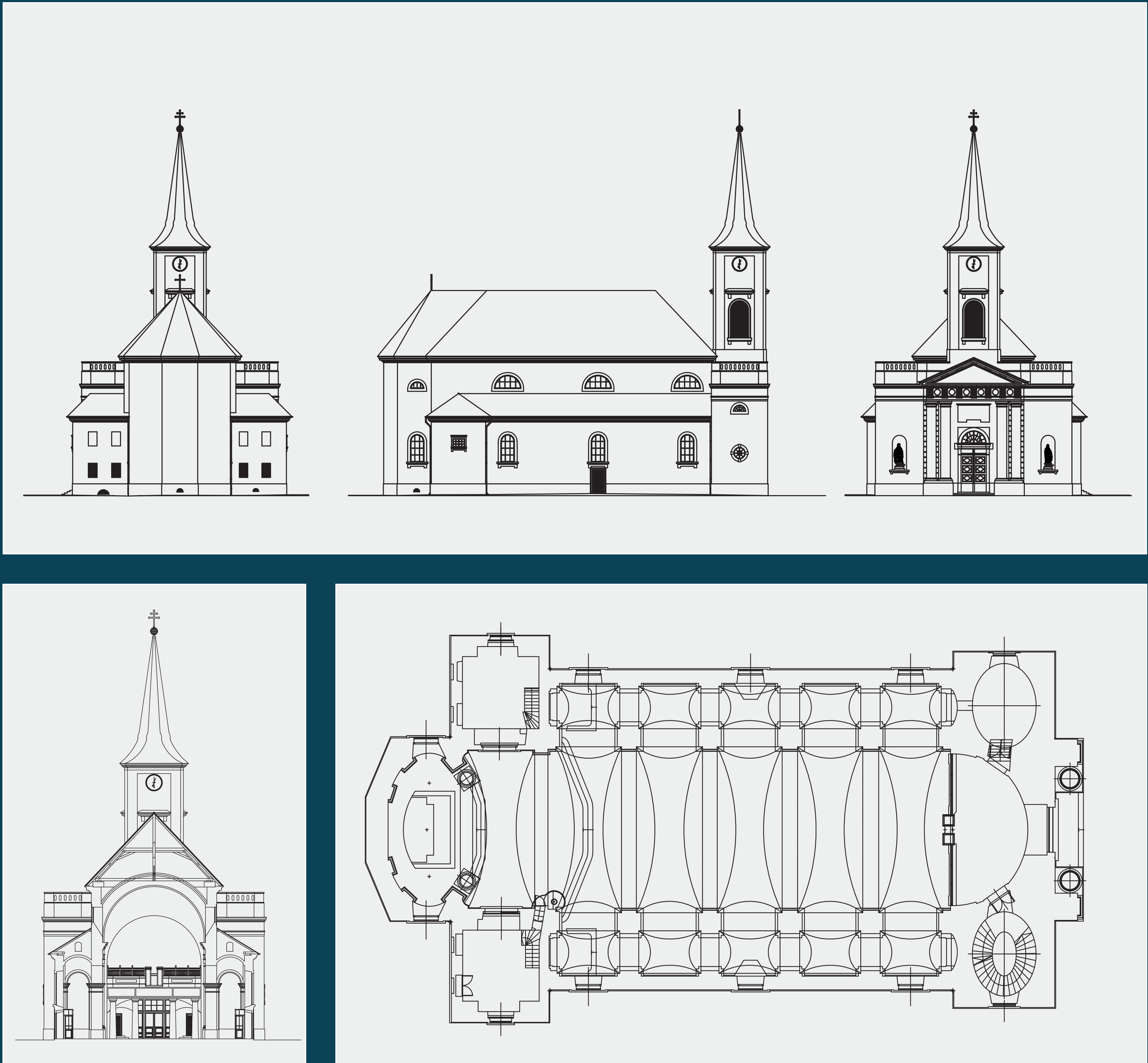
Основа приземља и спрата РКЦ Св. Петра и Павла у Бачком Моноштору, 1752/1806, анализа примењених пропорцијских односа.

Ground floor and the first floor of St. Peter and St. Paul's church in Bački Monoštor, 1752/1806, analysis of the applied proprtions.

7–9.

Технички цртежи РКЦ Име Блажене Дјевице Марије у Станишићу, 1815, основа, попречни пресек и изгледи.

Technical drawings of the RCC of the Name of the Blessed Virgin Mary, Stanišić, 1815 floorplan, cross-section and appearance.

10.

Детаљ теренског истраживања – фото и техничко снимање Капеле Блажене Дјевице Марије на гробљу у Кули 19. новембра 2011. године.

Detail from field research – photo and technical recording of the Blessed Virgin Mary's cemetery chapel in Kula, 19th November 2011.

11.

Детаљ теренског истраживања – фото и техничко снимање археолошких остатака цркве спочетка 13. века на локалитету Мали Хоргош или Црквине код Суботице 23. августа 2013. године у оквиру дела пројекта IPA HUSRB/1203/2.1.2./117, CULT-NAT HERIT pod nazivom „Istraživanje primene ritskog krečnjaka na području severne Bačke i Banata" (Réti mészkő felhasználásának vizsgálata a Bácska és Bánát északi részének területén).

Detail from field research – photo and technical recording of ruined church from the beginning of the 13th century at the archeological site Mali Horgoš or Crkvine near Subotica on 23rd August 2013. The research was conducted within the scope of the IPA

сакрална објекта (три катедралне цркве, 187 жупних цркава и 53 капеле)[4] изграђен током 18, 19. и у првим деценијама 20. века. Формирање техничке документације на основу које су рађена даља архитектонска, стилска и типолошка истраживања која представљају окосницу овог рада засnована су већим делом на директном проучавању сачуваних споменика али и на документацији о актуелном стању проучаваних споменика, која је формирана, више *ad hoc* него систематски, у протеклих шест деценија у надлежним установама културе. Малобројне публикације о овим уметничким споменицима, ретки планови и бројни текстуални записи стручњака о стању споменика, претежно из времена шездесетих, седамдесетих и осамдесетих година 20. века, који се чувају у архивама надлежних завода за заштиту споменика културе представљали су драгоцен основ за даље проучавање у оквиру овог истраживања. Такође су важна била и проучавања спроведена на једном броју проучаваних споменика (временом знатно оштећених цркава у подунавском делу Војводине) са циљем да се реконструише првобитни изглед и архитектонски склоп споменика уз употребу савремених начина фотометријских снимања и рачунарског моделовања. За потребе овог рада урађена је током 2010, 2011, 2012. и 2013. године комплетна фотодокументација стања ентеријера и екстеријера скоро свих објеката. Такође, за све објекте је прикупљена постојећа техничка и друга документација и урађено је теренско снимање објеката за које недостаје техничка документација затеченог стања, што чини већину евидентираних објеката. За потребе овог истраживања урађено је целовито (комплетна техничка документација, што подразумева израду цртежа свих карактеристичних основа, пресека и изгледа) или делимично техничко снимање (једна до две карактеристичне основе и евентуално попречни пресек) 162 проучавана објекта.

Преглед раније спроведених истраживања

Архитектонско стваралаштво јужних територија Угарске настало током 18, 19. и првих деценија 20. века представљено, је од стране аутора који су се овом темом бавили од 1759. до данас[5], у бројним објављеним изворима са различитих становишта. Проблем подизања црквених грађевина аутори су, зависно од личних опредељења, осветљавали са друштвено-правног аспекта, националне припадности, конфесионалне заступљености, историјске улоге места или жупе, културног, уметничког или стилског опредељења, али веома ретко са становишта анализе архитектонског концепта, организације простора или грађевинског склопа ових грађевина. Дубљом анализом порекла елемената, тражењем узора или дефинисањем одредница које класификују проучаване објекте у групе међусобно сродних грађевина бавила се само неколицина. Број објављених радова домаћих аутора, који се посредно или непосредно баве проблемом порекла облика и развоја архитектонске форме римокатоличких цркава 18. и 19. века са подручја Војводине је веома мали. Радови страних аутора, који се баве архитектуром римокатоличких цркава грађених у истом периоду у другим деловима тадашње Аустрије, односно Аустро-Угарске, су далеко бројнији.

[4] Укупан број проучаваних објеката обухвата све култне – црквене грађевине изграђене на подручју Војводине у проучаваном периоду и већи број меморијалних објеката – капела, изабраних на основу слободне процене аутора истраживања о њиховом архитектонском, уметничком или статусном значају.

[5] За потребе истраживања састављена је обимна библиографија од 502 референтне јединице, од чега је непосредно коришћено 303 јединице објављене литературе и 41 јединица коришћених шематизама и објављених извора и архивске грађе током више од 350 година. Најстарија референтна објављена књига која се бави проучаваном тематиком, конкретно старијом историјом посматраног подручја, је дело Фридриха Урбана (Friedrich Urban) *Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae… Sanctissimi Salvatoris* из 1759. године (Urban, 1759).

243 Ecclesiastical buildings (3 cathedrals, 187 parish churches and 53 chapels) [4] built during the 18th, 19th and in the first decades of the 20th century. The technical documentation, the foundation for the further architectural, stylistic and typological research that are the backbone of this study, are based mainly on the direct study of the preserved monuments and documentation of the current state of the studied monuments, compiled, more ad hoc than systematically, over the past six decades at the relevant cultural institutions. A few publications on these artistic monuments, rare plans and a number of expert texts on the condition of the monuments, mostly from the period of the sixties, seventies and eighties of the 20th century, kept in the archives of the Institute for the Protection of Cultural Monuments, represented a valuable basis for further study in this research. Equally important was the study carried out on a number of the deteriorated churches in the Danubian part of Vojvodina in order to reconstruct the original appearance of the monuments and architectural structures using modern methods of photometric recording and computer modeling. For the purpose of this study, complete photo-documentation of the interior and exterior condition of almost all the buildings was done in 2010, 2011, 2012 and 2013. Some buildings had the technical and other documentation which was collected and stored. For other buildings that lacked documentation, which in this case, was majority of them, in situ recordings helped create viable documentation. For the purpose of this study, complete (full technical documentation, including preparation of drawings of typical foundation, cross-section and ground-plan) or partial technical recordings (one or two characteristic ground plans and possibly cross-sections) for 162 studied objects were created.

Overview of previously conducted research

Architectural accomplishments in southern Hungary from the 18th,19th and the first decades of 20th century have been presented in a number of published sources and from different viewpoints by authors who have dealt with this issue from 1759 until today.[5]

The problem of the church construction was tackled from many perspectives, depending on the authors' personal preference: socio-legal; national, confessional, the historical role of a city or parish, cultural, artistic or stylistic preferences. However, they were rarely analyzed from the perspective of the architectural concept of the space or construction assembly of these structures. Only a handful of authors dealt with a deeper analysis of the origin of elements, searched for role models or defined parameters that classify the studied buildings into groups of similar buildings. There are very few works published by the local authors directly or indirectly dealing with the problem of the origin and development of the architectural forms of Roman Catholic churches of the 18th and 19th century in Vojvodina. Far more numerous are works by foreign authors dealing with the architecture of Roman Catholic churches from the same period in other parts of the former Austrian or Austro-Hungarian Empire.

HUSRB/1203/2.1.2./117, CULT-NAT HERIT project "Exploring the usage of lacustrian material in North Bačka and Banat region" (Réti mészkő felhasználásának vizsgálata a Bácska és Bánát északi részének területén).

12.

Детаљ улазног прочеља РКЦ Име Блажене Дјевице Марије у Станишићу, 1815.

Detail of the front façade of the RCC of the Name of the Blessed Virgin Mary, Stanišić, 1815.

[4] The total number of observed objects includes all of the cult – church buildings constructed in Vojvodina during the studied period, and a large number of memorial buildings – chapels, chosen at the discretion of the author of the study, according to their architectural, artistic or status importance.

[5] An extensive bibliography of 502 reference units was listed for the purpose of this research, with direct use of 303 units of published literature and 41 units of schematism and published sources and archival material published over more than 350 years. The oldest published reference book dealing with the studied topics, particularly with the older history of the observed area, is the work of Friedrich Urban *Historia seu descriptio compendiosa Provinciae Hungariae ... Sanctissimi Salvatoris out* from 1759 (Urban, 1759).

Први период – истраживања спроведена пре Другог светског рата

Почетак систематског проучавања новијег црквеног градитељства у историјској Мађарској везан је за прву половину 20. века. Поред већ објављене историје Славоније из 1777 (Taube, 2012) и постојећег прегледа споменика Торонталске (Bárány, 1845; Bárány, 1848) и Бачко-бодрошке жупаније (*Básc-Bodrogh vármegye-egyetemes Monografiájo* I–II, 1896) објављени су обимни монографски прикази мађарских жупанија, Бачко-бодрошке (Borovszky, 1909; Iványi, 1907) и Торонталске (Borovszky, 1912) као и историја Славоније са посебним освртом на историју жупанија, међу којима и Сријемске (Bösendorfer, 1910). За проучавање архитектуре римокатоличких цркава на подручју Војводине ове монографије су од посебног значаја јер, иако дају релативно мало података о изградњи и изгледу самих објеката – углавном године изградње и обнове храма, бележе фактичко стање у периоду пре Првог светског рата. Крајем 19. века и почетком 20. века објављене су књиге о историји војвођанских центара Суботице (Tormasy, 1883; Iványi, 2011), Новог Сада (Ердујхељи, 2002), Апатина (Bassler und Becker, 1898) и Вршца (Милекер, 1886). Између два рата су, у оквиру истраживања историјата појединих војвођанских места истраживане и историје жупа, односно изградње цркава. Резултати ових историјских истраживања објављивани су у виду монографија мањег или већег обима посвећених историјату појединих места и жупа: Вршац (Milleker, 1921), Панчево (Милекер, 2004), Кикинда (Milleker, 1928), Бачка Паланка (Hepp, 1930), Велики Бечкерек (Milleker, 2011), Каравуково (Hepp, 1935), Бач (Barbarić, 1936), Моровић (Gašić, 1936), Сивац (Eng, 1936), Филипово (Leh, 1937), Петровград/Велики Бечкерек (Станојловић, 1938), Апатин (Jurg, 1940), Сомбор (Muhi, 1944). Током Другог светског рата су се такође спорадично појављивала издања историографског карактера међу којима и приказ споменика у Мађарској (Zádor et al., 1943) и једна обимнија студија архитектуре класицизма у Мађарској (Zador és Radoš, 1943).

13.

Прво издање монографије *Bács-Bodrogh vármegye-egyetemes Monografiájo* I–II објављене 1896. у Сомбору.

The first edition of the *Bács-Bodrogh vármegye-egyetemes Monografiájo* I–II monograph published in 1896 in Sombor.

Други период – истраживања од Другог светског рата до половине осамдесетих година 20. века

Други велики истраживачки замах обухвата време након Другог светског рата и то махом период шесте, седме и осме деценије 20. века. Архитектура је тумачена у светлу наметнутих оквира, друштвених норми, али и прописа о црквеним грађевинама (Novak, 1908). Резултати тада спроведених истраживања знатно су значајнији за проучавану тему јер поред низа фактографских података доносе и прве критичке анализе црквених објеката. Поред историјских монографија Новог Сада (Стајић, 1947) и Сомбора (Антић, 1966) и уметничких топографија Сремских Карловаца (Васић, 1978), Сомбора (Васић, 1984) и Митровице (Гавриловић, 1984) где су пописане и све римокатоличке цркве и капеле, у овом периоду су објављени резултати истраживања фрањевачких самостана у Суботици (Paškal Cvekan, 1977; Sekulić, 1978) и Бачу (Sekulić, *Drevni Bač*, 1978; Paškal Cvekan, 1985/01), као и резултати истраживања затечених урбаних структура војвођанских градова, која се махом своде на опис грађевине и покретног материјала који се у њој чува, уз основне податке о историјату храма. Седамдесетих година 20. века је у оквиру редовне делатности Покрајинског завода за заштиту споменика културе урађен је детаљан Попис дела сликарства и примењене уметности, који је објављен у: *Грађа за проучавање споменика културе Војводине*. Обимом и примењеним научним приступом издваја се студија сакралне архитектуре Бачке из периода 18. и прве половине 19. века (Милановић Јовић, 1988), у којој ауторка на основу упоредних анализа са примерима из окружења доноси закључке о пореклу форме и облика проучаваних објеката. У истом периоду је у Мађарској објављена обимна монографија о архитектури барока у Угарској (Voit, 1970), а низом издања су представљени и споменици континенталне Хрватске настали у периоду барока и класицизма (Radauš, 1975; Horvat, 1979; Horvat, 1982; Horvat et al., 1982; Cvitanović, 1985; Cvitanović, 1992).

The first period – research conducted before World War II

The beginning of the systematic study of recent church architecture in historical Hungary is related to the first half of the 20th century. In addition to the published history of Slavonia from 1777 (Taube, 2012) and the reviews of existing monuments of Torontal (*Bárány, 1845; Bárány, 1848*) and Bačka-Bodrog County *(Bascom-Bodrogh vármegye-egyetemes Monografiájo I–II, 1896*), extensive monograph on Hungarian counties Bačka-Bodrog (Borovszky, 1903; Process, 1909), and Torontal (Borovszky, 1911) were published, accompanied by the history of Slavonia, with a special emphasis on the history of counties, including Srijem (Syrmia) County (Bösendorfer 1910). These monographs are very significant for the study of the architecture of Roman Catholic churches in Vojvodina, because even though they give relatively little information on the construction and appearance of buildings – mainly the dates of construction and renovation, they do record the actual situation before World War I. Books about the history of centers in Vojvodina, such as Subotica, (Tormasy, 1883; Ivanji 1892), Vršac (Mileker 1886; 1930) and Novi Sad (Erdujhelji 1894) were published at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. The history of parishes and consequentially the construction of churches, was also studied between the two wars, as part of the historical research of urban areas in Vojvodina. The results of these historical researches were published in the form of small-scale monographs dedicated to the history of some places and parishes: Vršac (Milleker, 1921), Pančevo (Milleker, 2004), Kikinda (Milleker, 1928), Bačka Palanka (Hepp, 1930), Veliki Bečkerek (Milleker, 2011); Karavukovo (Hepp 1935); Bač (Barbaric, 1936); Morović (Gašić, 1936); Sivac (Eng, 1936); Filipovo (Leh, 1937); Petrovgrad/Veliki Beckerek (Stanojlović 1938); Apatin (Bassler, Becker 1898; Jurg, 1940); Sombor (Muhi, 1944). During the Second World War, one the rare historiographical releases was a comprehensive study of architecture of Classicism in Hungary. (Zador, Rados, 1943).

SYNOPTICO - MEMORIALIS

CATALOGUS

OBSERVANTIS MIŇORUM PROVINCIAE

S. IOANNIS A CAPISTRANO,

OLIM

BOSNAE ARGENTINAE;

A DIMIDIO SECULI XIII. USQUE RECENTEM AETATEM,

EX ARCHIVO ET CHRONICIS EIUSDEM

RECUSUS.

BUDAE,

TYPIS REGIAE UNIVERSITATIS HUNGARICAE.

1823.

14.

Реч аутора (*Monitum Auctoris*) Григорија Чеваповића (*Gregorius Csevapovich*) штампана на почетку књиге о самостанима фрањевачке провинције Св. Јована Капистранског, објављене 1823. године у Будиму (Csevapovich, 1823).

Foreword (*Monitum Auctoris*) written by Gregorius Csevapovich at the begining of a book about Franciscan monasteries of the Province of St. John of Capistrano published 1823 in Buda. (Csevapovich, 1823).

The second period – research from the period after World War II until mid-1980s

Another major research boom happened just after World War II, mainly during the sixth, seventh and eighth decade of the 20th century. Architecture was interpreted through the imposed framework and social norms, but also through the regulations on church buildings (Novak, 1962). The results of these studies were much more important for our purposes, because, in addition to the facts, they included the first critical analyses of the church buildings. Apart from the historical monographs on Novi Sad (Stajić, 1947) and Sombor (Antić, 1966) and art topographies of Sremski Karlovci (Vasić, 1978) Sombor (Vasić, 1984) and Mitrovica (Gavrilović, 1984) where all the Roman Catholic churches and chapels in this period are listed, there are also studies of the Franciscan monastery in Subotica (Paskal 1977, Sekulić, 1978) and Bač (Sekulić 1978, Paskal, 1985 Cvekan 1985). Some of the records focus on the existing urban structures of towns in Vojvodina, mainly consisting of the description of the building and moving material it preserves, along with basic information about the history of the church. In the seventies, as part of the regular activities of the Provincial Institute for the Protection of Cultural Monuments, a detailed *List of works of painting and applied art* was published in T*he Study of the Cultural Monuments in Vojvodina*. The study "The Ecclesiastical Architecture of Bačka from the 18th and the First Half of the 19th Century" (Milanović Jović, 1988), distinguishes itself with its volume and applied scientific approach. The author draws conclusions about the origin of form and shape of the studied buildings based on a comparative analysis with examples from the region. In the same period, an extensive monograph on Baroque architecture in Hungary (Voit, 1970) was published. Slavonian monuments created in the Baroque period (Radauš, 1975; Horvat, 1979; Horvat, 1982; Horvat et al., 1982; Cvitanović, 1985; Cvitanović, 1992) were presented in a number of publications.

Трећи период – најновија истраживања у последњих четврт века

Крајем 20. и почетком 21. века у оквиру установа које се баве заштитом споменика културе на подручју Војводине, спроведена су опсежна истраживања и валоризација споменичког фонда у циљу израде студија заштите подручја или обнове и заштите појединачних споменика. Резултати ових истраживања су публиковани у више бројева *Грађе за проучавање споменика културе*[6], у брошурама (Беседеш, 2003; Ваш et al., 2003) и промовисани на изложбама (Duranci i Vojnić, 1973; Мајсторовић et al., 2006; Стевановић, 2014) или публиковани.

У истом периоду је објављен и низ значајних истраживања, како појединачних студија тако и историјских прегледа грађења цркава на просторима који су некада припадали Хабзбуршкој монархији. За проучавање архитектуре римокатоличких цркава грађених на данашњој територији Војводине веома су важне објављене монографије или текстови о појединачним местима, жупама или архитектури појединих објеката. Објављена су истраживања о Новом Бечеју (Мечкић, 1989), Бездану (Balla, 1993; Balla, 1994) Голубинцима (Kljajić, 1996), Суботици (Krstić, 1995), фрањевцима у Бачу (Paškal Cvekan, 1985/02), Кикинди (Пејин, 2000; Илијашев, 2002), Чуругу (*Чуруг* ..., 2002), Банатском Двору (Медаревић, 2002), Сомбору (Лазић, et al., 2007), Кукујевцима (Dević, 2006), Черевићу и Беочину (Dević, 2008), Хртковцима и Никинцима (Dević, 2010), Житишту (Мајсторовић, 2011), Вршцу (Рацков, 2012), Торди (Dobai, 2012), и Руми (Dević, 2012). Нека од објављених истраживања се баве и проблемом историје миграција (Јанкулов, 2003) или ширег подручја (*Банат кроз векове*, 2010; *Срем кроз векове*, 2007; *Бачка кроз векове*, 2014). Са становишта проучавања преношења утицаја и порекла форме и облика далеко су битније комплексне студије са прегледима сачуваних сакралних објеката некадашње Аустријске царевине, а касније аустријско мађарске монархистичке уније. Дела која комплексно третирају архитектуру насталу у оквирима „подунавске“ Монархије (Moravánszky, 1988) су релативно ретка, тако да је данас углавном пратимо кроз приказе стваралаштва земаља у оквирима данашње административно политичке поделе.

На прелазу векова је, неколицином капиталних издања, представљена мађарска сакрална архитектура у виду комплексне историје мађарске архитектуре (Wiebenson & Sisa, 1998), шестотомног прегледа угарског градитељства средњег и новог века (Tóth és Buzás, *MÉ*. I, 2001; Buzás, *MÉ*. II, 2001; Feld, *MÉ*. III, 2001; Velladics, *MÉ*. IV, 2001; Ritoók, *MÉ*. V, 2001; Ritoók et al., *MÉ* VI, 2001) или историјско-уметничке студије развоја архитектонских и ликовних облика са прегледом најзначајнијих споменика (Dercsenyi et al., 1992; Dercsényi és Marosi, 2003). Поред главних центара, Аустрије и Мађарске, утицаји су посредно стизали у Војводину и из рубних подручја Монархије са територија данашње Румуније и Славоније, која су са деловима Војводине улазила у састав територија истих жупанија или римокатоличких бискупија. У новије време су објављени резултати два обимна истраживања историјата бискупије Чанад. Ереш Лајош (Erös, 1993) поред исцрпних историјских тумачења у монографији *Adelékok a Zrenjanini – Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez* (Кратка историја бискупије Чанад) доноси и основне податке о изграђеним римокатоличким црквама на територији бискупија. Истраживање темишварског бискупа Маритна Роса, засновано на бројној ранијој литератури и обимној сачуваној архивској грађи која се чува у Дијецезанском архиву Темишварске бискупије, заокружено је 2010. године издавањем другог тома монографије *Die Alte Diözese Csanád* (Стара

[6] Број XIV, Апатин (Бакић, 1987); број IV–V; XI–XII, Нови Сад (Милановић Јовић et al., 1971; Милановић Јовић, 1982); број XVI, Петроварадин (Милановић Јовић, 1990); број XVIII, Кикинда (Бакић, 1996); број XX, Нови Бечеј (Бакић, 1999); број XXI, Бечеј (Бакић, 2004); број XXII–XXIII, Зрењанин (Бакић, 2008); број XXIV–XXV, Сомбор (Радовановић, 2011), док текстови студија о заштити Сомбора (*Студија Сомбора*, 2012, н. д.) и Вршца (*Студија Вршца*, 2012, н. д.) још увек нису у целини објављени.

Third period – the latest research during the last quarter of the century

At the end of the 20th and in the early 21st century, the institutions dealing with the protection of cultural monuments in Vojvodina conducted extensive research and evaluation of monuments for studies for area protection or the restoration and protection of individual monuments. These results were published in several issues of *the Study of Cultural Heritage*,[6] brochures (Besedeš, 2003; Vaš et al., 2003) and promoted at exhibitions (Duranci and Vojnić, 1973; Majstorović et al., 2006; Stevanović, 2014). At the same time, a number of studies appeared, both individual studies and historical reviews of church construction in the area that once belonged to the Habsburg Monarchy. Monographs or articles about specific places, parishes, or the architecture of individual buildings are very important for studying the architecture of Roman Catholic churches built in the area of the present-day Vojvodina. Various research papers examine urban areas like Novi Bečej (1989); Bezdan (Balla 1993, 1994) Golubnici (Kljajić, 1996); Subotica (Krstić, 2000); the Franciscan monastery in Bač (Horvat, 2000); Kikinda (Pejin 2000; Ilijašev, 2002); Čurug (2002); Banatski Dvor (Medarević, 2002); Sombor (Lazić et al., Kukujevici (Dević, 2006); Čerević and Beočin (Dević, 2008); Hrtkovci and Nikinci (Dević, 2010); Žitište (Majstorović, 2011), Vršac (Rackov, 2012), Tordi (Dobai, 2012) and Ruma (Dević, 2012). Some of the published studies deal with the issue of migration history (Jankulov, 2003) or a wider area (*Banat through the Centuries*, 2010; *Srem through the Centuries*, 2007 and *Bačka through the centuries*, 2012). Far more important are the complex studies with lists of preserved ecclesiastical buildings of the former Austrian Empire, later the Austro Hungarian Monarchy Union from the point of studying the impact of transfer and the origin of forms and shapes. Works that treat architecture created under the "Danube" monarchy in a more complex manner (Moravánszky, 1988) are relatively rare, so today this topic can be followed mostly through the presentations of creations in countries of today's administrative and political division.

At the turn of the century, several major editions presented and depicted Hungarian ecclesiastical architecture. They took the form of a complex history of Hungarian architecture (Wiebenson, Sisa, 1998), a six-volume review of Hungarian construction in the Middle Ages and modern times (Tóth és Buzás, *MÉ*. I, 2001; Buzás, *MÉ*. II, 2001; Feld, *MÉ*. III, 2001; Velladics, *MÉ*. IV, 2001; Ritoók, *MÉ*. V, 2001; Ritoók et al., *MÉ* VI, 2001) or art historical studies of the development of architectural and art forms with an overview of the most important monuments (Dercsenyi et al., 1992; Dercsényi és Marosi, 2003). Apart from the main centers in Austria and Hungary, impacts in Vojvodina were directly coming from the peripheral areas of the monarchy, today's Romania and Slavonia. These were part of the same parish or Roman Catholic diocese, together with some areas of Vojvodina. In recent years, the results of two extensive studies were published focusing on the history of the diocese of Csanád.

Erös Lajos in "*A Brief History of the Csanád Diocese*", in addition to an extensive historical interpretation, provides basic information about the Roman Catholic churches built on the territory of the diocese. Research by the Bishop of Timisoara Martin Ros, based on extensive literature and archives kept in the diocesan archives of the Diocese of Timisoara, was completed in 2010 with the publishing of the monograph *The Old Diocese of Csanad* (*Die Alte Diözese Csanád*).

[6] Number XIV Apatin (Bakić, 1987); number IV–V and XI–XII Novi Sad (Milanović Jović et al., 1971; Milanović Jović, 1982); number XVI Petrovaradin (Milanović Jović, 1990); number XVIII, Kikinda (Bakić, 1996); number XX, Novi Bečej (Bakić, 1999); number XXI, Bečej (Bakić, 2004); number XXII–XXIII, Zrenjanin (Bakić, 2008); number XXIV–XXV, Sombor (Radovanović, 2011), while the texts of the studies on the protection of Sombor (Study of Sombor, 2012) and Vršac (Study on Vršac, 2012) have still not been published in their entirety.

бискупија Чанад), чији су трећи и четври том објављени 2013. и 2014. године (Roos, 2009; 2010). Архитектура румунског Баната је целовито представљена објављеним резултатима истраживања барокне уметности у Банату, који обухвата делове територија данашње Румуније, Мађарске и Србије (Vârtaciu Medelet, 2012).

Поред низа монографија појединачних објеката и објављених дела која дају историјски преглед постојања хрватских жупанија (Goldstein, 1996), Босанско-ђаковачке и Сријемске бискупије (Gašić, 2000) и присуства и деловања хришћанских редова (Dobronić, 1984; Dobronić u: *Rad JAZU*, 1984; Dobronić u: *CCP* 20, 1987; Dobronić u: *CCP* 19, 1987; Maruševski, 2000; Hoško, 2000; Dobronić, 2002), као веома значајна се издваја изложба из 2009. године посвећена историји и стваралаштву на подручју Славоније, Барање и Срема. Каталог који је пратио ову изложбу је објављен, под уредништвом Весне Кусин и Бранке Шулц, као двотомна монографија групе аутора *Славонија, Барања и Сријем – врела еуройске цивилизације* (*SBS*, I–II, 2009), чији се аутори ослањају на ранију релевантну литературу у вези са обрађеном темом.

Преглед објављених извора који се непосредно односе на проучаване објекте на подручју Војводине

Од преко сто библиографских јединица релевантних за истраживану тему, које се целовито или својим појединим деловима, непосредно или посредно, односе на проучаване објекте на подручју Војводине, посебно се издвајају двотомна монографија *Војводина* (ур. Д. Ј. Поповић) из 1939. године, која осветљава историјске и друштвене прилике проучаваног периода (*Војводина*, I–II, 1939) и књига Оливере Милановић Јовић *Уметност у Бачкој у XVIII и првој половини XIX века*, издата 1988. године, која доноси резултате јединог свеобухватног истраживања које је у ранијем периоду било усмерено на архитектуру сакралних објеката Војводине, насталих током 18. и првој половни 19. века (Милановић Јовић, 1988). Значајан део своје студије о сакралној и профаној архитектури Бачке[7] из 1988. године ауторка је посветила архитектури римокатоличких црквених грађевина. Поделом студије на поглавља, која представљају полувековне градитељске етапе током 18. и прве половине 19. века, ауторка хронолошки представља профане грађевине и црквене објекте пет конфесија заступљених у то време на подручју Бачке, у оквиру којих је представила и један број римокатоличких цркава. Како је и сама истакла у уводном делу књиге, за разлику од свих претходних истраживача ове тематике, покушала је да препозна и истакне све карактеристике барокне и класицистичке архитектуре, али је као историчар уметности, акценат свог истраживања ставила на дефинисање стилске припадности истраживаних објекта и истраживање оних архитектонских делова у њиховом облику, који се могу сматрати стилским одредницама (Милановић Јовић, 1988: 18–19), а не на изналажење порекла облика, развоја архитектонске форме и богатства просторних решења. Иако је ауторка своја тумачења просторних решења дала у описима појединих објеката (а не као један од резултата истраживања), њено свеобухватно виђење развојне линије просторног, ликовног и стилског квалитета и особености архитектуре појединих објеката, је оно што се у овом делу издваја као изузетан допринос проучавању архитектуре сакралних грађевина 18. и 19. века у Војводини.

Важан извор података представљају и радови о споменичком фонду војвођанских општина у којима су појединачно описани сви објекти унутар заштићене зоне, објављени у серијској публикацији *Грађа за проучавање споменика културе Војводине,*

[7] У својој књизи *Уметност у Бачкој у XVIII и првој половини XIX века* Оливера Милановић Јовић се, у поглављима: Архитектура у Бачкој; Манастири, самостани и парохијске цркве прве половине XVIII века; Римокатоличке цркве 1750–1800. и Римокатоличке цркве 1780–1820, поред приказа појединачних објеката и критичке анализе архитектуре, осврнула и на проблем порекла облика и остварене архитектонске форме.

The architecture of Romanian Banat is presented comprehensively through published research on Baroque art in the Banat region, which includes parts of the territory of today's Romania, Hungary and Serbia (Medelet, 2012). In addition to a series of monographs on individual buildings and published works that provide a historical overview of the existence of the Croatian counties (Goldstein, 1996), the Bosnian – Đakovo and Syrmia Dioceses (Gašić, 2000) and the presence and activity of Christian orders (Dobronić, 1984, 1987, 2002; Marusevski 2000; Hosko, 2000), an exhibition from 2009 dedicated to the history and work in the region of Slavonia, Baranja and Srem, stands out as very important. The catalogue for this exhibition, edited by Vesna Kusin and Branka Šulc, was published in the form of a two-volume monograph (*SBS,* I–II, 2009), where the authors rely on earlier relevant literature on the subject in question.

Overview of published sources directly related to the studied buildings in Vojvodina

A two-volume monograph, *Vojvodina* (ed. D. J. Popović) from 1939, stands out from over a hundred bibliographies relevant to the researched topic, and completely or partially, directly or indirectly, sheds light on the historical and social circumstances of the studied period (*Vojvodina,* I–II, 1939*).* The book *The Art in Bačka in XVIII and early XIX Century* by Olivera Milanović Jović, published in 1988, presents the results of the only comprehensive study that has focused on the architecture of ecclesiastical buildings created during the 18th and the first half of the 19th century in Vojvodina. (Milanović Jović, 1988). The author has dedicated a significant part of her study of ecclesiastical and secular architecture of Bačka[7] to the architecture of Roman Catholic churches buildings. The author chronologically presents secular and ecclesiastical buildings belonging to the five denominations represented at that time in Bačka by dividing the study into chapters that represent half-century architectural stages during the 18th and the first half of the 19th century. Study includes a certain number of Roman Catholic churches. As she pointed out in the introduction, unlike all the previous research on this subject, she tried to identify and present all the characteristics of Baroque and classical architecture. As an art historian, the author put emphasis on defining the stylistic origin of the studied building and on researching those architectural parts in their form that can be regarded as stylistic features (Milanović Jović, 1988: 18–19). The emphasis is not on the origin of the shape, the development of architectural form and richness of spatial solutions. Although the author gave her interpretation of spatial solutions through the descriptions of individual buildings (and not as one of the results of the research) her comprehensive view of the development lines of the physical, visual and stylistic qualities and specific architectural features of certain buildings is what stands out as a remarkable contribution to the study of architecture of ecclesiastical buildings of the 18th and 19th century in Vojvodina. Papers on monuments in municipalities in Vojvodina that individually describe all the buildings within the protected zone represent an important source of data. These were published in *Material for the Study of the Cultural Monuments of Vojvodina.* Artistic topography of places, monographs and descriptions of the area by Pavle Vasić and Slavko Gavrilović, as well as parish monographs more oriented towards historical data than the architecture of churches by authors Antun Dević and Emerik Gašić, also stand out as an important reference.[8]

[7] In her book *The Art in Bačka in XVIII and early XIX Century*, Olivera Milanović Jović, in chapters *Architecture in Bačka*; *monasteries, convents and parish churches of the first half of the XVIII century; Catholic Church 1750–1800 and the Roman Catholic Churches 1780–1820,* in addition to the representation of individual buildings and critical analyses of architecture, mentioned the problem of the origin of form and the achieved architectural form.

[8] Vasić, 1978; Vasić, 1984; Gavrilović, S., 1979; Gavrilović, S., 1980; Gavrilović, 1981; Gavrilović, S., 1984; Gavrilović, S., 2006; Gašić, 1936; Gašić, 2000; Dević, 2006; Dević, 2008; Dević. 2010; Dević, 2012;

уметничке топографије места међу којима се издвајају монографије и описи подручја, чији су аутори Павле Васић и Славко Гавриловић и монографије жупа, које се истина више баве историјским подацима него архитектуром црквених објеката, међу којима се издвајају дела Антуна Девића и Емерика Гашића.[8]

Преглед објављених извора који се односе на сродне грађевине изграђене у истом периоду у центрима или у другим (суседним) рубним подручјима Монархије

Посебна група извора обухвата бројне библиографске јединице и чланке објављене у стручној периодици, као и објављене изворе и архивску грађу која се односи на римокатоличке црквене грађевине грађене у истом периоду на подручју данашње Мађарске, источне Румуније и Славоније. Ова документација је драгоцена као основ за упоредно истраживање римокатоличких објеката грађених током 18. и 19. века на подручју Хабзбуршке монархије од 1745. до 1918, односно Аустријском царству од 1804. и Аустро-Угарске монархије од 1867[9]. Међу иностраним библиографским изворима најприсутнији су радови који се баве свеукупним развојем архитектуре у Мађарској, односно Хрватској, чији су делови посвећени архитектури 18. и 19. века. Ови извори нам указују на порекло могућих утицаја на архитектонско стваралаштво у Војводини.

Монографије *Бачко-бодрошка жупанија* Боровског (Borovszky, 1909), Ивањија (Ivanyi, 1907) и Ђуле Дудаша (Dudás [Sz.], 2011), *Торонталска жупанија* Боровског (Borovszky, 1912) и Барањија (Bárány, 1845), као и Босендорферова историја Сријемске жупаније (Bösendorfer, 1910) и историја жупаније Тимиш Барањија (Bárány, 1848) и Боровског (Borovszky, 1914) доносе штуре, али драгоцене податке о великом броју цркава са подручја ових трију жупанија. Кратки пасуси посвећени појединим споменицима дају основне податке о градњи и статусу објекта, осим за неколицину римокатоличких жупа и цркава које су нешто детаљније описане у поглављима посвећеним значајнијим местима. Иако се аутори не баве тумачењем архитектуре нити другим уметничко-вредносним аспектима црквених објеката, ове монографије, издате од друге половине 19. века до година непосредно пред Први светски рат, бележе постојање великог броја проучаваних објеката и документују њихов изглед с почетка 20. века низом објављених фотографија, што је за историографско проучавање војвођанских римокатоличких цркава од виталног значаја.

У деценијама пред Други светски рат објављене су три монографије Пала Винклера (Pál Winkler), свештеника, библиотекара и архивара, које представљају значајан извор информација о историјату римокатоличких бискупија овог подручја: *Епархија Калоче и Бача* (Winkler, 1926), *Опатије пре Мохача* (Winkler, 1933) и *Историјат Калочке и Бачке епархије од оснивања до 1935.* (Winkler, 1935).

Мађарска

Архитектура на подручју Мађарске први пут је свеобухватно представљена у две монографије *Magyarország Vármegye, es Varosai, Básc-Bodrogh / Torontál Vármegye*, које је 1909/10.

[8] Васић, 1978; Васић, 1984; Гавриловић, С., 1979; Гавриловић, С., 1980; Гавриловић, 1981; Гавриловић, С., 1984; Гавриловић, С., 2006; Gašić, 1936; Gašić, 2000; Dević, 2006; Dević, 2008; Dević. 2010; Dević, 2012;

[9] На подручју Хабзбуршке монархије (1745–1918), којима је владала аустријска грана династије Хабзбург-Лотринген (Habsburg-Lothringen), проглашено је 1804. године наследно Аустријско царство (*Kaisertum Österreich*, 1804–1867), чији је следбеник била царска и краљевска Двојна монархија Аустро-Угарска (*Österreichisch-Ungarische Monarchie* / *Osztrák-Magyar Monarchia*, 1867–1918), вишенационална средњоевропска држава, којом су управљали владари из куће Хабзбурга (Callahan & Higgs, 1979; Almond, 2001).

Overview of published sources related to similar structures built in the same period in the centers of the monarchy or neighboring peripheral areas of the monarchy

A special group of sources includes numerous bibliographic resources and articles published in professional journals, as well as published sources and archival materials relating to the Roman Catholic churches from the same period, in present-day Hungary, eastern Romania and Slavonia. This documentation is valuable as a basis for the comparative research of Roman catholic buildings built during the 18th and 19th century of the Habsburg Monarchy (from 1745 to 1918, and the Austrian Empire in 1804, and the Austro-Hungarian Empire since 1867)[9]. Among the international bibliographic sources, the most common are works dealing with the overall development of architecture in Hungary, i.e. Croatia, with some segments referring to the architecture of 18th and 19th century. These sources indicate a possible origin of the impact on architectural creativity in Vojvodina.

The monographs on the Bačka-Bodrog County by Borovszky (Borovszky, 1909), and Ivanji (Ivanyi, 1907) and Gyula Dudás (Dudás [Sz.], 2011), *Torontal County* by Borovszky (Borovszky, 1912), and Bárány (Bárány, 1845), or the Bösendorfer's *History of the Srijem County* (Bösendorfer, 1910) and history of the Temes County by Bárány (Bárány, 1848) and Borovzsky (Borovszky, 1914) contain sparse, but valuable information on a large number of churches from these three counties. Short paragraphs dedicated to individual monuments provide basic information about the building and the status of the facility. There are also more detailed descriptions of a few Roman Catholic parishes and churches in the chapters about important places. The authors did not interpret architectural or other artistic and evaluative aspects of church buildings in these monographs, published in the period after the second half of the 19th century until just before World War I. They did, however, record the existence and document the appearance in the early 20th century of a large number of the studied buildings. This monograph, with a number of published photographs, has vital significance for the historiographical study of Roman Catholic churches in Vojvodina.

In the decades leading up to World War II three monographs written by Pál Winkler, a priest, librarian and archivist, were published and they are important sources of information about the history of the Roman Catholic dioceses in this area: T*he Kalocs and Bač Diocese* (Winkler, 1926), *Abbeys before the Battle of Mohacs* (Winkler, 1933) *and The History of the Kalocs and Bač Diocese until 1935* (Winkler, 1935).

Hungary

Architecture in Hungary was comprehensively presented for the first time in two monographs *Magyarország Vármegye, es Varosai, Bascom-Bodrogh / Torontál Vármegye*, edited in 1909/1910 by Dr. Samu Borovszky. More than a century later, in 2001, the monograph *Magyar építészeti*, edited by Pál Ritoók, was published in six volumes, also presenting buildings of monumental architecture in Hungary.[10] Particularly important for this study are the fourth and fifth book *A barokk a Rococo es a copf – A szatmári békétöl József nádor koráig* (1711–1808) (*Baroque, Rococo and late Baroque (Zopf) – from the Treaty of*

[9] The territory of The Habsburg Monarchy (1745–1918), ruled by Austrian branch of the Habsburg-Lothringen dynasty, in 1804 was declared Austria's hereditary kingdom (Kaisertum Österreich, 1804–1867), whose successor was the imperial and royal dual monarchy of Austria-Hungary (Österreichisch-Ungarische Monarchie / Osztrák-Magyar Monarchia, 1867–1918), a multinational Central European country, governed by the rulers of the house of Habsburg (Callahan & Higgs, 1979; Almond, 2001).

[10] Tóth és Buzás, *MÉ*. I, 2001; Buzás, *MÉ*. II, 2001 Feld, *MÉ*. III, 2001; Velladics, *MÉ*. IV, 2001; Ritoók, *MÉ*. V, 2001; Ritoók, Fehérváti és Hajdú, *MÉ*. VI, 2001.

15.

Корице монографије *Magyarország Vármegye, es Varosai – Básc-Bodrogh* коју је уредио Шаму Боровски (Borovszky, 1909/10).

The cover of the *Magyarország Vármegyei, es Varosai – Bács-Bodrogh* monography, edited by Samu Borovszky (Borovszky, 1909/10).

године уредио др Шаму Боровски (Samu Borovszky). Више од века касније, штампана је, 2001. године, монографија *Magyar Építészet* у шест томова коју је уредио Пал Риток (Pál Ritoók) и која такође представља објекте монументалне архитектуре на подручју Мађарске.[10] Као посебно значајне за ово истраживање издвајају се четврта и пета књига, *Барок, рококо и цопф – од сатмарског мира до владавине Принца Јосипа Хабзбуршког*[11] *1711–1808* (*A barokk, a rokokó és a copf – A szatmári békétöl József nádor koráig* (1711–1808), чији је аутор Марта Веладић (Márta Velladics) и *Класицизам, историзам – од Комисије за улепшавање Будимпеште*[12] *до Миленијумске изложбе 1808–1896* (*Klasszicizmus, historizmus – A Szépitö Bizottmánytól az Ezredéves kiállításig* (1808–1896) аутора Пала Ритока. За упознавање са мађарском архитектуром 18. и 19. века драгоцено је дело *The architecture of Historic Hungary* из 1998. године (Wiebenson & Sisa: 1998), где се у шестом, седмом и осмом поглављу аутора Ђерђи Келењиа (György Kelényi) и Јожефа Шише (József Sisa) расправља о градитељским периодима који су битно утицали на архитектонско стваралаштво у Војводини. Године 1992. објављена је коауторска монографија посвећена католичким црквама у Мађарској (Dercsenyi et al., 1992). Новији свеобухватни приказ најзначајнијих сакралних објеката у Мађарској свакако представља књига *Churches in Hungary* (Dercsényi és Marosi, 2003) у чијем обимном уводном тексту Ерно Мароши (Ernő Marosi) даје прегледну историју грађења мађарских цркава, а Балаж Дерчењи (Balázs Dercsényi) каталошки обрађује најзначајније сачуване објекте од 11. века до данас.

Млађе стваралаштво земаља које су биле у саставу Хабзбуршке монархије најцеловитије је описао Акош Моравански (Akos Moravánszky) у књизи *Die Architektur der Donautonarchie* из 1988. године. У овом истраживању, релевантном за проучавање објеката друге половине 19. века, Моравзански се бави градитељским наслеђем које припада периоду од 1867. (оснивање Аустро-Угарске монархије) до краја Првог светског рата 1918. године насталом на територијама данашње Аустрије, Мађарске, Словачке, Хрватске, Србије и Румуније (Moravánszky, 1988).

Низ споменутих, значајних дела мађарске историографије, која се баве уметничким стваралаштвом проучаваног, али и ранијих периода представљала су основ за истраживање римокатоличких цркава и кључни извор за тумачење порекла облика сакралних објеката са подручја историјске Мађарске. Пратећи развој архитектуре мађарских цркава, уз подробно тумачење друштвених и историјских збивања аутори монографија посвећених мађарској сакралној архитектури, архитектури барока или архитектури подунавских земаља бивше Монархије, као што су Воит, Моравзански или Риток, дају јасан преглед и систематизацију, како историјску, уметничку и архитектонску, проучаване групе објеката. За ово истраживање су посебно важне аналитичко-критичке студије историје мађарске архитектуре аутора Ј. Шиша, Е. Марошиа и Б. Дерчењиа у којима су публиковани и многи грађевински планови најзначајнијих и развојно најутицајнијих црквених грађевина.

Румунија

За проучавање црквеног градитељства у Румунији 18. и 19. века најстарији извори у којима су представљени и појединачни објекти су две књиге Агоштона Барања, *Торонталска жупанија у прошлости* (Bárány, 1845) и *Успомена Тамишке жупаније*

[10] Tóth és Buzás, *MÉ*. I, 2001; Buzás, *MÉ*. II, 2001 Feld, *MÉ*. III, 2001; Velladics, *MÉ*. IV, 2001; Ritoók, *MÉ*. V, 2001; Ritoók, Fehérváti és Hajdú, *MÉ*. VI, 2001.

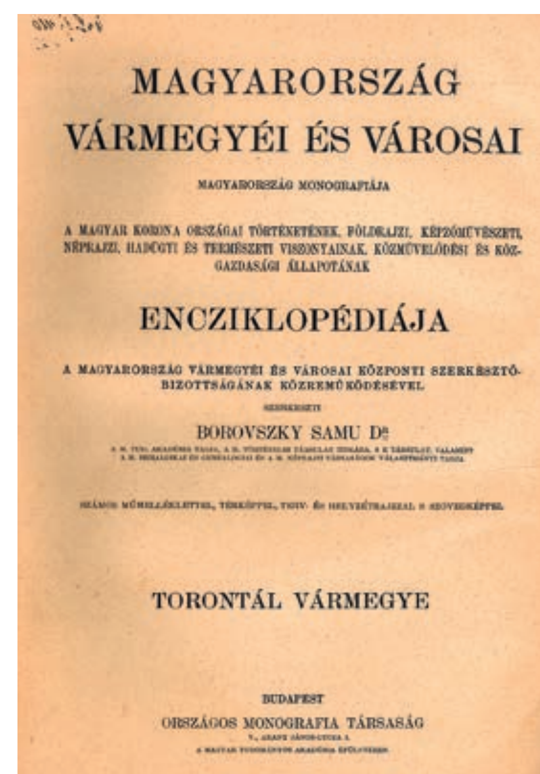
[11] Принц Јосип Хабзбуршки (Erzherzog Joseph Anton Johann Baptist von Österreich) је владао Угарском у име династије Хабзбург-Лорен (Habsburg-Lothringen) од 1795. као регент, а 1796. му је додељена титула принца.

[12] Комисија за улепшавање Будимпеште (од 1876. градова близанаца Пеште и Будима) је основана 1808. године. Радила је до 1857, када је њене ингеренције преузела Архитектонска комисија (Architectural Bizottmány) задужена за урбанизацију града.

Szatmár to the reign of Joseph, the Archduke of Austria11 (1711–1808), by Márta Velladics and *Klasszicizmus, historizmus – A Szépitö Bizottmánytól az Ezredéves kiállításig (Classicism, Historicism – from Budapest Decorating Committee*[12] *to the Millennium Exhibition (1808–1896)* by Pál Ritoók. For an introduction to the Hungarian architecture of 18th and 19th century, *The Architecture of Historic Hungary* from 1998 (Wiebenson & Sisa: 1988) is a valuable book. Chapters six, seven and eight by György Kelényi and József Sisa discuss the architectural periods that significantly influenced architectural accomplishments in Vojvodina. A co-written monograph dedicated to Roman Catholic churches in Hungary (Dercsenyi et al., 1992) was published in 1992. The most comprehensive recent overview of ecclesiastical buildings in Hungary is *Churches in Hungary* published in 2003. In the extensive introductory text Ernő Marosi provide us with a synoptic history of the construction of Hungarian churches, and Baláyzs Dercsényi handles the most important preserved buildings from the 11th century until today in the form of a catalogue.

More recent works in the countries that were part of the Habsburg monarchy are best described in the book by Akos Moravánszky *Die Architektur der Donaumonarchie* from 1988. In this study, relevant for the study of buildings from the second half of the XIX century, Moravánszky deals with architectural heritage of the period from 1867 (the establishment of the Austro-Hungarian Empire) until the end of World War I in 1918 in present-day Austria, Hungary, Slovakia, Croatia, Serbia and Romania.

A number of these important works of Hungarian historiography dealing with artistic creations of the studied buildings, but also the earlier periods, were used as the basis for the study of Roman Catholic churches and were a key source for the interpretation of the origin of forms of ecclesiastical buildings on the territory of historical Hungary. Following the development of Hungarian church architecture, with elaborate interpretations of the social and historical events, authors of monographs on Hungarian ecclesiastical architecture, Baroque architecture or the architecture of the former Danube monarchy, such as Voit, Moravánszky or Ritoók, provide a clear overview and historical, artistic and architectural classification for the studied group of buildings. The analytical and critical studies of the history of Hungarian architecture, which include many building plans of the most important and developmentally influential church buildings, by Sisa, Marosi, Dercsényi are particularly important for this study.

MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

MAGYARORSZÁG MONOGRAFIÁJA

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI TÖRTÉNETÉNEK, FÖLDRAJZI, KÉPZŐMŰVÉSZETI, NÉPRAJZI, HADÜGYI ÉS TERMÉSZETI VISZONYAINAK, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTÁNAK

ENCZIKLOPÉDIÁJA

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐ-BIZOTTSÁGÁNAK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

BOROVSZKY SAMU DR.

TORONTÁL VÁRMEGYE

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

16.

Насловна страница монографије *Magyarország Vármegye, es Varosai – Básc-Bodrogh* коју је уредио Шаму Боровски (Borovszky, 1909/10).

The front page of the *Magyarország Vármegye, es Varosai – Bács-Bodrogh* monography edited by Samu Borovszky (Borovszky, 1909/10).

Romania

For the study of church architecture in Romania in the 18th and 19th century, the oldest sources presenting individual buildings are the two books by Ágoston Baranyi *County Torontal in the Past* (Bárány, 1845) and *The Memory of Timiş County* (Bárány, 1848), and *The History of Tamis Banat* by Leonhard Bőhm (Bőhm, 1861). These deal with ecclesiastical architecture only indirectly, describing the history of the two counties and administrative units. The voluminous historical book "*A Brief History of the Diocese of Csanád*" by Lajos Erös (Erös, 1993) is an important base for the study of ecclesiastical architecture in Banat. It examines the history of the diocese in its four main development periods (I: from founding until the Turkish occupation, from 1030 until 1551, II: Turkish period from 1552 until 1716, III: from the restoration until the end of World War I, 1716 until 1919, and IV: most recent period, 1919 until present day). It also gives a brief historic overview of all ecclesial buildings from the area of the diocese.

[11] Prince Joseph II (Erzherzog Joseph Anton Johann Baptist von Osterreich) ruled the Hungarian Empire on behalf of the Habsburg-Lorraine dynasty from 1795 as a regent, while in 1796 he was awarded the title of the Palatine of Hungary.

[12] Budapest Decorating Committee (from 1876 of twin cities – Buda and Pest) was founded in 1808. It was operational until 1857, when it was replaced by the Architectural Committee in charge of urban planning.

(Bárány, 1848) и *Историја Тамишког Баната* Леонарда Бома (Bőhm, 1861), које се црквеном архитектуром баве само посредно, описујући историју ових жупанија и управних јединица. За проучавање сакралног градитељства Баната битну основу представља обимна историографска студија *Кратка историја бискупије Чанад* аутора Ереш Лајоша (Erös, 1993), која разматра историјат Бискупије у њена четири главна развојна периода (I део: Од оснивања до турске окупације, од 1030. до 1551. године; II део: Турска времена од 1552. до 1716. године; III део: Од обнављања до краја Првог светског рата, од 1716. до 1919. године и IV део: Најновије раздобље, од 1919. до наших дана), али доноси и кратак историјат о свим црквеним грађевинама са подручја Бискупије. У последњих неколико година, су изашле четири књиге од суштинске важности за проучавање развоја римокатоличких цркава на подручју Румуније , чији је аутор темишварски бискуп господин Мартин Рос. Књига Роса *Die Alte Diözese Csanád – – Zwischen Grundlegung und Aufteilung 1030 bis 1923*, објављена 2010. године, посвећена је историји Чанадске бискупије. Живот ове бискупије и црквених објеката, као и научна тумачења историјских појава, друштвеног, културног и уметничког дискурса и студија случаја представљена су у два развојна периода Бискупије. Први том обухвата период од оснивања Бискупије 1030. године до одласка Турака 1718. године (Roos, 2009). Други том се односи на период од барока (ослобођење од отоманске власти) до Револуције, 1718–1850. године (Roos, 2010). Књига доноси бројне податке о историјату Бискупије и изградњи објеката у њој, који су засновани на аутентичним историјским изворима, као и велики број фотографија и планова цркава, изграђених на простору Чанадске бискупије. Друго незаобилазно дело за проучавање римокатоличких цркава на подручју Румуније је књига *Барок у Банату* (*Barock im Banat – Eine europäische Kulturlandschaft*, 2012) проф. Р. В. Меделет. То је обимна студија, чије је друго поглавље Сакрална архитектура посвећено изградњи објеката са одликама барокног стила на територији историјског Баната. Осталих пет поглавља су посвећена профаној архитектури, скулптури, црквеном сликарству, профаном сликарству и посебно уметности православних храмова. Проучавано је подручје између Мориша, Тисе, Дунава и Карпата на истоку (данас у саставу трију земаља – Румуније, Србије и Мађарске). Студија обухвата историјски период релативно брзе социо-политичке еманципације Баната након ослобођења од отоманске владавине 1716. године. Богато илустрована књига представља најзначајнија градитељска достигнућа проучаваног периода и тумачи правце преношења утицаја и модификовања типичних барокних форми у регионално-специфичне облике. Значајан број планова римокатоличких цркава са подручја Баната приказан је кроз публиковане архивске пројекте објављене у монографијама посвећеним историји Чанадске бискупије (Roos, 2009; Roos, 2010; Roos, 2013; Roos, 2014) и барокној уметности Баната (Vârtaciu Medelet, 2012).

Хрватска

Истраживања барокне и класицистичке архитектуре северне Хрватске, које су спровели аутори Радауш, Цвитановић, Хорват, Матејчић и Пријатељ у другој половини 20. века и неколицина капиталних дела у којима су резултати тих истраживања публиковани представљају незаобилазну основну литературу за истраживања архитектонског корпуса грађевина 18. и 19. века и у другим рубним подручјима некадашње, историјске Мађарске. Појавни облици великих стилских епоха на подручју Хрватске представљени су приказом архитектонског стваралаштва у делима *Споменици Славоније из раздобља XVI до XIX стољећа* Вање Радауша (Radauš, 1975), *Барок у континенталној Хрватској,* Анђеле Хорват (и низа њених других текстова[13]), *Барок у Хрватској*, чији су аутори Анђела Хорват, Радмила Матејчић и Круно Пријатељ (Horvat, Matejičić i Prijatelj, 1982), *Сакрална архитектура барокног раздо-*

[13] Horvat, A., 1975; Horvat, A., 1975–76; Horvat, A., 1979; Horvat, A., 1982; Horvat, A., 2010.

Recently, four books by the Bishop of Timisoara Martin Roos, essential for the study of the development Roman Catholic churches in Romania were published. The book *Die Alte Diözese Csanád – Zwischen Grundlegung und Aufteilung 1030 bis 1923*, published in 2010, is dedicated to the history of the diocese of Csanád. The life of the diocese and church buildings, as well as scientific interpretations of historical events, social, cultural and artistic discourse and case studies are presented in two developmental periods. The first volume covers the period from the founding of the diocese in 1030 until the arrival of the Turks in 1718. (Roos, 2009) The second volume refers to the period from Baroque (liberation from Ottoman rule) until the Revolution, 1718–1850 (Roos, 2010). This book provides a detailed presentation of the history of the diocese and the construction of buildings, based on authentic historical sources, as well as a large number of photographs and church plans, built in the area of the diocese of Csanád. Another obligatory reading related to the study of the Roman Catholic churches in Romania is the book *Baroque in Banat* (*Barock im Banat – Eine europäische Kulturlandschaft*, 2012) by the author Prof. R.V. Medelet. It is a comprehensive study, where the second chapter "Ecclesiastical Architecture" is dedicated to the Baroque style constructions on the territory of historical Banat. The remaining five chapters are devoted to secular architecture, sculpture, secular and ecclesiastical paintings, especially the art of Orthodox churches. The area studied is located between the river Mureş, Tisa and Danube and the Carpathian Mountains to the East (now part of three countries – Romania, Serbia and Hungary). The study covers the historical period of relatively rapid socio-political emancipation of Banat after the Liberation from Ottoman rule in 1716. The richly illustrated book presents the most important architectural achievements of the studied period and interprets the directions of transmission of impact and modification of typical Baroque forms into regionally specific forms. These two published monographs, on the history of the Diocese of Csanád (Roos, 2009; Roos, 2010 ; Roos, 2013; Roos, 2014) and Baroque art of Banat (Vârtaciu Medelet, 2012), contain a significant number of plans of Roman Catholic churches from the region of Banat.

Croatia

Research of the baroque and classicist architecture of northern Croatia, conducted by the authors Radaus, Horvat and Matejčić and Prijatelj in the second half of the 20th century, and the major works in which the results of these studies were published, are essential basic literature for studies of architectural corpus of constructions of 18th and 19th century, and other marginal areas of the former, historical Hungary. The expressions of architectural creativity of the great stylistic epochs in Croatia are presented through the works *Monuments of Slavonia from XVI until XIX century* by Vanja Radauš (Radauš, 1975), *Baroque in Continental Croatia* by Angela Horvat (and a series of her other texts[13]), *Baroque in Croatia*, authored by Angela Horvat, Radmila Matejčić and Kruno Prijatelj(Horvat, Matejičić i Prijatelj, 1982), and *Ecclesiastical Architecture of Đakovo and Sirmium Diocese under Bishop Juraj Strossmayer* by Dragan Damjanović (Damjanović D., 2006). The same author provides important data for this research in his other works, as well.[14] Important data can also be found in the earlier works of Ivan Sakcinski Kukuljević (Kukuljević Sakcinski, 1854–57; Kukujlević Sakcinski, 1891), Jerko Matoš, PhD (Matoš: *Vrela i prinosi*, 1987; Matoš: *Peristil*, 1987) and in *Croatian Syrmia Geonames* by Ante Sekulić, PhD (Sekulić, 1997). Particularly important is a series of monographs on individual monuments and authors, including *The Church of St. Catherine in Zagreb* by

[13] Horvat, A., 1975; Horvat, A., 1975–76; Horvat, A., 1979; Horvat, A., 1982; Horvat, A., 2010.

[14] Damjanović, D., 2004; Damjanović, D., 2007; Damjanović in: *CCP*, 2009;

бља Ђурђице Цвитановић (Cvitanović, 1985) и *Сакрална архитектура Ђаковачке и Сријемске бискупије у вријеме бискупа Јурја Штросмајера* Драгана Дамјановића (Damjanović D., 2006). Овај аутор и у низу других наслова доноси податке значајне за ово истраживање,[14] као и ранији текстови Ивана Сакцинског Кукуљевића (Kukuljević Sakcinski, 1854–57; Kukuljević Sakcinski, 1891), др Јерка Матоша (Matoš u: *Vrela i prinosi*, 1987; Matoš u: *Perištil*, 1987) и *Хрватски сријемски мјестописи* др Анте Секулћа (Секулић, 1997). Посебан значај има низ објављених монографија посвећених појединачним споменицима и ауторима, међу којима се издвајају новија монографска студија *Академска црква свете Катарине у Загребу* ауторског тима Катарине Хорват Левај, Дорис Баричевић, Мирјане Репанић Браун (Horvat Levaj et al., 2011) и *Архитект Херман Боле* Драгана Дамјановића (Damjanović, D., 2013).

Поред комплексних студија архитектуре и уметности за ово истраживање су била веома значајна тумачења вишевековног присуства, правног положаја, вере, културе и уметности хрватског народа на подручју Славоније, Барање и западног Срема, кроз бројна историјска, правна, верска и друга документа и изворе, објављена у двотомној монографији издатој 2009. године. У оквиру целовитог приказа северних историјских хрватских територија и архитектуре из доба Аустријског царства и касније Аустро-Угарске монархије представљена је у двотомном каталогу *Славонија, Барања и Сријем – врела еуропске цивилизације* из 2009. године, који је пратио истоимену изложбу (*SBS* I–II, 2009). Бројни аутори у појединачним поглављима представљају историјске и друштвене прилике, црквену организацију, развој насеља и градова, градитељство и уметност, али и архивску грађу, картографске податке, топономастичке белешке и друге основе истраживања, ослањајући се на сву раније објављену грађу везану за ово подручје и обрађивану тематику. С обзиром на сродност извора којима се баве аутори појединих поглавља ове монографије са изворима који су послужили за тумачење појавних облика војвођанских храмова римокатоличке конфесије, јер се у време њиховог настанка радило о истој управној и државно-политичкој творевини којој су оба подручја припадала, ова монографија је битан извор података за упоредне анализе друштвених кретања и уметничког стварања у рубним подручјима Аустријског царства, Краљевине Мађарске и њихове касније Двојне монархије.

Аустрија

За истраживану тему, посебно за упоредну анализу типолошке матрице добијене систематизацијом проучаваних споменика са споменицима истог периода на другим просторима Централне Европе, од највећег значаја су публиковани грађевински планови великог броја грађевина. Аутори (и то превасходно они који се поред историјско-уметничког, баве и проучавањем архитектонско-грађевинског значаја објеката) за објављивање резултата спроведених обимних истраживања праве избор планова који ће бити представљени у оквиру публикације, тако да каснијим истраживачима углавном остају недоступни планови мање значајних жупних цркава које су биле обухваћене истраживањем. Из тог разлога је топографски инвентар споменика Аустрије, у коме је посебна пажња поклоњена плановима и основама грађевина и мапама и катастарским плановима који описују структуру места, објављен (до сада) у четрнаест књига од још већег значаја. За ово истраживање су, поред књига које се баве архитектуром престонице Беча, од посебног значаја књиге посвећене покрајини Штајерска – једна у којој су представљени споменици града Граца и друга која обухвата остатак територије без главног града ове покрајине.

Архитектура Аустрије, као доминантног центра архитектонско уметничког утицаја, богато је представљена низом монографија, али је за проучавање порекла форме и

[14] Damjanović, D., 2004; Damjanović, D., 2007; Damjanović u: *CCP*, 2009.

Katarina Horvat Levaj, Doris Baričević, Mirjana Repanić Braun (Horvat Levaj et al., 2011) and *Hermann Bolle – the Architect* by Dragan Damjanović (Damjanović, D., 2013).

In addition to the complex study of architecture and art, very important for this research were the interpretations of the legal status, religion, culture and art of the Croatian people in Slavonia, Baranja and Western Srem over many centuries, facilitated by numerous historical, legal, sacral and other documents, published in a two-volume monograph in 2009. In the framework of an integrated presentation of historic northern Croatian territory and architecture from the time of the Austrian Empire and later the Austro Hungarian Empire a number of historical, legal, ecclesiastical and other documents and sources were presented in the two-volume monograph *SBS – Sources of European Civilization* from 2009 (*SBS* I-II, 2009). In the individual chapters, numerous authors present the historical and social circumstances, church organization, the development of towns and cities, architecture and art, as well as archival material, cartographic data, toponomastic notes and other bases for research, drawn from previously published material relating to this area and the studied subjects. The sources which the authors of this monograph use, and the sources used for the interpretation of the forms of Roman Catholic temples in Vojvodina are very similar, since, at the time of their creation, it was the same administrative and state political unit. Therefore, this monograph is an essential source of data for comparative analysis of social movements and artistic creation on the periphery of the Austrian Empire, Kingdom of Hungary and their subsequent Dual monarchy.

Austria

Published construction plans of a large number of buildings are of the utmost importance for the researched topic, especially for the comparative analysis of the typological matrix obtained by systematization of the studied monument with the monuments of the same period in other areas of Central Europe. Authors, who, besides historical and artistic significance, deal primarly with architectural and constructional significance, must choose the most representative plans to present in their publications. Therefore, the plans of less significant parochial churches included in the study generally remain unknown to later researchers. For this reason, the topographical inventory of monuments of Austria, released in fourteen books so far, where special attention is given to the plans and the bases of buildings, maps, and cadastral maps that describe structures of places, was of great importance. For this study, in addition to books on the architecture of the capital, Vienna, books dedicated to the province of Styria are of special interest – one representing the monuments of the city of Graz and the other covering the rest of the territory without the provincial capital.

The architecture of Austria as the dominant center of architectural artistic influences is well presented in a series of monographs. However, for studying the origin of shapes and structure of provincial churches, like the ones built in our area, the most valuable source of topographic inventory of monuments of today's Austria is a series of manuals on artistic monuments known as the "Dehio-series" (*Dehio – Handbuch die Kunstdenkmäler Österreichs*: Graz, 1979; (*Dehio Steiermark – Graz*, 1979) Burgenland; (*Dehio Burgenland*, 1980) Tyrol: (*Dehio Tirol*, 1980); Vorarlberg: (*Dehio Vorarlberg*, 1983); Salzburg(*Dehio Salzburg*, 1986); Lower Austria I (*Dehio Niederösterreich* I, 1990; Vienna from II-IX and XX district (*Dehio Wien II. Bis IX und XX Bezirk*, 1993); Vienna from X to XIX and from XXI to XXIII district (*Dehio Wien X. Bis XIX. Und XXI. bis XXIII. Bezirk*, 1997); *Kärnten* (*Dehio Kärnten,* 2001); Lower Austria (*Dehio Niederösterreich* II, 2003); Upper Austria I (*Dehio Oberösterreich I*, 2003); Vienna, I district: *Wien I. Bezirk*, 2003(*Dehio Wien I. Bezirk*, 2003); Styria (without Graz) (*Dehio Steiermark (ohne Graz),* 2006) and Upper Austria II (*Dehio Oberösterreich II*, 2009). At the initiative of the former Research Institute of Monuments of Austria, results of a research started in 1971 were published by the Austrian Federal Office of Monuments, and Research Department in thirteen thematic

17.

Насловна страница књиге *Vergangenheit und Gegenwart*: *Grossgemeinde Detta im Temeser Comitate* L. Szmida штампане 1901. у Темишвару.

The cover page of L. Szmida's book *Vergangenheit und Gegenwart*: *Grossgemeinde Detta im Temeser Comitate* published in 1901 in Timisoara.

облика провинцијалних цркава, какве су грађене на нашем подручју, најдрагоценији извор топографски инвентар споменика данашње Аустрије представљен низом приручника о уметничким споменицима познат као „Дехајо колекција" (*Dehio-Handbuch die Kunstdenkmäler Österreichs*): Грац (*Dehio Steiermark – Graz*, 1979), Градишће (*Dehio Burgenland*, 1980), Тирол (*Dehio Tirol*, 1980), Форарлберг (*Dehio Vorarlberg*, 1983), Салцбург (*Dehio Salzburg,* 1986), Доња Аустрија I (*Dehio Niederösterreich* I, 1990), Беч, од II до IX и XX рејон (*Dehio Wien II. Bis IX und XX Bezirk*, 1993), Беч од X до XIX и од XXI до XXIII рејона (*Dehio Wien X. Bis XIX. Und XXI. bis XXIII. Bezirk*, 1997), Корушка (*Dehio Kärnten,* 2001), Доња Аустрија II (*Dehio Niederösterreich* II, 2003), Горња Аустрија I (*Dehio Oberösterreich I*, 2003), Беч, I рејон (*Dehio Wien I. Bezirk*, 2003), Штајерска без Граца (*Dehio Steiermark (ohne Graz),* 2006) и Горња Аустрија II део (*Dehio Oberösterreich II*, 2009). На ранију иницијативу Института за истраживање споменика Аустрије у периоду од 1979. до 2006. године у тринаест приручника тематски везаних за поједина аустријска подручја или градове, Савезна управа за споменике и Одељење за истраживање споменика су објавили резултате истраживања наменски започетог 1971. године. Поред основних историјских података јасно је дефинисана и морфологија насеља, кроз опис структуре сваког појединог места, што је поткрепљено приложеним мапама и катастарским плановима. У уводном делу су приказани типови сеоских или градских насеља, најважнији типови кућа и имања, а описе најзначајнијих профаних и сакралних објеката прате цртежи основа.

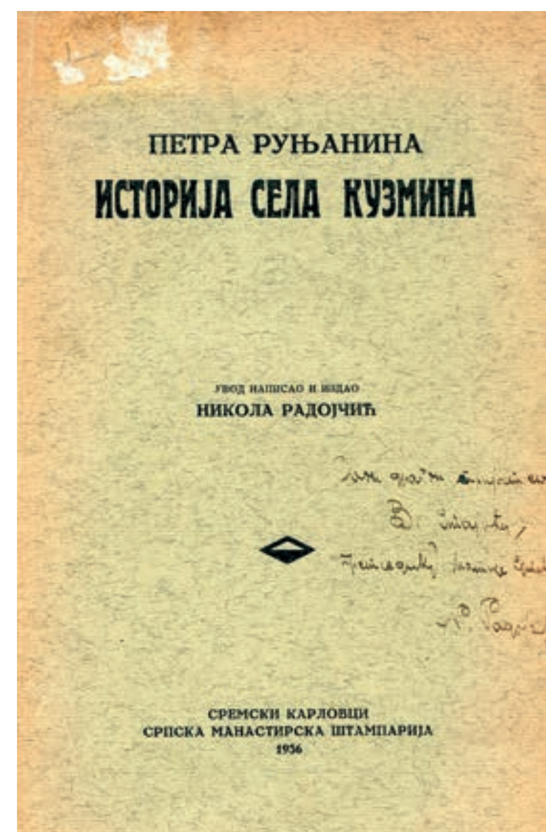
Преглед литературе у области опште историје подручја

Значајан извор информација је и објављена грађа о историји територије Војводине и шире грађа о историји суседних територија у оквиру Хабзбуршке монархије (од 1804. Аустријског царства и од 1867. Аустро-Угарске монархије), која обухвата програмске изворе, јавне документе (друштвено-политичке нормативне одлуке, административне и друге забелешке), пропагандне текстове, као и читав комплекс релевантне литературе (политичке, историографске, културолошке, теолошке, социолошке, теоријске), која се тиче проблема, генезе и специфичности изградње римокатоличких црквених грађевина на територији Војводине. Ту је такође и литература о историји архитектуре и уметности на овом подручју од најранијих времена до краја 19. века, као и литература о историји и токовима архитектуре и уметности ширег, европског подручја од периода ренесансе до краја 19. века. За истраживање историјских услова појаве и развоја проучаваних објеката издваја се књига *Хабзбуршка монархија 1809–1918* аутора Алана Џона Персивал Тејлора (Alan John Percivale Taylor), из 1941. године (Taylor, 1976). Из обимне библиографије, као релевантни извор за упоредну анализу издваја се двотомна монографија *Die Baukunst des 17. Und 18. Jahrhunderts* др А. Е. Бринкмана (A. E. Brinckmann) из 1919. године, која представља градитељство романских и германских земаља током 17. и 18. века (Brinckmann und Wackernagel, 2011). Књига *Типологија црквених грађевина XVII и XVIII века у Истри,* аутора Владимира Марковића (Marković, V., 2004) драгоцен је извор за упоредна типолошка проучавања, без обзира на изразите специфичности архитектуре којом се бави, јер даје детаљан преглед изградње и јасну типолошку класификацију цркава грађених на подручју Истре у периоду 17. и 18. века. Поред *Лексикона иконографије, литургике и симболике западног кршћанства,* који је приредио Анђелко Бадурина (Badurina, 2006), за проучавање религијских оквира који су утицали на обликовање црквених објеката релевантан је и низ извора који се баве проблемом редова у Римокатоличкој цркви, од којих се издваја рад „Утјецаји на преобразбе кршћанске литургијске архитектуре до 20. стољећа", објављен у научном часопису *Простор* 2011. године (Sokol Gojnik et al., 2011). Од значаја су и радови „Бенедиктинци у Хрватској и осталим нашим крајевима" Ивана Остојића (Ostojić, 1963), зборник радова међународног симпозијума

manuals related to specific Austrian areas or cities in the period from 1979 until 2006. In addition to basic historical data, the morphology of the settlement is clearly defined, through a description of the structure of each place, supported by enclosed maps and cadastral plans. The introduction presents the types of rural or urban areas, the most important types of houses and land, and most descriptions of secular and ecclesiastical buildings are accompanied by drawings of the ground plans.

Overview of literature on the general history of the area

Published materials about the history of Vojvodina and the general structure of the history of the neighboring territories of the Habsburg Monarchy (from 1804 the Austrian Empire and from 1867 the Austro-Hungarian Empire) represent an important source of information. Included are the sources of codes, public documents (socio-political normative decisions, administrative and other notes), advertising texts, as well as a whole range of relevant literature (political, historiographical, cultural, theological, sociological and theoretical), concerning the issues, genesis and specifics of the construction of Roman Catholic churches in Vojvodina. There is also a literature on the history of art and architecture in the region from the earliest times to the end of the XIX century, and literature on the history and trends of architecture and art of the wider, European area, from Renaissance period until the end of the XIX century. *The Habsburg Monarchy 1809–1918* by Alan John Percival Taylor from 1941 (Taylor, 1976) is an outstanding book for the study of the historical conditions of the origin and development of the studied buildings. From the extensive bibliography, a relevant source for comparative analysis is the book *Die Baukunst des 17. und 18. Jahrhunderts in den romanischen Ländern* by Dr. A.E. Brinckmann, from 1919, which presents the constructions in the Latin countries during the XVII and XVIII century. (Brinckmann und Wackernagel, 2011) The book *Typology of Church Buildings in XVII and XVIII century in Istria*, by Vladimir Marković (Marković, V., 2004) is a valuable resource for comparative typological study, and regardless of the extreme specificity of the architecture in question, it gives a detailed overview of the development and a clear typological classification of churches built in the Istrian area between 17th and 18th century. For the study of the religious framework that influenced the design of church buildings, a number of sources are relevant, including the second edition from 1990 of the book *Lexicon of Iconography, Liturgy and Symbolism of Western Christianity* by Anđelko Badurina. (Badurina, 2006) Among the works on the sources that influenced the forming of Roman Catholic Church orders, the one that stands out is "*The Impact on the Transformation of Christian Liturgical Architecture before the 20th Century*" published in the "*Prostor*" *(Space)* in 2011. (Sokol Gojnik et al., 2011) The work *Benedictines in Croatia and our other Areas* from 1965 by Ivana Ostojić (Ostojić, 1963) is also important, and so is the collection of works from the international symposium "*Jesuits on the Religious, Scientific and Cultural Area of the Croats" (Jesuits at Croats, 1992),* as well as the catalogue of the exhibition with the same name from the 1992 *Jesuit Heritage in Croatia*, edited by Biserka Rauter Plančić (*Isusovačka baština u Hrvata*, 1992), and two books by Lelja Dobronic *Military Orders: Templars and Hospitallers in Croatia* (Dobronić, 1984), and *The Templars and Hospitallers in Croatia* in 2002 (Dobronić, 2002). To investigate the issues of forming the church space according to certain prevailing social or religious canons, *Regulations on church building duties* by Milan Novak (Novak, 1908) is important. Of particular importance are the texts on newly arrived populations, such as the study on the colonization of the Danube Swabians during the Joseph colonization *Joseph II. und die Donauschwäbische Ansiedlung – dokumentation der kolonisation im Batscherland 1748–1787* by Oscar Feldtänzer (Feldtänzer: 1990), or the settling of smaller ethnic groups, such as Spaniards in Bečkerek (Stanojlović, 1938: 48), or Albanians Clementinians in Hrtkovci and Nikinci (Laszovski, 1923; Gavrilović, S, 1959; Frok, 1997).

18.

Насловна страница књиге *Историја села Кузмина Петра Руђанина* штампане 1936. у Сремским Карловцима.

The front page of the book *Petar Runjanin's History of the village Kuzmin* published in 1936 in Sremski Karlovci.

„*Исусовци на вјерском, знанственом и културном подручју у Хрвата*" (*Исусовци у Хрвата, 1992*), каталог истоимене изложбе из 1992. године *Исусовачка баштина у Хрвата*, чији је уредник Бисерка Ротер Планчић (*Isusovačka baština u Hrvata*, 1992) и две књиге Лeље Добронића *Витешки редови*: *темплари и ивановци у Хрватској* (Dobronić, 1984), и *Темплари и ивановци у Хрватској* (Dobronić, 2002). године. За проучавање проблематике уобличавања црквеног простора према одређеним владајућим друштвеним или религијским канонима, важна је и књига *Прописи о црквеној грађевној дужности*, аутора Милана Новака (Novak, 1908). Од посебног значаја су и текстови о новопридошлим становницима као истраживање о насељавању дунавских Шваба током јозефинске колонизације *Joseph II. und die Donauschwäbische Ansiedlung – dokumentation der kolonisation im Batscherland 1748–1787* Оскара Фелдтанцера (Feldtänzer: 1990) или о насељавању мањих етничких група, као Шпанаца у Бечкереку (Станојловић, 1938: 48) или Албанаца Клементинаца у Хртковцима и Никинцима (Laszovski, 1923; Гавриловић, С., 1959; Frok, 1997).

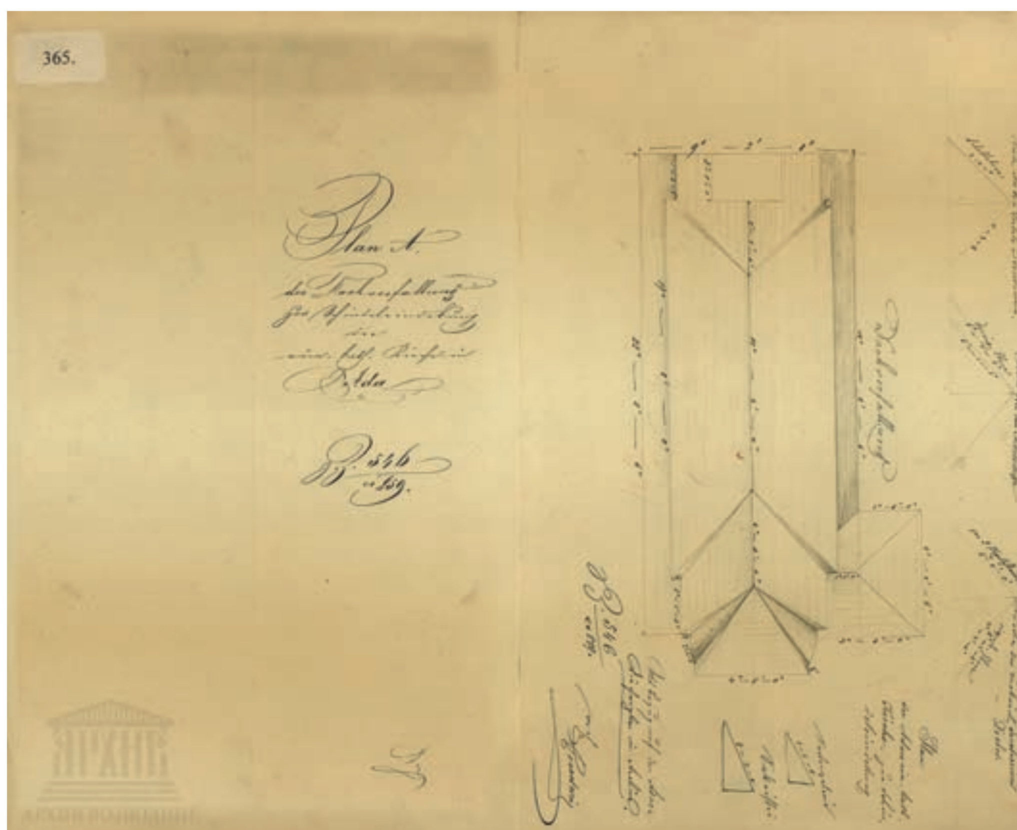
Архивска грађа и други историјски извори

Истраживање архивске и друге грађе која на непосредан начин обрађује архитектуру римокатоличких сакралних грађевина

За истраживање историјата и релевантну анализу и вредновање архитектуре римокатоличких цркава грађених у Војводини током 18, 19. и првих деценија 20. века проналажење изворне архивске грађе и њена критичка анализа са више проблемских аспеката је од виталног значаја. Ту углавном спадају одлуке и уговори о градњи, дозволе за изградњу цркава, административне забелешке, али и скице или пројекти за изградњу или реконструкцију објеката. С обзиром на бурну историју Војводине, припадност њених појединих делова различитим друштвено-политичким и управно-територијалним творевинама током више од три века новије историје, грађа, посебно архивска, која представља основ за историјска и историографска проучавања и тумачења материјалних остатака уметности и културе овог подручја чува се у многим архивским и музејским установама културе са подручја историјског Аустријског царства, историјске Мађарске Краљевине, касније Краљевине СХС/Југославије, касније СФРЈ. Обимна грађа ове групе похрањена је у надлежним државним и црквеним архивским и музејским установама, организованим на локалном, регионалном или управном/јурисдикционом нивоу, на ширем подручју, које је, у проучаваном временском периоду, чинило друштвено-политичке, односно административне јединице у чијем је саставу била данашња територија Војводине. Већина ових извора до сада није публикована.

Архивска грађа која се посредно или непосредно односи на проучавану проблематику римокатоличких црква се чува у архивима и музејима у Републици Србији и то: у Архиву Војводине у Новом Саду, Историјском архиву „Срема" у Сремској Митровици, историјским архивима у Суботици, Сомбору, Сенти, Кикинди, Зрењанину, Вршцу, Белој Цркви, Панчеву, Историјском архиву Града Новог Сада, као и у техничким архивама наведених градова у Војводини. Такође, архивску грађу чувају и Музеј Војводине у Новом Саду и градски музеји у Новом Саду, Суботици, Зрењанину, Кикинди, Сенти, Вршцу, Сремској Митровици, Панчеву, Руми и другим војвођанским градовима.

Државне институције суседних земаља, које су током историје биле у саставу истих административно-политичких јединица, а којима је припадала и територија данашње Војводине, такође чувају архивску грађу која се односи на проучавану проблематику. У државним архивима Мађарске (Balázs, 1976), Аустрије и Хрватске могу се наћи и оригинални планови за изградњу црквених грађевина као и планови старијих објекта који су замењени данас постојећим. Ту су Аустријски државни архив (Das Österreichisches

19.

Цртеж основе кровне конструкције римокатоличке цркве у Ади из 1859, урађен за потребе покривања крова црепом.

Drawing of the roof of the Roman Catholic Church in Ada produced in 1859 for the works on covering the roof with tiles.

Archival materials and other historical sources

Research of archive and other materials directly dealing with the architecture of Roman Catholic ecclesiastical buildings

To study, analyse and evaluate the architecture of Roman Catholic churches built in Vojvodina during the 18th, 19th and the first decades of the 20th century, finding and reviewing original historic material from many aspects is of vital importance. The material mainly includes decrees and building contracts, permits to build churches, administrative notes and drafts of designs for the construction or reconstruction of buildings. Since individual parts of Vojvodina belonged to different socio-political and administrative-territorial formations over more than three centuries of modern history, the material, especially archival material, the basis for historical and historiographical study and interpretation of material remains of art and culture of this area, is preserved in many archival and museum institutions from historical Austrian Empire, the historical Kingdom of Hungary and later the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, the Kingdom of Yugoslavia and the Republic of Yugoslavia. The material is stored in the relevant state and church museums and archives, organized on a local, regional or administrative/jurisdictional level, in the wider area which constituted the socio-political and administrative units of Vojvodina in the studied period. Most of these sources have not yet been published.

Archival material which is directly or indirectly related to studying the issue of Roman Catholic Church is kept in local and national archives and museums in Serbia: in the Archives of Vojvodina in Novi Sad, the Archives of Srem in Sremska Mitrovica, Historical City Archives and Technical Archives of Subotica, Sombor, Senta, Kikinda, Zrenjanin, Vršac, Pančevo and other towns in Vojvodina. Archival material is also stored in the

Staatsarchiv), Мађарски државни архив (Magyar Országos Levéltár), Бечки општински и покрајински архив (Wiener Stadt und Landesarchiv), Државна мађарска библиотека Сечењи (Országos Széchényi Könyvtár), историјски архиви у Осијеку и Загребу, Хрватски музејски документациони центар и Музејска удруга Источне Хрватске.

Најзначајнији извори везани за проучавану проблематику чувају се у црквеним архивама и то у архивама Зрењанинске, Суботичке и Сремске бискупије у Зрењанину, Суботици и Петроварадину, као и у архивима римокатоличких бискупија и надбискупија на подручју других земаља којима је у 18. и 19. веку припадало подручје Војводине у Ђакову и Загребу (Хрватска), Калочи, Естергому, Будимпешти (Мађарска) и Темишвару (Румунија). У бискупијским архивима су углавном похрањена званична документа у вези са оснивањем жупа и изградњом црквених објекта, плановима за изградњу цркава или целих комплекса, извештајима званичних визитација и сл. У црквеним, односно жупним архивама су углавном сачуване матичне књиге рођених, венчаних и умрлих. У неким жупним архивама сачувана је и *Историја храма/Хроника* (*Historium Templum*) у виду извештаја, записника и бележака везаних за одлуке црквеног одбора, која је и данас у употреби.[15]

Архив Војводине

Свако проучавање историјских догађаја и друштвених појава на подручју Војводине, под чиме, шире схваћено, подразумевамо и градитељску делатност, полази од проучавања архивске грађе коју чува и стручно одржава Архив Војводине у Новом Саду. За најзначајније фондове (категорисани као културно добро од изузетног значаја), у Архиву су израђена и публикована научноинформативна средства (сумарни инвентари, регеста, аналитички инвентари, регистри итд.), која знатно олакшавају рад, односно одбир и истраживање архивске грађе.

За истраживање односа црквене и световне власти, положаја римокатоличке, али и других конфесија присутних на подручју Војводине, новије историје римокатоличких жупа и стања црквених грађевина, од посебног значаја су документа која се чувају у архивском фонду Ф. 2, Бачко-бодрошка жупанија (1688–1849), који је категорисан као културно добро од изузетног значаја. Фрагментарно је сачувано 248 књига (записници, деловодници, регистри и друге административне књиге) и документа која сведоче о животу Жупаније током једног и по века (Матковић, 1993). Документа такође, сведоче и о потешкоћама око разграничења Бачке и Бодрошке жупаније, царским наредбама која регулишу однос међу поданицима разних вера ради регулисања међуверских свађа и сукоба и постизања слоге и јавног мира, присуству припадника разних редова на територији данашње Војводине, стицању права на изградњу молитвених домова и богомоља, донацијама и новчаним прилозима за изградњу цркава, као и предрачуне радова за њихову изградњу, пописе жупских прихода ради постављања нових жупника, пописе цркава, жупа и жупанијских инвентара.

Архивски фондови чија грађа је такође категорисана као културно добро од изузетног значаја су: Ф. 10, Тамишка жупанија (1779–1849) и Ф. 11, Торонталска жупанија (1779–1849). Грађа је сачувана половично и садржи 137, односно 145 књига и на десетине хиљада списа, писаних на латинском, немачком, мађарском и славеносрпском језику, који су настали радом Тамишке и Торонталске жупанијске администрације и судских органа. Грађа која припада Тамишкој жупанији махом је пренета

[15] Међународна конференција одржана 2002. године у организацији Центра за његовање и презентацију документарног наслеђа Котора била је посвећена управо проблемима и искуствима у заштити, валоризацији, обради и презентацији културног наслеђа које се чува у црквеним архивама и библиотекама (Baier i Pejović, [Ur.], 2004).

Museum of Vojvodina in Novi Sad and town museums in Novi Sad, Subotica, Zrenjanin, Kikinda, Senta, Vršac, Sremska Mitrovica, Pančevo, Mol and other towns of Vojvodina.

State institutions of neighboring countries, which have historically been part of the same administrative and political units as present-day Vojvodina, also store archival material related to the investigated problem. The original plans for the construction of church buildings and plans of older building that were replaced with contemporary ones, can be found in the national archives of Hungary (Balázs, 1976), Austria and Croatia. These are the Austrian State Archives *(Das Österreichisches Staatsarchiv)*, Hungarian National Archives (*Magyar Országos Levéltár*), *Wiener Stadt-und Landesarchiv, Military Archives in Vienna,* the Hungarian National Szechenyi Library *(Országos Széchenyi Könyvtár)*, the Historical Archives in Osijek and Zagreb, the Croatian Museum Documentation Center and Museum Association of Eastern Croatia.

The most important sources for this research can be found in the church acrchives in Zrenjanin, Subotica and Srem Diocese in Zrenjanin, Subotica and Petrovaradin, as well as the archives of Roman Catholic dioceses and archdioceses in other countries that Vojvodina territories belonged to in the 18th and 19th century, in Đakovo and Zagreb (Croatia), Kalocsa, Esteghom, Budapest (Hungary) and Timisoara (Romania). The bishop's archives contain mainly official documents related to the founding of the district and construction of parish church buildings, plans to build churches or whole complexes, reports on official canonical visitations, etc. The church and parish archives largely hold the registers of births, marriages and deaths. In several parish archives, the history of the church (*Templum Historium*) is also preserved in the form of minutes and notes relating to the decisions of the church board, which is still in use today.[15]

Archive of Vojvodina

Any study of historical and social events in Vojvodina, and by that we mean, among others, architectural activity, is based on the study of sources stored in the Archive of Vojvodina in Novi Sad. The most important bibliographic material that is categorized as cultural heritage of outstanding value is covered and analyzed in a series of published instructive reviews (summary inventories, registers and analytical equipment) that made researching, browsing and choosing the material far simpler.

The documents stored in the archive holdings of Bačka-Bodrog County (1688–1849) were highly important in studying the relations between the Church and secular authorities, the position of the Roman Catholic and other religions present in Vojvodina, the recent history of the Roman Catholic parish churches and state of the church buildings. In the 248 books of one of the most significant holdings kept in the Archive of Vojvodina, I found fragmentary records, ledgers, registers and other administrative documents that testify to the life of the county over one and a half centuries (Matković, 1987). These documents present the problems regarding the demarcation between the Bačka and Bodrog Counties, with imperial decrees governing the relationship between different religions in order to regulate interethnic strife and conflict and achieve harmony and public order, the presence of the various religious orders in the territory of Vojvodina. They also contain details of the granting of rights to build houses of prayer and places of worship, donations and

[15] The international conference held in 2002, organized by the Center for Preservation and Presentation of Documentary Heritage of Kotor was dedicated to the problems and experiences in protection, valorization, processing and presentation of cultural heritage kept in church archives and libraries (Baier i Pejović, [Ed.], 2004).

20.

План за изградњу цркве у Черевићу, који је израдио М. Хејселбек 1773. године.

Plan for the construction of a church in Čerević from 1773 by M. Heuselbeckh.

из градских музеја у Вршцу и Зрењанину, где се иницијално чувала (Тодоровић, 2005; Крејић, 2008), док је грађа Торонталске жупаније преузета из великобечкеречке жупанијске архиве у Зрењанину (Јакшић, 2008). Документа ових фондова се претежно односе на подручје данашње Румуније. За ово истраживање је значајан део грађе која се односи на подручје војвођанског дела Баната и то бискупски извештаји са пописом жупа, самостана и капеланија и примедбама где су потребне структурне промене, поправке оштећених цркава и жупанијских домова, као и изградња нових цркава, списи о могућностима оснивања нових цркава и жупанија, захтеви за изградњу цркава са извештајима среских власти и комплетним предрачунима за њихову изградњу.

О ратним разарањима у Бачкој и Банату за време Мађарског устанка и напорима да се опустошена подручја обнове, сведочи архивска грађа (документа, записници, деловодници, регистри, итд.) из периода након 1849. године, похрањена

financial contributions to build churches, as well as an estimations of building costs, lists of parish income for the new pastors, a list of churches and parishes and parish inventory.

Two archival holdings of great importance are holding No. 10 Timiş County (1779–1849) and archive No. 11 Torontal County (1779–1849). These are partially preserved in 137 and 145 books respectively, and in tens of thousands of documents, written in Latin, German, Hungarian and Serbo-Slavic languages, representing the collections of documents that are the product of labor of Timiş and Torontal district administration and the judiciary. The material belonging to the Archival holdings No. 10 of Timiş County was mostly transferred from the town museums in Vršac and Zrenjanin, where it was initially kept (Todorović, 2005; Krejić, 2008). The material of Archival holdings No. 11 of Torontal County was obtained from the Velikobeckerek county archives in Zrenjanin (Jakšić, 2008). Documents from these holdings are mainly related to the region of today's Romania. Documents referring to the Banat region in Vojvodina are very important for this research. These include bishop's reports with a list of parishes, monasteries, and chaplaincies and comments regarding places in need of the structural changes, repair damaged churches and parish houses, as well as the construction of new churches, documents on the possibilities of establishing new churches and parishes, the requirements for the construction of churches with reports of district authorities and complete calculations for the building.

There are documents confirming the ravages of war in Bačka and Banat during the Hungarian uprising and the efforts to reconstruct the devastated areas (minutes, ledgers, registers) from 1849 to 1853. These documents were stored in the three major archives: Commissioner for Middle and Lower Bačka (1849–1853), one of the major holdings kept in the Archive of Vojvodina, Commissioner for Upper Bačka – Baja (1850–1853) and district-Chief Commissioner of Bačka, Torontal and Vršac (1849–1852). The documents are partially preserved and mostly written in German, rather than Hungarian or Serbian (Radovanović, S., 1993; Radovanović, S., 1998; Walrabenstein, T.XI/2, 1998; Branković, 2003). From the few surviving documents (administrative books were mostly destroyed), referring to the issues that are addressed in this research, we learned about the legal regulations and orders of the Hungarian Kingdom governing church staff in Hungary and the rules of the church tutelage, as well as the public tender for works on repairing destroyed churches and parish houses.

The funds at the Archive of Vojvodina, which mainly comprise material pertinent to the political position, social life and privileges of the Serbs in the Empire (at the Metropolitanate of Karlovci, Erdely and other parts under the Turkish rule), were also important for this research, since the documents kept there (legally, as important as documents from other court offices) testify to the position and life of Serbs over a longer period on that territory. Those funds are: F5, Illyrian Court Deputation (1745–1777), F12, Illyrian Court Office – Vienna (1791–1792). The fund F23, State government for the Voivodeship of Serbia and Banat of Temschwar (1849–1861), features, among others, documents containing periodical reports on contemporary political affairs on the territory of present-day Vojvodina and individual counties and settlements, documents related to the relationship between the state and the Church, resolving disputes between church authorities of different confessions, decrees on managing church income and assets, the status of monks and believers, accepting new religious orders on the territory of Vojvodina, introduction of religious studies in the educational system and issuing permits for renovations of churches. The fund Illyrian Court Deputation contains documents related to the period of operation of the deputation, between 1745 and 1777. The material was received following the restitution from the National Archives of Hungary, where it was part of the Hungarian Court Office fund. The archives contain mainly essays, reports, memoranda, notes and patents, predominantly in German and Latin (Valrabenstein, 2000; Valrabenstein and Karaba, 2010) The fund Illyrian Court Deputation (1791–1792) contains documents mainly in German and it has been almost completely preserved. For the purpose of this

21.

RKC Св. Јосипа заручника Блажене Дјевице Марије у Черевићу, 1776.

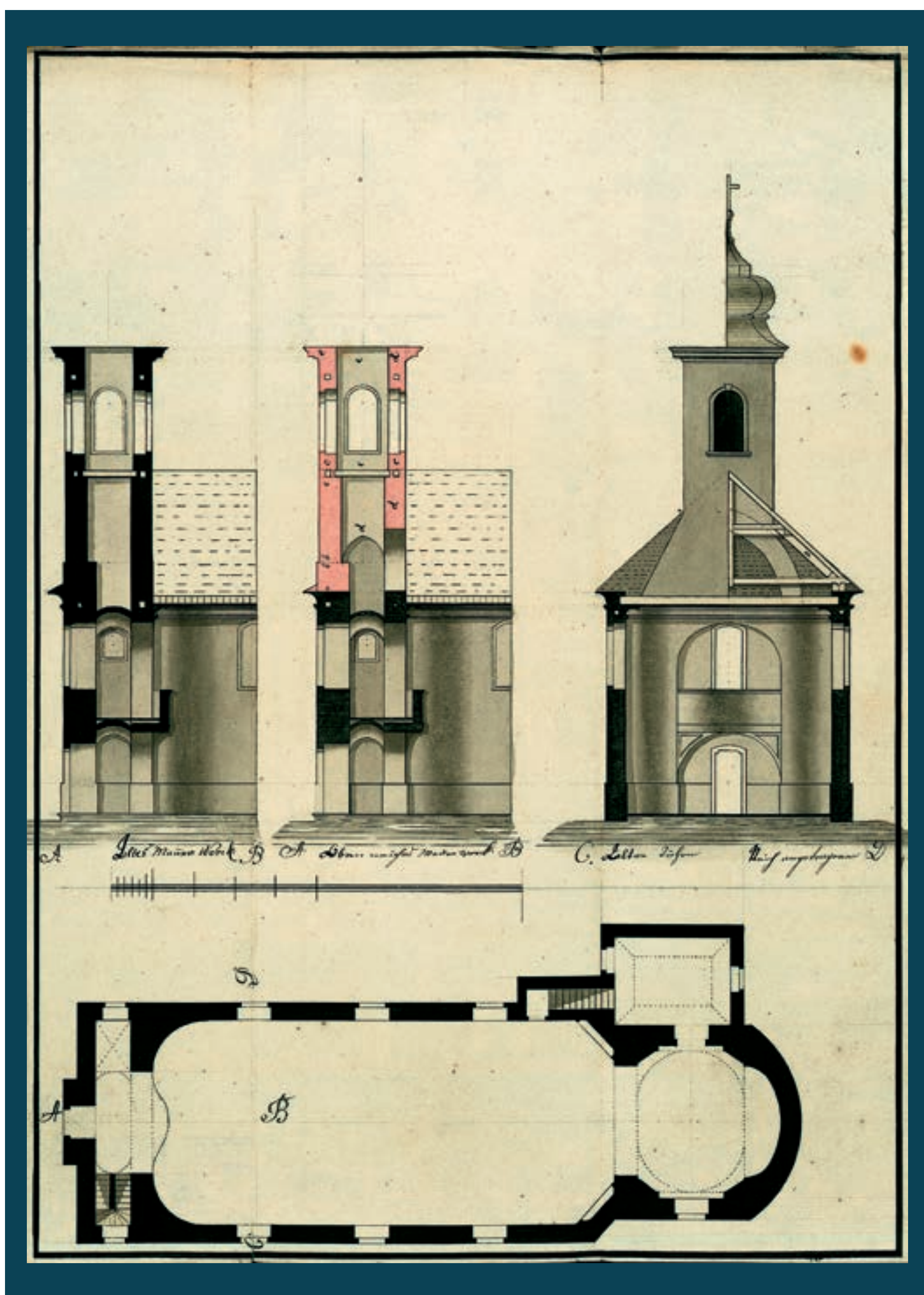
RCC of St. Joseph, the Bridegroom of the Blessed Virgin Mary in Čerević, 1776.

у три значајна фонда у Архиву Војводине: Ф. 20, Комесаријат за Средњу и Доњу Бачку – Сомбор (1849–1853), Ф. 21, Комесаријат за Горњу Бачку – Баја (1850–1853) и Ф. 19, Дистриктски врховни комесаријат за Бачку, Торонтал и Вршац – Сомбор (1849–1852). Документа су делимично сачувана и писана су претежно на немачком, а мање на мађарском и српском језику (Радовановић, С., 1993; Радовановић, С., 1998; Валрабенштајн, Т. XI/1, 1998; Валрабенштајн, Т. XI/2, 1998; Бранковић, 2003). Из сачуваних предмета (административне књига су углавном уништене), које се односе на проблематику којом се бави ово истраживање, сазнајемо о законским одредбама и наредбама Краљевине Угарске којима је био регулисан живот црквеног клера у Угарској и правилима црквеног туторства, као и о јавним лицитацијама за радове на поправци разорених цркава и жупних домова.

Фондови Архива Војводине, чија грађа се углавном односи на политички положај, друштвени живот и привилегије Срба у Монархији (у Карловачкој митрополији, Ердељу и другим крајевима који су били под турском влашћу), су такође били значајни за ово истраживање, јер садрже списе (по правној важности једнаки са списима осталих дворских канцеларија) о положају и животу Срба, а који у дужем временском периоду то приказују на истраживаном подручју. То су фондови: Ф. 5, Илирска дворска комисија, Депутација – Беч (1745–1777), Ф. 12, Илирска дворска канцеларија – Беч (1791–1792). У фонду, Ф. 23, Земаљска управа за Српско Војводство и Тамишки Банат (1849–1861) чувају се, између осталих, и документа која садрже периодичне извештаје о тадашњим политичким приликама на данашњој територији Војводине и појединим срезовима или насељима, документа о односима државне власти и Цркве, решавању спорних питања између црквених власти различитих конфесија, уредбе о управљању црквеним приходима и имовином цркава, статусу калуђера и верника, прихватању нових црквених редова на подручју Војводине, увођењу верске наставе и давању дозвола за реновирање цркава. Архивски фонд Илирска дворска комисија (Депутација) садржи списе који се односе на период рада Депутације од 1745. до 1777. године. Грађа је добијена реституцијом из Државног (Земаљског) архива Мађарске, где је био у саставу фонда Угарске дворске канцеларије. Архивска грађа овог фонда, углавном садржи реферате, извештаје, промеморије, ноте и патенте, претежно на немачком и латинском језику (Валрабенштајн, 2000; Валрабенштајн и Караба, 2010). Архивски фонд Илирска дворска канцеларија – Беч (1791–1792) садржи списе писане претежно на немачкој језику и сачуван је готово у целости. За ово истраживање посебно су интересантне тематске групе 1. Догмација и Спиритуалија, 3. и 4. Жупе и парохије 5. Свештенство и 8. Градња, које садрже списе из 1791. и 1792. године (Валрабенштајн, 1997), као и документа која сведоче о градњи сакралних објеката и животу у оквиру Монархије у периоду између 1849. и 1861, а чувају се у фонду Земаљска управа за Српско Војводство и Тамишки Банат (Hauptmann, 1961; Гросингер, 1983–93; Стевановић, 2014). Како је етничка структура ове територијалне творевине формиране од делова Срема, Бачке и Баната, између Славонске и Банатске војне границе на југу и Краљевине Угарске на северу, била сложена[16] велики број списа из овог фонда односи се и на проучавану тематику.

Од изузетног значаја за истраживање римокатоличких црква на подручју Војводине је и Ф. 373, Збирка планова и мапа (1718–1956) Архива Војводине, из које су за потребе овог истраживања преузети планови римокатоличких цркава у Старој Kањижи и Сент Андрашу, капеле у Новом Саду, план кровне конструкције цркве у Ади и планови зграда римокатоличких жупа у Сонти и Брестовцу.

[16] Становништво су чинили Румуни, Немци, Срби и Мађари. Цитирано према: Friedrich Schmitt, *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, Wien, 1860 (Schmitt, 2010: 96).

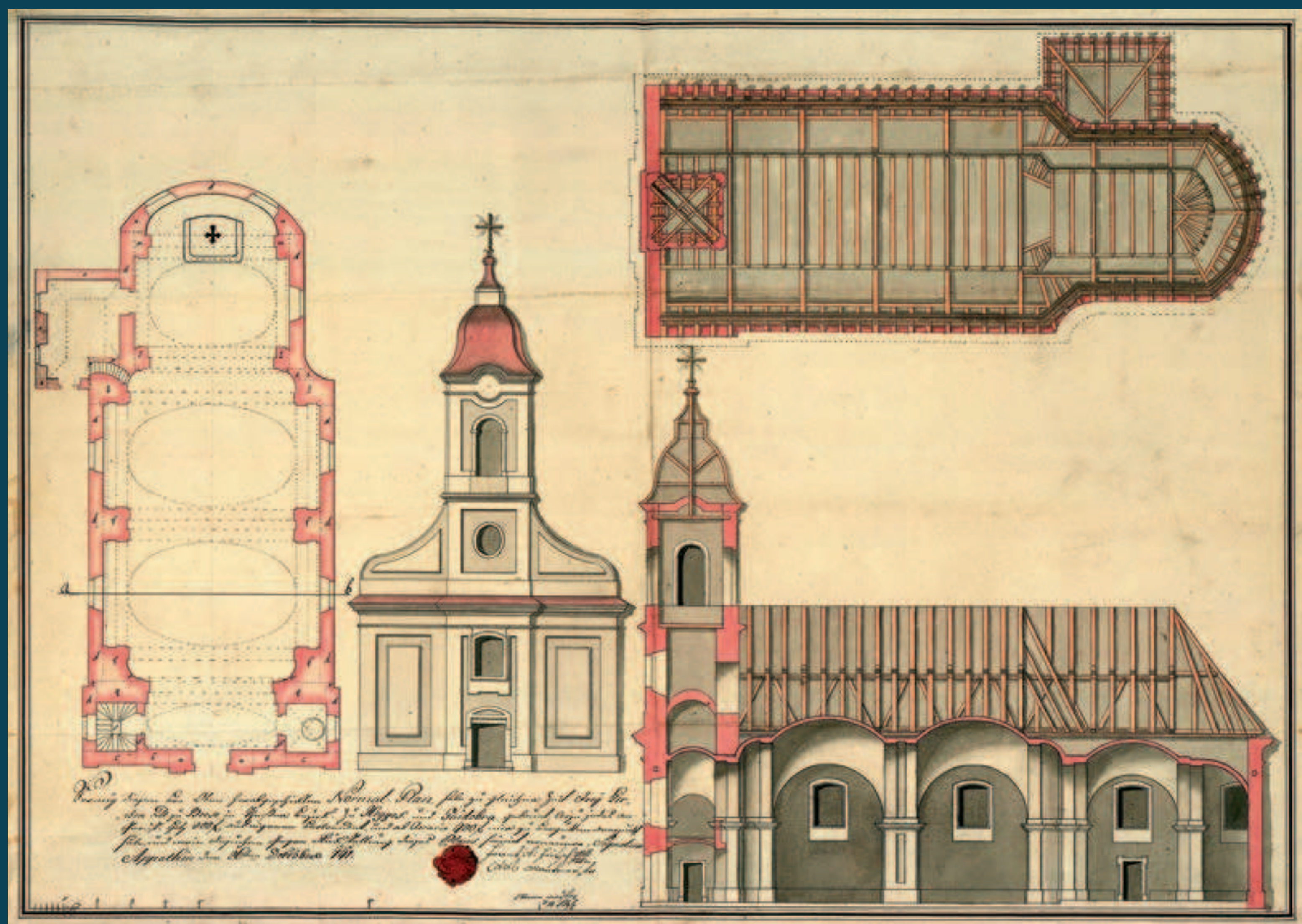

22.

План за реконструкцију (повећање торња) цркве у Бездану из 1798/99.

Plan for the reconstruction (increasing the height of the tower) of a church in Bezdan, 1798/99.

research, particularly interesting are the following topics: 1. Dogmatism and Spirituality, 3. and 4. Counties and Parishes, 5. Clergy and 8. Construction, which contain documents from 1791 and 1792 (Valrabenstein, 1997), as well as the documents testifying to the construction of ecclesiastical facilities and life in the Empire between 1849 and 1861, kept in the fund State government for the Voivodeship of Serbia and Banat of Temschwar (Hauptmann, 1961; Grosinger, 1983–93; Stevanović, 2014). Since the ethnic structure of this territorial unit, comprising parts of Srem, Bačka and Banat, between the Slavonian

23.
План за изградњу цркве у Бечеју из 1791, који је потписао Ф. Фрич.

Plan for the construction of a church in Bečej, from 1791, signed by F. Fritsch.

Мађарски државни архив

Један број оригиналних планова војвођанских римокатоличких цркава је преузет из Збирке мапа и планова (XVII–XX века), која се чува у Мађарском државном архиву (Magyar Országos Levéltár) у Будимпешти. За потребе овог истраживања из Одељка „Т" који представља Збирку планова из заоставштине Пец Шамија (Pecz Samu Hagyatéka) преузето је 86 документа међу којима и планови римокатоличких цркава у Черевићу, Бачком Грачацу, Каравукову, Плавни, Српском Милетићу, Бездану, Кљајићеву, Кули, Бечеју и Србобрану. Један број ових планова се односи на грађевине које су претходиле постојећим, и драгоцен су извор за проучавање не само појединачних споменика, већ сведоче и о јачању римокатоличке заједнице на подручју Војводине и замени ранијих грађевина новим, које су својом монументалношћу и декоративношћу одсликавале моћ локалне верске заједнице. У оквиру Одељка „С", који садржи Збирку мапа посебно је важна колекција катастарских премера, које прати више од 3.600 рукописних и литографисаних мапа, израђених

and Banat Military Frontier on the south and the Kingdom of Hungary on the north, was complex[16], a large number of documents from this fund refer to the studied topic.

Very important for the study of Roman Catholic churches on the territory of Vojvodina is F. 373, Collection of plans and maps (1718–1956) at the Archive of Vojvodina, containing the plans of the Roman Catholic churches in Stara Kanjiža, St. Andrew's and the chapel in Novi Sad, the plan for the roof construction of the church in Ada and plans of Roman Catholic county buildings in Szonta and Brestovac.

National Archives of Hungary

Original plans of Roman Catholic churches in Vojvodina are from the collection of maps and plans (XVII–XX century), preserved in the National Archives of Hungary (Magyar Országos Levéltár) in Budapest. For the purposes of this study, 86 documents were used from section "T," the collection of plans from the legacy of Pec Samu (Pecz Samy Hagyatéka), including plans of Roman Catholic churches in Čerević, Bački Gračac, Karavukovo, Plavna, Srpski Miletić, Bezdan, Kljajićevo, Kula, Bečej and Srbobran. A number of these plans are for buildings that preceded present-day ones. These provide valuable information not only on individual monuments, but also on the strengthening of the Roman Catholic community in Vojvodina. Old churches are replaced by new ones reflecting the power of the local religious community with their monumentality and decorativeness. In Section "S", featuring a collection of maps, particularly important is the collection of cadastral surveys, with more than 3,600 manuscripts and lithographic maps, produced for the entire state territory between 1851 and 1918. Finding documents relevant to the research in the collection of maps and plans is quite simple, as it is possible to do an electronic search of the entire collections, by name of state or family archive from which the plans were taken, independent reference number of the relevant section or by key words such as the author's name, place name or area name, year of creation, etc. Besides the collection of maps and plans, very important for the research are the documents stored in archive holdings of the Royal Hungarian Governors' Council (from the 17th century to 1848)[17] – Section "C" and the archive holdings of the Age of Absolutism (1848–1867) – Section "D" of the National Archives of Hungary. The archive holdings of the Hungarian Royal Regency Council kept documents such as royal decrees and regulations, and orders of Hungarian Royal Office, which regulated the life and conditions of the country during the 17th century until the Hungarian uprising in 1848. Since the Hungarian Royal Office was responsible for public administration in the name of the supreme imperial government, including economic issues, tax policy, ownership of land and settlement policy of the whole territory of Hungary, Croatia and Romanian Banat of 1778 (except Transylvania and the border areas) orders from these administrative documents referred to the territories that were the subject of this research. Especially important is the information contained in the sections *Communications and Construction, Guilds and Church*. Documents of the political administrative power and administrative offices that were active during the imperial centralism after the Hungarian uprising which lasted from 1848 to 1867, are

[16] The population comprised Rumanians, Germans, Serbs and Hungarians. Data according to Friedrich Schmitt, *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, Wien, 1860 (Schmitt, 2010: 96).

[17] The terms historical Hungary and Hungary refer to the medieval Hungarian Kingdom, comprising Croatia and Slavonia, Transylvania and the Military Frontier. Although Hungary had an independent administration, the actual government over of all the Habsburg territories was held by Austrian court. The two highest state administrative bodies, which controlled the work of the Austrian authorities who ruled Hungary, were Hungarian Royal Office (*Königliche Ungarische Hofkanzley*), based in Vienna (in charge of the Hungarian questions addressed to the ruler and questions of royal decrees) and the Royal Hungarian Governors' Council (*Königliche ungarische Statthalterey or Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum*), based in Buda (five departments of the Council dealt with domestic issues such as religion, education, military service and economy).

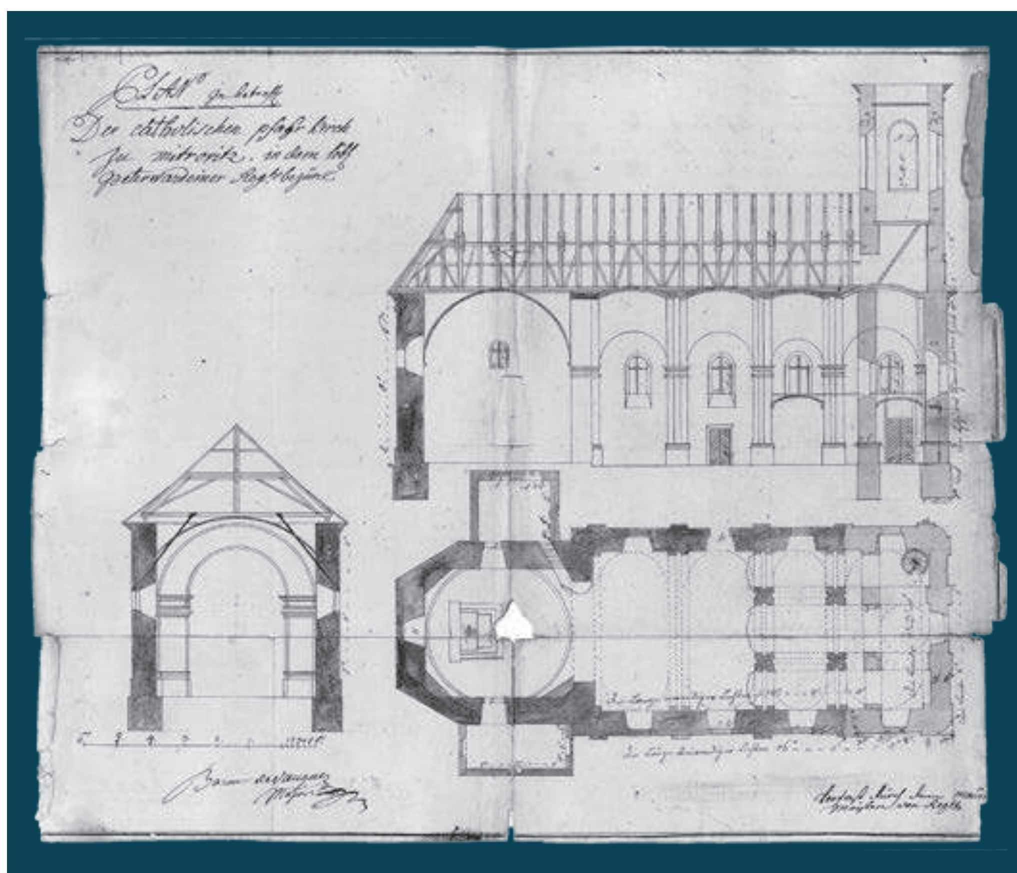
за целу државну територију између 1851. и 1918. године. Проналажење докумената, релевантних за истраживање, у колекцији Збирка мапа и планова у великој мери је поједностављено с обзиром на то да је омогућено електронско претраживање целог фонда на основу назива државног или породичног архива из кога су планови преузети, независног референтног броја о оквиру одговарајућег одељка или на основу кључних речи/података као што су име аутора, назив места или подручја, година настанка и сл.

Поред Збирке мапа и планова за истраживану тему су од значаја документа, која се чувају у фондовима Краљевско угарско намесничко веће (од 17. века до 1848)[17] – Одељак „C" и фонду Доба апсолутизма (1848–1867) – Одељак „D" Мађарског државног архива. У архивском фонду Краљевско угарско намесничко веће се чувају царски декрети и уредбе, као и наредбе Мађарске канцеларије, који су регулисали живот и односе у држави током 17. века све до Мађарске буне 1848. године. Како је, у име врховне царске управе, Мађарска канцеларија била надлежна за јавну администрацију, укључујући и економска питања, пореску политику, поседовање земљишта и политику насељавања целе територије Мађарске, Хрватске и румунског дела Баната од 1778. године (осим Трансилваније и пограничних подручја) наредбе ових управних докумената су се односиле и на територије којима се бави ово истраживање. Посебно су значајни подаци који се налазе у одељцима Комуникације и грађевинарство, Гилде и Црква. Документа политичке управне власти и административних канцеларија, које су биле активне у периоду царског централизма након Мађарског устанка 1848. године до 1867, чувају се највећим делом у архивском фонду Доба апсолутизма (грађа која обухвата документа Мађарске канцеларије, Канцеларије за Трансилванију и Краљевског угарског намесничког већа из истог периода чувају се у тематским фондовима). Документа из архивског фонда Краљевског угарског намесничког већа су писана углавном на латинском, мање на немачком и мађарском језику, док су документа у фонду Доба апсолутизма писана већином на немачком, мање на мађарском језику. Претраживање грађе је олакшано јер су израђени и публиковани сумарни инвентари, регистри рукописа и индекси, као и електронска датотека за одељак Гилде.

Аустријски државни архив

Поред Мађарског државног архива за изучавање историје, па и градитељског наслеђа Војводине, једнако је важан, ако не и значајнији, Аустријски државни архив (Österreichisches Staatsarchiv). Структура ове архивске установе (Filipović, 2009) у великој мери одражава структуру управног уређење некадашњег Царства и касније Двојне монархије, тако да одељења Аустријског државног архива носе називе историјских архива од чије је грађе формиран главни део архивског фонда: Општи управни архив (Allgemeine Verwaltungsarchiv) у чијем су саставу Финансијски и Архив Дворске коморе (Finanz und Hofkammerarchiv), Архив Републике (Das Archiv der Republik), Кућни, дворски и државни архив (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), који је централни архив куће Хабзбурга и у чијем оквиру ради Мађарско архивско

[17] Под појмовима историјска Мађарска или Угарска се подразумевају територије које су некада припадале средњовековној Угарској Краљевини, у чијем су саставу биле и Хрватска и Славонија, Трансилванија и Војна крајина. Иако је Угарска имала независну управу, стварну власт над свим хабзбуршким територијама је држао аустријски двор. Два највиша државна управна тела, која су контролисала рад аустријских институција које су управљале Мађарском, су била Краљевска угарска канцеларија (Königliche Ungarische Hofkanzley) са седиштем у Бечу (одговоран за мађарска питања упућена владару и питања краљевских уредби) и Краљевско угарско намесничко веће (Königliche Ungarische Statthalterey or Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum), са седиштем у Будиму (пет департмана овог већа су се бавила домаћим питањима као што су религија, образовање, војна обавеза и економија.

24–25.

План за изградњу жупне цркве у Сремској Митровици из 1787. године (лево) и изглед данашње цркве Св. Димитрија ђакона мученика (десно) у Сремској Митровици из 1811. године.

Plan for the construction of the parochial church in Sremska Mitrovica from 1787 (left) and the appearance of the present church of the Holy Martyr Dimitri the Deacon (right) in Sremska Mitovica from 1811.

kept mostly in the Age of Absolutism archival holdings (material including documents of the Hungary Office, Transylvania Office and Hungarian Royal Regency Council from the same period are stored in thematic collections). Documents from the Archive holdings of the Hungarian Royal Regency Council are mostly in Latin, some in German and Hungarian, while the documents of the Archival holdings Age of Absolutism are mostly in German, while only some are in Hungarian. Material search was made easier because there is a published summary of inventories, as well as registers and indexes of manuscripts and electronic files for guild documents.

Austrian National Archives

Austrian National Archives (*Österreichisches Staatsarchiv*) are just as important, if not more so, as the Hungarian National Archives for the study of the history and architectural heritage of Vojvodina. The structure of this archival institution (Filipović, 2009) greatly reflects the structures of the administrative organization of the former Ottoman Empire and later monarchical union. Therefore, the departments of the Austrian National Archives are named after the historical archives whose materials they contain: General Administrative Archives (*Allgemeines Verwaltungsarchiv*), which includes Financial and chamber archives (*Finanz- und Hofkammerarchiv*), Archives of the Republic *(Das Archiv der Republik),* the Home, the Court and the State Archives (*Haus-, Hof-und Staatsarchiv*), which is the central archives of the Habsburg family and which governs the work of the Hungarian Archival Delegation and War Archives (*Kriegsarchiv*). These materials used for the study of the history of Hungarian areas (including Vojvodina) are so valuable that a Permanent Hungarian archival delegation

26.

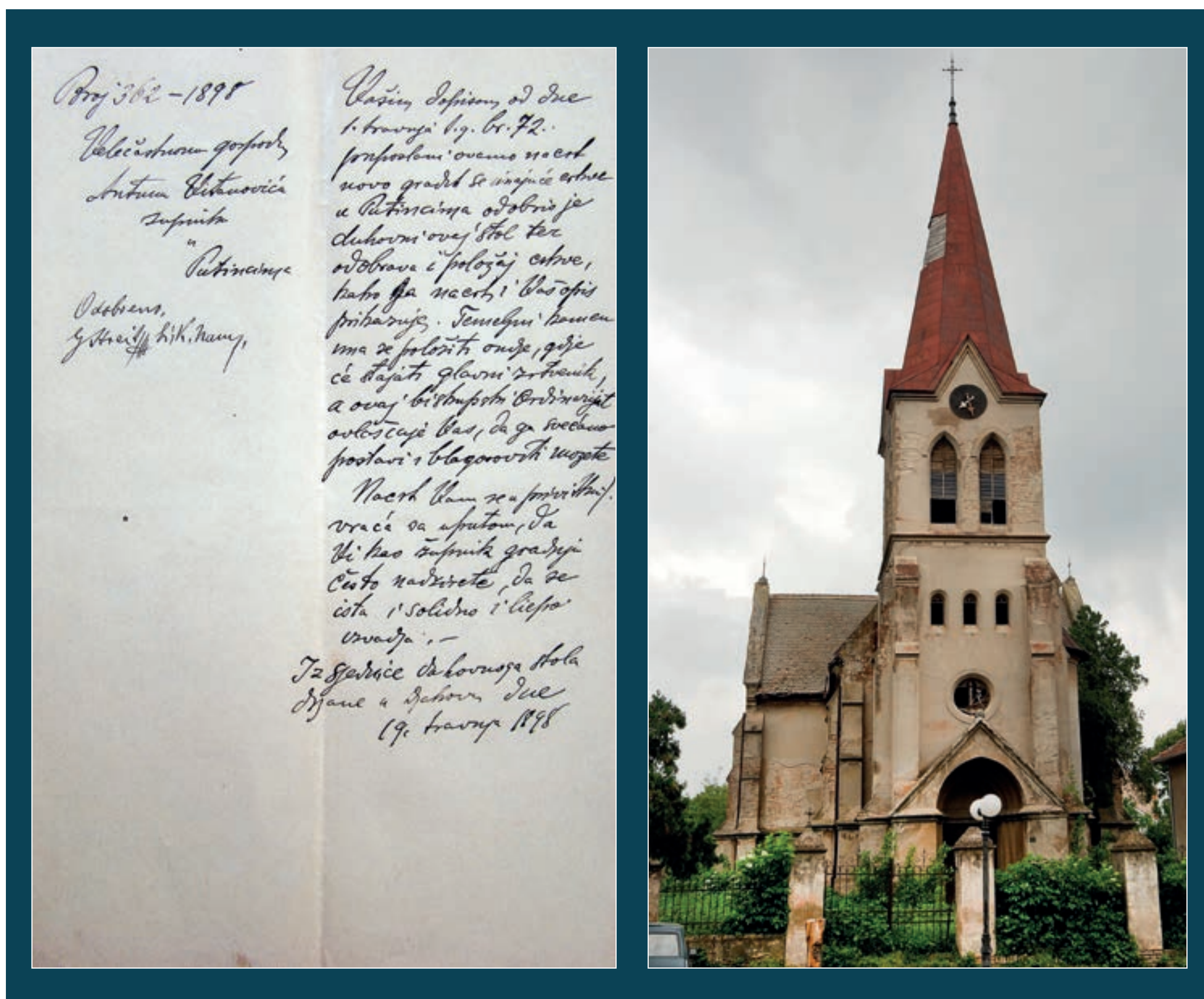
Географско подручје данашње територије Војводине је крајем 18. века било у саставу територије трију римокатоличких бискупија Јужне Угарске: Калочке са седиштем у Калочи, Чанадске са седиштем у Темишвару и Босанско-сријемске (касније Ђаковачке) са седиштем у Ђакову.

The geographical area of present-day Vojvodina in the late 18th century was part of the territory of the three Roman Catholic dioceses of southern Hungary: Kalocsa, based in Kalocsa, Csanád, based in Timisoara and Bosnia and Sirmium (later Đakovacka), based in Đakovo.

изасланство и Ратни архив (Kriegsarchiv). О важности ове грађе за проучавање историје мађарских области (укључујући и Војводину која је била у њеном саставу) најбоље говори чињеница да је у Аустријском државном архиву континуирано присутно Стално мађарско архивско изасланство у Бечу (Ungarische Archivdelegation). Документа битна за проучавање положаја насеља и управно-територијалних јединица на подручју данашње Војводине махом припадају грађи Кућног, дворског и државног архива (питања дипломатије и спољне политике) и чувају се у архивским фондовима царске Дворске канцеларије (Reichshofkanzlei) и Дворског већа (Reichshofrat ili kaiserlicher Horfat – преписка са провинцијским управним властима, повеље, привилегије, итд.), у Одељењу за државе (Staatenabteilungen), у тематској целини Турска (Türkei – дипломатски списи, текстови мировних уговора), Збирци исправа (Urkundenreihen – ратификације османског султана текстова Карловачког мира из 1699, Пожаревачког из 1718. и Београдског из 1739) и Збирци угарских списа (Acta Hungarica – списи о визитацији Петроварадина 1717). Од посебног значаја је и грађа Ратног архива, разврстана у пет тематских целина, од којих је за ово истраживање најзначајнија Збирка географских карата (Kartensammlung).

Хрватски државни архив

У фондовима и збиркама Хрватског државног архива у Загребу се чува значајан број докумената и планова, насталих деловањем појединих тела државне управе, јавних установа и верских заједница, битних за предметно истраживање подручја данашњег Срема. Превасходно је то архивски фонд Сријемска жупанија, који обухвата списе жупанијске, обласне и окружне управе у периоду од 1745. до 1850. године (Коларевић Ковачић, 1997), као и записнике жупанијске скупштине, насталих у периоду од 1861. до 1874. године. Документа похрањена у збирци Различити црквени списи (Acta ecclesiastica varia, 1499–1915) углавном чине документа везана за појединачне црквене установе и појединце, али се једна група докумената односи на рад Ђаковачко-сријемске бискупије у периоду од 1689. до 1745. године (време увођења грађанске управе на подручју Славоније). У овом архиву се чува и значајна збирка оригиналних рукописних катастарских планова, картографски прикази катастарских општина, као и скице појединих парцела, од којих се на истраживано подручје односе поједини планови који се чувају у фонду Архив мапа за Хрватску и Славонију – катастарско градиво у серији Хрватска и Славонија, подсерија

Broj 362 – 1898

Velečastnomu gospodinu
Antunu Vitanoviću
župniku
u
Putincima

Odobreno,
[illegible]

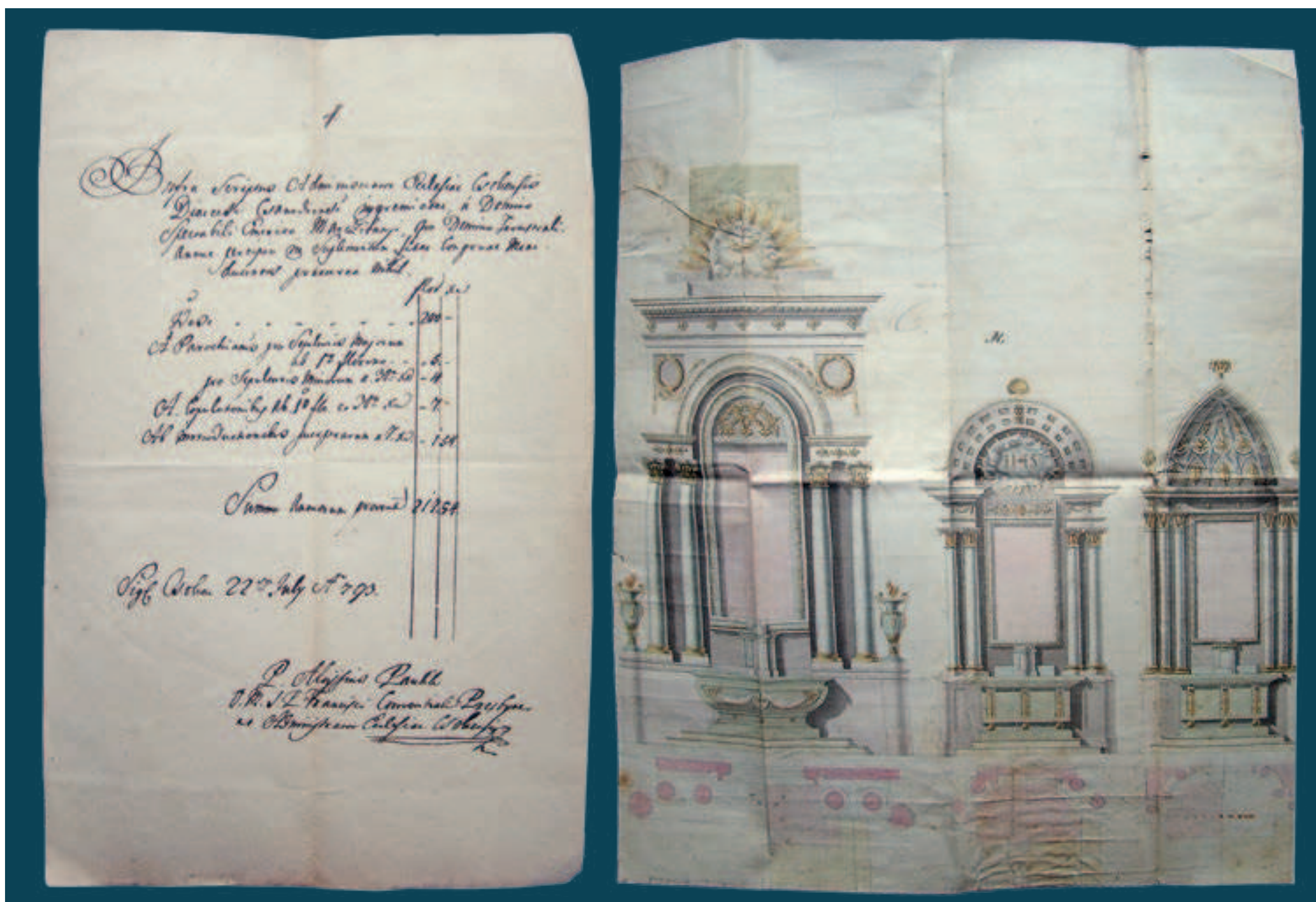
Vašim dopisom od dne
1. travnja t.g. br. 72.
priposlani ovamo nacrt
novo gradit se imajuće crkve
u Putincima odobrio je
duhovni ovaj stol ter
odobrava i položaj crkve,
kako ga nacrt i Vaš opis
prikazuje. Temeljni kamen
ima se položiti onde, gdje
će stajati glavni žrtvenik,
a ovaj biskupski Ordinarijat
ovlašćuje Vas, da ga svečano
postaviti i blagosloviti možete
Nacrt Vam se u [illegible]
vraća sa uputom, da
Vi kao župnik gradnju
često nadzirete, da se
ista i solidno i liepo
izvadja. –
Iz sjednice duhovnoga stola
držane u Djakovu dne
19. travnja 1898

has been continuously present in Vienna, in the Austrian National Archives. Documents relevant for the study of the position of settlements and administrative-territorial units in present-day Vojvodina mostly belong to the Home, Court and State Archives (questions of diplomacy and foreign policy) and have been stored in the archival holdings of the Imperial Court Office (*Reichshofkanzlei*) and the Royal Council (*Reichshofrat* or *kaiserlicher Horfat* – correspondence with the provincial administrative authorities, charters, privileges, etc.); in the department of state (*Staatenabteilungen*); in a thematic unit Turkey (*Türkei* – diplomatic documents, the texts of peace treaties); in Collection of documents (*Urkundenreihen*) (ratification of the Ottoman sultan, texts of the Treaty of Karlowitz from 1699, Požarevac Treaty from 1718 and Belgrade Treaty from 1739) and the Collection of Hungarian papers (*Acta Hungarica*) (records of visitation of Petrovaradin in 1717). Of particular importance is the structure of the War archives, divided into five thematic sections, of which the most important for this research is the Collection of maps (*Kartensammlung*).

27–28.

Допис од 1. априла 1898, жупника Антуна Витановића из Путинаца ординаријату у Ђакову (лево) у којем моли одобрење да посвети цркву, и уз допис шаље нацрт и данашњи изглед РКЦ Св. Ивана Непомука (1898–1900) у Путинцима (десно).

A letter written on 1st April 1898 by priest Antun Vitanović from Putinci to Đakovo ordinariate (left). The priest asked for permission to dedicate the church and attached plans of the church. Present appearance of the RCC of St. John of Nepomuk (1898–1900) in Putinci.

29–30.

У *Летопису* РКЦ Пресветог Тројства у Чоки је записано да је 1783, Лајош Марцибањи тражио дозволу од Бечке коморе за оснивање Плебаније и учитељског стана. Већ следеће године је изграђена капела, а 1803. је положен камен темељац будуће цркве, грађене наредних пет година. У Архиву Темишварске бискупије, у архивском фонду Serbica pars Dioeceseos, у фасцикли Чока I се чувају списи настали од 1793. до 1886. године, које се односе на радове на чоканској цркви. Један од најстаријих сачуваних документа ове групе је настао 22. јула 1793. године (лево).

У групи докумената (1019/1871, 1390/1871, 1596/1871, 1620/1871, 1705/1871, 1953/1871, 2133/1871, 2240/1871, 2394/1871, 2411/1871, 978/1872), који се односе на уређење и опремање римокатоличке цркве у Чоки, се налазе и цртежи главног и бочних олтара (десно), као и скице прозора, израђени 1871/72. године.

Сријемска жупанија (Jurić, 2004; Jurić, 2005; Jurić, 2007/1). Документа су писана на латинском, немачком, мађарском, хрватском и српском језику. Претраживање докумената је знатно олакшано употребном публикованих информативних прегледа грађе, а посебно преко дигитализованог каталога архивских фондова и збирки – Националног архивског мрежног информацијског сустава ARHiNET.

Бискупијски архиви

С обзиром на то да подручје данашње Војводине припада трима бискупијама – Зрењанинској, Суботичкој и Сријемској, значајан извор архивске грађе представљају списи и планови који се чувају у дијецезанским архивима и црквеним архивама ових бискупија, а нарочито у центрима бискупија у чијем су саставу оне некада биле и из којих су се временом издвојиле као засебне бискупије. Посебан проблем приликом рада у црквеним институцијама представља добијање сагласности за рад. За увид у документацију која се чува у црквеним архивима, архивама и библиотекама, као и за рад на самим споменицима, потребно је добити благослов за рад, уз пуно поштовање хијерархијске структуре верске заједнице, почевши од снимања или фотографисања храма, преко увида у документа која се чувају у жупним архивама, до рада у великим архивима при бискупским седиштима или централним

Croatian National Archive

The holdings of Croatian National Archives in Zagreb contain a significant number of documents and plans related to public administration, public institutions and religious communities relevant to the research of today's Srem, especially the holdings of Syrmia County, which includes records of the county, municipal and district administration

У истој групи докумената је и протокол са цртежом кордонског венца (1229/1871).

The Chronical of 1808 of the RCC of the Holy Trinity in Čoka states that Lajos Marczibányi requested a permit from the Viennese Chamber to build a parsonage and a teacher's house. The chapel was built the following year, while the foundations for the future church were laid in 1803. The church was buit in the next five years. In the Archives of the Timisoara Diocese, the holding Serbica pars Dioeceseos, in folder Čoka I, there are records compiled between 1793 and 1886 and related to the construction work on the church in Čoka. One of the oldest preserved documents in this group dates back to 22nd July 1793 (left).

The documents form the group (1019/1871, 1390/1871, 1596/1871, 1620/1871, 1705/1871, 1953/1871, 2133/1871, 2240/1871, 2394/1871, 2411/1871, 978/1872), related to decoration and furnishing of the Roman Catholic church in Čoka, include the drawings of the main and side altars (right), as well as a sketch of the windows made in 1871–72. The same group of documents contains a protocol with a drawing of the stringcourse (1229/1871).

31.

РКЦ Пресветог Тројства у Чоки саграђена је 1808. о чему сведочи запис изнад улазних врата, мада се у шематизмима Католичке цркве спомиње 1813, што је највероватније година освећења (*Ойћи шемаѿизам*, 1975, 701). Храм је изграђен и опремљен захваљујући ангажовању и донаторству Лајоша Марцибањија и, након његове смрти његових синова Леринца и Јаноша. У црквеном *Леѿойису* је записано да је још 1783. Лајош Марцибањи тражио дозволу од Бечке коморе за оснивање Плебаније и учитељског стана. Већ следеће године је изграђена капела, а 1803. године је положен камен темељац будуће цркве, грађене наредних пет година.

The RCC of the Holy Trinity in Čoka was built in 1808, as testified by the inscription above the entrance door, even though the Schematism of the Roman Catholic Church mentions 1813, which is most likely the year of sanctification (*General Schematism*, 1975, 701). The church was built and furnished thanks to the effort and donation of Lajos Marzibanyi and his sons Lerinc and Janos after his death. The church chronicle records that in 1783 Lajos Marczibányi requested a permit from the Viennese Chamber to build a parsonage and a teacher's house. The chapel was built the next year, while the foundation for the future church were laid in 1803. The church was built during the following five years.

32–34.
Протокол капеле Мајке Божје Помоћнице на Бунарићу, писан 1807. године, чува се у жупној архиви у Дорослову.

The protocol of the chapel of Our Lady, Help of Christians in Bunarić, written since 1807, is kept in the parish archives in Doroslovo.

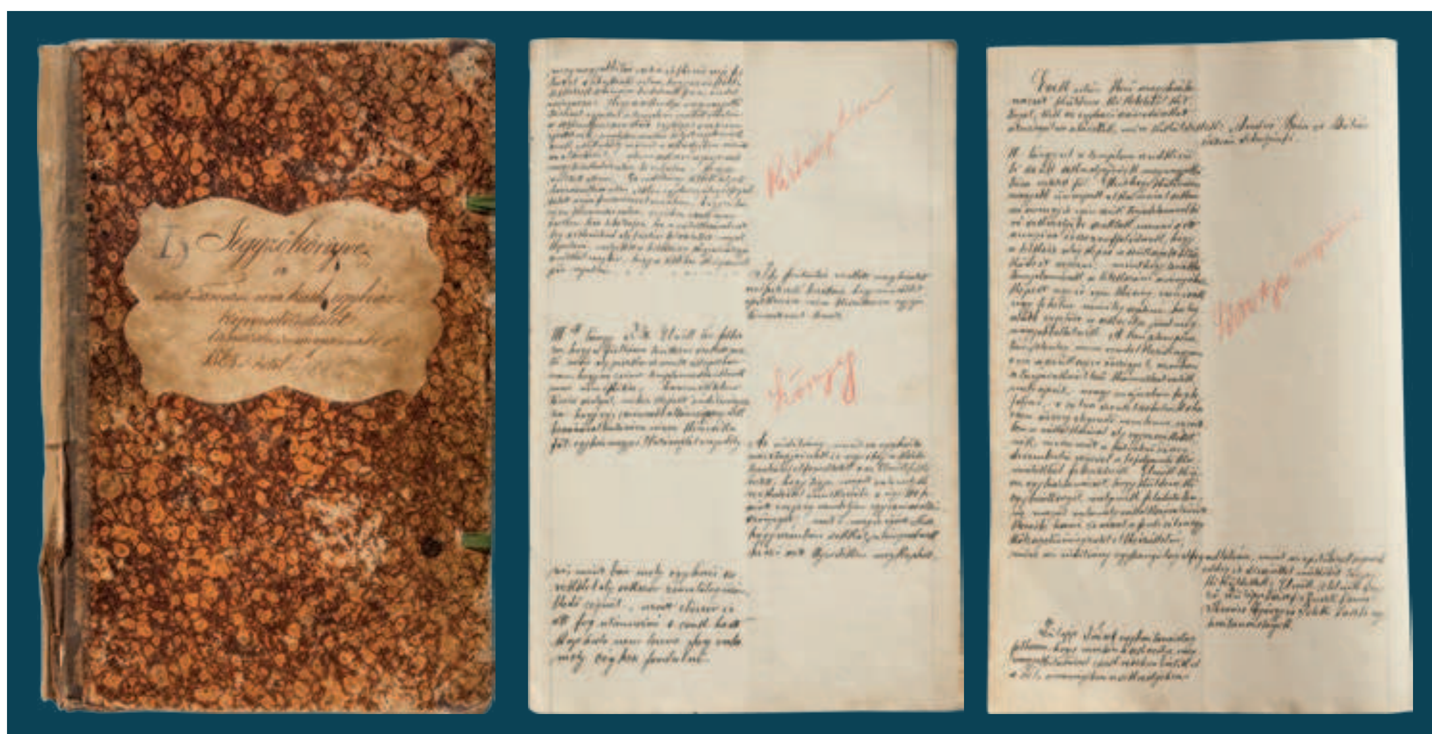
дијецезанским архивима при бискупијама или надбискупијама са седиштем ван територије Републике Србије.

Надбискупијски архив Загреб

У Надбискупијском архиву у Загребу се, поред великог броја документа о црквеним грађевинама Загребачке бискупије (Sulkan Altić, 2001; Jurić, 2007/2) чува и оставштина истраживања др Анђеле Хорват. У Збирци нацрта Дијецезанскога музеја налазе се нацрти Петроварадинске тврђаве из разних фаза њеног постојања, као и планови Хермана Болеа за изградњу спомен-крста Еугена Савојског на Везирцу код Петроварадина (НАЗ, Збирка нацрта Дијецезанског музеја, сигн. VIII), цркве у Ердевику (НАЗ, ЗНДМ, сигн. II–13) и пројекат главног олтара данас непостојеће цркве у Фрањин Долу (НАЗ, ЗНДМ, сигн. VIII).

Архив Ђаковачко-осјечке бискупије – Дијецезански архив у Ђакову

Архив Ђаковачко-осјечке бискупије у Ђакову, у Републици Хрватској, чува документа везана за рад и постојање жупа на подручју данашњег Срема. Из архивског фонда Духовни стол су за потребе овог истраживања преузети подаци о црквама у Сурчину, Ердевику, Путинцима, Голубинцима, Новом Сланкамену, Хртковцима и Петроварадину. У преписци између жупа и Ординаријата у Ђакову уз списе (молбе за помоћ, радове или посвету цркве, добијене благослове, оставине и задужбине), писане махом на хрватском језику, су у појединим случајевима приложени и нацрти цркава, капела или олтара. У Дијецезанском архиву у Ђакову (досије бр. 630–1881) се чува и део пројекта – улазно прочеље и бочна фасада према коме је реконструисана црква Марије Сњежне на Текијама у Петроварадину, највероватније рад Хермана Болеа (Herman Bollé). Из групе докумената, који

period from 1745 to 1850 (Kolarević-Kovačić, 1997), as well as the minutes of the county assembly, dating from the period between 1861 and 1874. Documents stored in a collection of various church records (*Acta Ecclesiastica varia*) (1499–1915) mainly relate to several ecclesiastical institutions and individuals, but also to the work of Đakovo-Sirmium Diocese in the period from 1689 to 1745 (during the introduction of the civil administration in the region of Slavonia). This archive contains a significant collection of original manuscripts of cadastral plans, cadastral maps of the municipalities, as well as sketches of individual parcels. Certain plans of use for this research are stored in the Archive of Maps for Croatia and Slavonia – Cadastral material, in the series Croatia and Slavonia, Syrmia county subseries (Jurić, 2004; Jurić, 2005; Jurić, 2007/1). The documents are in Latin, German, Hungarian, Croatian and Serbian. Searching through the documents is much easier with the use of published informative reviews, and particularly through the digitized catalogues of archives and holdings – the National Archives Network Information System "ARHiNET."

35–37.

У жупној архиви у Србобрану се чува већи број црквених књига из којих се може пратити историјат Жупе, али и одлуке о обновама, ток радова и други подаци везани за реконструкцију и проширење храма.

The parish archives in Srbobran keep a considerable number of religious books from which one can follow the history of the parish, and also the restoration, the work progress and other information related to the reconstruction and expansion of the church.

Diocesan archives

Since the area of present-day Vojvodina belongs to three dioceses – Zrenjanin, Subotica and Syrmia, a significant source of documentation and plans are the diocesan archives, especially the centers of dioceses to which they earlier belonged and through time became separated. A particular problem when working at church institutions is obtaining approval to enter the archives. To view the documents held in church archives and libraries, as well as to work on the monuments themselves, it is necessary to obtain a blessing to work, with full respect for the hierarchical structure of religious communities, starting with the recording or photographing of the church, through access to documents in parish archives, to work in the large archives of the episcopal seat of central or diocesan archives outside the territory of Serbia.

38.

Цртеж за израду олтара. На документу није назначен аутор, година нити назив цркве за коју је олтар рађен.

Drawing of an altar. The document does not feature the name of the author, the year or the name of the church for which the altar was made.

су извађени из својих књига, тако да немају инвентарни број под којим се воде, преузети су цртежи који се односе на неке комплексе, највероватније у Руми, Земуну и Сремским Карловцима. Архив Ђаковачко-осјечке бискупије међу својим фондовима чува и делимично сређену Збирку кореспонденције ђаковачких и сремских бискупа.

Архив Темишварске бискупије

У Архиву Темишварске бискупије (Archivum Dioeceseos Timisoarense) у Темишвару у Републици Румунији, у архивском фонду Serbica pars Dioeceseos чува се велики број списа који се односе на римокатоличке жупе данашњег војвођанског дела Баната. Списи, који се односе на укупно 65 насеља са подручја војвођанског дела Баната, груписани су по називу места и години настанка списа у укупно 78 фасцикли. Документа су у оквиру ових фасцикли несређена, чиме је истраживање знатно отежано. Од обиља докумената за потребе овог истраживања су издвојена писма бискупу у којима се спомиње црквена грађевина, протоколи радова, описи, предмери, предрачуни, скице и планови за извођење радова на црквеном објекту или његовим појединим деловима (кровни венац, торањ, отвори, главни и бочни олтари). У свакој фасцикли се налазе и финансијске инвентарне табеле израђене у годинама између 1909. и 1912. за сваку поједину жупу, а које су рађене за потребе финансијског планирања у Бискупији. Већина списа је писана на немачком и латинском језику.

Архив Калочке надбискупије

У Архиву Калочке надбискупије (Kalocsai Érseki Levéltár + A Kalocsai Főkáptalan Levéltára) у Калочи у Мађарској се чува архивска грађа која датира с краја 17. века. Најстарија документа су из 1691. године, а матичне и друге књиге, које представљају изворе о жупама се воде од 1724. године. Пореске евиденције и катастарске мапе су сачуване у континуитету од половине 18. века. Грађа је подељена у две велике архивске целине. Одељак Калочки надбискупски архив (Kalocsai Érseki Levéltár) чува у посебним архивским фондовима документа везана за рад Хришћанског суда, Богословије, јавних школа, Школског инспектората, учитељских домова, удружења Свети Августин, Института за жене учитеље веронауке и бискупске штедионице. Архива главног каптола Калоче (A Kalocsai Főkáptalan Levéltára) је као посебан архивски одељак издвојен 1976. године и у њему се чувају документа која укључују списе везане за јавне и добротворне прилоге, завештања, Патримонијални суд, откупнине статуса или других права и катастарске изводе (Brandt, 1993: 51–54).

Жупне архиве

Део грађе значајне за ово истраживање чува се и у неким жупним архивама у тзв. жупним матицама (lat. *liber rerum memorabilium*) у које су, након 1563. године према тридентској обавези, локални свештеници бележили све важне црквене догађаје. Овакве црквене књиге су и данас у употреби и у њих се од оснивања жупе, у континуитету, бележе све одлуке Црквеног одбора и битни догађаји везани за постојање и активности жупе и самог храма. *Историја храма/Хроника* (*Historium Templom*) римокатоличке цркве у Дорослову, на пример, бележи догађаје везане за сеоску, жупну цркву, али и познатију, Ходочасничку капелу на улазу у насеље. Из записа сачуваних у црквеним књигама које се чувају у жупној архиви у Србобрану могуће је пратити одлуке које су претходиле замашној реконструкцији и доградњи србобранског храма.

Zagreb Archdiocese Archives Department

Apart from numerous documents related to church buildings in the Diocese of Zagreb (Sulkan Altić, 2001; Jurić, 2007/2), the Zagreb Archdiocese Archives Department also holds the legacy of the research conducted by Anđela Horvat, PhD. In the Collection of drawings of the Diocese Museum, there are drawings of Petrovaradin Fortress from various phases of its construction, as well as plans of Herman Bolle for the construction of a memorial cross dedicated to Eugene of Savoy near Petrovaradin (ZAAD, Collection of drawings of the Diocese Museum, VIII), a church in Erdevik (ZAAD, Collection of drawings of the Diocese Museum, II–13) and the project of the main altar of the church in Franjin do, which no longer exists (ZAAD, Collection of drawings of the Diocese Museum, VIII).

Đakovo – Osijek Diocese Archive

Đakovo – Osijek Diocese Archive in Đakovo, Croatia, maintains records related to the existence and operation of the counties in present-day Srem. The data on churches in Surčin, Erdevik, Putinci, Golubnici, Novi Slankamen, Hrtkovci and Petrovaradin were retrieved from the archival holdings for the purposes of this study. Correspondence between the parish and the Đakovo Diocese contained various documents, requests for assistance, work or dedication of the church, received blessings, bequests and endowments, written mainly in Croatian, and in some cases, drawings of churches, chapels and altars. The Diocese Archives of Đakovo (file no. 630–1881) keep a segment of the project – the front and side façade, used in the reconstruction of St. Mary of the Snows church at Tekije, in Petrovaradin, most likely a work of Herman Bolle. Some drawings that relate to complexes, probably in Ruma, Sremski Karlovci and Zemun are without their inventory number, as they were removed from the group of documents and books where they belonged. The Đakovo – Osijek Diocese Archive also keeps a partially organized collection of correspondence between the Đakovo and Srijem bishops.

Timisoara Diocese Archive

In the Archives of the Diocese of Timisoara (*Archivum Dioeceseos Timisoarense*) in Timisoara, Republic of Romania, the archival holdings Serbica pars Dioeceseos contain a large number of documents related to the Roman Catholic parishes of present-day Banat region. Records, dealing with 65 settlements from the territory of Banat in Vojvodina, are grouped by place, name and year of the file in 78 folders. At the time of retrieval, the documents were not organized, which made the research much more difficult. From the abundance of documents, those related to this study are letters to bishops, mentioning the church building, protocols, description, equipment list, calculations, sketches and plans for construction of a church building or its individual parts (cornice, tower, openings, the main and side altars). Each folder contains financial inventory tables made between 1909 and 1912 for each parish for the purpose of financial planning in the diocese. Most of the documents are in German and Latin.

Archives of the Archdiocese of Kalocsa

The Archives of the Archdiocese of Kalocsa (Kalocsai Ersek Levéltár + A Kalocsai Főkáptalan Levéltára) in Kalocsa, Republic of Hungary contains materials dating back to the late 17th century. The earliest documents are from 1691, and parish registers and other books, which are sources on the parishes, date from 1724 onwards. Tax records and cadastral maps have been stored there continuously since the 18th century. The material is divided into two major

Регионални /историјски архиви и црквене архиве

Велики број документа, који се односе на истраживање историјата места, појединачних жупа и објеката чува се у низу регионалних/историјских архива, као и у црквеним жупним архивама. У Историјском архиву Зрењанин се чувају (у фонду од великог значаја Збирка карата и планова 1752–1992, група А. Историјске мапе, карте 3, 4 и 5) карте Бечкеречког дистрикта грофа Мерсија. У неким архивима су формирани архивски фондови римокатоличких жупа, као у Историјском архиву Сента (Сента, Горњи Брег, Стари Бечеј, Бачко Градиште, Бачко Петрово Село) или Историјском архиву „Срем“ у Сремској Митровици. У Историјском архиву „Срем“ се у архивским фондовима римокатоличких жупа (Гибарац, Сот, Голубинци, Моровић, Никинци, Нови Бановци, Хртковци и Рума) чувају матичне књиге рођених, венчаних и умрлих, преузете из месних канцеларија ових места. У државним архивима у Осијеку и Славонском Броду, у Републици Хрватској, се као посебан фонд чува *Збирка матичних књига вјерских организација католичких, православних, протестантских цркава и жидовских опћина.* Слична документа се чувају и у другим мањим архивима, као и у жупним архивама при самим црквама. С обзиром на обим архивске грађе коју је било неопходно прегледати и истражити за потребе тумачења порекла и развоја облика архитектонске форме римокатоличких цркава грађених у проучаваном периоду у Војводини, матичне књиге су као својеврсни извори за демографију, миграције и друге податке о становништву појединих територија, свесно стављене у други план. Грађа која је такође од значаја за ово истраживање, превасходно обухвата сачуване списе и планове који се односе на појединачне објекте. У историјским архивима су збирке карата и планова углавном категорисане као фондови од великог значаја, као нпр. у Зрењанину (Збирка карата и планова 1752–1955), Кикинди (Збирка мапа и планова 1761–1970), Сомбору (Збирка карата 1709–1954), Суботици (Збирка карата и планова 1556–1976).

Проблем тумачења вишејезичке грађе и извора

Посебан проблем тумачења архивске грађе представља чињеница да су документа писана на латинском, немачком и мађарском језику, али и (ређе) румунском, француском, српском и другим језицима. Језик који је коришћен приликом састављања званичних списа и докумената управних државних тела не зависи од земље порекла докумената него до званичног става о примени језика државе под чијом је јурисдикцијом била установа или заједница за чије је потребе документ писан. Документа, која су настала пре 1848. године претежно су писана на латинском језику, који је био званичан службени језик управних органа Аустријског царства. У периоду од 1848. до 1860, у доба апсолутизма сви званични документи су писани на немачком језику. У периоду од 1860. до 1918. године званичан језик кореспонденције је био мађарски, а након 1918. су то језици држава којима је одређена територија припадала. Документа која чине кореспонденцију црквених великодостојника у оквиру верске заједнице писана су латинским и немачким језиком, док је преписка везана за послове жупе, махом на језику већинског народа жупе, тако да се равноправно срећу немачки, мађарски, хрватски, чак у ретким случајевима и српски језик писан ћириличким писмом. Документа на немачком језику су неретко писана немачком готицом, што додатно отежава тумачење, као и документа писана на црквенословенском језику. Драгоцена помоћ у истраживању грађе је речник појмова, описа и дефиниција везаних за рад са архивском грађом, *Архиви и архивска грађа. Енглеско-српски терминолошки речник* (Adžić, 2011). Такође, проблем тумачења историјских извора и идентификације вишејезичних назива и појмова који су равноправно употребљавани у некадашњим државотворним јединицама централноевропског подручја, умногоме олакшава *Приручни вишејезични речник за архивисте*, који су

archival parts. The Kalocsa Archiepiscopal Archives (Kalocsai Ersek Levéltár) section keeps a special holdings for archival documents related to the work of the Christian Court, seminaries and public schools, the school inspectorate, teachers' homes, Saint Augustine associations, the Institute for women religious teachers and Bishop's savings. The Kalocsa Chapter Archdiocesan Archives (A Kalocsai Főkáptalan Levéltára) was separated in 1976 as a special archive section, storing documents related to public and charitable contributions, bequests, patrimonial court, purchase status or other rights and cadastral excerpts (Brandt, 1993, 51–54).

Parish archives

Significant materials can also be found in certain parish archives (Lat. *liber rerum memorabilium*) where, after 1563 and the Tridentine obligation, local priests recorded all important church events. These religious books are still in use and they are the foundation of the parish, continuously recording all decisions of the church board and significant events regarding the existence and activities of the parish and the church. The History of the Church (Historium Templom) of the Roman Catholic Church in Doroslovo, for example, keep records of events related to the village, the parish church, and also a better known, pilgrimage chapel at the entrance to the village. From the preserved Church records that are kept in the parish archives in Srbobran it is possible to trace the decisions which preceded massive reconstruction and extension of the Srbobran Church.

Regional/historical archives and church archives

A large number of documents relating to the research of the history of the place, individual parishes and facilities are kept in a number of regional, local, and church archives. In the Historical Archive in Zrenjanin (the holding is of great importance as it contains a collection of maps and plans from 1752 to 1992, the group A. Historical maps, charts, 3, 4 and 5) maps of Beckerek District by Count Mersi are stored. Some archives have established archival holdings of Roman Catholic parishes, such as the Historical Archives in Senta (Senta, Gornji Breg, Stari Bečej, Bačko Gradište, Bačko Petrovo selo) or in the Archives of Srem in Sremska Mitrovica. In the Archives of Srem, the archives of Roman Catholic parishes (Gibarac, Sot, Golubinci, Morović, Nikinci, Novi Banovci, Hrtkovci and Ruma) contain the register of births, marriages and deaths, taken from the local offices of these places. The National Archives in Osijek and Slavonski Brod, in the Republic of Croatia, has a special holdings *Collection of registers of religious organizations, Catholic, Orthodox, Protestant churches and Jewish communities*. Similar documents are stored in other smaller archives, as well as in the archives of the parish church itself. Due to the volume of archival material necessary to collect and examine for the purposes of the interpretation of the origin and development of architectural form of Roman Catholic, register books, which normally represent a specific source for demography, migration and other information about the population of certain territories, were deliberately neglected. Material held in these archives of importance for this study primarily comprises saved documents and plans relating to individual buildings. The holdings of maps and plans are mostly categorized as holdings of great importance, e.g. in Zrenjanin (Collection of maps and plans 1752–1955), Kikinda (Collection of maps and plans 1761–1970), Sombor (Collection of maps from 1709 to 1954), Subotica (Collection of maps and plans 1556–1976).

The problem of interpreting multilingual materials and resources

A particular problem with the interpretation of archival materials is the fact that the documents were written in Latin, German and Hungarian, and (rarely) in Romanian, Serbian

39.

Tabula Hungariae, Ingolstadt, 1528. Најстарија сачувана штампана карта на којој је представљена територија Краљевине Мађарске, укључујући и целу територију данашње Војводине. Карта је уврштена на листу светске културне баштине UNESCO-а 2007. године. Чува се у Националној библиотеци Сечењи (*Országos Széchényi Könyvtár*) у Будимпешти.

The oldest preserved printed map showing the territory of the Kingdom of Hungary, including the entire territory of present day Vojvodina, is the Tabula Hungariae from the beginning of the 16th century. The map is stored in the National Szechenyi Library (*Országos Széchényi Könyvtár*) in Budapest.

приредили архивисти архива АП Војводине (Стевановић и др., 2012). Приликом припреме овог издања и његовог коначног уобличавања, стално су биле присутне језичке дилеме везане за одбир и усвајање појединих појмова из области градитељства, али и историје, теологије, социологије религије, па и филозофије и политикологије. Градитељско наслеђе којим се ова књига бави је по својој територијалној и државно-правној припадности недвосмислено одређено као културно наслеђе

40.
Tabula Hungariae – оријентација
Tabula Hungariae – orientation

and other languages of settlements in certain territories. The language used in the official records and documents of state administrative bodies does not depend on the country of origin, but on the official language of the state that had jurisdiction over the institution or community where document was written. Documents created before 1848 were mostly written in Latin, which was the official language of the governing bodies of the Austrian Empire. During the era of absolutism, from 1848 to 1860, all official documents were in German. From 1860 until 1918 the official language for correspondence was Hungarian, and after 1918 the language was determined by the territory. The correspondence of dignitaries within the religious community were written in Latin and German, and correspondence related to the work of the parish mainly in the language of the majority of the parish people, German, Hungarian, Croatian, even in rare cases Serbian, using the Cyrillic alphabet. Documents in German were often written in German Gothic script, which further complicates the interpretation, as well as interpretation of documents written in Old Church Slavonic. A glossary of terms, descriptions and definitions related to archiving, published in our country as an English-Serbian dictionary is valuable (Adžić, 2011). The problem of interpreting historical sources and identification of multilingual terms used equally in central European states was partly solved with the recent publication of a multilingual glossary compiled by the experts from the Archives of Vojvodina. (Stevanović et. al., 2012) During the preparation of this publication and its editing, linguistic dilemmas were omnipresent in terms of selection of certain terms in the field of construction, as well as history, theology, sociology of religion, even philosophy and politicology.

The architectural heritage in this book is in terms of its territorial and legal ownership undoubtedly defined as the cultural heritage of the Republic of Serbia. Confessional belonging and the ownership of the Roman Catholic Church are by no means disputed, but since the national and, consequently, linguistic features are related to the buildings on the territory of present-day Vojvodina, even though their construction took place in the period when

41.

Карта самостана фрањевачке Провинције Св. Јована Капистранског из 1830. године, са пописом приказаних самостана и годином њихове изградње. Неколико година раније карта фрањевачких самостана на подручју историјске Угарске је штампана као прилог књизи Григорија Чеваповића (Gregorius Csevapovich) *Synoptico-Memorialis Catalogus Observantis Minorum Provinciae S. Ioannis a Capistrano olim Bosnae Argentinae* објављеној исте године у Будиму. Ова карта, димензија 55 × 41 цм, је залепљена иза последње странице књиге (Csevapovich, 1823).

The map of the Franciscan monasteries of the Province of St. John of Capistrano from 1830, with a list of monasteries and years of their construction. Several

Републике Србије. Конфесионална припадност и власништво Римокатоличке цркве се такође не доводе у питање, али су националне, а тиме и језичке одреднице везане за настанак ових грађевина у окриљу различитих нација, које су током проучаваног периода биле присутне на данашњој територији Војводине, те имају вуковску, у првом реду српску лексику. Будући да је књига која је пред нама настала као резултат истраживања спроведеног у циљу тумачења архитектуре и места проучаваних историјских грађевина у ширем градитељском контексту, и да је стога превасходно намењена читаоцима/корисницима који се баве историјом архитектуре, определили смо се за српски изражајни узус, дајући предност употреби религијских термина православне провенијенције, иако су предочене и дублетне могућности. Као синоними или у својству паралела, коришћени су појмови који имају шири контекст а исто значење за све религијске заједнице, као и они појмови који се односе само на обреде, појаве, предмете или делове храма у оквирима римокатоличке религије, па се нпр. у тексту често уместо *миса* употребљава појам ширег значења *богослужење*. С друге стране, дилема да ли ради обогаћивања и стилског уобличавања израза, употребљавати и православну терминологију (нпр. *парохија*, *парохијска зграда*,

various ethnic groups populated this region, the primary, the preferred choice of lexis is the Serbian one, as defined by Vuk Stefanović Karadžić. Since the book before us is a result of a research conducted in order to analyze the architecture and locations of the studied historical buildings in a wider architectural contexts and that, as such, this book is primarily aimed

years before, a map of Franciscan monasteries on the territory of Hungary was printed as an appendix to Gregorius Csevapovich's *Synoptico-Memorialis Catalogus Observantis Minorum Provinciae S. Ioannis a Capistrano olim Bosnae Argentinae* published in the same year in Buda. This 55 × 41 cm map was glued to the last page of the book (Csevapovich, 1823).

42.

План Петроварадина, 1694. из скица Луиђија Фердинанда Марсиљија насталих током боравка најистакнутијих трупа Аустријског царства на подручју између Дунава и Тисе од 1693. до 1697. (Stoye, 1944: 119–144).

Map of Petrovaradin, 1694 a part of the Luigi Ferdinando Marsigli's sketches, drawn during his stay ahead of the most advanced troops of the Austrian Empire at the lands between the Danube and the Tisa rivers in every year from 1693 to 1697 (Stoye, 1944: 119–144).

43.

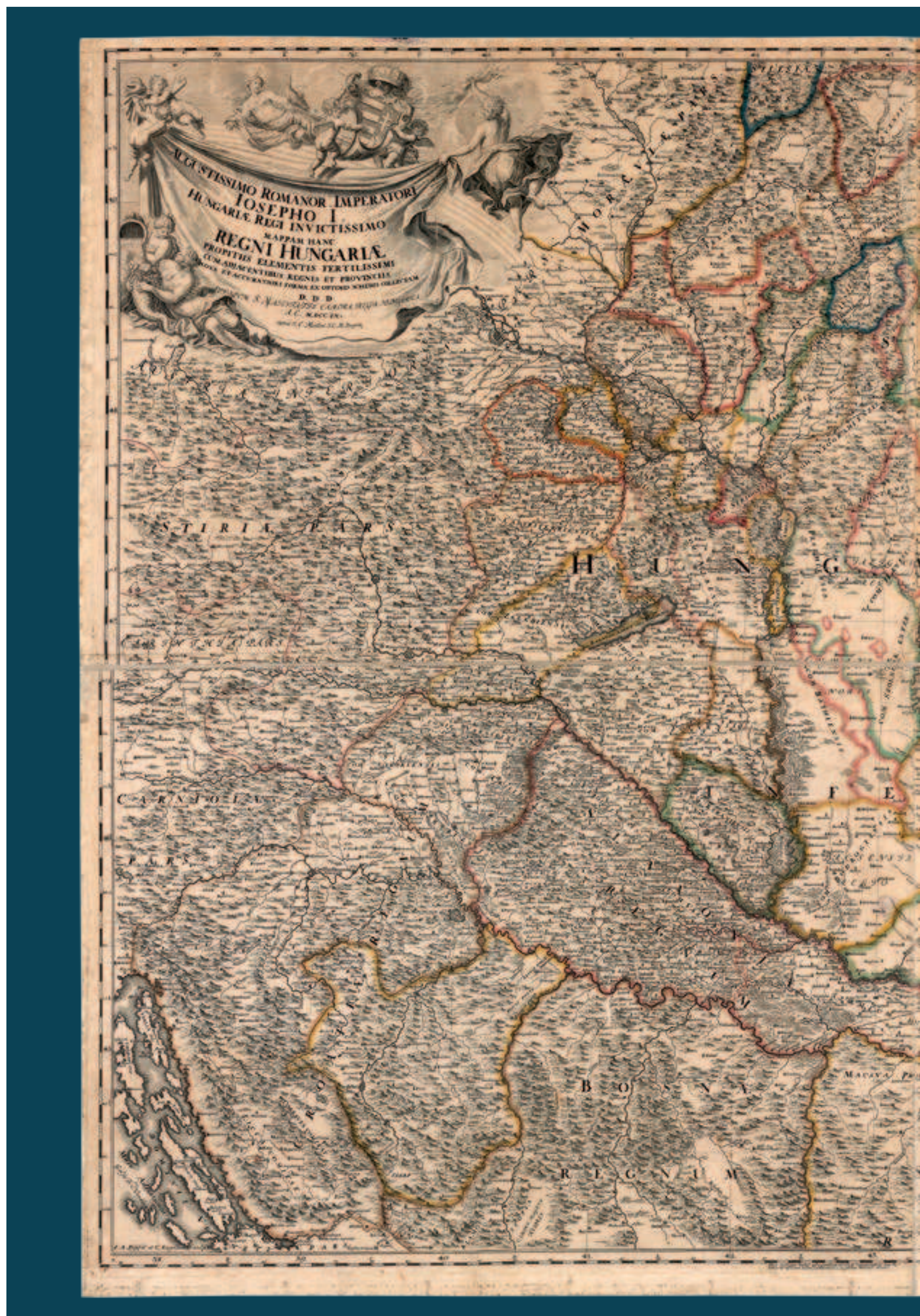
Петроварадинска тврђава, 1716.

Petrovaradin Fortress, 1716.

44.

Прва карта мађарске државне територије урађена на основу премера земљишта тзв. Милерова карта из 1709. године.

The first Hungarian state territorial map based on land surveys – Müller's map from 1709.

POLONIÆ PARS
PRINCIPATUS

манастир итд.), која је у складу са реалним адресирањем језичке културе источног дела штокавског наречја као и говорним навикама самог аутора, разрешена је ипак у корист терминолошке прецизности. У тексту су коришћени углавном термини везани за римокатоличку конфесију (нпр. *миса*, *жупа*, *жупни двор*, *самостан*, итд.), иако књига не искључује нити нормативно дезавуише ни друге лексеме, напротив, укључује укупно рецентно лексичко благо. У транскрипцији географских појмова, назива подручја и места, у писању, преводу и прилагођеном писању назива и имена, коришћен је екавски изговор српског књижевног (стандардног) језика, осим у случајевима неколиких обавезних одступања или у званичним називима и именима, као нпр. *Сријемска бискупија*, што је званичан назив верске административне јединице Римокатоличке цркве на подручју Срема, једне од три територијалне целине Аутономне Покрајине Војводине. Ова књига је намењена првенствено задовољавању потреба српске језичке културе, у традиционалном и језикословном смислу, тј. културних и научних потреба на тлу садашње Републике Србије, као и оних књижевнојезичких средина које остају у културној и језичкој заједници са овим простором.

Старе географске карте – проблем идентификације територије данашњих државних творевина у односу на историјске државне, управне и верске територијалне јединице и тумачење вишејезичких назива места и подручја

Простор југоисточне Европе, на коме је препознатљив и део данашње Војводине (подручје Срема уз ток Саве) је релативно добро приказан на Роселијевој (Rosselli) неименованој и недатираној карти штампаној крајем 15. века (Ćosić, 2009: 154). Представљене су реке Сава и Драва и низ произвољно уцртаних насеља, међу којима и Сланкамен и Земун (Slancamen, Semun).

Најстарија сачувана штампана карта на којој је представљена територија Краљевине Мађарске, укључујући и комплетну територију данашње Војводине, је Tabula Hungariae спочетка 16. века (позната и као Лазарева мапа јер се претпоставља да је израђена у време мађарског краља Лазара пре 1528). Претпоставља се да је карта рађена у војне сврхе. Посебна вредност ове карте је у чињеници да су на њој уписани називи око 1.400 географских одредница, већином имена насеља, а у дну карте је дат и опис на немачком и латинском језику. Карта се чува у Националној библиотеци Сечењи (Országos Széchényi Könyvtár) у Будимпешти (Banfi, 1956).

Географске мапе царских територија израђиване од 16. века, махом за војне потребе, настале су на основу прикупљених теренских података и прилично су прецизне јер су биле основа за планирање војних интервенција и одбране од турских напада. Након отоманске инвазије и опсаде Беча 1683. године уследио је низ аустријских победа код Будима (1686), Мохача (1687), Сланкамена (1691) и Сенте (1697) до коначног потписивања Карловачког мира 1699. године, а до 1718. године у саставу Хабзбуршке монархије је био већи део територије данашње Војводине. За потребе вишегодишњих војних активности царске војске израђиване су прецизне мапе простора Централне Европе и западног Балкана, које су у великом броју сачуване. Географске мапе на којима је приказано подручје данашње Војводине, настале крајем 17. и почетком 18. века, су бројне и верно осликавају географију приказаног простора. У Националној библиотеци Сечењи у Будимпешти се чувају три издања Штајерове карте Краљевине Угарске (M. Stier's Landkarten des Königreichs Ungarn) из 1664, 1684. и 1687. године, као и Милерова карта (J. Ch. Müller) из 1709. године. То је прва карта мађарске државне територије урађена на основу премера земљишта и сматра се за прву званичну карту Мађарске.

at those dealing with the history of architecture, we have opted to use the commonly accepted Serbian words, giving advantage to the use of religious terms of orthodox origin, although some alternative doublets have been suggested as well. Terms applied in wider contexts have been used as synonyms and when making parallels only if they are understood in the same way by all religious communities, which was also the case with terms related exclusively to ceremonies, manifestations, objects and parts of churches within the frame of Roman Catholicism, so, for example, the text often features the word of a wider range of meanings "service", instead of the word "Mass". On the other hand, a dilemma whether to use Orthodox terminology for stylistic purposes (e.g. *priest, parish house, monastery,* etc.), which would be in line with the linguistic culture of the east part of the Shtokavian dialect, as well as with the habits of the author, was solved with a decision to be linguistically as precise as possible. The text features terms related mostly to the Roman Catholic confession (e.g. *mass, county, rectory, abbey*, etc.), although the books does not exclude, nor mistreats other lexemes. On the contrary, it strives to incorporate comprehensive lexical treasure. When transcribing geographical terms, names of areas or settlements, we were guided by the norms of the standard modern Serbian language (Ekavian dialect), except in cases when we had to use either official terminology, e.g. *Diocese of Srijem*, which is the official name of a religious administrative unit of the Roman Catholic Church on the territory of Srem, one of the three integral parts of the Autonomous Province of Vojvodina. This book primarily aims to meet the requirements of the Serbian linguistic culture, in its traditional and lexical sense, i.e. to meet the cultural and scientific needs on the territory of the present-day Republic of Serbia and other areas that share the same cultural and linguistic environment.

Old geographic maps – the problem of identifying the territory of today's state organizations in relation to historical state, administrative and religious territorial units and the interpretation of multilingual place names and areas

The southeastern area of Europe, where we can recognize part of present-day Vojvodina (the Srem area along the river Sava) is relatively well defined in the Rosselli unnamed map without a date, printed around late 15th century (Ćosić, 2009: 154). The rivers Sava and Drava and several arbitrarily plotted settlements, including Slankamen and Zemun (*Slancamen, Semun*) are presented.

The oldest preserved printed map showing the territory of the Kingdom of Hungary, including the entire territory of present-day Vojvodina, is the Tabula Hungariae from the beginning of the 16th century (also known as the Lazarus map, because it is assumed that it was made during the era of Hungarian king Lazar before 1528). The map was probably made for military purposes. The special value of this map is the fact that it contains about 1,400 geographical indications, most of them names of settlements, with a description in German and Latin at the bottom of the map.

The map is stored in The National Szechenyi Library (*Országos Széchényi Könyvtár*) in Budapest.

After the 16th century, geographical maps of imperial territories were made mainly for military purposes. Created on the basis of collected field data, they were quite accurate as they represented the basis for planning military interventions and defense against Turkish attacks. After the Ottoman invasion and the siege of Vienna in 1683, the Austrian army had a series of victories at Buda (1686), Mohacs (1687), Slankamen (1691) and Senta (1697) until the final signing of Treaty of Karlowitz in 1699. By 1718, a greater part of the territory of present-day Vojvodina had become part of the Habsburg monarchy. Precise maps of Central Europe and the Western Balkans were made for the purposes of the perennial military activities of the imperial army, and have been largely preserved.

За ово истраживање је посебно интересантна колекција мапа коју је оставио Луиђи Фердинандо Марсиљи (Luigi Ferdinando Marisili) у својим географским дневницима (*Diaria Geographica in itinere Limitaneo, cum Antiquitatibus / Romanis circa Danubium*), насталим на истраживачком путу римског пограничног Дунавског лимеса (Stoye, 1994). У једној од књига дневника сачуване су 52 ручно рађене мапе (Marsilli Manuscripti, VOL 6) у којима је војник и путописац Марсиљи бележио географију подручја Паноније, Дакије и Тракије (Pannonia, Dacia, Thracia) у сливу Саве и Дунава до Црног мора (Stoye, 1994). На овим картама су обележена и места данашње Војводине, а за нека ондашња значајнија насеља, као за Петроварадин, Сланкамен, Митровицу, Моровић, Зрењанин или Тител су израђене и засебне мапе. Део списа, карата и мапа Луиђија Фердинанда Марисиљија (VOL 5, 6, 21 и 66), који се односе на подручје Паноније, је за потребе овог истраживања проучаван у Универзитетској библиотеци Универзитета у Болоњи (Biblioteca Universitaria di Bologna), где се оригинали чувају.

Крајем 18. века, у релативно кратком временском периоду од 23 године (1763–1787), је на основу наредбе царице Марије Терезије (Maria Theresa) урађен нови детаљни премер целокупне територије Аустријске монархије, што је одредило ново доба картографских записа на подручју Централне Европе. Карте израђене на основу Првог аустријског војног премера (познат као „јозефински“ по царичином сину Јосифу II, за чије је владавине завршен) израђене су у размери 1:28800 и у њих су унети свих битни топографски елементи и структура и величина насеља. Катастарску документацију чине планови и уноси катастарских честица, а прате их географски описи рађени за војне потребе. Због недовољне прецизности ових мапа спроведен је Други аустријски војни премер (познат као „франциscкански“ по цару Францу I за чије је владавине почет). Реализован је од 1806. до 1869. године, а као основа за израду карата, рађених у размери 1:2880, узета је тзв. астрономско-тригонометријска мрежа и ове мапе се сматрају првим правим катастарским премером. Убрзани индустријски развој земље условио је израду и Трећег аустријског државног премера (назван францјозефински по цару Францу Јозефу I), спроведеног након 1869. године. За различите делове Монархије завршаван је између 1880. и 1914. године. На основу овог премера израђене су карте државне територије у размери 1:25000, које спадају у најбоље информативне изворе о подручју Централне Европе с краја 19. века.

Богата колекција карата насталих катастарским премером територије Војводине, коришћена за ово истраживање, чува се у Националној библиотеци Сечењи у Будимпешти, у Мађарској.

Приликом тумачења старих географских карата и мапа посебну пажњу треба обратити на оријентацију, с обзиром на то да оријентација север/југ није била прихваћена као стандардизовано правило за израду карата. Tabula Hungariae, с почетка 16. века, је на пример оријентисана у правцу североисток/југозапад како би на правоугаоном пољу карте најбоље била приказана територија Краљевине. Стога су територије под отоманском влашћу биле приказане на југу у односу на територију Мађарске. На каснијим картама, посебно на приказима катастарских премера тај проблем не постоји, али је за тачно тумачење приказаних насеља потребно знати вишејезичке називе места. Из тог разлога је на крају текста дата упоредна табела најчешће коришћених немачких, мађарских и српских назива градова и села на данашњој територији Војводине у којима су сачувани храмови римокатоличке конфесије који представљају основни предмет овог истраживања.

Geographical maps presenting the area of present-day Vojvodina, from the late 17th and early 18th century are numerous and truly reflect the geography of the area. The National Szechenyi Library in Budapest has three editions of Stier's map of the Kingdom of Hungary (M. Stier's Landkarten des Königreichs Ungarn) from 1664, 1684 and 1687, as well as Müller's map (J. Ch. Müller) from 1709. This is the first Hungarian state territorial map based on land surveys and is considered the first official map of Hungary.

For this study, particularly interesting is the collection of maps left by Luigi Ferdinando Marisigli in his geographical journals (*Diaria Geographic in itinere Limitaneo, cum Antiquitatibus / Romanis circa Danubium*), made on voyages of exploration of the Roman Danube limes (Stoye, 1994). One of the diaries contained 52 hand-made maps (Marsigli Manuscritti, VOL 6), in which the soldier and traveler Marsigli recorded the geography of Pannonia, Dacia and Thracia, in the basin of the Sava and Danube to the Black Sea. (Stoye, 1994) These maps also quite accurately present today's Vojvodina, and individual maps were created for more important settlements, like Petrovaradin, Slankamen, Mitrovica, Morović, Zrenjanin or Titel. Maps by Luigi Ferdinando Marsigli (VOL 5, 6, 21 and 66), related to the area of Pannonia, were examined for the purpose of this study at the University library of the University of Bologna (Biblioteca Universitaria di Bologna), where the originals are kept. At the end of the 18th century on the orders of Empress Maria Theresa, a new detailed survey of the entire territory of the Austrian monarchy was conducted in the relatively short period of 23 years (1763–1787), defining a new era of cartographic records in Central Europe. Maps produced on the bases of the First Austrian military survey (known as "Josephine" after the empress' son Joseph II, during whose reign the survey was conducted) are in a scale of 1:28800, detailing all important topographical features and the size and structure of settlements. Cadastral documents comprise plans and cadastral parcels, followed by geographical descriptions for military purposes. Because of the lack of precision of these maps, another Austrian military survey was conducted (known as the "Franciscan" after Emperor Francis I, during whose regime it began). It lasted from 1806 until 1869, and the so-called astronomical-trigonometric network was taken as a basis for mapping, in a scale of 1:2880. Therefore, these maps are considered the first true land survey. The rapid industrial development of the country resulted in a third Austrian state survey (called Franzjosephine after the Emperor Franz Joseph I), conducted after 1869. It was finished between 1880 and 1914 for different parts of the monarchy. Based on this survey, maps of the national territory were made in the scale of 1:25000, making them the best sources of information on Central Europe in the late 19th century.

A rich collection of maps created by cadastral surveys of the territory of Vojvodina, used for this study, is located at the National Szechenyi Library (*Országos Széchenyi Könyvtár*) in Budapest, Hungary.

Interpretation of these geographical maps requires a special attention to the orientation, since north/south orientation was not applied as a standardized rule for mapping. The Tabula Hungariae, from the early 16th century, for example, is oriented east/south-west, so the territory of the Kingdom would be best displayed on the rectangular area of the map. For this reason, the territories under Ottoman rule were presented in the south in relation to the territory of Hungary. On later maps, especially on presentations of cadastral surveys, this problem does not exist, but for the correct interpretation of the displayed settlements it is necessary to know their names in several languages. For this reason, at the end of the text there is a comparative table of the most commonly used German, Hungarian and Serbian names of towns and villages in the territory of Vojvodina which have preserved Roman Catholic churched, the main subject of this research.

ИСТОРИЈСКИ

УСЛОВИ ПОЈАВЕ И РАЗВОЈА РИМОКАТОЛИЧКИХ ЦРКАВА У ВОЈВОДИНИ

HISTORICAL

CONDITIONS SURROUNDING THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF ROMAN CATHOLIC CHURCHES IN VOJVODINA

ДЕФИНИСАЊЕ ГРАНИЦА ИСТРАЖИВАНОГ ПРОСТОРА

Истраживање римокатоличких цркава на подручју Војводине је географски и територијално везано за јужне области Паноније уз ток Дунава, Тисе и Саве, али је, као резултат турбулентних друштвених збивања и смена власти на овим просторима, историјски везано за истраживање низа државних и управних творевина којима су ове територијалне јединице током историје припадале. Географско подручје данашње Војводине није познато ни у једном периоду историје као засебна покрајина, жупанија, бановина или друга управно-административна државна територија. Три целине које чине данашњу Војводину – Срем, Банат и Бачка су управно повезане тек од друге половине 19. века: Српска Војводина 1848–1849. и Војводство Србија и Тамишки Банат 1849–1861. (Стевановић, 2014).

Још су у римско време ове територије потпадале под различите управе. Срем је био у саставу римске провинције Паноније (од 1. века пре наше ере), Банат Дакије (од 2. века наше ере), а Бачка никада није ни ушла у састав Римског царства. Од трећег до осмог века на овим просторима се смењују многа племена, која од делова територије формирају своје државе (Готи, Сармати, Хуни, Гепиди, Авари, Лангобарди, Франци и током 6. и 7. века Словени). У 9. веку настају прве државе Словена, а у наредним вековима се на овим територијама смењују угарска, бугарска и византијска власт.

Средњовековна Краљевина Угарска, под вођством владарске породице Арпадовић, осваја јужне области Паноније од краја десетог века (крај 10. века Бачка, почетак 11. века Банат, 12. век Срем). На простору целе територије данашње Војводине се уводи жупанијска управа (Сремска, Вуковска, Бачка, Бодрошка, Ковинска, Крашовска, Тамишка и Чанадска жупанија), која је била основа организационе структуре средњовековне угарске државе.

Турска освајања угарских територија и победа у бици код Мохача (1526) за територију данашње Војводине су означила доминацију нове власти, нову територијалну поделу и нову управну организацију. Отоманска управа (Срем 1530, Бачка 1541, Банат 1552) проглашава две провинције на територији данашње Војводине – Темишварски (Банат) и Будимски пашалук (Срем и Бачка), у чијем су саставу били Сремски и Сегедински санџак (касније припојен Јегарском пашалуку). Након скоро три века, потписивањем Карловачког (1699) и Пожаревачког (1718) мира, Отоманска доминација престаје на просторима северно од Саве, Дунава, Тисе и Мориша, а хришћанско становништво почиње да живи интензивнијим животом.

Почетком 18. века целокупна територија данашње Војводина потпада под власт Хабзбуршке монархије (Бачка и северозападни Срем 1699, а Банат и југоисточни Срем 1718). Северни делови Бачке и Срема су потпали под жупанијску (цивилну) власт у оквиру хабзбуршке Угарске, док су у пограничним областима формиране Славонска, Подунавска и Потиска војна граница под директном управом Дворског ратног већа у Бечу. Под војном управом је био и Тамишки Банат, засебна покрајина створена 1718. са циљем брзог привредног препорода банатске регије.

DEFINING THE BOUNDARIES OF THE RESEARCHED AREA

The study of Roman Catholic churches in Vojvodina is geographically and territorially linked to the southern areas of Pannonia along the Danube, Tisza and Sava rivers. However, as a result of turbulent social events and changes of power in the region, it is historically related to the research of a number of civil and administrative formations to which this territorial unit historically belonged. The geographic area of the present-day Vojvodina is not known in any period of history as a separate province, county, duchy or other administrative state territory. The three sections that make up present-day Vojvodina – Srem, Banat and Bačka were not related administratively before the second half of the 19th century: Serbian Vojvodina 1848–1849 and the Voivodeship of Serbia and Banat of Temschwar 1849–1861 (Stevanović, 2014).

Even in Roman times, these territories fell under different administrations. Srem was part of the Roman province of Pannonia (from I century BC), Banat was part of Dacia (from II century BC) and Bačka never became part of the Roman Empire. Between III and VIII century many tribes passed through this region, and formed their own countries out of parts of the territory (Goths, Sarmatians, Huns, Gepids, Avars, Lombards, Franks, and in the VI and VII century the Slavs). In the IX century, the first Slavic countries were created, and in the following centuries the governance over this territory shifted between Hungary, Bulgaria and Byzantine.

The medieval Kingdom of Hungary, under the leadership of the ruling family Arpadović, conquered the southern areas of Pannonia at the end of X century (end of X century, Bačka, beginning of the XI century, Banat, XII century Srem). In the area of the entire present-day Vojvodina, county administration, which was the basis of the organizational structure of the medieval Hungarian state, was introduced (Srem, Vukovo, Bač, Bodrog, Kovin, Kraš, Tamiš and Csanad County). The Turkish conquest of Hungarian territories and their victory at the Battle of Mohacs (1526) resulted in new territorial divisions and new government organization for the territory of present-day Vojvodina. The Ottoman administration (1530 Srem, Bačka 1541 and Banat 1552) declared two provinces in the territory of Vojvodina – Timisoara (Banat), and the Buda pashadom (Srem and Bačka), consisting of Srem and Szeged Sanjak (later merged with Jegar pashadom). After nearly three centuries, the signing of the Karlovac (1699) and Požarevac (1718) Peace Treaties brought an end to the Ottoman domination in the area north of the Sava and Danube, Tisa and Mureş, and the Christian population began to live a more intense life.

At the beginning of the 18th century, the whole territory of present-day Vojvodina came under the governance of Habsburg Monarchy (Bačka and northwestern Srem, 1699, and Banat and southeastern Srem, 1718). The northern parts of Bačka and Srem fell under the county (civilian) government of Habsburg Hungary, while at the border areas of Slavonia, the Danube and Tisa, a Military Frontier was formed, run by the Royal War Council in Vienna. Banat of Temschwar, a province created in 1718 with a goal of quick economic revival of the Banat region, was under military rule.

45.

Карта Војне границе на територији данашње Војводине из 1717, Рудолфа Шмита, штампана у издању *Историског друштва у Новом Саду*, 1940. године.

Map of the Military Frontier in Vojvodina in 1717 by Rudolf Smit, printed by the Historical Society in Novi Sad, 1940.

46.

Почетком 18. века цела територија данашње Војводине је била под влашћу Хабзбуршке монархије. Пограничне територије су биле у саставу Славонске, Подунавске и Потиске војне границе (до 1882) под директном управом Дворског ратног већа у Бечу. Остали делови данашње територије Војводине (од обнове жупанијског система одлуком Марије Терезије средином 18. века) су били под влашћу жупанијске администрације (сталешке племићке заједнице – касније ниже управне јединице) у оквиру хабзбуршке Угарске: Бачко-бодрошке, Торонталске, Сријемске и малим делом северног подручја Чонградске жупаније. Под управом ових жупанија делови данашње Војводине су остали до Револуције 1848/49. године. Жупанијски управни систем је укинут тек 1922. године.

In the early 18th century, the entire territory of present-day Vojvodina was under the rule of the Habsburg Monarchy. The border areas were divided into Slavonia, Danube and Tisa military frontiers (until 1882), which were under direct administration of the Vienna Court War Council. Other parts of present-day Vojvodina fell under the county (civil) administration (since the renewal of the county system by the decision of Maria Theresa in the mid-18th century) as part of the Habsburg Hungary: the Bač-Bodrog county, the Torontal county and the Srem (renewed on December 11, 1745) county with a small northern part in the Csongrad county. Parts of the territory of present-day Vojvodina were under the Hungarian counties until the 1848/1849 Hungarian revolution. The county administration system was finally abolished in 1922.

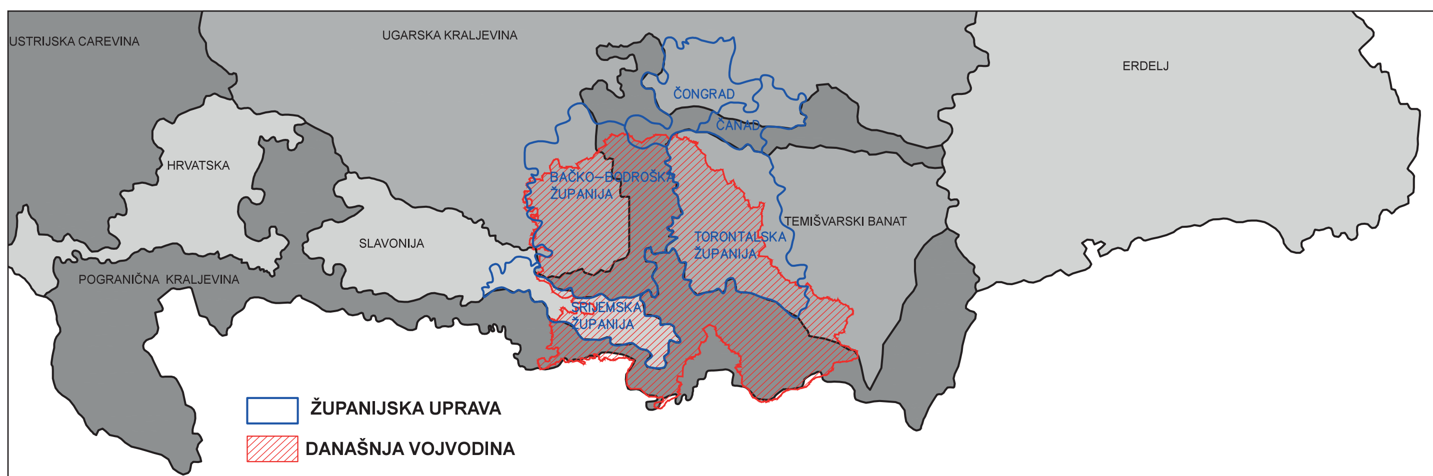
47.

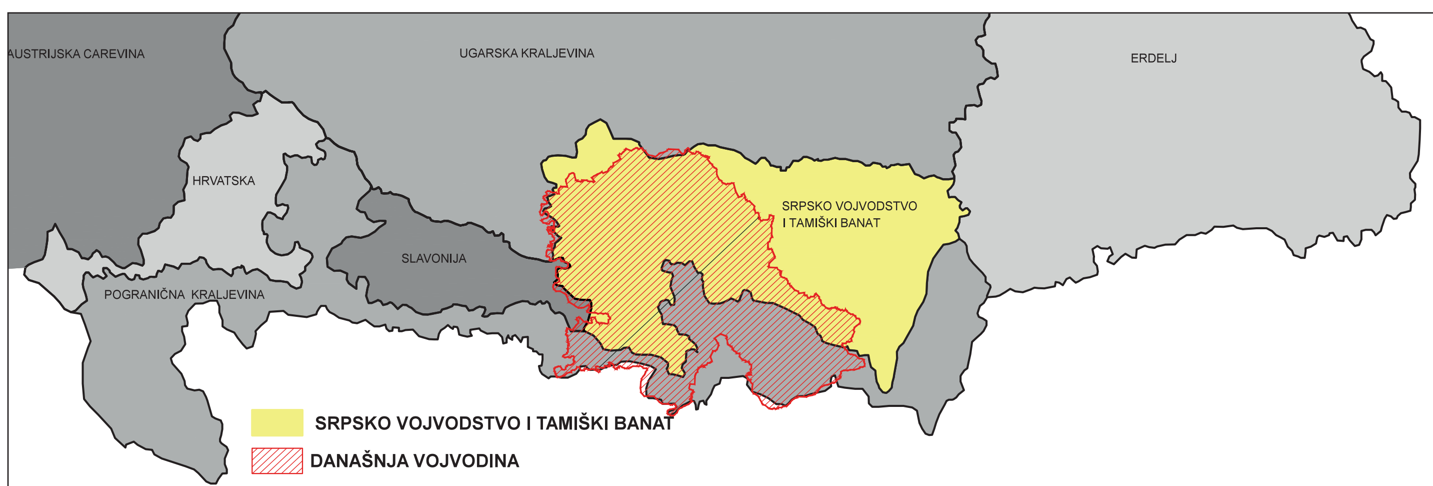
У периоду 1849–1861. као засебна територијална административно-политичка јединица постојало је Српско Војводство и Тамишки Банат, у чијем је саставу био већи део данашње територије Војводине.

The three units making the present Vojvodina – Srem, Banat and Bačka – were brought together in administrative terms only in the second half of the 19th century (Serbian Vojvodina, 1848–1849 and the Dukedom of Serbia, 1849–1861).

Средина 18. века је донела нове управно-територијалне промене. Северни део Тамишког Баната је припојен Угарској, а на југу је формирана Банатска војна граница (укинута 1873). Срем је такође подељен. Северни делови су 1744. године издвојени из Војне границе (укинута 1882) и припојени покрајини Краљевини Славонији. Већи део Бачке се ставља под цивилну управу 1750. године, када се укида Војна граница на свим деловима њене територије осим на простору Шајкашке.

Након Мађарске револуције 1848/49. проглашена је Српска Војводина (касније Војводство Србија и Тамишки Банат), прва управно-административна целина која обухвата целокупну географску територију данашње Војводине. Као таква, ушла је након Првог светског рата и пропасти Аустро-Угарске монархије, у састав будуће Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Srem was also divided. The northern parts were separated in 1744 from the Military Frontier (closed in 1882) and incorporated into the province of the Kingdom of Slavonia. Most of Bačka was placed under civil administration in 1750, once the Military Frontier, was terminated on all parts of its territory, except the Šajkaš area.

After the Hungarian Revolution in 1848–1849, Serbian Vojvodina was declared (later to become the Voivodeship of Serbia and Banat of Temeshwar), the first administrative unit which covers the entire geographical territory of present-day Vojvodina. As such, after World War I and the collapse of the Austro-Hungarian Empire, it became part of the future Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

ИСТОРИЈСКЕ, ДРУШТВЕНЕ И КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ У АУСТРИЈСКОМ ЦАРСТВУ И КАСНИЈОЈ АУСТРО-УГАРСКОЈ МОНАРХИЈИ

Жупанијско уређење у средњем веку

Средњовековна Краљевина Угарска се први пут појављује као освајач војвођанских простора крајем десетог и почетком једанаестог века. Под вођством владарске породице Арпадовића освојили су прво простор данашње Бачке, а касније Баната, да би у дванаестом веку под угарску власт дошло и подручје Срема. Већ у 13. веку цело подручје је било административно подељено између седам угарских жупанија. Подручје Срема је припало Сремској[1] и Вуковској жупанији, бачке територије Бачкој и Бодрошкој, а простор Баната Тамишкој, Чанадској и Крашовској жупанији. Након турских освајања ових територија средњовековне жупаније нестају и ове територије улазе у састав Османског царства.

Односи Аустрије и Угарске у 17. веку

Током 17. века су утемељене „просветитељске" идеје, које су се кроз цео 18. век, а нарочито након Француске револуције (1789), шириле по целој Европи најављујући, са секуларизацијом целокупног друштвеног и државног уређења, велики европски преображај и долазак апсолутизма уместо феудализма. Крајем 17. века државно и друштвено уређење Краљевине Угарске има све ознаке феудалне државе, пре свега изражен дуализам власти подељене између краља и сталежа са једне и државе и цркве са друге стране (Симеоновић-Чокић, 2008: 48–49). Стварна државна власт се све више концентрише у апсолутистичким рукама круне и централним телима Хабзбуршке монархије.[2] Леополд I, Јосиф I, Карло III, а нарочито Марија Терезија и Јосиф II су били изразити апсолутистички владари, који су управљали по својој вољи.

Као резултат управних реформи које је спровела Марија Терезија обновљено је жупанијско уређење.[3] Држава је административно-управно организована поде-

[1] Сремска жупанија (Comitatus Sirmiensis) се спомиње у фондацијској исправи за опатију Белакут (Belakut) 1237. године (Dobrica, 2009: 175).

[2] Хабзбурзи су након сабора у Пожуну (1687) коначно регулисали односе са Угарском у циљу њеног изједначавања са осталим хабзбуршким наследним земљама и увођења апсолутистичке власти. Пожунском дијетом су добили наследно право на угарску краљевску круну и укинуто је право угарским сталежима да оружаним отпором против краља бране одредбе Златне буле Андрије II. У Бечу су основана централна државна управна тела (Ратни дворски савет, Дворска комора за финансијске послове, Дворски савет за спољне послове) задужена за вођење свих виталних државних послова. Као одговор на апсолутистичку власт Аустрије, Мађари су 1703. године, под Ракоцијем, дигли устанак (Раонић, 2008: 41; Симеоновић-Чокић, 2008: 48–49).

[3] Почетак владавине царице Марије Терезије обележила су два рата, вођена по њеном доласку на хабзбуршки престо, која су изменила политичку карту Европе: Рат за аустријско наслеђе (1740–1748), којим је задржала *stattus quo ante* и сачувала круну, али и изгубила део територије, и Седмогодишњи рат (1756–1763) у коме се без успеха борила да од Пруске поврати изгубљене аустријске земље. Осим што је већ након првог, од четири рата које је водила, 1748. године успешно реформисала аустријску

HISTORICAL, SOCIAL AND CULTURAL CIRCUMSTANCES IN THE AUSTRIAN EMPIRE, LATER AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE

County organization in the Middle Ages

The medieval Kingdom of Hungary first conquered the Vojvodina area in the late X and early XI century. Under the leadership of the ruling Arpads dynasty, they first conquered the area of present-day Bačka, then Banat, and during the XII century, the area of Srem came under their rule. In the 13th century, the whole area was administratively divided between seven Hungarian counties.

Srem belonged to the Sremska[1] and Vukovska County, Bačka territories belonged to Bačka and Bodrog, and Banat to Timisoara, Csanad and Krasov Counties. After the Ottoman conquests of these medieval counties, they disappeared, becoming part of the Ottoman Empire.

Relations between Austria and Hungary in the 17th century

XVII century brought us the ideas of enlightenment that spread throughout Europe, announcing the secularization of the entire social and political system and bringing the great European transformation and the arrival of absolutism that eventually replaced feudalism. At the end of the 17th century, the state and social system of the Kingdom of Hungary had all the hallmarks of a feudal state, especially explicit dualism of power divided between the king and the nobility on one side, and state and the church on the other (Simeonović-Cokić, 2008: 48–49).

Actual political power was increasingly concentrated in the hands of the absolutist crown and central bodies of the Habsburg Monarchy.[2] Leopold I, Joseph I, Charles III, and in particular Maria Theresa and Joseph II were strictly absolute monarchs, who ruled at their own free will. As a result of administrative reforms carried out by Maria Theresa, the diocese organization was renewed.[3]

[1] Srem County (*Comitatus Sirmiensis*) is mentioned in the foundation document for Belakut Abbey in 1237 (Dobrica, 2009: 175).

[2] After the convocation of Pozun (1687), the Habsburgs finally regulated relations with Hungary in order to equalize her with other Habsburg hereditary countries and to introduce absolute power. With the Požun convocation they gave hereditary rights to the Hungarian royal crown and abolished the right of the Hungarian nobility to defend the provisions of the Golden Bull of Andrew II with armed resistance against the king. The central state administrative bodies were established In Vienna (War Court Council, the Royal Association for Financial Affairs, the Royal Council on Foreign Relations), responsible for managing all the vital state affairs. In response to the despotic government of Austria, the Hungarians under Rakoczy raised an uprising in 1703 (Raonić, 2008: 41; Simeonović-Čokić, 2008: 48–49).

[3] The beginning of the rule of Maria Theresa was marked by two wars, which were led after she took over the Habsburg throne and which changed the political map of Europe: the War of the Austrian Succession (1740–1748), which helped her keep *status quo ante* and her crown, but she also lost part of the territory, and the Seven Years' War (1756–1763), where she unsuccessfully fought to regain Austrian territory lost to

48.

Административна карта Жупаније Торонтал, Будимпешта, 1889. године.

Administrative map of Torontal Diocese from 1889, Budapest.

лом земље на жупаније (Сремска жупанија је обновљена 11. децембра 1745. године. У саставу Бачко-бодрошке жупаније је било подручје Бачке, а у саставу Торонталске, касније Тамишке жупаније источни Банат), од којих је било изузето само подручје Војне границе (Militärgrenze)[4] и након њеног развојачења

војску, Марија Терезија је током своје четрдесетогодишње апсолутистичке владавине спровела и значајне државно-управне реформе.

[4] Делови подручја данашње Војводине били су у саставу Потиске (североисточна Бачка), Поморишке (северни Банат), Подунавске (јужна Бачка и северни Срем) и Посавске (сремска Посавина)

The state was organized administratively by dividing the country into counties (Sirmium County was renewed on December 11, 1745. The area of Bačka was in Bačka-Bodrog County, and eastern Banat in Torontal, later Timiş County), excluding the area of the Military Frontier[4], and after its demobilization, free crown districts (Potiski, established in 1751 in Bačka and Kikinda, established in 1774, in Banat). According to the applied Hungarian model, the counties were territorial units of royalty. The ruler appointed the governor, who ran the county administration, judicial and military affairs, and his decisions were confirmed by the county assembly. Each county had its own county court and county representatives. In addition to the functions performed by the selected officers (exclusively members of the nobility), administrative and other county operations were performed by notaries. The nobility ran the smaller administrative units within the county (county or district). With the rational administrative reforms of Joseph II, the county status as territorial communities of royalty was abolished and they were for a short period of time (1785–1790) only minor subdivisions. The final revocation of the status of the aristocratic class happened after the Hungarian Revolution. By Decision of the Hungarian Parliament in 1844, commoners were allowed to take part in the work of the county, and in 1845, counties turned into administrative and political bodies. A series of reforms were conducted in order to regulate the operation and jurisdiction of counties until their final abolishment in 1922 (Dobrica, 2009: 178–179).

Vojvodina in the 17th and 18th century: economic recovery, planned settlement, urbanization and overall progress

In the 17th century, the area of present-day Vojvodina was part of the Ottoman Empire. It came under the rule of the Habsburg Monarchy at the turn of the eighteenth century. As a frontier territory, it was the backbone of permanent conflicts (the Austro-Turkish wars of 1683–99, and 1737–39), frequent changes of government and inevitable migration (emigration of Hungarians and other non-Muslim population, migration of Serbs from Bačka to Banat and vice versa) followed by social changes, which left a mark on the area and villages on the territory of Vojvodina at that time. After the defeat and retreat of the Ottoman army (1699/1718), the Muslim population left the cities (which completely altered the local urban character) and the traces of their culture almost completely vanished from these territories. The rest of the territory remained completely neglected: large areas were unoccupied, agricultural land was neglected, the economy practically did not exist, the old towns with their castles and fortified churches turned into ruins (Bač, Šarengrad, Slankamen, Ilok, Arač, Vršac), and many of the non-Muslim population, who lived outside town, were poor and culturally backward. The planned "repopulation" of the war-ravaged southern parts of Hungary after they were retaken, and the two Great Migrations of Serbs (in 1690 and 1739), had a significant impact on Vojvodina's ethnic composition of that time.[5]

The reestablished Habsburg rule in the early 18th century was an opportunity for the economic, social and urban renaissance of the area of present-day Vojvodina.

Prussia. Apart from successfully reforming the Austrian army right after the first of four wars she led, Maria Theresa also conducted important state-administration reforms during her 40-year-long absolute reign.

[4] Different parts of present-day Vojvodina were included in the Tisa (northeast Bačka), Mures (north Banat), Danube (south Bačka and north Srem) and Sava (south Srem) divistions of the Minitarly Fronteir. The wider area around Titel was part of Šajkaš Battalion between 1763 and 1852, while after that it was part of the Titel Battalion until 1873.

[5] The struggle with the Ottoman Empire for dominance in the Balkans led to a historically benevolent attitude of Hungarian rulers toward the migration of the Serbian population from the South. Serbs, fleeing from the Turks, settled in Central Europe since the 15th century. They settled the area between the Danube and Timisoara in today's Banat in the 16th century, and during the great migrations in 1690 and in 1739 they settled on a large part of southern and central Hungarian territories all the way to Buda and Pest (Đukanović, 2009: 22–26).

слободни крунски дистрикти (Потиски, установљен 1751. у Бачкој и Кикиндски установљен 1774. године у Банату). По примењеном угарском моделу жупаније су биле територијалне заједнице племића. Владар је именовао великог жупана, који је управљао жупанијским управним, судским и војним пословима, а све његове одлуке је потврђивала жупанијска скупштина. Свака жупанија је имала и свој жупанијски суд и жупанијског заступника. Поред функција које су обављали именовани службеници (искључиво припадници племства), административне и друге жупанијске послове су обављали нотари. Мањим управним јединицама у оквиру жупаније (срез или котар) су управљали племићи. Рационалистичким управним реформама Јосифа II жупанијама је укинут статус територијалних заједница племића и оне су у кратком периоду (1785–1790) биле само ниже управне јединице. До коначног укидања статуса сталешких племићких заједница дошло је након Мађарске револуције. Одлуком Угарског сабора 1844. године у раду жупанија су могли узети учешћа и неплемићи, а жупаније су од 1845. године прерасле у управно-политичка тела. До потпуног укидања жупанија 1922. године уследио је низ реформи којима је био регулисан рад и надлежност жупанија (Dobrica, 2009: 178–179).

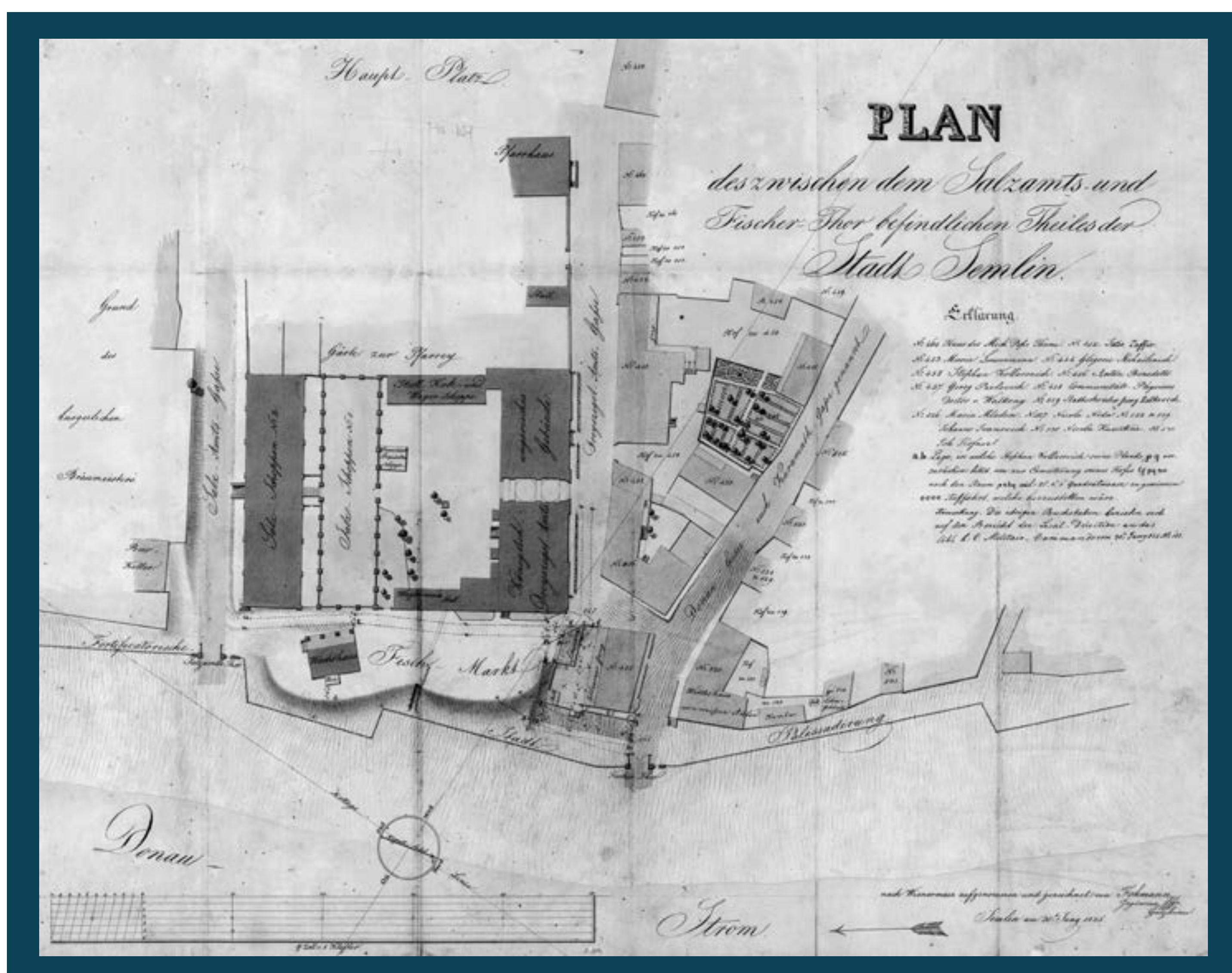
Војводина у 17. и 18. веку: опоравак привреде, планска насељавања, урбанизација и свеопшти напредак

Подручје данашње Војводине је током 17. века било у саставу Отоманске империје и тек на прелазу седамнаестог у осамнаести век потпада под власт Хабзбуршке монархије. Као погранична територија било је окосница сталних сукоба (Аустро-турски ратови 1683–1699. и 1737–1739), честих промена власти и неминовних миграција становништва (исељавање Мађара и другог немуслиманског живља, мигрирање Срба из Бачке у Банат и обрнуто) које су ове друштвене промене пратиле, што је оставило трага и на пределу и насељима војвођанске територије оног времена. Након пораза и одласка отоманске војске (1699. и 1718), муслиманско становништво напушта градове (потпуно измењеног урбаног карактера у односу на локалну традицију) и трагови њихове културе скоро потпуно нестају са ових територија. Остатак територије је остао потпуно запуштен: велика пространства су била ненастањена, земља запарложена, привреда практично није ни постојала, стари градови са својим утврђењима и црквама су претворени у рушевине (Бач, Шаренград, Сланкамен, Илок, Арача, Вршац), а многобројно немуслиманско становништво, које је живело ван градова, било је сиромашно и културно заостало. На етничку слику Војводине тога доба знатно је утицала планска „импопулација" поново освојених, ратом опустелих јужних делова Угарске, али и Великој сеоби Срба (1690) и Сеоби (1739) које су се одиграле у то време[5].

Поновно успостављена хабзбуршка власт почетком 18. века представљала је за подручје данашње Војводине шансу за привредни, друштвени и урбани препород.

војне границе. Шире тителско подручје било је од 1763–1852. године у саставу територије Шајкашког, а након тога до 1873, Тителског батаљона.

[5] Борба са Отоманском империјом за доминацију на Балкану утицала је на благонаклон став угарских владара према миграцијама српског становништва са југа. Срби су се, бежећи од Турака, насељавали у Средњој Европи још од 15. века. Населили су подручје између Дунава и Темишвара у данашњем Банату у 16. веку, а у Великој сеоби 1690. и Сеоби 1739. године су се настанили на знатном делу јужних и централних угарских територија све до Будима и Пеште (Ђукановић, 2009: 22–26).

49.

План уређења дела Земуна уз средишњи трг из 1826. године.

Plan for decorating and cultivating part of Zemun close to the central square from 1826.

Planned settlement of abandoned territories

The first steps of the imperial government to revive this area were focused on the colonization of abandoned land with Catholic and Protestant population. Two massive colonization were carried out during the thirties and seventies of the 18th century, thanks to the well-thought-out privileges offered to poor farmers and artisans, even during the Austro-Turkish wars.[6] With the division of the country, help in building houses and tax relief (the newly settled German population was exempt from paying taxes for ten years), the planned colonization began simultaneously with the establishment of authority in the newly conquered territories.

[6] The struggle with the Ottoman Empire for dominance in the Balkans led to a historically benevolent attitude of Hungarian rulers toward the migration of the Serbian population from the South. Serbs, fleeing from the Turks, settled in Central Europe since the 15th century. They settled the area between the Danube and Timisoara in today's Banat in the 16th century, and during the great migrations in 1690 and in 1739 they settled on a large part of southern and central Hungarian territories all the way to Buda and Pest (Đukanović, 2009: 22–26).

Планска насељавања напуштених територија

Први потези царске власти у циљу оживљавања овог подручја били су усмерени на насељавање напуштених предела католичким и протестантским живљем. Две масовне колонизације су спроведене тридесетих и седамдесетих година 18. века, захваљујући, још током Аустро-турских ратова[6], добро осмишљеним повластицама нуђеним сиромашној популацији пољопривредника и занатлија. Уз поделу земље, помоћ при изградњи кућа и прокламоване пореске и друге олакшице (новонасељени немачки живаљ је био ослобођен плаћања пореза десет година), планско насељавање је почело једновремено са успостављањем власти у новоосвојеним територијама. У првом периоду колонизације[7] на територији Баната, где је државна колонизација отпочела исте, 1718. године када је формирана покрајина Тамишки Банат, најмасовније су насељени Немци, углавном из јужних немачких области. Немци су приликом прве колонизације махом населили места на левој обали Дунава (Бела Црква, Вршац, Гудурица…), док су током колонизације у другој половни 18. века населили подручје југозападног Баната (околина Панчева и Ковина) (Milleker, 1930). Планинско подручје Баната је насељено Румунима, а досељен је и мали број Француза, нешто мађарског живља (јужни делови Баната), Шпанаца (Зрењанин) и Италијана (Темишвар). Мађари се у Банату масовније насељавају тек у другој половни 18. века (Зрењанин, Вршац, Чока) и током 19. века (сва остала подручја, посебно јужнобанатски рит од Перлеза до Ковина). За разлику од Баната у коме је колонизацију спроводила држава, Бачка је, као и већина угарских територија под жупанијском влашћу, насељавана на иницијативу црквеног и световног племства, којима су враћени ранији поседи. Већина новонасељеног становништва у Бачкој су били Мађари, али и мање популације Словака (Петровац, Кулпин, Кисач), Руса из Прикарпатја (Крстур) и неколико француских породица (Оџаци, Гајдобра, Брестовац). Масовније насељавање Бачке немачким и мађарским живљем уследило је након исељавања Срба са подручја Потиско-поморишке војне границе (укинута 1751). У касној фази терезијанске колонизације између 1780. и 1783. године у селима Бачког дистрикта (Кљајићево, Крушевље, Гаково, Пригревица, Дорослово, Бачки Грачац, Крушчић, Колут, Бездан, Купусина, Оџаци, Гајдобра, Младеново, Паланка, Каравуково, Апатин) насељено је укупно 1.678 новопридошлих породица (Feldtänzer, 1990). Бачка је примила највећи број колонизованих породица и након окончаног насељавања у 19. веку немачки живаљ је био бројнији у Бачкој него у Банату, а у неким бачким насељима је чинио и већинско становништво (Оџаци, Бачка Паланка и Кула). У Срему су 1737. године у пет места насељени Клименти из Албаније. Током јозефинске колонизације од локалних земљопоседника у Срему се на позив цара одазвао једино гроф Пејачевић, који је населио седамсто породица у Руму.

[6] План развоја Угарске је саставила Neoaquistica commisio (Комисија за новоприкључене земље) стручни одбор Леополда I за економска и војна питања, на чијем је челу био кардинал Леополд Колонић. Два главна покретача развоја земље су према овом плану били привредна обнова и „импопулација" опустелих подручја, због које је Комисија донела први Патент о насељавању (*Impopulationspatent*) 1689. године (Бешлин, 2010: 623–627).

[7] Први талас колонизације је назван „каролинска сеоба" по Карлу IV у чије је време, од 1711. до 1740. колонизација спроведена и након чијег је Патента о колонизацији донетог 1723. године добила на замаху. Друга колонизација је названа „терезијанска", по царици Марији Терезији, која је у периоду од 1744. до 1768. године у Банату насељавала лица сумњивог морала, а од издавања Патента о колонизацији 1763. године, уз принудно расељавање Срба и Румуна и немачке ратне ветеране и инвалиде. Најмасовнија је била трећа „јозефинска" колонизација која је уследила након Патента о насељавању Јосифа II од 21. септембра 1782. године. Како оригинални документ Патента није сачуван, нити се његово постојање може повезати са аутентичним документима, неки аутори писмо Јосифа II упућено Коловрату, након путовања по угарским провинцијама 1783, сматрају основним документом као доказ о експанзији становништва у Угарској (Feldtänzer, 1990). Други га аутори ни не спомињу и добар одзив колониста повезују са Патентом о толеранцији Јосифа II из 1781. године, којим су протестантима дата грађанска права и значајно повећана државна помоћ намењена немачким колонистима, као основ масовног насељавања.

50.

Stefan Jäger, Die nwaderung der Schwaben in das Banat, 1910, димензија 1,5 × 5,0 m. Триптих Штефана Јегера, који приказује тегобно *Насељавање Шваба у Банат* (*Die Anwaderung der Schwaben in das Banat*) се чува у Музеју Штефана Јегера у Жомбољу, у Румунији (Ştefan Jäger Museum, Jimbolia, Romania). У многим немачким војвођанским колонистичким кућама заузимао је почасно место симболишући поимање историјске улоге немачког народа у развоју овог подручја. Бранко Бешлин је пишући о овом времену, уз Јегерову слику, цитирао изреку банатских Шваба: „Први колонисти нађоше смрт, други јаде, а тек трећи хлеб." (*Die ersten fanden den Tod, dei zweiten hatten die Not und die dritten erst das Brot*), као најсажетији израз тежине улоге коју су на себе преузели први досељеници (*Банат кроз векове – слојеви културе Баната*, 2010, 621–646).

Stefan Jäger, Die Einwanderung der Schwaben in das Banat, 1910, dim. 1,5 × 5,0 m. Triptych by Stefan Jaeger, showing the onerous *Settling of Swabians in Banat* occupied a place of honor in many German colonist homes, symbolizing the concept of the historical role of the German people in the development of this area. Branko Beslin wrote about this period, with Jäger's picture, quoted the saying of Banat Swabians: "The first settlers found death, the second found woes, and only the third found bread." *(Die ersten fanden den Tod,* die *zweiten hatten die Not,* und die *dritten erst das Brot)* as the most succinct expression of the first settlers about severity of the role they took upon themselves (*Banat through the Centuries – the Layers of Culture in Banat,* 2010, 621–646).

In 1718, the same year when the province of Banat of Temschwar was formed, during the first period of colonization[7], Germans intensively colonized Banat, coming mainly from the southern German area. During the first colonization they settled mainly on the left bank of the Danube River (Bela Crkva, Vršac, Gudurica...), while during colonization in the second part of the 18th century they settled on the southwestern area of Banat (near Pančevo and Kovin) (Milleker, 1930). Romanians inhabited the mountainous region of Banat, along with some French, Hungarians (the southern parts of Banat), Spaniards (Zrenjanin) and Italians (Timisoara). Hungarians immigrated in Banat intensively during the second half of the 18th century (Zrenjanin, Vršac, Čoka) and during the 19th century (in all other areas, particularly south Banat, from Perlez to Kovin).

Unlike Banat, where the state enforced colonization, Bačka, like most Hungarian territories under county authority, was inhabited at the initiative of the Church and the secular nobility, who had their former possessions returned. Most of the newly inhabited settlers in Bačka were Hungarians, and a smaller part Slovaks (Petrovac, Kulpin, Kisač), Russians from the Carpathian region (Krstur) and several French families (Odžaci, Gajdobra, Brestovac). The massive population of Bačka with Germans and Hungarians came after the exodus of Serbs from the territory of the Tisza-Maros Military Frontier (revoked in 1751). In the late stage of the Theresian colonization, between 1780 and 1783, a total of 1,678 newly arrived families settled in the villages of the Bačka District (Kljajićevo, Kruševlje, Gakovo, Prigrevica, Doroslovo, Bački Gračac, Kruščić, Kolut, Bezdan, Kupusina, Odžaci, Gajdobra, Mladenovo, Palanka, Karavukovo, Apatin) (Feldtänzer, 1990). Bačka received the highest number of colonist families and, after the completion of resettlement in the 19th century, German population was more numerous in Bačka than in Banat, and in some areas of Bačka they represented the majority of the population (Odžaci, Bačka Palanka and Kula). In Srem in 1737, Kelmendi from Albania inhabited five villages. During the Josephine colonization, out of all the local landowners in Srem only Count Pejačević responded to the invitation of Emperor, settling 700 families in Ruma.

[7] "Charlian migration" after Charles IV in whose time, from 1711 up to 1740 it was conducted, and after whose Patent on colonization issued in 1723 it gained momentum. The second colonization was named "Theresian", after the Empress Maria Theresa, who in the period from 1744 to 1768 settled criminogenic people in Banat, and since the issuance of a Patent of colonization in 1763, with the forced displacement of Serbs and Romanians, German war veterans and the disabled also. The most massive was the third "Josephine" colonization that followed the Patent of colonization by Joseph II from September 21 1782. Since the original patent document is not saved, nor can it be linked to authentic documents, some authors consider a letter by Joseph II to Kollowrat, after a trip to the Hungarian provinces in 1783, as the basic document for population expansion in Hungary (Feldtänzer, 1990). Other authors do not even mention it, and the large number of colonists relate to Patent of tolerance by Joseph II from 1781, which gave the protesters civil rights and significant increased state aid for German colonists, as the basis of settling.

Опоравак запуштених подручја Монархије

Посебна пажња царске власти је била усмерена на опоравак запуштене новоформиране покрајине Тамишки Банат[8]. За гувернера је именован гроф Клаудије Флоримунд Мерси (Claudius Florimund Mercy) са задатком да уз помоћ Бечког ратног савета и Царске дворске коморе спроведе плански опоравак територије. За релативно кратко време од 60 година колико је Банат био под коморском управом цео регион је, што спонтано, што интензивним мерама аустријске државе, етнички, привредно, друштвено и културно преобликован – изграђена су села и градови, извођени су обимни иригациони радови (ископан Бегејски канал), унапређена привреда (Бешлин, 2006; Бешлин, 2010: 647–662). Интензивним радом на подстицању повратка избеглог становништва и успешно спроведеном колонизацијом на подручју Баната су насељене мање или веће популације разних европских народа, чији су припадници из својих матичних земаља доносили знања из разних области занатства и пољопривреде.[9]

Урбани препород

Уз све напоре круне стање у којима су се налазиле јужне угарске територије након преузимања од стране Хабзбурговаца се споро мењало. Након првих масовних насељавања опустошених подручја током каролинске колонизације, уследио је пад интересовања за овај велики државни пројекат, па је интензитет насељавања током терезијанске колонизације поспешен насељавањем припадника проблематичних социјалних категорија и касније ратних инвалида и ветерана. Одговори на позиве упућене за трећу, јозефинску колонизацију су изгледа у првом маху потпуно изостали. До тада се већ Царством проширио глас да локална управа у удаљеним провинцијама не може да обезбеди довољан број кућа и нових насеља за новопридошло становништво и да су колонисти месецима смештени у нужним четвртима и издржавани на рачун владе. Обећани услови за бављење пољопривредом су такође изостали – није било ни алата, ни оруђа, ни животиња неопходних за обраду земље. Како би установио разлоге за јењавање колонизације и сагледао проблеме са којима се суочавају емигранти цар Јосиф II се средином 1783. године упутио на двомесечни обилазак јужних угарских провинција. По повратку је прионуо на стварање организационе базе за модернизацију удаљених провинција и пријем нових усељеника у рубна државна подручја са идејом да створи додатни квалитет који ће привући емигранте из напредних делова Царства и оживети процес колонизације[10] (Feldtänzer, 1990: 19–25).

Стање земаља у које су се колонисти насељавали је било веома тешко. Након одласка Турака, Хабзбурговци су ушли у посед стотина хектара запуштене земље, претворене у запарложене њиве или непрегледне блатне површине и опустела насеља. Нешто боље услове за живот су пружала ретка градска насеља, а забележено је да су се својом урбаним изгледом „[…] уредношћу и лепотом, издвајала једино насеља

[8] Новоформирана покрајина Тамишки Банат је обухватала подручја Тамишке, Крашовско-северинске и Торонталске жупаније, односно целокупну територију доњег дела Алфелда између река Мориш, Тиса и Дунав. Делови ове територије су и данас (у саставу савремених држава Србије, Румуније и Мађарске) познати под називом Банат (Bánát), док га неки аутори називају и Баншаг (Bánság).

[9] Током последњег Аустро-турског рата (1788–1791) Турци су поновно опустошили јужни Банат, спаливши 147 насеља, међу којима Ковин, Панчево, Белу Цркву и Нову Паланку.

[10] Оскар Фелтанцер сматра да је одлука Јосифа II саопштена у писму Коловрату, након сагледавања стања у угарским провинцијама, одредила да се главни ток колонизације преусмери са Галиције на Угарску и да се положај емиграната више не везује за државну управу него за локалне земљопоседнике и племство. Цар је овим потезима желео да створи стабилну организациону базу за насељавање и избегне раније настале проблеме.

Recovery of the abandoned areas of the monarchy

The imperial government focused special attention on the recovery of the abandoned areas of the newly formed Banat of Temschwar province[8]. Count Claudius Florimund Mercy was appointed as a governor, tasked by the Vienna Imperial War Council and Royal Chambers with implementing the recovery plan for the territory.

In the relatively short period of 60 years that Banat was under Chamber administration, the entire region was ethnically, economically, socially and culturally transformed. To a certain extent, this process was spontaneous, but it was also the result of intensive planning by the Austrian state. Villages and towns were built, extensive irrigation works were carried out (the Begej channel was excavated), the economy was improved (Bešlin, 2006; Bešlin, 2010: 647–662). With intensive work to encourage the return of the displaced population and the successfully conducted colonization of Banat, smaller or large numbers of the various European nations inhabited that area, bringing knowledge from various fields of handicrafts and agriculture from their home countries.[9]

Urban transformation

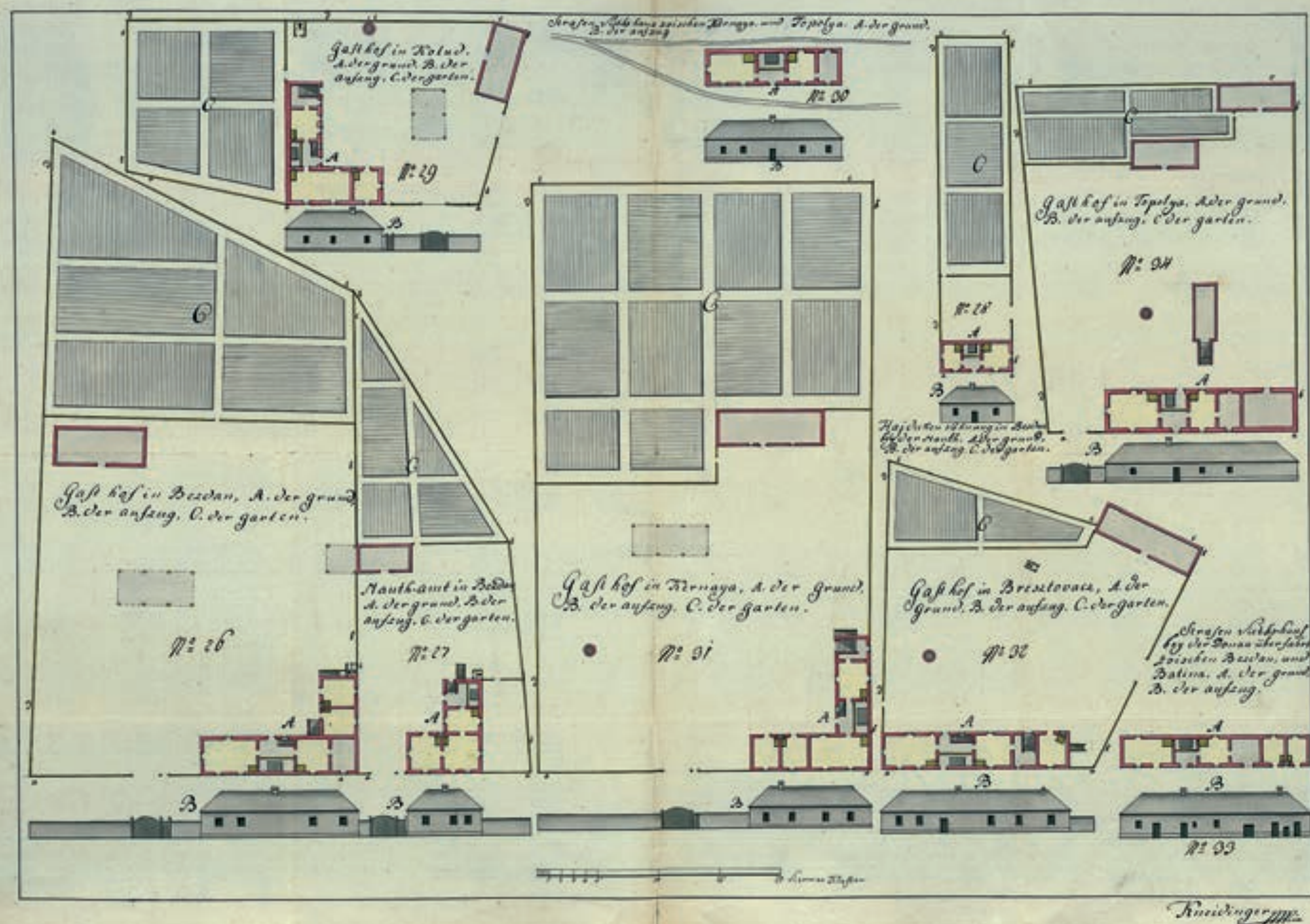
With all the efforts of the crown, conditions in the southern Hungarian territory after the takeover by the Habsburgs were slowly changing. After the first mass settlement in war-ravaged areas during the Carolingian colonization, came a period of decline of interest for this great state project. The rate of settlement during the Theresian colonization had to be improved with the immigration of problematic social categories and later people with disabilities from war and war veterans. At first, responses to the third, Josephine, colonization seemed to be non-existent. By then, stories had spread across the empire about local governments in the remote provinces not being able to provide a sufficient number of new houses and settlements for the newly arrived population and that the colonists had been placed in emergency quarters for months, depending on government. The conditions that were promised for agriculture were also missing- there were no tools, no equipment, and no animals necessary for farming. In order to establish the reasons for the decline in colonization and the problems faced by immigrants, Emperor Joseph II went on a two-month tour across the southern Hungarian provinces in the middle of 1783. On his return, he set himself to developing an organizational base for the modernization of remote provinces and the admission of new immigrants to the state border areas, with the idea of creating an additional incentive that would attract immigrants from the developed parts of the empire and revive the process of colonization[10] (Feldtänzer, 1990: 19–25).

Conditions in the countries in which the colonists settled were very difficult. After the departure of the Turks, the Habsburgs came into the possession of hundreds of acres of abandoned land, vast areas of neglected muddy fields and deserted villages. Somewhat better living conditions existed in the rare urban areas, and the urban look was noted for its "*neatness and beauty, only the villages in the military fortifications Timisoara, Varadin*

[8] The newly created province Banat of Temschwar included areas of Timiş, Krasovsko-Severin and Torontal County, and the entire territory of the lower part of the Great Plain between the rivers Maros, Tisza and Danube. Parts of the territory are today also (included in today's states of Serbia, Romania and Hungary) known as Banat, and according to some authors the name Bánsági is also used.

[9] During the last Austrian-Turkish War (1788–1791) the Turks again ravaged southern Banat, burning 147 settlements, including Kovin, Pančevo, Bela Crkva and Nova Palanka.

[10] Oscar Feldtänzer thinks that the decision of Joseph II announced in a letter to Kollowrat, after reviewing the situation in the Hungarian provinces, determined the main stream of colonization to be shifted from Galicia to Hungary and that the position of immigrants is no longer linked to the state government, but to local landowners and nobility. With these moves, the emperor wanted to create a stable organizational base for the settlement and avoid earlier issues.

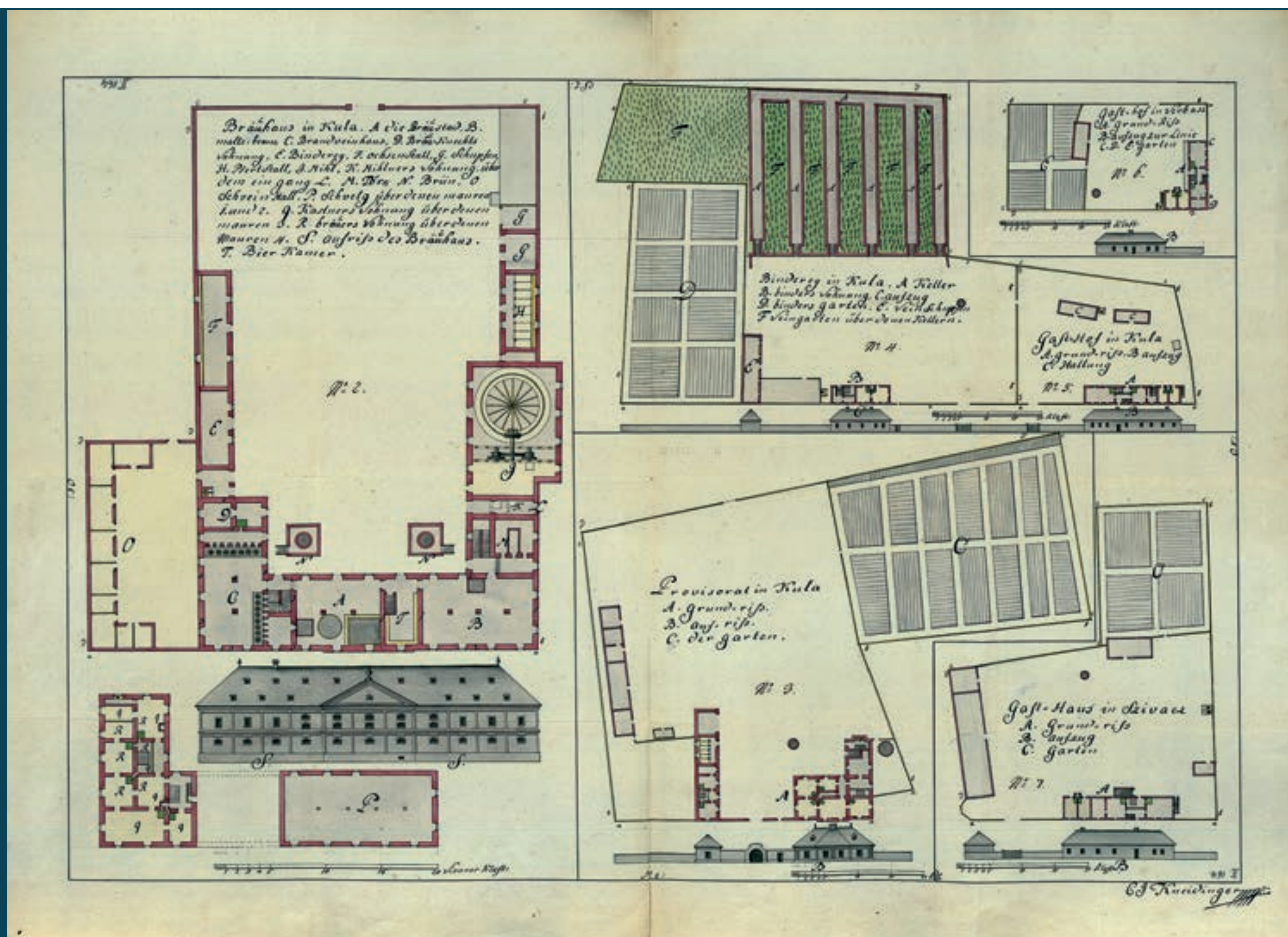
51–52.

У Мађарском државном архиву су сачувани урбанистички пројекти, које је у 18. веку израдио инж. Најдингер (Kneidinger) за потребе уређења колонизованих војвођанских места. Пројектима је третиран начин уређења привредних објеката, административних и стамбених, чак и гостиона са баштама. Поред пројеката представљеним на сл. 13 и 14 сачувани су слични пројекти за места Бачка Паланка, Дорослово, Гајдобра, Купусина, Бездан, Богојево и др. (фонд T1, инв. бр. 277, сигн. 162), као и места Змајево, Крстур, Станишић, Србобран, Чонопља и др. (архивски фонд T1, инв. бр. 280, сигн. 165) у коме је дат и пројекат дворског Суда са баштом у Србобрану.

The Hungarian state archives have preserved projects, which in the 18th century were made by Ing. Kneidinger for the urbanization of colonized places in Vojvodina. The projects treated the

у војничким утврђењима Темишвара, Варадина и Осека“. У описима путописаца с почетка 18. века срећу се описи панонских села у којима већину кућа чине земунице, полуземунице или куће од плетера облепљене блатом. У опису Срема из тридесетих година 18. века се наводи да су сеоске цркве, и православне и католичке, саграђене у веома скромним димензијама, као мале собице од плетера облепљене блатом а покривене трском, рогозом, шашом, а сасвим изузетно шиндром. У истом опису се као градови спомињу само Моровић, Рача и Купиново, као вароши Осек, Даљ, Земун, Митровица, Карловци, Ириг, Сланкамен, Каменица и Нештин, а од насеља су забележени једино Рума, Шид и Товаришево (Поповић, 2008: 91). Из предтурског периода су остале, сачуване или делимично урушене, монументалне хришћанске богомоље грађене чврстим материјалом (Бач, Арача, цркве фрушкогорских манастира, Моровић…). Како сведочи историјски опис села Кузмина Петра Руњанина: „[…] неке старе куће, које при уређивању у шорове порушене нису, трајале су од л. 1800, док их време није порушило, и служиле су за доказатељсвто какова је оскудност первобитна населенија.“ (Радојичић, 1936: 28).

Са доласком нове власти, која је у свим областима стварала услове за опоравак земље, села и градови су захваћени процесом уређења и урбанизације. Током 18. века морфолошка структура градова је измењена (градски тргови се претварају у репрезентативне

and Osijek stand-out." Travel writers from the early 18th century describe Pannonian villages where most of the houses are dugouts, semi dugout or houses of wattle plastered with mud.

The description of Srem in the thirties of the 18th century states that village churches, both Orthodox and Catholic, were very modest in dimensions, small wicker rooms, plastered with mud and roofed with reeds or rushes and rarely with shingles. In the same description, the only cities that were mentioned are Morović, Rača and Kupinovo, small towns Osek, Dalj, Zemun, Mitrovica, Karlovac, Irig, Slankamen, Kamenica and Neštin, as well as settlements Ruma, Šid and Tovariševo (Popović, 2008: 91). Preserved or partially collapsed, monumental Christian churches built out of solid materials remained from the pre-Ottoman period (Bač, Aracs, churches of the Fruška Gora monasteries, Morović …). *"Some of the old houses, that were not destroyed when creating the streets, lasted from 1800, until time demolished them, and were used as a proof how scarce was the original settlement."* (Radojičić 1936: 28).

With the arrival of the new government, which was creating conditions in all areas for the recovery of land, the process of development and urbanization affected all villages and cities. During the 18th century morphology of cities changed (city squares were transformed into representational spaces, public buildings and churches were built, parks established,

design of commercial buildings, administrative and housing, even restaurants with gardens. In addition to the projects presented in pictures 13 and 14, similar projects have been preserved for Bačka Palanka, Doroslovo, Gajdobra, Kupusina, Bezdan, Bogojevo et al. (archive holding T1, inv. br. 277, sign. 162), and for Zmajevo, Krstur, Stanišić, Srbobran, Čonoplja, etc. (holdings T1, inv. no. 280 sign. 165). There is also a project for the royal court with garden in Srbobran.

Урбанистички пројекат за места Колут, Бездан, Бачка Топола, Бачки Брестовац и др.

Urban design for the regulation of Kolut, Bezdan, Bačka Topola, Bački Brestovac et al.

просторе, подижу се јавне зграде и цркве, оснивају паркови, граде привредни комплекси и економије), а села су плански реорганизована. Село добија централни положај у односу на ливаде, пашњаке и воћњаке или винограде, улице су ушорене према утврђеним принципима, а куће грађене према унапред дефинисаним правилима. За израду планова села и пројеката кућа су неретко ангажовани инжењери запослени на великим инфраструктурним радовима (Feldtänzer, 1990: 184–186; Bácskai, 2002).

Правни положај насеља је био регулисан јединственим прописима за целу државну територију и зависио од тога да ли су насеља била под жупанијском управом или су потпадала под Војну границу. Повлашћен статус имали су слободни граничарски комунитети, варошице и слободни краљевски градови. Статус слободног војног комунитета добијају Земун (1734), Петроварадин (1748), Сремски Карловци (1753), Сремска Митровица (1765), Зрењанин (1769) и Бела Црква (1777). Статус привилегованих, слободних краљевских градова (*civitates*) остварили су у 18. веку Нови Сад (1748), Сомбор (1749) и Суботица (1779), а у 19. и Вршац (1817) и Кикинда (1893) (Поповић, 2008: 86–110; Коларић, 2009; Васић, 1978; Васић, 1984; Ђукановић, 2009; Ђукановић, 2014).

Архитекти и инжењери, пројектанти римокатоличких храмова

У планирање села и градова и реализацију великих инфраструктурних пројеката на новим подручјима су били укључени многи познати архитекти и инжењери. Многи од њих су радили и мање појединачне послове као што су пројекти за изградњу приватних кућа, административних зграда, школа, варошких палата и, за ово истраживање најинтересантније, сеоских и градских цркава.

Уз изградњу цркве Св. апостола Павла у Бачу (1773) се везује име градитељског мајстора Гашпара Освалда из Моравске, који је 1749. године постао „frater operarius“. Мада нема поузданих доказа да је Освалд израдио пројекат цркве у Бачу, Оливера Милановић Јовић сматра, позивајући се на истраживања мађарског историчара Миклоша Мојзера, да је Освалд, радећи на пројекту цркве у Кечкемету у периоду од 1762. до 1781. године када је боравио у Мађарској, био ангажован и на изградњи цркве у Бачу (Милановић Јовић, 1988: 111).

Изградња катедралне цркве у Суботици, столне базилике Св. Терезије Авилске, трајала је са више прекида од 1773. до 1798. године. И поступак израде планова за изградњу овог храма је имао више пројектантских фаза. На основу проучених и објављених докумената и тумачења које су дали претходни истраживачи, може се са приличном сигурношћу изнети хронологија израде планова за изградњу суботичке катедралне цркве. Први, оригинални пројекат према коме је започела изградња урадио је Ференц Кауфман[11] (Ferenc Kaufman), зидарски мајстор из Пеште, али је у току градње морао да га преради по наредби опуномоћеног комесара калочког надбискупа Габора Глазера (Gabor Glaser). Други пројекат је израђен 1789. године, након чега је уследио вишегодишњи прекид радова. Заснован је на оригиналном плану и извештају о раније изведеним радовима из 1787. године.[12] У Историјском архиву у Суботици се чувају још два непотписана плана из исте године (или међусобно

[11] Габор Тормази, аутор прве монографије о суботичкој катедралној цркви, наводи да су у камену темељцу, поред осталог, забележени и подаци о градитељу цркве: „Francisco Kaufman maurariorum magistro pestiensi ad perficiendum cum Dei Benedictione aedificum electo.“ (Tormasy, 1883: 165–168).

[12] У извештају, који су саставили зидарски мајстор Адам Хајер (Ádám Hayer) и тесар Леринц Лај (Lörinc Lay), стоји да је градња зидова заустављена на висини два хвата и пет стопа (око 5,30 m прим. аутора) и да је покривен само простор светишта (Ваш et al., 2003). Данас је то најстарији доступан план. Налази се у Историјском архиву Суботица (ИАСу: Pol. 15 b. 116, 1789).

commercial complexes and economies were built), and the villages were systematically reorganized. Villages got a central position in relation to the meadows, pastures and orchards or vineyards, the streets were straightened according to established principles, and houses were built according to pre-defined rules. Engineers employed on major infrastructure works were often hired for the preparation of plans and projects for the village houses (Feldtänzer, 1990, 184–186; Bácskai, 2002).

The legal status of the settlement was governed by common regulations for the entire national territory and depended on whether the settlement was under the administration of the county or the Military Frontier. Free frontier communities, free royal towns and cities held privileged status. The status of free military community was granted to Zemun (1734), Petrovaradin (1748), Sremski Karlovci (1753), Sremska Mitrovica (1765), Zrenjanin (1769) and Bela Crkva (1777). The privileged status of free royal towns (civitates) was granted in the 18th century to Novi Sad (1748), Sombor (1749) and Subotica (1779), and in 19th century to Vršac (1817) and Kikinda (1893) (Popovic, 2008: 86–110; Kolarić, 2009; Vasić, 1978; Đukanović, 2009; Đukanović, 2014 Đukanović).

Architect and engineers, designers of Roman Catholic churches

Many well-known architects and engineers were included in the town planning and realization of large infrastructure projects in new areas. Many of them also had smaller individual tasks, such as projects for the construction of private houses, office buildings, schools, town palaces, as well as rural and urban churches, the most interesting buildings for this research.

The name of the architectural master Gaspar Oswald from Moravia, who in 1749 became "frater operarius", is connected with the construction of the Church of St. Paul the Apostle in Bač (1773). Although there is no reliable evidence that Oswald created the church project in Bač, Olivera Milanović Jović thinks, citing the research of Hungarian historian Miklós Mojzer, that Oswald, while working on the project for the Church of Kecskemet in the period between 1762 and 1781 during his stay in Hungary, was engaged in the construction of the church in Bač (Milanović, 1988: 111).

The construction of the cathedral church in Subotica, the Basilica of St. Teresa of Avila, lasted, with several interruptions, from 1773 to 1798. The process of making plans for the construction of the temple also had several phases. Based on researched and published documents and interpretations by previous researchers, we can state with fair certainty the chronology of the plans for the construction of the cathedral church in Subotica. Franz Kaufmann[11], a master builder from Pest, created the original project and started the construction, but during process, it had to be redesigned by the orders of the Commissioner of Archbishop of Kalocsa, Gabor Glaser. The second project was created in 1789, after which the works were aborted for several years. The design was based on the original plan and report on the earlier constructions in 1787[12]. The Historical Archive in Subotica kept two unsigned, mutually inconsistent plans (IASu – Historical Archive Subotica) from the same year[13], as well as the third project (IASu: 24 B. 18 L b, 1798), from

[11] Gabor Tormaz, author of the first monography on the cathedral church in Subotica, said that the foundation stone contains, among other things, information about the builder of the church: *"Kaufman Francisco maurariorum Magistro pestiensi ad perficiendum cum Dei Benediction aedificum electo"* (Tormasy, 1883: 165–168).

[12] The report, drafted by master builder Ádám Hayer and carpenter Lörinc Lay, states that the construction of the walls was stopped at a height of two catches and five feet (about 5.30 m, AN) covering only the area of the sanctuary (Vas, 2003). Today it is the oldest plan available. It is kept in the Historical Archive Subotica (IASu – Historical Archive Subotica, dodati fond, signaturu i dr.).

[13] Concerns about the development of church construction, which researchers of this temple do have, comes from a non-compliance of saved plans, all of which date back to the 1789 year. In the section about the work of the Church of St. Teresa of Avila, Olivera Jović Milanović explains in detail the differences between these

53

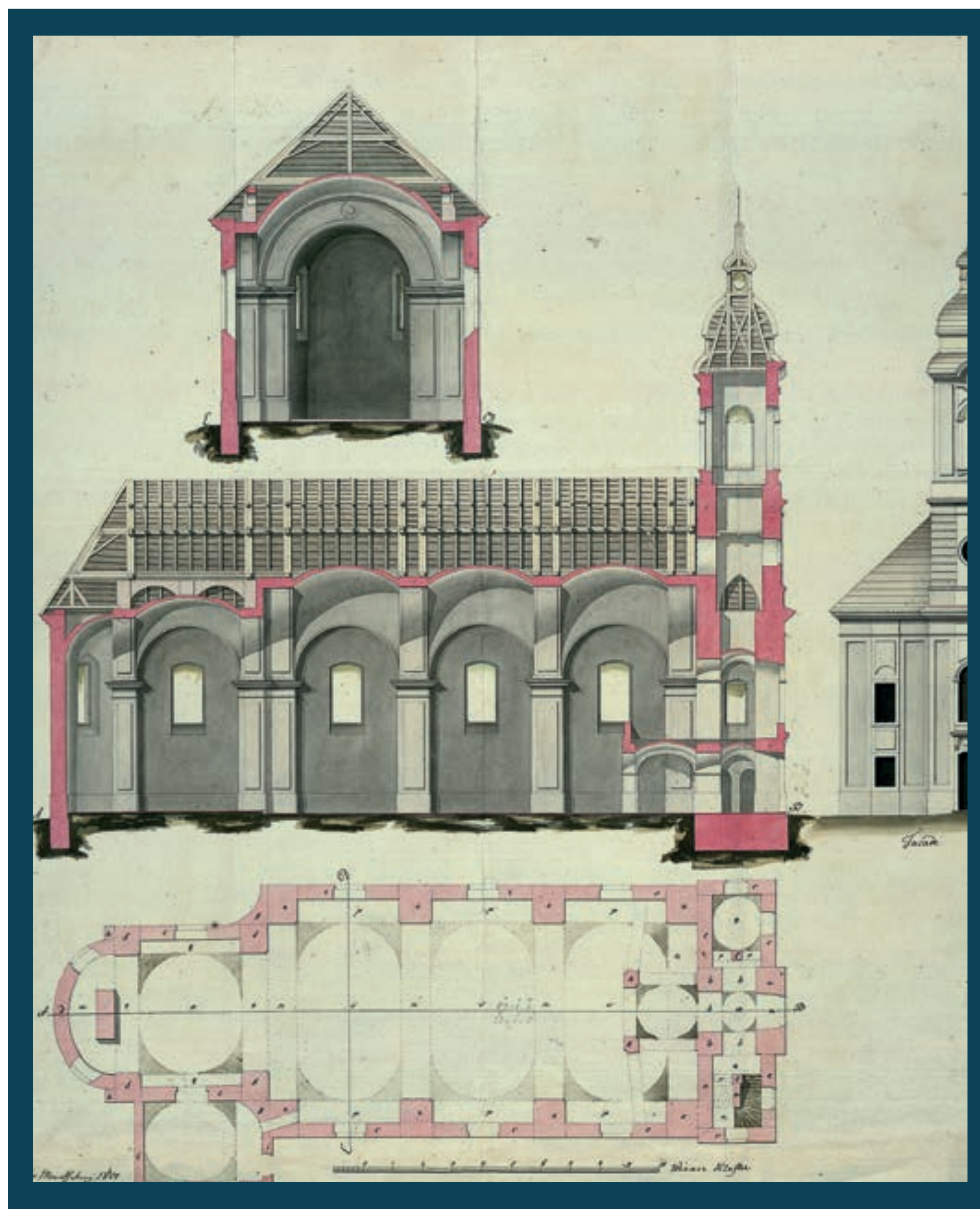
Пројекат Јожефа Киша за изградњу цркве у Филипову, 1801.

Architectural plan for the construction of the church in Filipovo, designed by Joseph Kiss, 1801.

54

Пројекат Ј. Гехмехера за изградњу цркве у Филипову, 1802/03.

Architecural plan for the construction of the church in Filipovo, designed by J. Gechmecher.

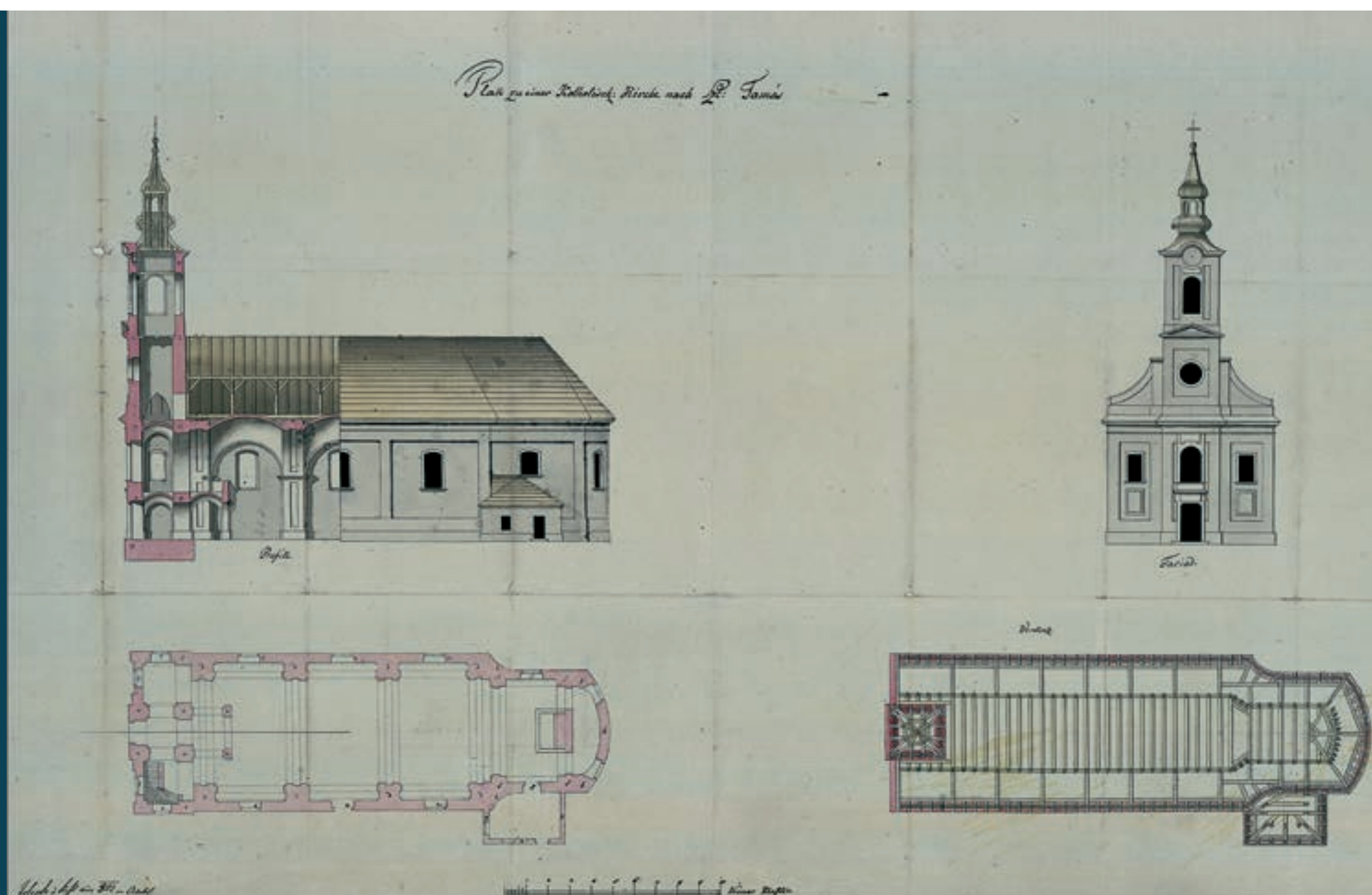
неусаглашени цртежи, који припадају плану из 1789)[13] као и трећи план из 1798. године завршетка изградње храма (ИАСУ: 24 B. 18 L b, 1798), који у свему одговара изведеном стању објекта. Четврти пројекат је урађен 1887. године у инжењерском бироу Титуса Мачковића и предвиђао је, у једној од понуђених варијанти изградњу попречног брода, али је по одлуци суботичког сената сведен на реконструкцију западног дела храма и обнову цркве. Радове је изводио сегедински предузимач Ми-

[13] Недоумице у вези са током грађења цркве, које су присутне код истраживача овог храма, резултат су неусаглашености сачуваних цртежа и планова, који сви датирају из 1789. године. У делу рада посвећеном цркви Св. Терезије Авилске Оливера Милановић Јовић детаљно тумачи разлике између ових планова, отвара нерешена питања у вези са историјатом грађења цркве и поставља тезу да су на цртежима из 1789. читљиви и првобитно замишљен Кауфманов пројекат (који није сачуван) и све касније планиране, нереализоване или реализоване измене (Милановић Јовић, 1988: 117–119).

1798, which is completely identical to the as-built state. The fourth project was created in 1887 in the engineering bureau of Titus Mačković and in one of the variants it envisioned the construction of a transept, but, at the discretion of the Subotica Senate, it was reduced

plans, open the unresolved issues related to the history of the church construction and set a thesis that the drawings from the 1789 represent originally planned Kaufman's project (that was not saved) and all of the later planned, unrealized and realized changes (Milanović-Jović, 1988: 117–119).

55

Пројекат Јожефа Киша за изградњу цркве у Сентомашу, 1802/03.

Architectural plan for the construction of the church in Szenttamás, designed by Joseph Kiss, 1802/03.

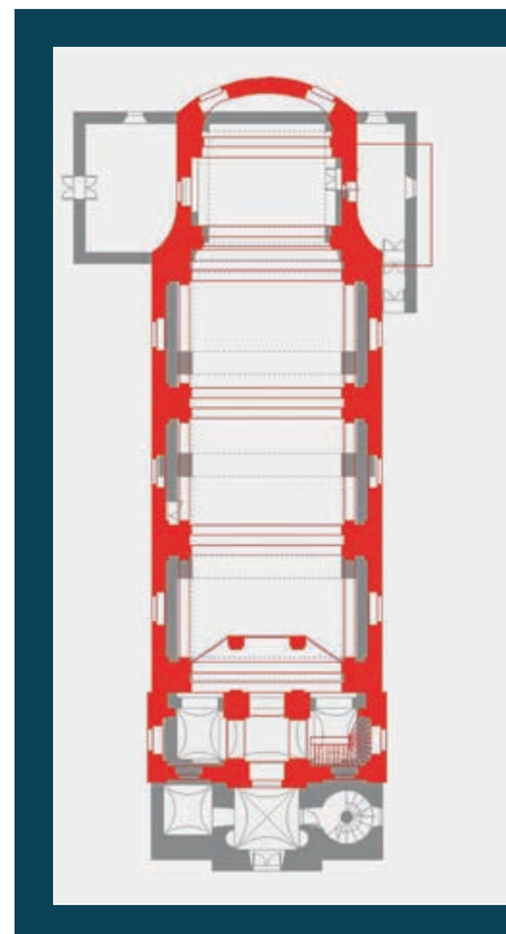
хаљ Ердељи (Mihály Erdélyi). Пети пројекат је рађен почетком 20. века за потребе обнове руинираних фасада храма. Планове обнове и предрачун радова је израдио суботички градски инжењер Пал Мамужић (Pál Mamuzsits), а извођење је поверено специјализованој бечкој фирми која је уједно била и произвођач племенитог фасадног малтера „terranova".

Један од најистакнутијих инжењера 18. века, који је био ангажован на радовима на подручју данашње Војводине, је Јожеф/Јосип Киш (Joseph Kiss/Josip von Kiss), градитељ Великог бачког канала[14] (познат као Францов канал). Киш се бачкој камералној администрацији прикључио 1782, исте године када је формално покренута јозефинска колонизација, чијој је успешној реализацији дао замашан инжењерски допринос. Био је ангажован на премеравању и парцелисању окружног земљишта, изради планских документа за изградњу нових насеља и пројеката за изградњу колонистичких кућа. У Мађарском државном архиву у Збирци планова из Заоставштине Пец Шамија, архивски фонд Т62, чувају се четири пројекта за изградњу римокатоличких цркава са подручја Војводине на којима је као пројектант потписан Јожеф Киш. Киш је 1801. године израдио пројекте за изградњу цркава Св. Филипа и Јакова апостола у Филипову (MOL, T62, инв. бр. 8651, сигн. 615, дим. 22/28 cm) и Св. Мартина бискупа у Каравукову (MOL, T62, инв. бр. 8656, сигн. 620, дим. 32/43 cm) и зграду Плебаније – Жупни двор у Пригревици (MOL, T62, инв. бр. 8650, сигн.

[14] О ангажовању Јожефа Киша и његовог брата Габора на изградњи Великог бачког канала детаљно је писала Светлана Бакић (Бакић, 2011: 7–21).

to the reconstruction of the western part and restoration of the church. The Szeged contactor Mihály Erdélyi performed the work. The fifth project was developed in the early 20th century for the restoration of the ruined church facades. Rehabilitation plans and a preliminary estimate was prepared by the Subotica city engineer Pal Mamuzsits, and execution was entrusted to a specialized company from Vienna, which also produced the valuable "Terranova" façade plaster. One of the most prominent engineers of 18th century, who worked in the area of present-day Vojvodina, was József Kis, builder of the Great Bačka Canal[14] (also known as the Franciscan channel). Kis joined the Bačka chamber administration in 1782, the same year that the colonization of Joseph II was formally launched, and substantially contributed to its successful realization with his engineering expertise. He was engaged in surveying and parceling district land, development planning for the construction of new settlements and building projects for colonist houses. The National Archives of Hungary (Magyar Országos Levéltár) in the Collection of plans from the legacy of Pec Šamija (Pecz Samu Hagyatéka), archive Holding T62, holds four projects for the construction of Roman Catholic churches in Vojvodina, signed by the designer Jozsef Kiss. In 1801 Kis designed the projects for the construction of the churches of St. Philip and James the Apostle in Filipovo (*MOL*, T62, inv. No. 8651, sign. 615, dim. 22/28cm) and St. Martin the Bishop in Karavukovo (*MOL*, T62, inv. No. 8656, sign. 620, dim. 32/43cm) and the Plebania – parish court building in Prigrevica (*MOL*, T62, inv. No. 8650, sign. 614, dim. 22/28cm). During the following year, 1802/1803, he worked on a project related to the construction of the Church of the Exaltation of the Holy Cross in Szenttamas, today called Srbobran (*MOL*, T62, inv. No. 8702, sign. 650, dim. 92/59cm). None of these Kis' churches have been preserved[15], and their construction or restoration is related to other preserved archival projects, stored in the same archive Holding T62 of Hungarian State Archives. The project of J. Gechmecher from 1792 for the construction of the church in Filipovo (Bački Gračac – demolished church) is preserved (MOL, T62, inv. No. 9182, sign. 993, dim. 47/48cm), and one for the construction of the church in Karavukovo, signed by J. Fischoff, in 1784 is stored in the same archive holdings T62 (MOL, T62, PSH, inv. No. 7928, sign. 54/1, dim. 49/42 cm). A peculiar feature of this project is the fact that on the back of the document there is an enumerated list of ten places in Bačka-Bodrog County, so it can be concluded that it is a type-design ordered by the state government. The church in Kljajicevo featured on projects from 1800 has almost identical spatial solutions (MOL, T62, PSH, inv. br.8638, sign. 605, dim. 65/45cm). In this case, presumably, it is the standardized design developed by the Bureau Dostik-Leiher. There is another, slightly older project for the church in Kljajićevo (MOL, T62, PSH, inv. No. 9173, sign. 988, dim. 56/45cm), signed by J. Marsch in 1792. In the same archive, in T1 Holding, lies another, presumably typical project (MOL, T1, inv 247, sign. 159, the XIX century, Kneidinger, dim. 63/43cm), signed by Kneidinger. The project was made in Sombor and is tentatively dated to the 19th century and one sheet of paper features three church buildings with their ground plan and entrance façade.

The church chronicle of the Church of the Holy Trinity in Čoka (1808), referred to by the author of the document attached to the Decision on the protection of property

56

Упоредна анализа основе данашње, продужене цркве Узвишења св. крижа у Србобрану (1815/1937) се основом из пројекта Јожефа Киша из 1802/03.

A comparative analysis of the groundplan of the today's, elongated church of the Exaltation of the Holy Cross in Srbobran (1815/1937) with the ground floor of the church designed by Joseph Kiss from 1802/03.

[14] Svetlana Bakić wrote extensively about the engagement of Jozsef Kiss and his brother, Gabor, on the construction of the Great Bačka Canal (Bakić, 2011: 7–21).

[15] The church in Filipovo, today called Bački Gračac was demolished, and her existence and appearance is preserved in archival project. The church in Karavukovo today is triple-nave building, because of grand reconstruction and extension in the first half of the 20th century. Based on historical sources it is known that the original church was built in 1764 and renovated in 1785. Since the Kiss church building project is almost identical to the one presented in the archival project from 1784, it can be assumed that Kis for some purposes did an as-build survey. A similar fate happened to the church in Bački Brestovac, which was restored and rebuilt in 1896 when she received two side naves. The church in Srbobran was completely renovated and rebuilt in 1903, but the structure of the building contains distinctive proportions and elements of the original building.

57

Парохијска црква Св. Елизабете у Новом Саду (1931) изграђена на основу првонаграђеног конкурсног рада Михајла Плавеца.

Parish church of St. Elizabeth in Novi Sad (1931) was built according to the winning competition entry submitted by Mihailo Plavec.

58

Парохијска црква Похођења Блажене Дјевице Марије (1904–07) изграђена према пројекту Ференца Рајхла (Ferenc Raichle) у Бачкој Тополи.

Parish church of the Visitation of the Blessed Virgin Mary (1904–07) was built in Bačka Topola according to the design of Ferenc Raichle.

59–60.

Парохијска црква Св. срца Исусовог (1906–08) изграђена према пројекту Ференца Вајнингера (Ferenc Weininger) у Футогу. Изглед цркве (лево) и детаљ улазног прочеља (десно).

Parish church of the Heart of Jesus (1906–08) was built in Futog according to the design of Ferenc Weininger. Appearance of the church (left) and detail of the entrance porch (right).

614, дим. 22/28 cm). Наредне, 1802/1803. године је урадио и пројекат за изградњу цркве Узвишења Св. крижа у Сентомашу, данашњем Србобрану (MOL, T62, инв. бр. 8702, сигн. 650, дим. 92/59 cm). Ниједан од ових Кишових црквених објеката није сачуван,[15] а за њихову изградњу или обнову су везани и други сачувани пројекти, који се чувају у истом архивском фонду T62 Мађарског државног архива.

За изградњу цркве у Филипову (Бачки Грачац – срушена црква) сачуван је и пројекат Ј. Гехмехера (Gechmecher J.) из 1792. године (MOL, T62, инв. бр. 9182, сигн. 993, дим. 47/48 cm), а за изградњу цркве у Каравукову пројекат који се чува у истом архивском фонду T62 (MOL, T62, PSH, инв. бр. 7928, сигн. 54/1, дим. 49/42 cm), који је потписао Ј. Фишоф (J. Fischoff) 1784. године. Специфичност овог пројекат је чињеница да је на полеђини листа побројано десет места Бачко-бодрошке жупаније, на основу чега се може закључити да се ради о типском пројекту израђеном по налогу државне управе. Скоро идентичног просторног решења је и црква у Кљајићеву представљена на пројекту из 1800. године (MOL, T62, PSH, инв. бр. 8638, сигн. 605, дим. 65/45 cm). И у овом случају се највероватније ради о типском пројекту, чија је израда била поверена бироу Достик-Лајер (Dostik-Leiher). За цркву у Кљајићеву је сачуван још један, нешто старији пројекат (MOL, T62, PSH, инв. бр. 9173, сигн. 988, дим. 56/45 cm), који је потписао Ј. Марш (J. Marsch) 1792. године. У истом архиву се, у фонду T1, чува још један, типски пројекат (MOL, T1, инв. бр. 247, сигн. 159, 19. век, Kneidinger, дим. 63/43 cm), који је потписао Кнајдингер (Kneidinger). Пројекат је урађен у Сомбору и оквирно је датован у 19. век, а на једном листу су основном и улазном фасадом представљене три црквене грађевине.

У црквеном летопису цркве Пресветог Тројства у Чоки (1808), на који се позива аутор документа приложеног уз Решење о заштити објекта (аноним – документација МЗЗЗСКС, 2003), наводи се да је пројекат за изградњу цркве урађен у бироу Јосипа Талера (вероватно мађарски архитекта Јожеф Талер / József Tallherr), а да се донаторска племићка породица Марцибањи одлучила да, од два понуђена пројекта прихвати репрезентативније решење.

Преко сачуваних пројеката из овог периода, може се пратити ангажовање и других инжењера на изградњи верских објеката. Пројекат за изградњу цркве у Черевићу је 1773. године урадио М. Хојселбек (M. Heuselbeckh: MOL, T62, PSH, инв. бр. 7875, дим. 26/32 cm), пројекат за изградњу или обнову капе звоника цркве у Кули је потписао Г. Маловић 1810. године (Mallovits Gy: MOL, T62, PSH, инв. бр. 9339, сигн. 1093, дим. 22/34 cm), а Ф. Фриш (F. Fritsch) је био ангажован за израду пројеката за изградњу цркава у Бечеју 1791. године (MOL, T62, PSH, инв. бр. 8655, сигн. 619, дим. 67/50 cm) и Српском Милетићу 1792. године (MOL, T62, PSH, инв. бр. 9186, сигн. 997, дим. 19/33 cm).

Цркву Св. арханђела Михаила у Оџацима је градио 1818. камерални маормајстор Јохан Шмаус (Johann Schmaus) из Апатина према предрачунима које је израдио инжењер Бечке државне канцеларије Јохан Клохамер (Johann Klohammer), (Lotz, 1929: 15; Петровић и Кашанин, 1927: 91–92). Будимпештански архитекта Јожеф Дитрих (Josef Ditrich) је пројектовао цркву Блажене Дјевице Марије (даље: БДМ) у Челареву, коју је 1822. године изградио баумајстор Готфрид Дојч (Gottfried Deutsch), док је

[15] Црква у Филипову, данашњем Бачком Грачацу је срушена, а о њеном постојању и изгледу сведочи сачувани пројекат. Црква у Каравукову је данас тробродна грађевина, што је резултат замашне обнове и доградње у првој половини 20. века. На основу историјских извора се зна да је првобитна црква изграђена 1764, а обновљена 1785. године. Како Кишов пројекат представља црквену грађевину скоро идентичну оној која је представљена на сачуваном пројекту из 1784. може се претпоставити да је Киш за неке потребе радио пројекат изведеног стања грађевине. Сличну судбину је доживела и црква у Бачком Брестовцу, која је обновљена и дограђена 1896. године, када је добила и два бочна брода. Црква у Србобрану је генерално обновљена и дограђена 1903. године, али су у структури грађевине препознатљиве пропорције и елементи првобитног објекта.

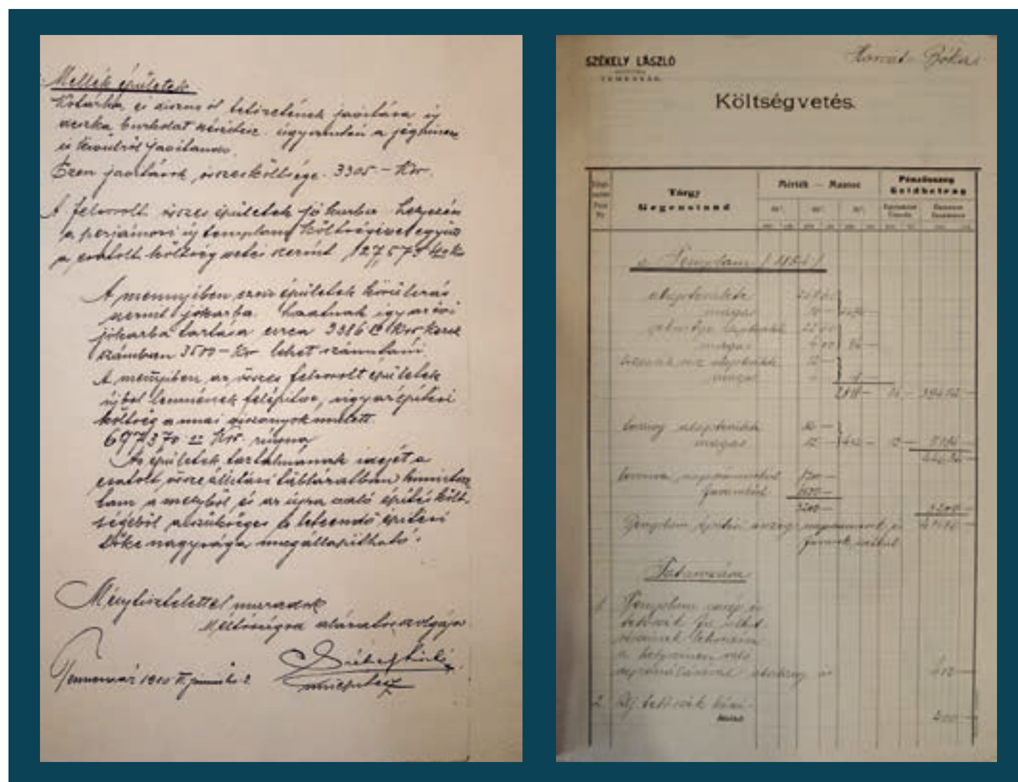
61–62.

Комплекс пијаристичког самостана и цркве у Темишвару, Ладислав Ласло Секељи, 1877–1933, улични изглед (горе) и изглед из унутрашњег дворишта (доле).

Complex of the Piarist monastery and church (Piaristenkloster) in Timisoara, Ladislaus László Székely, 1877–1933 street view (upper) and inner courtyard view (lower).

(anonymous – documentation MZZZSKS, 2003), states that the project for the construction of the church was made in the bureau of Joseph Taler (probably Hungarian architect Tallherr József), and that the donor, the noble family Marczibányi decided to accept the more representative solution of the two offered.

The involvement of other engineers in the construction of religious buildings can be traced through the preserved projects from this period. Construction project for the church in

SZÉKELY LÁSZLÓ

Költségvetés

Tárgy
Gegenstand

63–64.

Архитекта Ласло Секељи је био ангажован на изради документације потребне за реконструкцију РКЦ Навјештања Блажене Дјевице Марије (1840) и парохијских зграда у Боки. Допис Ласла Секељија, послат уз документацију (лево), која обухвата и предмер и предрачун за радове на реконструкцији цркве и парохијских зграда (десно) израђен у темишварском бироу Ласла Секељија 1910. године.

Architect László Székely was commissioned to prepare the documentation for the reconstruction works on the RCC of the Annunciation of the Blessed Virgin Mary (1840) and the parochial buildings in Boka. The cover letter was written by László Székely and attached to the documentation that included a bill of quantities for the works on reconstruction of the church and the parochial buildings prepared in László Székely's designing studio in Timisoara in 1910.

главни архитекта цркве Св. Јурја у Вајској био Јосиф Шнајдер из Калоче (Augustinov, 1972: 30; Милановић Јовић, 1988: 129–133).

У Историјском архиву у Сенти, у одељку Фондови и збирке од изузетног значаја чува се рукописна *Хроника Сенте и околине* (ИАСТ, ФЗИ, Ф. 381, Збирка Јоце Вујића, Сента / Joca Vujić gyűjteménye, Zenta; 1770–). Аутор ове хронике, писане на мађарском језику, Антал Дудаш је, између осталог, обједио и новинске чланке везане за изградњу цркве Св. Јосипа у Горњем Брегу (1890), из којих се може пратити хронологија изградње и имена донатора изградње и опремања храма. Оригинални пројекат цркве је дело калочког архитекте Граифа (Vélhetően Greif), али је црква грађена према пројекту који је, прерадом оригиналног решења, урадио сенћански архитекта Иштван Козич (Kozits István). Радове је изводио Миклош Гфререр (Gfrerer Miklós) (Fodor, n. g.; Valkai, n. g.).[16]

У списима који се чувају у жупној архиви цркве Св. Ивана Крститеља у Ечки (1862–1864) пројекат за изградњу овог храма је урадио архитекта Кански, чији се потпис налази на пројекту. Аутори монографије посвећене опусу мађарског архитекте Миклоша Ибла (Miklos Ybl), Халаш Чила, Орфи Јожеф и Вициан Софија (Halász Csilla, Őrfi József, Viczián Zsófia) у овом архитекти идентификују Венцеа Канског (Wence Kansky), архитекту бечког порекла, који је након стажирања у Егеру 1857, радио у Ибловом бироу. Римокатоличку цркву и каштел у Ечки су уврстили међу Иблова изведена дела[17], позивајући се на (недокументовано) спомињање његовог ангажмана у

[16] Необјављене текстове који тумаче архивску грађу која се чува у Историјском архиву у Сенти Иштвана Фодора (Fodor, István: A templom építésének története) и Золтана Валкаиа (Valkai, Zoltán: A templom építészeti leírása), сам добила љубазношћу господина Јожефа Варге (József Varga) из Горњег Брега.

[17] У поглављу Академизам, романтизам и еклектика на крају 19. века, указано је на изразиту сличност у композиционом решењу и примењеном декоративном програму на зрењанинској катедрали

Čerević was created by M. Hojselbek in 1773 (Heuselbeckh M: MOL, T62, PSH, inv. No. 7875, dim. 26/32cm); the project for the construction or reconstruction of the chapel bell tower of the church in Kula was signed by G. Malović in 1810 (Gy Mallovits MOL, T62, PSH, inv. no. 9339, sign. 1093 dim.22/34cm), while F. Fritsch was engaged in the development of projects for the construction of churches in Bečej in 1791 (MOL, T62, PSH, inv. no. 8655, sign. 619, dim. 67/50cm) and also in Srpski Miletić in 1792 (MOL, T62, PSH, inv. no. 9186, sign. 997, dim. 19/33 cm).

The Church of St. Michael the Archangel in Odžaci was built in 1818 by master-builder Johann Schmaus from Apatin, using the design of Vienna State Office engineer, Johann Klohammer (Lotz, 1929: 15; Petrović and Kašanin, 1927: 91–92) An architect from Budapest, Josef Dietrich designed the Church of the Nativity of the Blessed Virgin Mary (hereinafter: NBVM) in Čelarevo, built in 1822 by master-builder Gottfried Deutsch, while the main architect of the Church of St. George the Martyr in Vajska was Joseph Schneider from Kalocsa (Augustinov, 1972: 30; Milanović Jović, 1988: 129–133).

In the Historical Archive in Senta in the section Holdings and collections of great importance, the manuscript *The Chronicles of Senta and the region* is kept (IAST, FZI, F.381, Collection of Joca Vujic, Senta / Joca Vujic Gyűjtemény, Zenta 1770). The author of the chronicles, written in Hungarian, Dudas Antal, among other things, combined articles related to the construction of the Church of St. Joseph in Gornji Breg (1890), where one can follow the chronology of the construction and names of donors for building and equipping the church. The original design of the church is the work of architect Greif Vélhetően, but the church was built according to an altered version of the original, by the architect from Senta István Kozits. Construction works were executed by Miklós Gfrerer (Fodor and Valkai – unpublished material).[16]

From the files of the parish archives of the Church of St. John the Baptist in Ečka (1862–64), we can see that the design of this church was done by architect Kanski, whose signature is on the project. The authors of a monograph on the works of Hungarian architect Mikos Ybl, Halász Csilla, Őrfi József and Viczián Zsófia identify his work with the one of Wence Kansky, an architect from Vienna, who worked at Ybl's bureau following a year of residency in Eger in 1857. The Roman Catholic church and the castle in Ečka were classified as Ybl's works[17], with reference to (undocumented) mention of his work in Ečka in the texts written by Ervin Ybl (Halász et al., 2015: 297–298).

The construction works on the complex in Ečka were performed by a well-known entrepreneur from Veliki Bečkerek Stevan Đorđević, who later did a project for the construction of the cathedral of St. John of Nepomuk in Zrenjanin (1867). The construction of the Roman Catholic convents of the Sisters of Our Lady, also in Zrenjanin, was entrusted to the Timisoara architect Eduard Reiter in 1878, who also designed a similar complex of educational center and convent for the order in Timisoara, construction of which began in 1881.

The Timisoara Diocesan Archives (Archivum Dioeceseos Timisoarense), holding Serbica pars Dioeceseos contains a bill of quantities and specifications for a church in Boka.

[16] Unpublished texts that interpret the archival material kept in the Historical Archives in Senta, by Istvan Fodor, Director of the Historical Archives in Senta (Fodor, István: and the church építésének története) and Zoltan Valkai (Valkai, Zoltan, and the church építészeti leírása) I received with the courtesy of Mr. József Varga from Gornji Breg.

[17] In chapter 5.5.4. *Academism, Romantism and Eclectics at the end of the 19th century* there is a mention of the striking similarity between the composition and applied decoration on the cathedral church of St. John of Nepomuk in Zrenjanin (1864–68) and Ybl's Evangelical church in Keckemet (1862–63). Bearing in mind Ybl's possible presence in Ečka during the construction of these facilities (the church was built between 1862–64), the question of authorship, engagement and relations between the architects and builders who have been linked with the construction of churches in Ečka and Zrenjanin remains open.

65–66.

РКЦ Св. Антуна Падованског, Чантавир. Аутор Карл Молцер, 1928/29, задњи (средина) и предњи изглед (лево) цркве.

RCC of St. Anthony of Padua, Čantavir. Author Karl Molzer, 1928/29, back side view (center) and front side view (left).

Ечки у текстовима Ервина Ибла (Ervin Ybl) (Halász et al., 2015: 297–298). Радове на изградњи ечанског комплекса је изводио познати предузимач из Великог Бечкерека Стеван Ђорђевић, који је нешто касније (вероватно) урадио пројекат и изводио радове на изградњи катедралне цркве Св. Ивана Непомука у Зрењанину (1867). Изградња комплекса римокатоличког самостана часних Сестара наше Госпе, такође у Зрењанину, је 1878. године поверена темишварском архитекти Едуарду Рајтеру (Eduard Reiter), према чијим је пројектима 1881. године почела изградња сличног комплекса образовног центра и самостана овог реда у Темишвару.

У Темишварском дијецезанском архиву (Archivum Dioeceseos Timisoarense), у фонду Serbica pars Dioeceseos се чува предмер и предрачун радова за изградњу (или реконструкцију) цркве у Боки (ADT, SPD, Boka/1910). Документ је израђен 3. јула 1910. године, а израдио га је познати темишварски архитекта Секељ Ласло (Ladislaus László Székely, 1877–1933), пројектант Комплекса пијаристичког самостана и цркве (Piaristenkloster), капеле Дјевице Марије (Marienkapelle) и низа других монументалних објеката у Темишвару. У годинама пред Први светски рат, Секељи је био ангажован на изради пројеката за изградњу кланичних комплекса (по узору на темишварски) у војвођанским градовима Великом Бечкереку, Сомбору и Панчеву. Ангажман на изради планова за цркву у Боки уследио је годину дана након израде пројекта бечкеречке кланице, а радови нису реализовани (као ни панчевачка кланица) највероватније услед избијања ратног сукоба. Уз предмер радова за цркву у Боки није сачуван и пројекат за изградњу цркве, тако да се на зна изглед грађевине којом је Секељ планирао да замени до данас сачувану цркву Навештења БДМ из 1840. године.

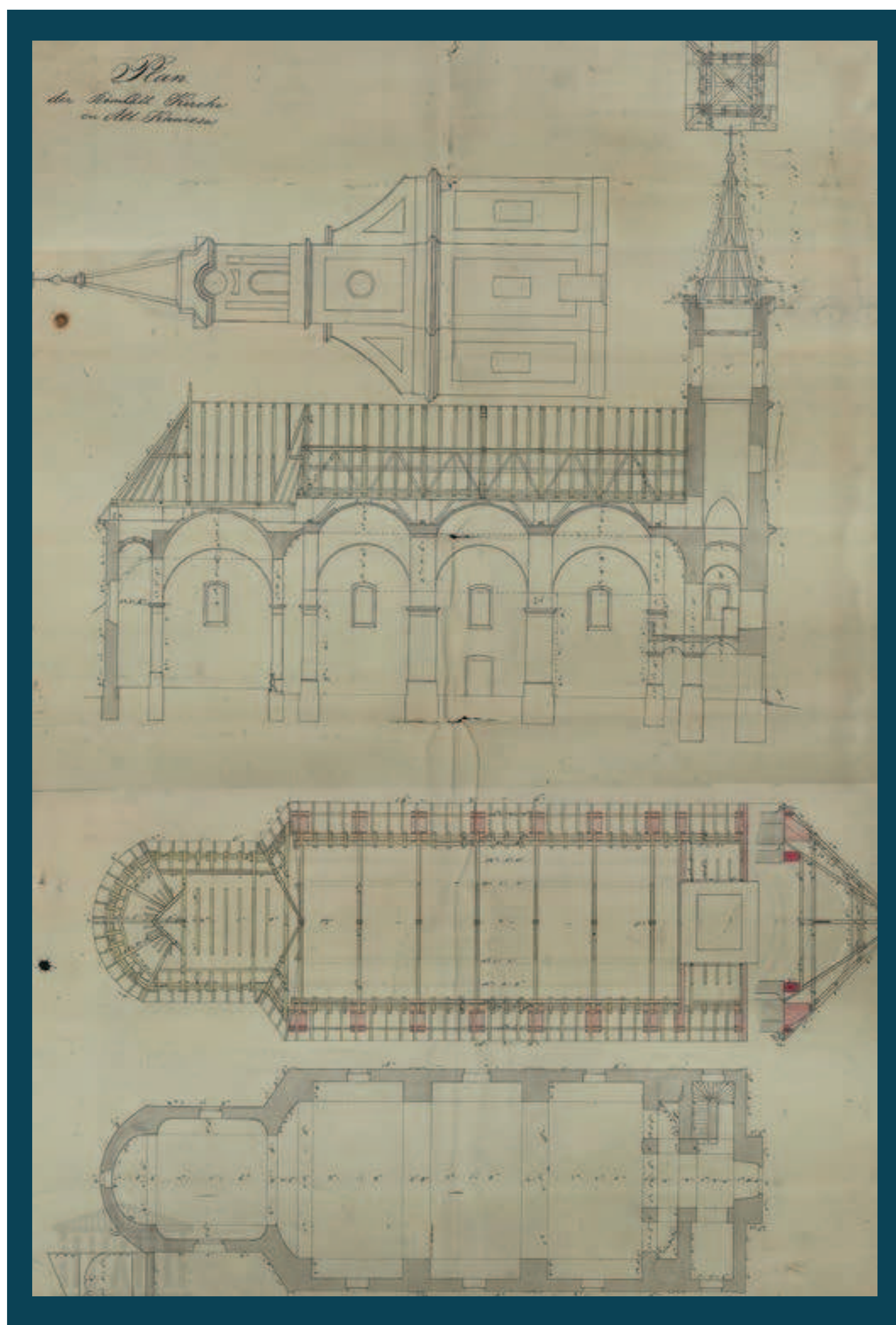
У Архиву Војводине у Збирци планова и мапа (1718–1956) се чувају потписани планови за изградњу неколико жупанијских зграда римокатоличких жупних дворова и цркава. Пројекат за изградњу Жупног двора у Сонти (АВ, Ф. 373, инв. бр. 1116, дим. 24,8 × 35,1 cm) је потписао Е. Керлбер (E. Kerlber), а пројекат за изградњу жупанијске зграде у Брестовцу (АВ, Ф. 373, инв. бр. 310, дим. 46,5 × 53 cm) је 1853. године урадио Владимир Ковачић (Vladimir Kovatsits).

Пројекат за изградњу цркве у Старој Кањижи (АВ, Ф. 373, инв. бр. 347, дим. 63/96 cm) је 1855. године урадио Јохан Вернер (Johann Werner). Прва црква Св. анђела чувара у Кањижи из 1768. године је страдала у Буни, након чега је нова црква изграђена, по свему судећи према Вернеровом пројекту, 1857. Данашњи просторни склоп грађевине крстообразне основе је резултат обнове и проширења ове, друге цркве, из 1911. године.

У Хрватском државном архиву, у Збирци грађевинских нацрта се чува план из 1906. године за (нереализовану) реконструкцију и проширење жупне цркве у Земуну (HDA, ZGN 1.905, инв. бр. XXXII. 59), који је израдио В. Ројшер (V. Rauscher). Пројекат чини 15 листова пауса димензије 40/48 cm.

У овом архиву, у фонду бр. 13, Грађевинска дирекција Министарства грађевина Краљевине СХС (1920–1929) се чувају и два плана израђена 1926. године у Грађевинској дирекцији у Загребу (HDA, GD-F13, инв. бр. bb, Kukujevci/1926, 42 x 34 cm). Цртеж димензија 42/34 cm на коме су приказане основа и пресек цркве Пресветог Тројства у Кукујевцима (1770) се налази у прилогу списа израђених за потребе поправке грађевине. Исте, 1926. године је израђен и пројекат обнове цркве и Жупног двора у Соту. У прилогу списа се налази цртеж димензије 41/34 cm на коме је представљена основа цркве (HDA, GD-F13, инв. бр. bb, Sot/1926, 41 x 34 cm).

Св. Ивана Непомука (1864–68) и Ибловој евангелистичкој цркви у Кечкемету (1862–63). С обзиром на могуће Иблово присуство у Ечки у време градње ових објеката (црква је грађена 1862–64) питање ауторства, ангажмана и међусобних веза архитеката и градитеља чија су имена везана за изградњу храмова у Ечки и Зрењанину остаје отворено.

67.

Пројекат за изградњу цркве у Старој Кањижи, које је 1855. године урадио Јохан Вернер.

Architectural design for the construction of a church in Stara Kanjiza, produced by Johann Werner in 1855.

(*ADT, SPD*, Boka/1910). This document was created on 3rd July 1910, and was made by the famous architect from Timisoara Ladislaus László Székely (1877–1933), designer of a complex of piarist monasteries and churches (Piaristenkloster), the Chapel of Virgin Mary (Marienkapelle) and many other monumental buildings in Timisoara. In the years preceding World War I, Sekely was hired to design projects for construction of

68.

Парохијска црква Св. анђела чувара у Кањижи изграђена 1857. године према пројекту Јохана Вернера.

Parish church St. Guardian Angels in Kanjiža, built in 1857 according to the architectural design by Johann Werner.

slaughterhouse facilities, similar to those in Timisoara, in Veliki Bečkerek, Sombor and Pančevo. The work on the plans for the church in Boka commenced one year after the plans for a slaughterhouse in Veliki Bečkerek, but the works never actually took place, nor was the slaughterhouse built, most likely because of the outbreak of the war. A project which accompanies the bill of quantities has not been preserved, so the appearance of the building with which Szekely had planned to replace the Church of the Nativity of the Blessed Virgin Mary from 1840 remains unknown. In the Archive of Vojvodina, in the Collection of plans and maps (1718–1956) one can find signed plans to build several county buildings of Roman Catholic parishes and churches. The project to build a parish hall in Sonta (AV, JJC 1–1134, inv. Br.1116, dim. 24.8 × 35.1 cm), was signed by E. Kerlber, and a project for the construction of buildings in the parish of Brestovac (AV, JJC 1–1134, inv. No.310, dim. 46.5 × 53 cm) was by Vladimir Kovatsits in 1853. The project to build a church in Old Kanjiza (AV, JJC 1–1134, inv. No. 347, dim. 63 × 96 cm) was by Werner Johann in 1855. The first Church of St. Guardian Angels in Old Kanjiža from 1768 was demolished in the uprising, after which a new church was built, apparently according to a Verner's project from 1857. Today's spatial structure of the cruciform base is a result of the renovation and expansion of this second church, which occurred in 1911.

69.

Капела породице Стефана Ташнера у Руми, Херман Боле, 1922–25.

Funeral chapel of the Stephan Taschner's family in Ruma, Hermann Bollé, 1922–25.

The Croatian State Archives, in the collection of construction drafts, hold a plan from 1906 for the (unrealized) reconstruction and expansion of the parish church in Zemun (HDA, ZGN 1905, inv. No. XXXII.59), developed by V.Rauscher. The project consists of 15 sheets of tracing paper, size 40 × 48 cm. In the same archive, in Holding no.13 – Building Directorate of the Ministry of Construction of the Kingdom of SHS (1920–1929) two plans are kept, developed in 1926 in the Construction Directorate in Zagreb (*HDA, GD-F13*, inv no. Kukujevci/1926, 42 × 34 cm). A 42 × 34cm drawing, with the bases and the intersection of the Church of the Holy Trinity in Kukujevci (1770) is attached to the files made for the repair of the buildings. During the same year, in 1926, the restoration project was completed for the church and parish hall in Sot. The attached file is a 41 × 34 cm drawing, with the ground plan of the church (*HDA, GD-F13*, inv no. Sot/1926, 41 × 34 cm). The great Croatian architect of German origin, an advocate of eclectic architecture and student of the German neo-Gothic architect Friedrich von Schmidt, as well as a supporter of neo-Gothic reconstruction, Hermann Bollé[18] was, during the late 19th century involved in the construction of two churches in Srem – Our Lady of the Snows on Tekije in Perovaradin (1881) and St. Michael the Archangel in Erdevik[19] (1890). Commissioned by Bishop Strossmayer, Bollé designed the church in Erdevik and the parish Church of St. Wendelin (1888) in Franjin do (Francstal/Ferencvölgy), part of Zemun mostly populated by Germans (Čorak, 1995–96: 105–07; Damjanović in: *Prostor,* 2009: 258; Damjanović, 2013: 434–438). Bolle was active on the territory of Srem throughout his professional career, and several years before his death he designed the family Chapel of the Stephan Taschner's family in Ruma (1922–25) and the altar (1924) for the church in Modoš (Jaša

[18] Hermann Bollé was at the same period (1890's and 1900's) engaged in the restoration of the frontal part and interior of the parish Church of St. Stephen in Sremska Mitrovica (1891), a project of restoring the Cathedral of the Holy Great-Martyr George in Novi Sad in 1897 (never implemented), erection of a memorial cross near Petrovaradin (1902), renovation of the Orthodox Church of the Holy Spirit and additional construction works at the Maksimović chapel in Ruma (1902–1905), the reconstruction of the monastery church in Grgeteg (1899–1901) and the monastery church at Krušedol, which remained unrealized, except for the construction of the tomb of Prince Milan. Shortly before World War I Bollé was engaged in the Đakovo diocese to restore the Gothic Franciscan Church of Ilok, and to construct the new parish church in Čalma. Both places are close to Šid, where he later constructed the chandelier of the Orthodox Church of St. Nikolai (1901). Although there is no reliable data to confirm that the Bollé was the author of the first, unrealized project of the Roman Catholic Church in Šid, on the basis of analogy and undeniable similarities with his other projects, this work is with certainty attributed to him (Damjanović, 2008: 225–245). Just before the World War I Bollé designed the cemetery chapel for the family Đurišić in Ruma (1906–1912).

[19] The original project for the construction of the church in Erdevik is kept in the Archive of the Zagreb Kaptol (AKZ, sign. II-13).

70.

Три плана за изградњу цркава у Бачкој, различитих просторних решења једнобродних грађевина од једноставног храма са олтарском апсидом формираном у ширини брода и призиданим звоником (план бр. 3), преко једнобродног храма са ужом олтарском апсидом и звоником који израња из масе западног прочеља (план бр. 1) до богато решеног рашчлањеног унутрашњег простора са бочним олтарским нишама, ужом четвороугаоном апсидом и интегрисаним подзвоничним простором (план бр. 2). Концепт грађевине је представљен цртежом основе и западног прочеља и прати га кратак опис.

Уз план бр. 1, који је намењен изградњи цркве у Бездану, следи текст: No1 Grund und aufries, von der Kirchen zu Bezdan, Velche von guten zeüg gebaud, mit Schindel gedeckt, und Stuckaturt ist. Auf diese arhg, Seind auch did Kirchen in Apathin, Csonopla, Topolya, Katymar, und Jankovacz Geband (Нацрт основе и прочеља цркве у Бездану, која је изграђена од квалитетне грађе (прим. чврстог материјала), покривена је шиндром и украшена штукатуром. На овај начин су такође изграђене и цркве у Апатину, Чонопљи, Тополи / данас Бачка Топола, Каћмару и Јанковцу).

Уз план бр. 2, који је намењен изградњи цркве у Кули, следи текст: No2 Grund und aufries, von der Kirchen zu Kula, Velche von guten zeüg gebaud, mit Schindel gedeckt, und gevölbt ist. Auf deise arth, Seind auch die Kirchen in Hodcsak, Kanisa, und Szonta geband (Нацрт основе и прочеља цркве у Кули, која је изграђена од квалитетне грађе, а покривена је шиндром и засвођена. На овај начин су такође изграђене и цркве у Оџаку / данас Оџаци, Кањижи и Сонти).

Уз план бр. 3, који је намењен изградњи цркве у Купусини, следи текст: No3 Grund und aufries, von der Kirchen zu Kupuszina, Velche von Erden Gestampft, mit Bretern Gebönd, und mit Rohr Gedeckt ist. Auf diese arth, Seind auch die Kirchen in St. Iván Becse, Karnaya, Vebrovacx, Almas, Philipova, Doroszlo, Gajdobra, Palanka, Gakova, und Bogojeva Geband (Нацрт основе и прочеља цркве у Купусини, која је од земљаног набоја и дасака, а покривена је трском. На овај начин су такође изграђене и цркве у Пригревици, Бечеју, Крњаји, Вепровцу / данас Крушчић, Алмашу, Филипову / данас Бачки Грачац, Дорослову, Гајдобри, Паланци / данас Бачка Паланка, Гакову и Богојеву).

Three plans to build a church in Bačka (*MOL*, T1, inv 247, sign. 159, XIX century, Kneidinger, dim. 63/43 cm) with different spatial solutions of single-nave buildings, from a simple church with an altar apse formed in the width of the nave and a bell tower (plan No. 3), to

Велики хрватски архитекта немачког порекла, заговорник еклектичке архитектуре и, као ученик немачког неоготичара Фридриха фон Шмита (Friedruch von Schmidt), поборник неоготичке обнове, Херман Боле[18] (Hermann Bollé) је био крајем 19. века ангажован на изградњи двеју цркава у Срему – реконструкцији Марије Сњежне на Текијама у Петроварадину (1881) и изградњи Св. Михаела арханђела у Ердевику[19] (1890). По налогу бискупа Штросмајера, Боле је поред ердевичке цркве, пројектовао и жупну цркву Св. Венделина у Фрањин Долу (Francstal/Ferencvölgy), земунском предграђу насељеном претежно немачким живљем, која је изграђена 1888. (Čorak, 1995–96: 105–107; Damjanović u: *Prostor*, 2009: 258; Damjanović, 2013: 434–438). Боле је на подручју Срема био активан током целе професионалне каријере, а неколико година пред смрт је пројектовао гробљанску капелу породице Стефана Ташнера (Stephan Taschner) у Руми (1922–25) и радио пројекат олтара (1924) за опремање цркве у Модошу (Јаша Томић), који по свој прилици није изведен (Damjanović, 2013: 463–464).

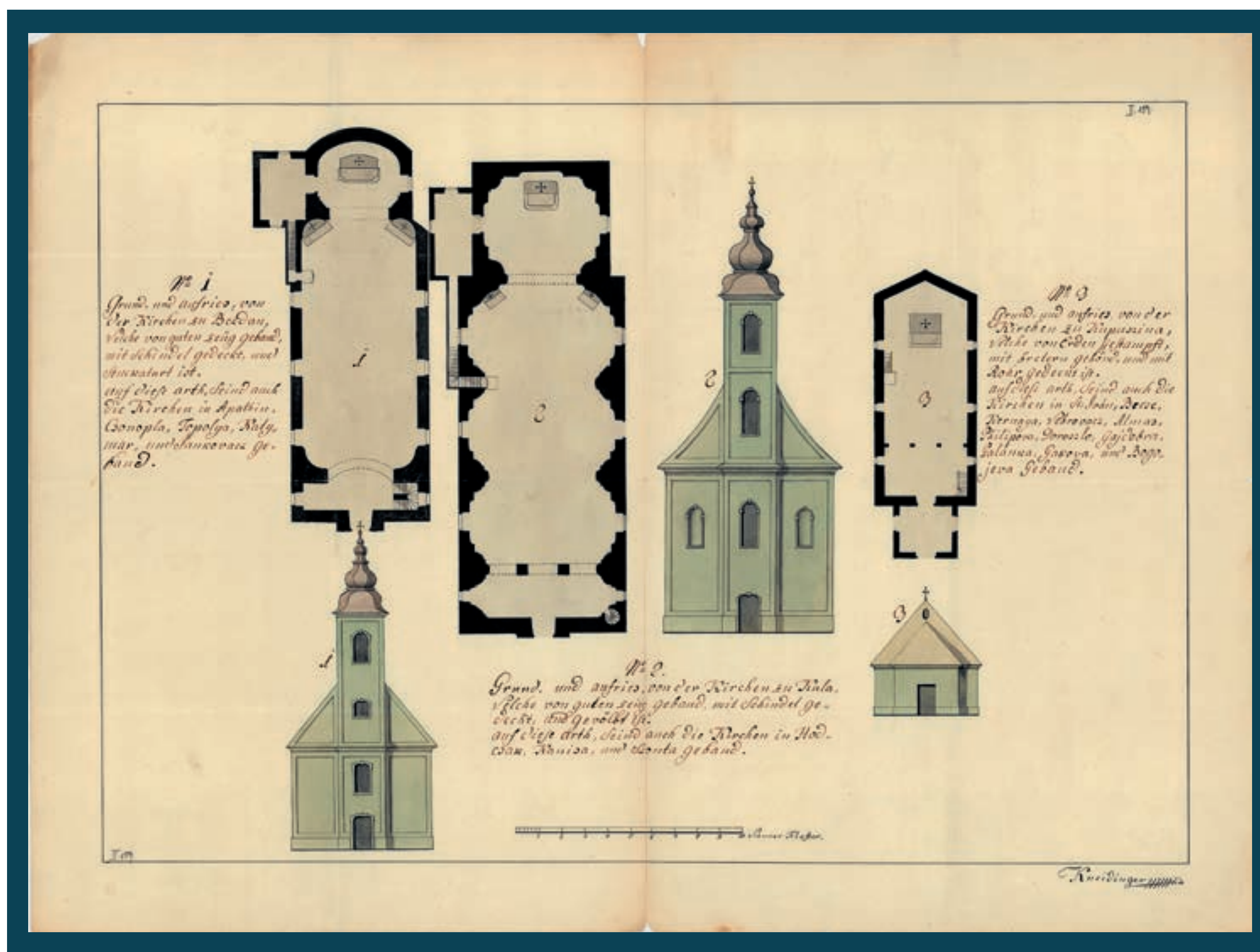
Од последњих деценија 19. века, па све до Другог светског рата већи број школованих архитеката, уређен административни систем планске изградње и развијена мрежа пројектних бироа утицали су на чињеницу да су пројектанти већине монументалних храмова грађених у овом периоду познати (Mitrović, 2010: 133–227). Пештански архитекти Гвидо Хефнер (Guido Höpfner) и Иштван Керестеш (Istvàn Keresztes) су 1894. године реализовали првонаграђен конкурсни рад за цркву Св. Рока у Суботици. Грађевинске радове је изводило грађевинско предузеће Карла Молцера и Лајоша Фазекаша[20] из Суботице. Георг Молнар (Georg Molnar) је 1892–1895. године пројектовао жупну цркву Име Маријино у Новом Саду, Ференц Рајхл (Ferenc Raichle) цркву Похођења БДМ у Бачкој Тополи (1904–1907), а Ференц Венингер цркву Срца Исусовог у Футогу (1908). Антон Тикмајер, овлашћени зидарски мајстор, је градио цркву у Будисави (1903–1905), као и неколицини околних места. У првој деценији 20. века изграђена је црква Св. Стефана (1904) при кармелићанском самостану у Сомбору према пројекту Карла Гфелера[21] и изведена реконструкција цркве Св. Михаила при фрањевачком самостану у Суботици (1908–1909) према пројекту Шандора Ајгнера, који је у исто време пројектовао и цркву Св. Стефана

[18] Херман Боле (Hermann Bollé) је у истом периоду (1890-их и 1900-их) био ангажован и на реконструкцији прочеља и ентеријера парохијске цркве Св. архиђакона Стефана у Сремској Митровици (1891), изради пројекта за рестаурацију Саборне цркве Св. Ђорђа у Новом Саду (нереализован пројекат из 1897), изградњи спомен-крста на Везирцу код Петроварадина (1902), обнови православне цркве Светог Духа и доградње капеле Максимовић (1902–1905) у Руми, реконструкцији манастирске цркве у Гргетегу (1899–1901) и манастирске цркве у Крушедолу, која је остала нереализована, осим изградње крипте – гроба кнеза Милана (1902). Непосредно пре почетка Првог светског рата, Боле је био ангажован у Ђаковачкој бискупији на обнови готичке фрањевачке цркве у Илоку и градњи нове жупне цркве у Чалми. Оба места у су близини Шида, где је нешто касније реализовао полијелеј за православну цркву Св. Николаја (1901). Иако нема поузданих података да је Боле био аутор и првог, нереализованог пројекта римокатоличке цркве у Шиду, на основу аналогија и несумњиве сличности са његовим осталим пројектима, са сигурношћу му се приписује и овај рад (Дамјановић, 2008: 225–245). У годинама пред Први светски рат према Болеовом пројекту је изграђена гробљанска капела породице Ђуришић у Руми (1906–1912).

[19] Оригинални пројекат за изградњу ердевичке цркве се чува у Архиву Каптола загребачког (NAZ, ZNDM, сигн. II-13).

[20] Лајош Фазекаш је једну деценију касније био ангажован као предузимач за извођење радова на изградњи римокатоличке цркве Похођење блажене Дјевице Марије у Бачкој Тополи.

[21] Т. Искрујев наводи мајсторе Гфелера и Салцера као градитеље цркве Краљице пресвете крунице или Узашашћа Господина нашега Исуса Криста из 1817. године у Риђици. Оливера Милановић Јовић додаје да је Гфелер забележен и као мајстор православне цркве у Лалићу, пројектант Градске куће у Сомбору и главни градитељ монументалне православне цркве са три звоничка торња у Сивцу. Милановић Јовић име Салцера помиње као „ставитеља“ из Сомбора чије се име спомиње у судском спору са евангелистичком црквом у Бачком Петровцу (Maliak, 1923: 23; Искрујев, 1936: 292; Милановић Јовић, 1988: 138).

a single-nave church with a narrow altar apse and a bell tower that rises from the masses of the western front (plan No. 1) and rich interior with side altar niches, narrow quadrangular apse and integrated belfry space (plan No.2). The concept of the building is represented by a drawing of the base and west facades, accompanied by a brief description.

The text that comes with Plan No.1, intended for the church in Bezdan: *No1 Grund und aufries, von der Kirchen zu Bezdan, Velche von guten zeüg gebaud, mit Schindel gedeckt, und Stuckaturt ist. Auf diese arhg, Seind auch did Kirchen in Apathin, Csonopla, Topolya, Katymar, und Jankovacz Geband.* (Drawings of the base and front facade of the church in Bezdan, built of a good quality material (solid material) covered with shingle and stucco. Under this plan, churches were also built in Apatin, Čonoplja, Topola, Kaćmar and Jankovac).

Tomić), but those designs have apparently never been implemented (Damjanović, 2013: 463–464).

The designers of most monumental churches built from the last decades of the 19th century until World War II are well-known (Mitrović, 2010: 133–227) due to the increased number of educated architects, an arranged administrative system for planned construction and a developed network of design bureaus. In 1894, architects from Budapest, Guido Höpfner and Istvàn Keresztes, had their design accepted for the Church of St. Rocco in Subotica. The construction was carried out by a company owned by Karl Molzer and Lajos Fazekas[20] from Subotica. In 1895, George Molnar designed the Name of Mary parish church in Novi Sad, Ferenc Raichle did the Visitation of the Blessed Virgin Mary church in Bačka Topola (1904–07), and Ferenc Weininger the Church of Heart of Jesus in Futog (1908). Anton Tickmayer, licensed mason, was building the church in Budisava (1903–1905), as well as churches in several villages nearby. During the first decade of the 20th century the Church of St. Stephen (1904) was built within the Carmelite monastery

[20] A decade later, Lajos Fazekas was commissioned as a contractor for the construction of the Church of the Visitation of the Blessed Virgin Mary in Bačka Topola.

The text that comes with Plan No.2, intended for the church in Kula: *No2 Grund und aufries, von der Kirchen zu Kula, Velche von guten zeüg gebaud, mit Schindel gedeckt, und gevölbt ist. Auf deise arth, Seind auch die Kirchen in Hodcsak, Kanisa, und Szonta geband* (Drawings of the base and front facade of the church in Kula, that was built of solid material, covered with shingle and vaulted. Under this plan, churces were also built in Odžaci, Kanjiža and Sonta).

The text that comes with Plan No.3, intended for the church in Kupusina: *No3 Grund und aufries, von der Kirchen zu Kupuszina, Velche von Erden Gestampft, mit Bretern Gebönd, und mit Rohr Gedeckt ist. Auf diese arth, Seind auch die Kirchen in St. Iván Becse, Karnaya, Vebrovacx, Almas, Philipova, Doroszlo, Gajdobra, Palanka, Gakova, und Bogojeva Geband* (Drawings of the base and front facade of the church in Kupusina, that was built of rammed earth and boards, covered with cane. Under this plan, churces were also built in Sveti Ivan, Bečej, Kljajićevo, Veprovac, Almaš, Bački Gračac, Doroslovo, Gajdobra, Palanka, Gakovo and Bogojevo).

71.

Парохијска црква Св. Рока у Суботици (1896) изграђена на основу првонаграђеног конкурсног рада (1894) пештанских архитеката Гвида Хефнера (Guido Höpfner) и Иштвана Кереснеша (István Keresztes).

Parish church of St. Rocco in Subotica (1896) was built according to the winning competition entry submitted in 1894 by architects from Budapest Guido Höpfner and Istvàn Keresztes.

у Будимпешти (око 1910). Ђорђе Табаковић је највероватније урадио пројекат за изградњу новог торња за цркву у Ади.[22] Потпуно савремено решење за изградњу новог торња цркве у Ади, у виду отворене челичне структуре у облику високе купе урађено је у духу инжењерских конструкција, дао је архитекта Ђорђе Табаковић. У Вршцу је изграђена жупна црква Св. Герхарда (1902–1912) највероватније по замисли Ернеста Свобода (Ernest Swoboda) из Темишвара, а у Модошу (Јаша Томић) црква Узнесења БДМ (1911), можда према пројекту Карла Харта (Karl Hart)[23], аутора цркве близнакиње из оближњег румунског места Дета. Најуспешнији суботички архитекти су се крајем 19. и у првим деценијама 20. века огледали и у једноставнијим архитектонским програмима малих породичних капела грађеним на Бајском гробљу у Суботици. Титус Мачковић је урадио пројекте за капеле породица Алмаши Антуновић (1883) и Војнић (1897) и капелу Св. Рока (1884), а претпоставља се да је он пројектант и капеле породице Литнекер (1913). Геза Коцка је пројектовао капеле породица Вуковић Мартон (1901) и Пејић (1903), а Иштван Ваци (према подацима Историјског архива Суботица) капелу породице Вереш Мађаш (1928). У годинама пред Други светски рат Карл Молцер је пројектовао цркву Св. Антуна Падованског у Чантавиру (1928/29), Михајло Плавец је на основу победничког конкурсног решења пројектовао цркву Св. Елизабете у Новом Саду (1931), а Балтазар Дулић Св. Ивана Крститеља у Хајдукову (1936–1938). У сарадњи са Карлом Молцером пројектовао је цркве Св. Јосипа радника у Ђурђину (1935) и Бачком Петровцу (1939). Године 1932. је изграђена црква Пресветог срца Исусовог у Шиду према пројекту вуковарског инжењера Франа Фунтака, који је водио и обнову цркава у Черевићу и Кукујевцима.[24]

[22] Црква Пресветог Тројства у Ади је саграђена 1795, а обновљена и проширена 1879. године (Borovsyky, 1909, 29; *Sch* KC, 1975: 687; Милановић Јовић, 1988: 123).

[23] Карл Харт (Karl Hart, 1858. –) је био пројектант, а касније и шеф пројектног бироа Едуарда Рајтера (Eduard Reiter) у Темишвару. Планови за цркву у Дети су урађени још 1895. године у Рајтеровом бироу, али их је Харт припремио за „велику комисију", а касније му је поверено и извођење овог објекта (Szmida, 1901). Због велике сличности цркава у Дети и Јаши Томићу, а и чињенице да је Рајтеров биро био присутан на подручју данашње Зрењанинске бискупије (1878. године им је поверено пројектовање комплекса римокатоличког самостана часних Сестара наше Госпе у Зрењанину) може се претпоставити да је пројектант обе грађевине исти архитекта или исти пројектни биро.

[24] Фран Фунтак (1882–1960) је био један од најзначајнијих славонских архитеката прве половине 20. века. Пројектовао је низ јавних и стамбених објеката у Вуковару и околним местима Славоније и Срема. Као специјалиста за градњу у армираном бетону (Damjanović, 2003: 11–32) у периоду пре Првог светског рата пројектовао је велики број мостова на подручју Срема. У првој половини тридесетих година је градио низ нових цркава у Ђаковачко-сријемској бискупији, кад је радио и пројекте за обнову цркава у Черевићу и Кукујевцима. У то време је био ангажован да, уместо нереализованог Болеовог пројекта, уради нови пројекат за цркву у Шиду, где је раније највероватније пројектовао управну зграду месне индустрије „Срем" (Дамјановић, 2008: 236–242).

in Sombor, designed by Karl Gfeler[21], and the reconstruction of the Church of St. Michael at the Franciscan monastery in Subotica (1908) was designed by Sándor Aigner, who also designed the Church of St. Stephen. Đorđe Tabaković did a project for the new tower for the church in Ada[22], a contemporary solution reflecting the current engineering trends with an open steel structure in the form of a high cone. The parish Church of St. Gerhard (1902–12) was built in Vršac, most likely to the idea of Ernest Swoboda from Timisoara, and in Módos (Jaša Tomić), the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary (1911), possibly to the design by Carl Hart[23], the author of the twin-church from the near-by Romanian village Detta. The most successful architects in Subotica in the late 19th and in the first decades of the 20th century were also engaged in simple architectural works for small family chapels in Bajski cemetery in Subotica. In 1897 Titus Mačković did projects for the chapels of the families Almaši, Antunović and Vojnić, and it is assumed that he was the designer of the chapel for the family Lihtnekert (1913). Geza Kocka designed chapels for the Vuković and Marton (1901) and Pejić families (1903), while Istvan Vaci (according to data from the Historical Archives in Subotica) designed the family chapel Veres Macas (1928). In the years before World War II Karl Molcer designed the Church of St. Anthony of Padua in Čantavir (1928–1929), Mihajlo Plavec's design of the Church of St. Elizabeth in Novi Sad (1931) was selected among other suggestions, while Baltazar Dulić designed the Church of St. Joseph the Worker in Đurđin (1935) and Bački Petrovac (1939). The Church of the Sacred Heart of Jesus in Šid was built in 1932 based on the project of an engineer from Vukovar, Fran Funtak, who also did the restoration of the church in Čerević and Kukujevci.[24]

[21] T. Iskruljev lists master builders Gfeller and Salzer as the builders of the Church of the Queen of the Rosary or the Ascension of Our Lord Jesus Christ from 1817 in Riđica. Olivera Milanović Jović adds that Gfeller is also listed as the builder of the Orthodox church in Lalić, the desiger of the Town Hall in Sombor and the master builder of the monumental Orthodox church with three bell towers in Sivac. Milanović Jović mentions Salzer as the "originator" from Sombor, whose name is mentioned in a court dispute with the Evangelist Church in Bački Petrovac (Maliak, 1923: 23; Iskruljev, 1936: 292; Milanović Jović, 1988: 138).

[22] The Church of the Holy Trinity in Ada was built in 1795 and it was renewed and expended in 1879. (Borovsyky, 1909, 29; *Sch* KC, 1975: 687; Milanović Jović, 1988: 123).

[23] Carl Hart (1858) was a designer, and later head of the design department for Eduard Reiter in Timisoara. Plans for the church in Deta were made back in 1895 in Reiter office, but Hart prepared them for the "great commission", and was later entrusted with the performance of this facility (Szmida 1901). Because of the big similarity of the churches in Deta and Jasa Tomic, and the fact that Reiter's office was present on the territory of the Diocese of Zrenjanin (in 1878 they were entrusted with the design of the of complex Roman Catholic convent of Our Lady in Zrenjanin) it can be assumed the designer of both buildings was the same architect and the same design bureau.

[24] Fran Funtak (1882–1960) was one of the most important Slavonic architects from the first half of 20th century. He designed certain public and residential buildings in Vukovar and the surrounding areas of Slavonia and Srem, including Vukovar Synagogue (1922). As a specialist in constructions of reinforced concrete (Damjanovic in Prostor 2003: 11–32) in the period before the World War I, he planned a large number of bridges in Srem. In the first half of the thirties, he built a number of new churches in Đakovo-Sirmium diocese, where he worked on projects for the restoration of churches in Cerevic and Kukujevci. At that time, he was engaged to do a new project for the church in Sid, instead of the unrealized Bolle project, where he had earlier probably designed the administration building of the meat industry "Srem" (Damjanović in ZLU 35, 2008: 236–242).

ОРГАНИЗАЦИЈА РИМОКАТОЛИЧКЕ ВЕРСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Црквена организација и хијерархија и однос Цркве и државе

Историјат црквене организације и живот и развој бискупија на подручју историјске Мађарске се проучава кроз четири велика развојна периода. Први период је време од оснивања бискупија до турске окупације (11–16. век). Друго је раздобље релативне стагнације у време отоманске окупације дуге више од два века (средина 16. до почетка 18. века). Период обнове и просперитета је време трећег раздобља (од 1699. тј. 1716. до краја Првог светског рата), а четврти период траје од краја Првог светског рата од данас.

Хришћанска вера је на подручју Централне Европе присутна још од римских времена (античка бискупска седишта су била Mursa, Cibalae, Sirmium). Калочка надбискупија је основана почетком 11. века, недуго након што су се Мађари, у 10. веку, преобратили у хришћанство. Од тога доба је хришћанство било доминантна, државно диктирана вера, осим у периоду отоманске доминације дуге три века. Краљ Стефан I је новооснованим угарским бискупијама[25] (основне управне јединице римокатоличке цркве), које је формирао на краљевским поседима, дао велика имања, а народ који је живео на њима је обавезао да им служи. У ратним освајањима ових подручја Турци су заузимали средњовековне градове и утврђења и прилагођавали затечена градска насеља оријенталном начину живота, а хришћанске цркве, по градовима које су населили, су претварали у своје богомоље.[26]

Из турских пописа Срема (1578), забележака путописца Евлије Челебије из 17. века и ретких сачуваних споменика (црква у Печују) или делова споменика инкорпорираних у касније грађевинске структуре (самостанска црква у Бачу) је поуздано постојање муслиманских религиозних грађевина на подручју Војводине. Из сличних извора сазнајемо и о њиховом брзом нестајању након што су турске власти и отоманска војска напустили подручје Војводине. У извештају канонске визитације

[25] „Папа Силвестер II је у априлу 1001. године у Равени где се управо налазио, потписао повељу о успостављању мађарске црквене организације, тада је основао надбискупију Естергом; 1002. је основана бискупија Калоча, а потом пре 1009. бискупије Ђер и Егер (Győr, Eger), 1009. Печуј, Веспрем, Ердељ (Pécs, Veszprém, Erdély), па између 1018. и 1038. Бихар и Вац (Bihar, Vác).” (Szántó, 1987: 312–313), превод Марта Палић.

[26] Релативно једноставно прилагођавање хришћанских богомоља потребама исламског ритуала (минималне ентеријерске интервенције и изградња минарета) и обрнуто, претварање џамија у хришћанске цркве (уклањање михраба и рушење минарета) резултовало је честим преузимањем и прилагођавањем богомоља друге вере за верске потребе освајача. Архитектонски простори погодни за богослужбене ритуале трију великих религија (јеврејска, хришћанска и исламска) су у основи веома слични – просторну доминанту представља јединствени централни брод (велики јавни простор намењен окупљању верних) са издвојеним или наглашеним светиштем и простором за свештеника – проповедника. С обзиром на то да је критеријум у погледу погодности архитектонског простора за богомоље ових трију „друштвених“ религија (религијске заједнице) концептуално исти (без обзира на разнородност архитектонских форми), промене, које је потребно извршити да би се хришћанска богомоља или јеврејска синагога претвориле у муслиманску џамију, и обрнуто, су минималне.

ORGANIZATION OF THE ROMAN CATHOLIC RELIGIOUS COMMUNITY

Church organization and hierarchy, and relations between the church and the state

The history of the Church, the life and development of the diocese in the area of historical Hungary are examined through four major development periods. The first period is the time from the founding of the dioceses until the Ottoman occupation (11th–16th century). The second is a period of relative stagnation (mid-16th to early 18th century) during the long Ottoman occupation, which lasted for more than two centuries. The period of reconstruction and prosperity is the third period (1699/1716 until the end of World War I), and the fourth period covers the period from the end of World War I until today. The Christian religion has been present in Central Europe since Roman times (the ancient episcopal seats were Mursi, Cibalae and Sirmium). The Archdiocese of Kalocsa was founded in the early 11th century, shortly after the Hungarians converted to Christianity in the 10th century. From that time, Christianity has been the dominant religion dictated by the state, except for a three-century-long period of Ottoman domination. King Stefan I gave large estates to the newly established Hungarian dioceses[25] (the basic administrative unit of the Roman Catholic Church), and the people who lived on them were bound to serve. In the conquest of these areas, the Turks occupied the fortresses and medieval towns and adjusted the urban settlements to the oriental way of life. They converted the Christian churches in the cities they settled in into their places of worship.[26]

From the Turkish census of population of Srem (1578), notes from traveler Evliya Çelebi in the 17th century, and a few preserved monuments (the church in Pecs) or parts of monuments incorporated into later structures (the monastery church in Bač) we learn about the existence of Muslim religious buildings in Vojvodina. From similar sources we learned about their rapid disappearance after the Turkish authorities and the Ottoman army left Vojvodina. In the report on the canonical visitation of the diocese of Pecs in 1729, it was recorded that the Turkish mosque in Mitrovica (Sremska Mitrovica) was converted into a Catholic church immediately after the Turks left the area (Gašić, 1936:

[25] *"Pope Sylvester II in April 1001 in Ravenna signed a memorandum on the establishment of the Hungarian church organization, it was then when he founded the Archdiocese of Esztergom; 1002. Kalocsa diocese was established, and before 1009 diocese of Győr and Eger, 1009. Pécs, Veszprém, Erdély, and between 1018 and 1038 Bihar and Vác.* "(Szántó 1987: 312–313), free translation Marta Palic.

[26] The relatively simple adjustment of Christian churches to the needs of the Islamic rituals (minimal interior intervention and the construction of the minaret) and vice versa, turning mosques into Christian churches (removal of mihrab and destruction of the minaret) resulted in frequent acquisition and adaptation of places of worship of other faiths for the religious purposes of the invaders. Architectural spaces suitable for liturgical rituals of the three great religions (Jewish, Christian and Muslim) are basically very similar – a unique central nave is dominating the space (large public space for gatherings of the believers) with separated or prominent sanctuary and space for the priest – preacher. Since the criterium regarding the benefits of architectural space for worship of the three "social " religion (religions of the community) is conceptually the same (regardless of the diversity of architectural forms), the changes that need to be made so the Christian church or Jewish synagogue would turn into Muslim mosque, and vice versa, are minimal.

Печујске бискупије из 1729. године забележено је да је турска мошеја у Митровици (Сремска Митровица) одмах након одласка Турака адаптирана за католичку цркву (Гашић, 1936: 75).

Период након протеривања Османлија са подручја северно од Саве и Дунава (потписивањем Карловачког мира 1699. и Пожаревачког мира 1716) је време обнове и просперитета хришћанства, обнове и поновне доминације римокатоличке заједнице у Угарској. Апсолутизам владара Хабзбуршке монархије током 17. и 18. века се није огледао само у гушењу аутономије Угарске и осталих наследних држава, него у великој мери и у борби за превласт државе над црквом. Царица Марија Терезија је са једне стране, као велики поборник и пропагатор католичке вере, промовисала и помагала верски унитаризам. С друге стране, апсолутистичким мерама је извршила крупне реформе целокупног јавног живота Царства, у оквиру којих је знатно смањила могућност уплива католичке црквене власти у питања управљања државом и отворила пут рационалистичким црквеним реформама које је спровео Јосиф II.

Бискупије под чијом су јурисдикцијом били делови данашње Војводине: Ђаковачка (Босанско-сријемска), Калочка (Бачка) и Чанадска бискупија

Сријемска бискупија је као самостална дијецеза основана 1229. године. На захтев калочког надбискупа Угрина од рода Чак папа Гргур IX оснива Сријемску бискупију (папска була из 1229. године) са седиштем у месту Kő (Баноштор), у коме је раније постојао бенедиктински самостан. Источни део Срема је био, као засебни Сремски архиђаконат, у склопу Калочке бискупије од њеног оснивања, а разлози оснивања самосталне бискупије су били превелика територија Калочке дијецезе и борба за доминацију у односу на Православну цркву присутну на овом простору. Дијецеза је имала два седишта, једно у месту Kő на Дунаву и друго у близини Митровице на Сави (Andrić, 2009: 263–264). Ђаковачка бискупија је основана 1781. године, након смрти царице Марије Терезије (Maria Theresa, 1740–1780), која је 1776. године од делова територије Естергомске архидијецезе створила бискупије Сепеш, Рожњо и Бестерцебања (Szepes, Rozshyó, Besztercebánya), а 1777. је од Ђерске, Веспремске и Загребачке бискупије (Györ, Veszprém, Zagreb) основала бискупије у Секешфехервару и Сомбатхељу (Székesfehérvár, Szombathely) (Király, 1979: 106–121). Сријемској бискупији је поново враћена црквена самосталност 2008. године, када је издвојена из Ђаковачко-сријемске бискупије. Истом одлуком папе Бенедикта XVI је Ђаковчка бискупија издигнута у ранг надбискупије. На челу Ђаковачке надбискупије је од 2008. године славонски метрополит са двојицом бискупа суфрагана, пожешким и сријемским.

Калочку бискупију је основао почетком 11. века први мађарски краљ Свети Стефан, што је потврђено папском одлуком из 1002. године. Територија бискупије се повећавала са ширењем Угарске Краљевине на југ, да би коначно обухватила подручје између Дунава и Тисе и источни Срем. Врло брзо се бискупија уздигла до ранга архиепископије. Након канонског уједињења са Бачком бискупијом 1234. године постала је Калочко-сремска дијецеза (надбискупија) са два катедрална седишта у Калочи и Бачу. У 15. веку су калочки надбискупи били позвани да се укључе у одбрану Краљевине и утврде њене јужне границе. Калочки надбискуп Пал Томори (Pal Tomori) је погинуо предводећи мађарске трупе у Мохачкој бици, а Бискупија је пала у турске руке 1529. године. Калочка бискупија се након 150 година отоманске владавине поново уздигла и до данас је остала једна од шест мађарских надбискупија.

Чанадска бискупија је основана 1030. године захваљујући деловању мисионара Бенедиктинског реда, који су дуж реке Мориш основали неколико самостана. Територија

72.

Некадашња Гази Кашим пашина џамија (*Gazi Kasım Paşa Camii*, 1543–46), која је након протеривања Турака претворена (1702) у римокатоличку цркву Блажене Дјевице Марије (*Belvárosi Gyertyaszentelő Boldogasszony-templom, Pecs*) у Печују.

Former Mosque of Pasha Qasim (*Gazi Kasım Paşa Camii*, 1543–46) in Pecs was transformed in 1702, after the expulsion of the Ottoman rule, into the Roman Catholic Church of the Blessed Virting Mary (*Belvárosi Gyertyaszentelő Boldogasszony-templom, Pecs*).

75). The period after the Ottomans were banished from the region north of the Danube and Sava (signing of the Treaty of Karlowitz in 1699 and Požarevac Peace Treaty in 1716) was a time of renewal and prosperity for Christianity, with the reconstruction and the revived dominance of the Roman Catholic community in Hungary. The absolutism of the rulers of the Habsburg Monarchy during the 17th and 18th century was not only seen in suppressing the autonomy of Hungary and other hereditary states, but also in the battle for the supremacy of the state over Church. The Empress Maria Theresa, on the one hand, as a great supporter and promoter of the Catholic faith, promoted and assisted religious Unitarianism. On the other hand, with absolutist measures, she conducted major transformations of the entire public life of the empire, significantly reducing the potential influence of the Catholic Church authorities in matters of government and paving the way for the rational church reforms conducted by Joseph II.

Dioceses with jurisdiction over parts of Vojvodina: Đakovacka (Bosnian Syrmia), Kalocsa (Bačka) and Csanád Diocese

The Syrmia Diocese was founded in 1229 as an independent diocese. At the request of Ugrin, the Archbishop of Kalocsa, Pope Gregory IX established the Syrmia Diocese (papal bull of 1229) located in Kő (Banoštor), where a Benedictine monastery had previously existed. The eastern part of Srem was, as a separate Srem archdeaconry, part of the Kaloch diocese since its inception. The reasons to establish a separate diocese were the fact that the Kaloch diocese territory was too large and the struggle for supremacy over the Orthodox Church in this area. The diocese had two seats, one in Kő (Banoštor) on the Danube and the other near Mitrovica on the Sava (Andric, *SBS*, 2008, 263) The Đakovo diocese was established in 1781, after the death of Empress Maria Theresa (1740–1780), and in 1776 the dioceses Szepes, Rozshyó and Besztercebánya were created out of parts of the Estergom archdiocese. In 1777, out of the Györ, Veszprém and Zagreb dioceses, the Székesfehérvár and Szombathely diocese were established (Király, 1979: 106–121) The Sirmium Diocese again regained independence within the church in 2008, when it

73–74.

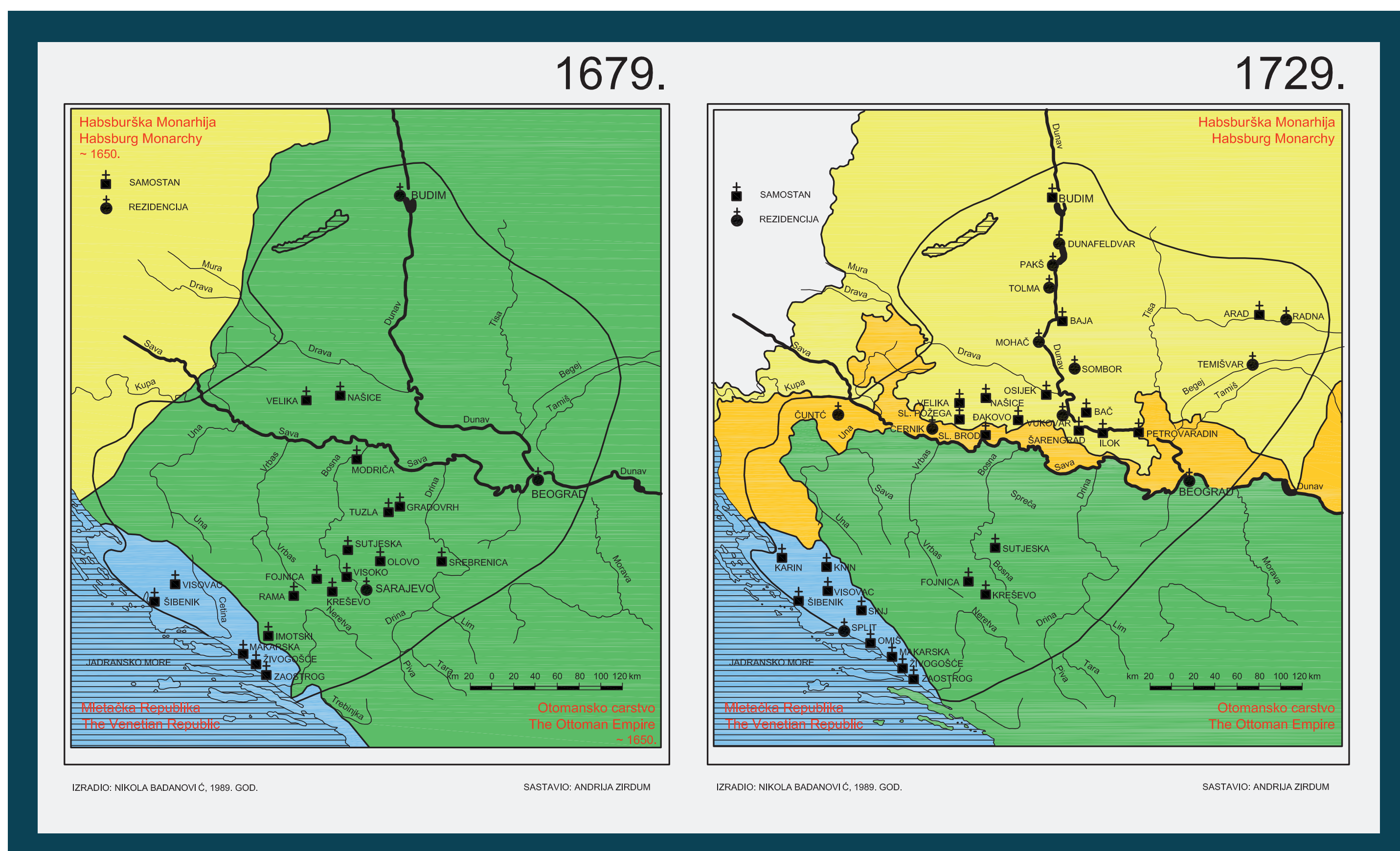
Ентеријер цркве Узнесења Блажене Дјевице Марије при Фрањевачком самостану у Бачу (XII–XII/1734–45) у коме су сачувани архитектонски елементи готичке архитектуре, као и елементи, као што је зидна ниша – михраб (лево), додати у време отоманске владавине када је црква била претворена у џамију.

Gothic architectural elements preserved in the interior of the church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary (left) at Franciscan Monastery in Bač (XII–XII/1734–45), as well as former mosque's wall niche (left) from the period of the Ottoman rule.

Чанадске бискупије је обухватала територије око реке Мориш, од тока Тиса–Дунав на југу до реке Криш на северу. Турска окупација подручја под управом Бискупије Чанад трајала је од 1551. до 1716. године. Већ почетком 17. века су се прерушени фрањевци тајно бавили мисионарским радом. Након протеривања Турака је део Бискупије Чанад око Ходмезовешерхеља (Hódmezővésérhely) припојен Бискупији Вац, али је у 18. веку бискупска територија проширена припајањем Сегедина и области Белог Криша у Жупанији Арад. Бискупија је период обнове и напретка током 18. и 19. века (када су главни носиоци вере били припадници Језуитског реда) завршила пред избијање Првог светског рата као трећа по величини бискупија у Монархији. Након рата и потписивања Тријанонског уговора, Бискупија је подељена на три дела – Чанадску на подручју Мађарске, Темишварску, која је захватала источну Румунију и Зрењанинску бискупију, која је захватала подрчје војвођанског Баната (Lotz, 1935; Erös, 1993; Roos, 2010).

Црквени редови

У средњовековној угарској држави су била присутна три реформацијска реда. Бенедиктински и Цистерцитски ред су се населили у 12. веку, а у 13. веку су се појавили и норбертинци, припадници Премонстратског реда (*Ordo Praemonstratensis*), који су се временом потпуно подредили цистерцитима. Први самостан Цистерцитског реда је у Мађарској основан 1142. године у Чикадору (Cikádor), а експанзија овог реда

75.

Карте приказује територију, са назначеним локацијама самостана и резиденција, коју је заузимала фрањевачка Провинција Босна Сребрна, 1679. (лево) и 1729. године (десно), када се простирала у три државе.

The map shows a territory, with locations of monasteries and residencies belonging to the Franciscan Province of Bosna Srebrna, 1679 (left) and 1729 (right), which was spread in three states at the time.

separated from the Đakovo-Sirmium diocese. The same decision of Pope Benedict XVI elevated the Đakovo diocese to the rank of an archdiocese. Since 2008, the head of the Archdiocese Đakovo has been the Slavonian Metropolitan with two suffragan bishops, those of Požega and Sirmium.

The Kalocsa diocese was founded in the early 11th century, by the first Hungarian king Saint Stephen, and confirmed by a papal decision in 1002. The territory of the diocese was expanded with the growth of the Kingdom of Hungary to the south, and finally included the area between the Danube and Tisza and eastern Srem. The diocese soon rose to the rank of an archdiocese. After canonical union with the Bačka Diocese in 1234 it became the Kalocsa – Sirmium diocese (Archdiocese), with two cathedral seats, in Kalocsa and Bač. In the 15th century, the archbishops of Kalocsa were invited to participate in the defense of the kingdom, and fortify its southern borders. The Archbishop of Kalocsa, Pal Tomori, was killed while leading Hungarian troops in the Battle of Mohács, and the diocese became Turkish in 1529. The Kalocsa diocese rose again after 150 years of Ottoman rule, and to this day remains one of the six Hungarian archdioceses.

The Csanad Diocese was established in 1030 thanks to the efforts of the Benedictine missionaries, who founded several monasteries along the river Maros. The territory of the Csanad Diocese included the territory around the river Mures, from the Tisa and Danube in the south to the river Kris in the north. The Turkish occupation of the Csanad diocese lasted from 1551 to 1716. As early as the beginning of the 17th century, Franciscans in disguise secretly practiced missionary work. After the Turks were banished, part of the Csanad diocese around Hódmezővésérhely was joined with the Vac diocese, but in the 18th century the diocese territory was expanded to include Szeged and the area around the Beli Kris river in

је уследила након посете амбасадорске делегације из Ситоа (Citeaux) Бели III[27], што је овом реду обезбедило исте привилегије које су имали у Француској. Цистерцити су имали важну улогу у модернизацији мађарског друштва, економије и пољопривреде, учествовали су у организацији светих крсташких похода и били својеврсни заступници папских интереса у мађарском црквеном животу (надгледали су манастире грчког обреда у Мађарској и били покретач спровођења реформи бенедиктинских самостана, од којих су неке и преузели). Бенедиктински самостани су већ у раном 13. веку (Панонхалма, Шомођвар, Сермоноштор/Pannonhalma, Somogyvár, Szermonostros) били примери уређеног живота и узор организације другим, слабије развијеним, средњовековним заједницама. Први од шест премонстратских самостана на подручју Мађарске је основан у Варадхеђифоку (Váradhegyfok), а припадници овог реда су имали важну улогу у оснивању и изградњи задужбинских цркава угарског племства у касном средњем веку.

Припадници два основна просјачка реда, Доминиканског (основан 1221) и Фрањевачког (основан 1232) су се појавили на простору данашње Мађарске још у раним годинама оснивања редова, на простору Угарске су били присутни и пустињаци Августинског реда. Главни патрон Доминиканског и Фрањевачког реда је био мађарски краљевски двор, а значајно их је подржавала и аристократија касног средњег века оснивајући самостане као залог за личну славу и спасење[28]. Најстарији сачувани споменици који потичу из друге половине 13. века сведоче не само о присуству доминиканаца и фрањеваца, већ и о њиховим напредним градитељским идејама. У време када су монументалне, богато декорисане црквене грађевине оба реда биле уобичајене[29], градитељи мађарских цркава су и даље следили идеале скромности и једноставности. Ерно Мароши просјачке редове препознаје и као прве свесне представнике урбанизма јер су увек градили према строгим нормама монашког живота. Њихово схватање начина организације животног простора утицало је на ниже друштвене слојеве насељене у предграђима у којима су и сами становали када су били изван самостанских поседа (Marosi, 2003).

Из сачуваних архивских докумената се види да је на подручју Чанадске бискупије у средњем веку било 49 самостана у власништву девет редова. По један су основали цистерцити, августинци, премонстрати, јоханисти и припадници Реда Светог Духа. Фрањевци су имали тринаест самостана, а по три су основали припадници Доминиканског и Реда браће Светог Павла. Остали самостани су били бенедиктински или је до данас остало непознато ком су реду припадали. Били су основани у местима Ајтоњ, Арача, Бизер, Булч, Чанад, Ђелид, Ходош, Итебеј, Ижо, Кањижа, Кемече, Кениз, Марошперје, Орославош, Панкота, Пардањ, Рахонча, Темпеш, Шарвар, Сађ, Сорег и Закањ (Ajtony, Aracs, Bizere, Bulcs, Csanád, Gyelid, Hódos, Itebő, Izsó, Kanizsa, Kemecse, Kenéz, Marosperje, Oroszlános, Pankota, Pordány, Rahoncza, Tömpös,

27 За време владавине Беле III основани су самостани Егреш (Egres) 1179, Цирк (Zirc) 1182, Сентготхард (Sentgothard) 1183. године. Под утицајем монаха који су дошли из Потињија (Potigny) Клервоа (Clairvaux) Троафонтена (Troisfontaines) и Асија (Aseu) основана је опатија Дјевице Марије у Пилишу (Pilis/Pilisszentkereszt) 1184. године, а монаси из Егреша и Клервоа су основали самостане Керц (Kerc) 1202. и Топуско (Topuszkó) 1205. године (Marosi, 2003). Нешто касније су утемељене цистерцитске опатије и у Кутјеву (основао је калочки надбискуп Угрин 1232. године) и Петроварадину (основао је Бела IV 1234. године).

28 Припадници аристократије су оснивали самостане и цркве, који су представљали најважније споменике свога доба: Тамаш Сечењи (Tamás Szécsényi) је оснивач фрањевачког самостана у Сечењу (Szécsény), Иштван Лакфи (István Lackfi) је изградио фрањевачку цркву у Кестхељу (Keszthely), а породица Дараи (Darai) и Стибор Вајда (Stibor Vajda) су подигли цркве Августинског реда у Шиклошу (Siklós) и Вагујхеју (Vágújhely).

29 Доминиканске и фрањевачке цркве 13. века на Маргитином острву у Будиму, Шопрону и Пожуну (Buda-Margit Siget, Sopron, Pozsony,) су грађене као монументалне једнобродне грађевине покривене дрвеном таваницом са издвојеним засведеним бочним олтарским хорским просторима намењеним монасима.

Arad County. The diocese ended the period of renewal and prosperity during the 18th and 19th century (when the main bearers of the faith were members of the Jesuit order) before the outbreak of World War I as the third largest diocese in the monarchy. After the war and the signing of the Tryanon Treaty, the diocese was divided into three parts – the Csanad diocese in Hungary, the Timişoara diocese, which covered eastern Romania and the Zrenjanin diocese, covering the territory of Banat in Vojvodina (Lotz, 1935, Erös, 1993, Roos, 2010).

Church orders

In the medieval Hungarian state three reform orders were present. The Benedictine and Cistercian orders were established in the 12th century, and in the 13th century Norbertines, members of the Order of Premontre (*Ordo Praemonstratensis*) appeared, but became eventually completely subordinated to the Cistercians. The first monastery of the Cistercian order was founded in Hungary in 1142 in Cikádor, and the expansion of this order came after the visit of the ambassadorial delegation from Citeaux Béla III[27], which provided the same privileges for the order as they had in France. The Cistercians played an important role in the modernization of Hungarian society, economy and agriculture, participated in the organization of the Holy Crusades and represented papal interests in Hungarian church life (they supervised the Greek ritual monasteries in Hungary and became the driving force of the reforms of Benedictine monasteries, assuming the control in some of them). The Benedictine monasteries Pannonhalma, Somogyvár, Szermonostros were in the early 13th century already examples of regulated monastic life and role models for other, less developed medieval communities. The first of six Premontre monasteries in Hungary was founded in Váradhegyfok, and members of this order played an important role in the establishment and construction of churches of the Hungarian nobility in the late middle ages.

Members of the two main Mendicant orders, Dominican (founded in 1221) and Franciscan (founded in 1232) appeared on the territory of present-day Hungary in the early years of the establishment of the orders, and the Hermits of Saint Augustine were also present. The main patron of the Dominican and the Franciscan order was the Hungarian royal court, and they were also significantly supported by the aristocracy of the late middle ages, establishing monasteries as collateral for personal glory and salvation[28]. The oldest preserved monuments dating from the second half of the 13th century bear witness not only to the presence of the Dominicans and Franciscans, but also to their advanced architectural ideas. At a time when monumental, richly decorated church buildings were common for both orders[29], the builders of Hungarian churches continue to follow the ideals of humility and simplicity. Ernő Marosi considers Mendicant orders as the first conscious practitioners of urban planning because they always built according to the strict standards of monastic life. Their understanding of the forms of living space influenced the lower social classes settled in the suburbs, in which they lived themselves when outside the monastery (Marosi, 2003).

[27] During the reign of Béla III the following monasteries were founded: Egres in 1179, Zirc in 1182 Sentgothard in 1183. Under the influence of the monks who came from Potigny, Clairvaux, Troisfontaines and Acey, the abbey of the Virgin Mary was founded in Pilis/Pilisszentkereszt in 1184, and the monks from Egres and Clairvaux founded monasteries Kerc in 1202 and Topuszkó in 1205 (Marosi, 2003). A little later the Cistercian abbey were founded in Kutjevo (founded by Archbishop of Kalocsa Ugrin in 1232) and in Petrovaradin (founded by Béla IV 1234).

[28] Members of the aristocracy founded monasteries and churches that represented the most important monuments of the time: Tamás Szécsényi is the founder of the Franciscan monastery in Szécsény, István Lackfi ordered construction of the Franciscan church in Keszthely and the Darai family and Stibor Vajda raised the Church of Saint Augustine order in Siklos and Vágújhely.

[29] Dominican and Franciscan churches of the 13th century (the Buddha Margit Siget, Sopron, Pozsony,) were built as monumental structure single-nave buildings, covered with wooden vaulted ceiling with separate side altar choir area for the monks.

Sárvár, Szagy, Szőreg, Zákány), а од ових су места Арача, Итебеј, Кањижа и Пардањ на подручју данашње Војводине. Османску владавину је преживео само фрањевачки самостан у сегединском Доњем граду, а место ових самостана су заузеле разне гране фрањеваца или новоосновани редови (Erös, 1993: 90–93).

У краљевској Угарској се средином 18. века одвијао богат монастички живот. На територији Угарске су постојала 152, а на подручју Трансилваније још 24 самостана. Најзаступљенији су били фрањевци. Припадници овог реда су основали осамдесет и четири самостана. По бројности је следило двадесет и пет самостана језуита, двадесет и четири пијаристичка, по једанаест миноритских и капуцинских, осам самостана мизерикордејаца и по три самостана реда доминиканаца и сервита. Још осам црквених редова је основало по један самостан (Király, 1979: 109).

Припадници црквених редова који су били присутни на подручју Угарске од средњег века активно су деловали и на подручју данашње Војводине. Сремско фрушкогорје је било подручје на коме је у средњем веку постојао низ бенедиктинских опатија, о чему сведоче ретки сачувани документи и материјални (углавном археолошки) остаци. У писаним изворима су сачувани подаци да је опатију Свети Стефан Првомученик у Баноштру средином 12. века основао палатин и бан Белош, као и то да су на подручју данашњег Срема постојале и опатије Свети криж у Франкавили (Манђелос), Свети Јурај на Градини Домбо (Раковац), Свети Гргур у Гргуревцима и Света Маргарета у Грабову (Andrić, 2001; Андрић, 2005; Andrić, 2009: 259–267).

Срем је у средњем веку био и јако средиште Цистерцитског реда. Опатију у Петроварадину је, населивши припаднике реда из француске опатије Троафонтен (Troisfontaines), 1234. године основао краљ Бела IV, по коме је била позната као *Belae fons* (Белино врело).[30]

У Јужној Угарској су у средњем веку били значајно присутни припадници просјачких редова, који су своје самостане оснивали у насељеним срединама. Доминиканци су имали самостан у Манђелосу у Срему, а фрањевци у великом броју трговишта или градских насеља (Суботица, Сомбор, Бач, Петроварадин, Митровица, Манђелос, Баноштор, Земун, Врдник) онога доба. Само мали број ових самостана није угашен у време отоманске владавине и они су остали активни и данас (Бач, Земун).

У извештајима о радовима на Петроварадинској тврђави из 1725. године се помињу две цркве, фрањевачка и језуитска, обе изграђене уз редовничке самостане, основане након 1692. године, односно након почетка изградње савременог утврђења.[31] Део фрањеваца који су пратили велику сеобу Буњеваца у Бачку под вођством фрањевца Шимуна Дабића, се населио у Петроварадину где су 1705. године основали самостан.[32] Исусовце, припаднике Исусовачког или Језуитског реда је у Петроварадин довео калочки надбискуп, кардинал гроф Леополд Колонић 1693. године.

[30] Станко Андрић у тексту „Црквене структуре предтурске Славоније“ наводи да је „Петроварадинска опатија била је један од најбогатијих самостана средњовјековног Угарско-хрватског краљевства. Осим што су држали више градова и много села у Сријемској и Бачкој жупанији, петроварадински су опати убирали и десетину на подручју винородне жупе Келенфолд (Kelenföld) покрај Будима, а имали су и своју кућу у будимском нутарњем граду. У десетљећима прије турског освајања, опатијом су управљали угледни 'комендатари': око 1490. Кардинал Родриго Борџија (Rodrigo Borgia), каснији папа Александар VI и потом калочки надбискупи.“ (Andrić, 2009: 265).

[31] М. Лехман наводи 1687. као годину у којој су и фрањевци и језуити имали своје пасторалне постаје у петроварадинској тврђави (Lehman, 1966: 72).

[32] Самостан је укинут крајем 18. века у црквеним реформама Јосифа II. Црква је претворена у житни магацин, а касније је цео комплекс претворен у гарнизонску болницу. Црква и једноспратни самостански клаустар са два дворишна бунара су и данас јасно уочљиви у комплексу данашње Војне болнице (Милановић Јовић, 1990: 30–37).

The preserved archives suggest that there were 49 monasteries, belonging to nine orders, on the territory of the Csanad diocese. Cistercians, Augustinians, Premonstratensians, Johannines and the Order of the Holy Spirit each founded one monastery. Franciscans founded thirteen monasteries, while three monasteries were founded by the members of the Dominican Order and the Order of St. Paul the First Hermit. Other monasteries were either Benedictine or their origin was unknown. They were established in places such as Ajtony, Aracs, Bizere, Bulcs, Csanád, Gyelid, Hódos, Itebő, Izsó, Kanizsa, Kemecse, Kenéz, Marosperje, Oroszlános, Pankota, Pordány, Rahoncza, Tömpös, Sárvár, Szagy, Szőreg and Zákány. Of these places, Aracs, Itebej, Kanjiža and Pardanj are on the territory of present-day Vojvodina. Only the Franciscan monastery in Lower Szeged outlived the Ottoman rule, while the others were replaced with various divisions of the Franciscan Order or newly established orders (Erös, 1993: 90–93).

The Kingdom of Hungary saw a rich monastic life in the mid-18th century. The territory of Hungary was host to 152, while Transilvania boasted another 24 monasteries. The most widely spread were the Franscican monasteries. Members of this order founded eighty-four monasteries. There were also twenty-five founded by Jesuits, twenty-four by the Piarists, eleven by the Minorites and the Capuchins each, eight by Misericordias and three by Dominicans and Servites each. All members of the religious orders present on the territory of Hungary since the Middle Ages, were also active on the territory of present-day Vojvodina.

The Fruška Gora mountain in Srem was an area with several Benedictine abbeys in the Middle Ages, as evidenced by rare preserved documents and material remains (mainly archaeological). From written sources we know that the Abbey of St. Stephen the First Martyr in the mid-12th century in Banoštor was founded by the Palatine viceregal Belos. It is known that the Holy Cross Abbey in Frankavili (Manđelos), St. George on Gradina Dombo (Rakovac), St. Gregory in Grgurevci and St. Margaret in Grabovo existed in present-day Srem (Andrić, 2001; Andrić, 2005; Andrić, 2009: 259–267).

Srem was a stronghold of the Cistercian order in the Middle Ages. King Béla IV founded the Abbey in Petrovaradin where he settled the order members of the French abbey Troisfontaines in 1234, and it was known as *Belae fons* (Bela's fountainhead)[30]. In southern Hungary, during the Middle Ages, the Mendicant orders, who founded their monasteries in populated areas, were significantly present. Dominicans had a monastery in Manđelos in Srem and Franciscans in a number of market-towns or urban settlements of the time (Subotica, Sombor, Bač, Petrovaradin, Mitrovica, Manđelos, Banoštor, Zemun, Vrdnik). Only a small number of these monasteries were not shut down during the time of the Ottoman rule and remain active today (Bač, Zemun).

In the reports on the work on Petrovaradin fortress from 1725, two churches are mentioned: a Franciscan and a Jesuit church. Both built as part of monastery complexes, founded after 1692, or after the beginning of construction of modern fortifications[31]. Some of the Franciscans led by Franciscan Simon Dabić who followed the great migration of the Bunjevci people to Bačka settled in Petrovaradin, where in 1705 they founded a monastery.[32]

[30] In his text *"Church structures in pre-Turkish Slavonia"* Stanko Andrić states that "*Petrovaradin abbey was one of the richest monasteries of medieval Hungarian-Croatian kingdom. Besides being in control in many cities and villages in Syrmium and Bačka County, Petrovradin abbots harvested one tenth of the wine growing parish Kelenföld near Buda, and they had their house in the inner city of Buda. In the decades before the Turkish conquest, the abbey was conducted by respected "komendatars": around year 1490 Cardinal Rodrigo Borgia, later to become Pope Alexander VI and later archbishops of Kalocsa."* (Andrić, 2009: 265).

[31] M. Lehman mentions 1687 as the year when both the Franciscans and Jesuits had their parishes at Petrovaradin Fortress (Lehman, 1966: 72).

[32] The monastery was abolished in the late 18th century with church reforms of Joseph II. The church was converted into a grain store, and later, the entire complex was converted into a garrison hospital. The church

Петроварадински исусовци, старешина Иван Фаркаш и душебрижник Игнације Ремес[33] су забележени већ 1695. године у исусовачком шематизму. Језуити су одмах по доласку, у подграђу Петроварадинске тврђаве, почели изградњу самостана и цркве Св. Јурја, а већ 1703. године је Исусовачка жупа Св. Јурја издвојена из јурисдикције сремског бискупа и подређена непосредно јурисдикцији острогонског надбискупа (Пауловић и Милошевић, 1959; Matoš u: *Peristil*, 1987; Đukanović u: *Prostor*, 2014).

У литератури се срећу наводи (као извор се наводе хронике из турских времена) да су на подручју Срема били присутни и припадници Реда павлина, чији су самостан Светог Петра у Сланкамену опустошили Турци 1393. године (Andrić, 2009: 266).

Калуђери Пијаристичког реда (*Ordo scolarum piarum*), специјализовани за образовање и васпитање мушке деце са школама у Будимпешти, Кечкемету, Сегедину, Великој కањижи и Темишвару[34], подигли су 1846. године, у склопу свог самостана у Великом Бечкереку, зграде гимназије и цркве. Пијаристичку гимназију је исте године основао свештеник др Јанош Варади, као Нижу пијаристичку гимназију (Ковач, 1938: 134–135; Ђурић, 1938: 153–158).

Припаднице реда Сестре наше Госпе (Religieuses catholiques de Notre Damme) присутне су на подручју Војводине од краја 19. века. Први самостан реда „Notre Damme“ изграђен је у Бачу 1876. године, а седам припадница овог реда су се по налогу чанадског бискупа 1880. године населиле у Зрењанину. Исте године је почела изградња комплекса самостана, конвикта (девојачког васпитног Завода) и Женске четвороразредне више народне школе (Erős, 1993: 335–337; Станојловић, 1938: 165–166).

Сестре милосрднице Дружбе Св. Винка Паулског, познате као „Беле сестре“, су се доселиле у Земун 1887. године, где су основале Земунску болницу. Живеле су у самостану изграђеном у градском парку, уз цркву БДМ (1795) и биле посвећене сиромашнима и болеснима.

Верска нетолеранција и унитаризам

У 16. веку су у Мађарској преовладале реформацијске идеје, којима се приклонила већина становништва. Наредних више од два века је обележила борба ове две верске идеологије у којој је католицизам осетно јачао у периодима владавине апсолутистичких хабзбуршких владара, почевши од Леополда I. Већ 1704. године је краљевским декретом регулисано да патрони морају да потпомажу свештенике. Законски су регулисани и други жупни приходи. Поред права наплате обреда крштења, венчања, сахране итд., жупама је припадао и шеснаести део бискупског „десетка“. Године 1724. је за решавање црквених питања основана Верска дворска комисија. Верска питања је у Угарској коначно регулисао краљ Карло III (брат цара Карла IV хабзбуршког и краљ Мађарске и Хрватске) доношењем два законска документа тридесетих година 18. века. Строгим законом из 1731. године (познат као Carolina resolution) је Католичка црква добила огромну подршку за свој развој, а декретом из 1733. године је основан Општи жупни фонд (Cassa generalis parochorum) са годишњим учешћем од 16.000 форинти у државном буџету за разне потребе Цркве. Из овог фонда су владари повремено „позајмљивали“ значајне суме за финансирање ратова или других државних пројеката, али се исто тако у овај фонд слило и богатство самостана које

[33] Овај податак у свом тексту о самостану Св. Јурја у Петроварадину наводи Роберт Пауловић, позивајући се на рукопис који се чува у Националној библиотеци у Бечу, али не наводи назив фонда и сигнатуру под којом се документ чува. Исти податак се среће и код каснијих истраживача, такође без навода извора (Пауловић, Милошевић, 1959: 18–29).

[34] Прва католичка гимназија је основана у Темишвару, тадашњем седишту Круновине, 1798. године. У граду је пре тога једно време постојала (до укидања реда) нижа језуитска гимназија (Borovsky, 1914: 203).

Jesuits, led by the Archbishop of Kalocsa, Cardinal Count Leopold Kolonić, arrived in Petrovaradin in 1693. Petrovaradin Jesuits, chief Ivan Farkas and pastor Ignatius Remes[33] were first mentioned in 1695, in some records related to the Jesuit organizational structure. As soon as they arrived at this fortified town, Jesuits began to build the monastery and Church of St. George, and already in 1703, the Jesuit parish of St. George was separated from the jurisdiction of the bishop of Syrmium and directly subordinated to the jurisdiction of the Esztergom archbishop (Paulović and Milošević, 1959; Matoš in: *Peristil*, 1987; Đukanović in: *Prostor,* 2014).

In literature (chronicles from Turkish times were cited as the source) it is stated that the Order of Saint Paul the First Hermit was also present in the area of Sirmium. Their monastery of St. Peter in Slankamen was demolished by the Turks in 1393 (Andrić, 2009: 266).

Monks of the Piarist Order (*Ordo scolarum piarum*), who specialized in education and upbringing of boys at their schools in Budapest, Kecskemet, Szeged, Velika Kanjiža and Timisoara[34], built a high school and churches in 1846 within their monastery in Veliki Bečkerek (Smith, AP 1938, 135). The Lower Piarist secondary school was founded during the same year by the priest Dr. Janos Varadi (Smith, *AP* 1938, 135). Members of the order of the Sisters of Our Lady (Religieuses catholiques de Notre Damme) were present in Vojvodina since the late 19th century. The first convent of the "Notre Damme" order was built in Bač in 1876, and seven members of this order were, by order of the Csanad bishop, settled in Zrenjanin in 1880. The same year saw the beginning of the construction of the complex, a convent (girls' educational institution) and the Women's four-year high school (Erős, 1993, 335–337; Stanojlović, 1938, 165). The Society of Sisters of Charity of St. Vincent de Paul, known as the "White Sisters" moved to Zemun in 1887, where they founded the Zemun hospital. They lived in a convent built in the city park, next to the Church of the Blessed Virgin Mary (1795) and were dedicated to the poor and the sick.

Religious intolerance and Unitarianism

Most people in the 16th-century Hungary embraced the idea of the Catholic Reformation. The next two centuries were marked by the struggle between the two religious ideologies, where Catholicism significantly strengthened during the reign of absolutist Habsburg monarchs, starting from Leopold I. As early as in 1704, a royal decree was passed, stating that patrons were obliged to help the clergy. Other incomes of perishes were also regulated by law. Apart from the right to charge for the ceremonies of baptism, marriage and funeral, etc., they also received one sixteenth of the tithe. The Religious Court Committee was established in 1724. Religious issues were finally regulated by King Charles III (brother of Joseph I and King of Hungary and Croatia), who introduced two legal documents in the thirties of the 18th century. A strict law from 1731 (known as the Carolina Resolution) granted the Catholic Church great support for their development, while a decree from 1733 facilitated the establishment of a General parish fund (Cassa generalis parochorum) and allocated 160,000 forints from the state budget to the Church. The rulers would occasionally "borrow" significant amounts in order to finance wars or other state projects, but the wealth of the monasteries abolished by Joseph II in the ninth decade of the 18th century ended up in this fund. Due to its preferential status provided by the legislation, the Church was at the peak of its power in the second half of the 18th century.

and a one-floor monastic cloister with two courtyard wells are still clearly visible in today's military hospital complex (Milanović-Jović, 1990, 30–37).

[33] This fact in stated by Miloje Milošević in his article on the monastery of St. George in Petrovaradin, referring to the manuscript kept in the National Library in Vienna (Paulović, Milošević, 1959, 18–29).

[34] The first Catholic High School was founded in Timisoara, then capital of the monarchy, in 1798. There was also a Jesuit Junior High School in the town, before the order was abolished (Borovsky, 1914: 203).

је Јосиф II укинуо у деветој деценији 18. века . Захваљујући статусу који су јој обезбедиле законски регулисане повластице, институција Цркве је у другој половини 18. века била на свом врхунцу. Имала је огроман утицај на начин живота католичког, али и некатоличког живља, а кроз покрет симболичног назива *Regnum marianum*[35] *је радила на подстицању религиозне посвећености широких маса. Коначан прогон протестаната, али и припадника других вера, коначно је окончан доношењем Декрета о толеранцији Јосифа II 1781. године, а након тога је 1786. године донео и Декрет којим су били распуштени монашки редови* (Marosi, 2003; Király, 1979: 106–122).

Верска нетолеранција и принципијелни став хабзбуршке државе да је вера владара вера свих поданика, стварно су и доследно прокламовани у свим „хабзбуршким наследним земљама“. О стварном ставу царске власти према верској толеранцији најбоље говори однос према верском питању народа насељених у пограничним територијама, којима су права на проповедање некатоличке вере давана само у случајевима када их је требало приволети да помогну царску војску у неизвесним ратним сукобима.

Као награду за учествовање ердељских трупа у првом Аустро-турском рату (1683–1699), где су одиграли важну улогу у бици код Сланкамена и приликом опсаде Варадина (опсада тврђаве Велики Варадин трајала од јесени 1691. до лета 1692. године, када је коначно освојена 6. јуна) цар Леополд I је већ крајем 1691. године издао Диплому којом је признао четири реципиране религије у Ердељу: римокатоличку, лутеранску, реформате и унијате, као и њихова имања и повластице. У исто време, подстакнут поновним освајањем територија од стране османских трупа, цар Леополд I је прихватио да Србима насељеним у пограничним подручјима Царства да право на одавно обећану аутономију (под својом врховном влашћу), али не и да српском патријарху призна право на власт над православним живљем настањеним у Срему, Славонији, Хрватској и Угарској. Убрзо након престанка опасности од турске силе и истеривања Османлија из тих крајева римокатоличка јерархија је, према инструкцијама и под покровитељством круне, преузела жив рад да православне Србе настањене на левој обали Саве и Дунава преведе на унију.[36] Са позиције државно прокламоване религије Римокатоличка црква је била у повлашћеном положају и жестоко се борила за своје позиције и против права других вероисповести. Православни српски живаљ насељен у јужним угарским областима имао је обавезу плаћања десетка римокатоличком клеру, од кога је ослобођен тек Привилегијом издатом 1695. године.

Римокатоличка заједница је на подручју данашње Војводине знатно ојачала захваљујући драматичном повећању броја верника током колонизације у 18. веку. Према попису из новембра и децембра 1785. године Бачки округ је бројао 56 католичких жупа са 119.751 верником, што је условило оснивање нових самосталних жупа (Брестовац, Милетић и Станишић) и довођење нових свештеника (са познавањем немачког језика) у места Крушчић, Бездан, Кулу, Кљајићево, Чонопљу и Бачку Паланку (Feldtänzer, 1990: 203–205).

[35] Старим католичким називом за Мађарску *Regnum Marianum* или Маријино краљевство везаним за традицију првог мађарског краља Стефана и његову понуду краљевске круне и мађарске земље Дјевици Марији јер није имао наследника, истицана је јака веза између мађарске државе и Католичке цркве.

[36] Тек каснијим привилегијама (издаване у периоду од 1690. до 1727) српски патријарх стиче признање своје јурисдикције над српским живљем у Хабзбуршкој монархији, али је то право касније, под притиском римокатоличког клера, сужено у корист државне власти и Католичке цркве (декларације и рескрипти Карла III, издавани у периоду од 1727. до 1734. године) и сведено на околину Будима и Сентандреје (Раонић, 2008: 6–14).

It had a profound influence on the way of life of both Catholics and non-Catholics, while using a movement of a symbolic name, *Regnum Marianum35*, it worked on stimulating religious dedication among the general public. The final expulsion of Protestants, as well as members of other religious groups, finally ended when in 1781 Joseph II passed the Decree on tolerance, while another decree was passed in 1786, which led to the dissolution of monk orders (Marosi, 2003; Király, 1979: 106–122).

Religious intolerance and the rigid position of the Habsburg state that the faith of the ruler is the faith of all the subjects were consistently proclaimed in all of the "Habsburg hereditary lands". The real attitude of the imperial government towards religious tolerance is best illustrated using the attitude toward religious people settled in the border territories, where the rights to practice non-Catholic faith were given to the people only when they had to be persuaded to help the Imperial Army in uncertain war conflicts. As a reward for the participation of Transylvanian troops in the first Austro-Turkish War (1683–1699), when they played an important role in the battle at Slankamen and during the siege of Varadin (the siege of the fortress Great Varadin lasted from autumn 1691 until the summer of 1692, when it was finally conquered on June 6th), at the end of 1691 Emperor Leopold I issued a Diploma that recognized four religions in Transylvania: Roman Catholic, Lutheran, Reform and Uniate, as well as their properties and privileges. At the same time, Emperor Leopold I agreed to give the Serbs, who settled in the border regions, the long-promised right to autonomy (under his supreme authority), but he did not give the Serbian Patriarch the right to rule over the Orthodox people living in Srem, Slavonia, Croatia and Hungary. Shortly after the Turkish forces were no longer a threat and after the Ottomans had been banished from this area, the Roman Catholic hierarchy, on instructions from and the patronage of the crown, worked to bring the Orthodox Serbs living on the left bank of the Sava and Danube into the union[36]. As the state proclaimed religion, the Roman Catholic Church was in a privileged position and fought very hard against the rights of other religions. The Orthodox Serbian population settled in the southern areas of the Hungary had to pay tithes to Roman Catholic clergy, an obligation from which they were not excused before the Privilege issued in 1695.

The Roman Catholic community in today's Vojvodina gained significant strength due to the dramatic increase in the number of believers during colonization in the 18th century. According to the census from November and December of 1785, Bačka district consisted of 56 Catholic parishes with 119,751 believers, which led to the establishment of new independent parishes (Brestovac, Miletić and Stanišić) and the introduction of new priests (with knowledge of German) in Krušćić, Bezdan, Kula, Kljajićevo, Čonoplja and Bačka Palanka (Feldtänzer, 1990, 203–205).

[35] The old Catholic name for Hungary, *Regnum Marianum* or the Kingdom of Maria, is related to the tradition of the first Hungarian king Stephen and his offer of the royal crown and Hungarial lands to the Virign Mary because he had no heir. The name emphasized the strong connection between the Hungarian state and the Catholic Church.

[36] Only with later privileges issued in the period from 1690 until 1727 did the Serbian Patriarch gained the recognition of the jurisdiction over the Serbian population in the Habsburg Monarchy, but that right was later, under pressure from the Roman Catholic clergy, narrowed in favor of the government and the Catholic Church (and Rescriptum Declaratorium of Karl III, issued in the period from 1727 until 1734) and reduced to the area of Buda and Szentendre (Raonić, 2008: 6–14).

ВЕРСКИ ОБРЕД И УТИЦАЈ ЊЕГОВЕ ПРОМЕНЕ НА ПРОСТОРНУ ОРГАНИЗАЦИЈУ ГРАЂЕВИНЕ

У архитектонском програму Цркве су садржани трагови раних векова хришћанства и црквена грађевина је, као јавно свето место у коме се одвија богослужбени ритуал[37] током векова претрпела незнатне концептуалне промене. Бројне трансформације архитектонске форме црквене грађевине су последица еволуције богослужбеног ритуала, реформи и наглашавања важности појединих делова богослужења. Како се на простору данашње Војводине током средњег века смењују угарска, бугарска и византијска власт, мисионари, који су походили ове крајеве и ширили хришћанство, следили су, зависно од околности, латинску или грчку службу. Словени су, примивши хришћанство у 9. веку,[38] преузели од Грчке цркве форму литургијског ритуала и начин црквеног појања, које су временом модификовали уводећи народне мотиве (Ђукановић, 2009: 42–45). Мађари прихватају хришћанство почетком 11. века (Мађарска црква формирана око 1000. године), што се поклапа са експанзијом Краљевине Угарске на јужне области (подручје Бачке освојили крајем 10, Баната почетком 11, а Срема у 12. веку) и јачањем утицаја богослужења Западне цркве.

С обзиром на то да изглед и форма црквене грађевине (јавни простор) одређују сценографију у којој се пред окупљеним верницима одвија богослужење, архитектонски обрасци црквених грађевина су јасно дефинисани у сагласју са богослужбеном праксом. Два важна религијска аспекта одређују карактер литургије: унутрашња кохезија вере и једнакост свих присутних са једне стране и одвојеност свештеничког реда од конгрегације[39] и поделу верних по полу, старости и посвећености са друге. Централни брод цркве је простор где се окупљају верни (молитва, проповед/учење, причест) и где сваки члан има своје место окренуто трпези (почасном хијерархијском месту свештеника) и проповедаоници (са које се одвија главно обраћање свештеника – читање Светог писма). Симболичка идентификација олтара са Христовим светим гробом и местом његовог ускрснућа претвара олтарски простор у циљну тачку која одређује правац кретања,

[37] Хришћанска литургија заузима значајно место у црквеном богослужењу и у основи је дијалог између Бога и човека и између свештеника и пастве. Општи облици богослужења су молитва, појање, читање Светог писма и проповедање и изражавају се уз помоћ речи (говор и појање), радњи (молитва, благослов, освећење дарова, помазивање, погружавање у воду у тајни крштења…) и симбола у виду символичних радњи (благослов, полагање руку, освећење…) или предмета (хлеб, вино, вода, уље, тамјан, одежде, утвари). Од најстаријих времена света места, намењена искључиво богослужењу, су била капеле и цркве (Ђукановић, 2009: 42–45).

[38] Словенски народи, насељени широм Европе, хришћанску веру су примали почевши од 7. па све до 11. века. Сматра се да су Словени насељени на подручју Паноније примили хришћанство током 9. века.

[39] Одвајање свештенства од верника се јавља и у Западној и у Источној цркви већ у петом и шестом веку. У Источној, Православној цркви је опстала византијска традиција која захтева да се део литургије одвија у иконостасном преградом, физички и визуелно, издвојеном олтарском простору. У Западној цркви је у касном средњем веку ова традиција потпуно напуштена и цео олтарски простор је отворен. Реформацијске промене умањују учешће верника у богослужењу (са тенденцијом потпуног укидања) и олтарски простор своде на сто за причешће и само један заједнички олтар (укинут култ светаца).

RELIGIOUS CEREMONY AND THE IMPACT OF CHANGES ON THE SPATIAL ORGANIZATION OF THE BUILDING

The architectural codes of the Church contained traces of the early centuries of Christianity, and the church building, as a public holy place where the ritual[37] of worship takes place, has undergone minor conceptual changes through the centuries. Numerous transformations of the architectural form of church buildings are the result of the evolution of liturgical rites, liturgical reforms and emphasizing the importance of certain parts of the ceremony.

Since the Hungarians, Bulgarians and Byzantines ruled on the territory of present-day Vojvodina during the Middle Ages, missionaries, who visited these areas and spread Christianity were following, depending on the circumstances, the Latin or Greek service. The Slavs, having received Christianity in the 9th century[38], accepted the ritual form of worship and the church singing from the Greek Church, which they modified over time by introducing folk motifs (Đukanović 2009). Hungarians accepted Christianity in the early 11th century (the Hungarian church was formed around 1000), which coincided with the expansion of the Kingdom of Hungary in the southern area (they conquered the area of Bačka in the late 10th, Banat in the early 11th century, and Srem in the 12th century) and the strengthening of the influence of the liturgy of the Western Church.

Since the appearance and form of church buildings (public space) determines the scenery of the liturgy in front of the assembled believers, the architectural forms of church buildings are clearly defined in accordance with liturgical practice. Two important religious aspects determine the character of the liturgy: the inner cohesion of religion and equality of all participants on the one hand, and the separation of the priestly order from the congregation[39] of the faithful and division by sex, age and commitment on the other hand.

The central nave of the church is the area where the faithful gather (for worship, preaching/learning, communion) and where each member has a place facing the table (honorary

[37] Christian liturgy holds an important place in the church service, and basically it represents a dialogue between God and man, and between priests and parishioners. The general forms of worship are prayer, singing, reading scripture and preaching, expressing themselves using words (speech and singing), actions (prayer, blessing, blessing of the gifts, anointing, immersion into the water during the secret of baptism ..), and symbols in the form of symbolic actions (blessing, laying on of hands, blessing ..) or items (bread, wine, water, oil, incense, vestments, visions). Chapels and churches have been sacred sites, intended solely for worship, since ancient times (Đukanović 2009).

[38] Slavic people, settled in Europe, received the Christian religion starting from 7th up to 11th century. It is believed that the Slavs settled in Pannonia adopted Christianity in the 9th century.

[39] The separation of the clergy and the faithful has occurred in the Western and the Eastern Church since the fifth and sixth century. In the eastern, Orthodox Church the Byzantine tradition has survived which requires that part of the liturgical ritual takes place in the iconostasis partition, physically and visually separated altar area. In Western liturgy in the late Middle Ages this tradition was completely abandoned and the whole altar is open. Reformation changes reduced the participation of believers in the sacramental rite (with the tendency of the total abolition), and altar space is reduced to a communion table and only one common altar (abolished cult of saints).

76.
Олтарски простор у цркви Св. Ане у Белој Цркви, 1806.

Altar area in St. Anna's church in Bela Crkva, 1806.

а црквени простор у процесијску стазу верних. Уобичајена просторна организација римокатоличких цркава са низом бочних олтара или капела је одговор на потребу оживљавања карактера процесијског ритуала и унутар самог објекта[40]. Оваквом карактеру богослужења одговара форма лонгитудиналне грађевине, која представља архитектонски образац прихваћен од стране Западне хришћанске цркве (Marosi, 2003: 11–13).

Црквени мобилијар

У зависности од богослужбеног обреда ентеријер црквених грађевина је опреман црквеним намештајем, чији је изглед, склоп и просторна диспозиција у функцији обављања богослужења. Ниво уметничке обраде појединих елемената црквеног мобилијара је зависио од важности и богослужбене намене појединих комада намештаја, а његова стилска припадност је углавном одређена владајућим уметничким трендом.

Најважнији делови црквеног мобилијара су олтар или трпеза на коме се служи миса (и на коме се држи молитвена књига – мисал) и спремница за чување сакрамента (кустодија / зидна ниша или табернакл / орман). У олтарској апсиди су још и столице: бискупски трон (у катедралној цркви), супселије (свећеничке столице) или хорске клупе (редовничке клупе у самостанској цркви). Предикаоница или проповедаоница (место са кога се свештеник обраћа пастви) се најчешће налази на узвишеном месту у предњем делу брода, а приступа јој се степеништем из бочних олтарских простора. Временом је скоро изашла из употребе и заменио је амвон (Симболизује камен који је анђео одвалио с Христовог гроба). На улазу у цркву се налази једна или више крстионица или баптисерија у виду мале камене зделе

[40] Процесија/ литија се, као битан део службе, задржала и у Римокатоличкој и у Православној цркви. У неким земљама Западне цркве је сачуван облик циркуларне процесије кроз насеље (од једне до друге цркве, капеле, светог места), која је била уобичајена у средњем веку. У процесијској шетњи се симболично евоцирају света места као што су Витлејем, Голгота или Свети гроб.

77.
Олтарски простор у РКЦ Узвишења св. крижа у Мокрину, 1850.

Altar area in the RCC of the Exaltation of the Holy Cross in Mokrin, 1850.

hierarchical village priest) and the pulpit (for the main preaching of the priests – the reading of Scripture). The symbolic identification of the altar with Christ's holy grave and the place of his resurrection, transforms the altar area into the target point, which determines the direction of motion, and church space into the processional path of the faithful. The common spatial organization of Roman Catholic churches with a number of side altars or chapels is a response to the need to revive the character of processional ritual within the facility itself[40]. The form of longitudinal structure, an architectural pattern adopted by the Western Christian Church, fits this character of liturgy (Marosi, 2003, 11–13).

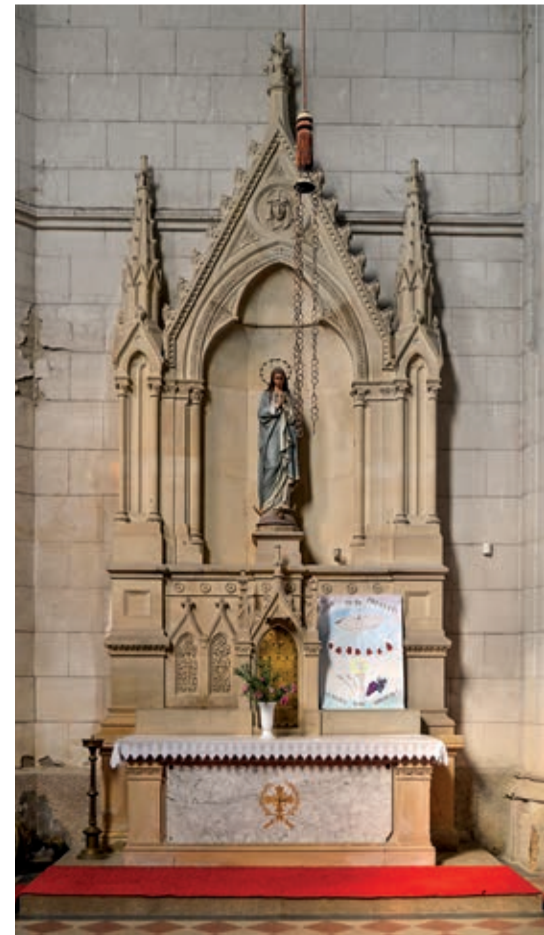
Church furniture

Depending on the demands of the liturgy, church interiors were equipped with church furniture, whose appearance, assembly and spatial disposition had to fulfill the purpose of religious services. The level of artistry of some elements of church furniture depended on the importance and role of the individual pieces of liturgical furniture. Their stylistic affiliation is mostly determined by the prevailing artistic trends.

The most important pieces of church furniture are the altar or table on which the mass is served (and which holds a prayer book – Missal), and the storage of the sacrament (custody/wall niche or tabernacle/closet). The altar apse also has chairs: the bishop's throne (in the cathedral church), "supselije" (clerical chairs) or choir stalls (religious benches in the monastery church). The pulpit (the place from which the priest addresses the congregation) is usually located on an elevated site in front of the nave, and is accessed by a stairway from the side altar space. As time went by, it was less and less used, until it was replaced with the ambo (a symbol of the stone rolled away from the Christ' tomb), i.e. a

[40] The procession has, as an essential part of the ritual, been kept in the Roman Catholic and the Orthodox liturgy. In some countries, Western liturgy is preserved in the form of a circular procession through the village (from one church to the other, to chapels, sacred places), which was common in the Middle Ages. The Processional walk symbolically evokes the holy places such as Bethlehem and Golgotha, or the Holy Sepulchre.

Szt.György

78.

Главни олтар у цркви Св. Јурја у Молу, 1824.

The main altar in St. George's church in Mol, 1824.

79.

Главни олтар у цркви Св. Стефана при Кармелићанском самостану Мајке Божје кармелске у Сомбору, 1904.

The main altar in St. Stephen's church at Carmelite Monastery of Our Lady of Mount Carmel in Sombor, 1904.

80.

Бочни олтар у РКЦ Срца Исусовог у Футогу, 1906–08.

The side altar in the RCC of the Heart of Jesus in Futog, 1906–08.

81.

Предикаоница у РКЦ Св. Емерика у Дорослову, 1800.

The pulpit in the RCC of St. Emeric in Doroslovo, 1800.

82.

Предикаоница у РКЦ Пресветог Тројства у Чоки, 1808.

The pulpit in the RCC of the Holy Trinity in Čoka, 1808.

83.

Крстионица у РКЦ Срца Исусовог у Футогу, 1906–08.

The baptisterium in the RCC of the Heart of Jesus in Futog, 1906–08.

84.

Крстионица у РКЦ Име Маријино у Новом Саду, 1885. израђена у радионицама Фердинанда Штуфлезера.

The baptisterium in the RCC of the Name of Mary in Novi Sad, 1885, made in Ferdinand Stuflleser's.

85.

Оргуље у РКЦ Светог Тројства при бившем Фрањевачком самостану у Сомбору (1752–62) израђене 1771. године.

The pipe organs in the RCC of the Holy Trinity at the Former Franciscan monastery in Sombor (1752–62), built in 1771.

уграђене у зид или слободностојећег дрвеног, металног или каменог дела мобилијара у оквиру којег је мали базен за крштења.

У броду цркве се налазе исповедаонице (најчешће уз бочне зидове главног или бочних бродова) и клупе за вернике (у централном делу брода). Увођење клупа у простор брода је новина коју је донела модернизација богослужења. Клупе или столице на којима седе верници у току мисе/ обреда и које ограничавају кретање верника (сести, устати, клечати) уведене су у циљу унапред дефинисаног и потпуно контролисаног ритуала, што је супротно средњовековној пракси када су се верници слободно кретали у свим правцима.

Важан део црквеног мобилијара представљају елементи за опремање места намењеног појцима. Место певачког збора или хор је временом мењао своју позицију у оквиру организације црквеног простора – од издвојених олтарских простора, преко певница и олтарских ложа до галерија за смештај оргуља и певачког хора изнад улазне партије. У појединим стилским епохама ове галерије прерастају у монументалне, богато опремљене хорове, који залазе дубоко у простор брода цркве.

Богослужбени ритуал и иконографија

Миса, као облик јавног слављења Бога, обухвата сакраменте (свете тајне крштења, кризме, еухаристије/свете причести, исповеди, болесничког помазања, светог реда и женидбе), уобичајене слављеничке ритуале који их прате (миса) и неке друге важне обреде, као што су сахрана или обред Великог петка. Значајна реформа Западне цркве, која је наступила након Тридентског сабора[41] (1545–1563) обухватила је између осталог и усклађивање мисе и црквене иконографије са новим потребама Цркве. Одлукама Тридентског сабора је начин слављења мисе у целој Католичкој цркви унификован и од тада се одвија по тачно прописаном току раскошног богослужбеног ритуала, који обухвата и процесијске шетње, и слављење светитељских култова. Као и миса и иконографија је у пост-тридентском периоду доживела значајне промене проистекле из примене јединственог налога „о заговору, зазивању светаца, о чашћењу реликвија и о исправној употреби слика“ *Universo orbi Christiano* усвојеног на последњој седници Тридентског сабора у децембру 1563 године (Cvetnić, 2009: 333).

Ширење нове, „оздрављене“ идеологије Римске цркве, дефинисане тридентским одлукама, зависило је у великој мери од духовног и друштвеног стања верника. Стварни положај католичког живља у земљама под турском влашћу у пост-тридентском периоду, као и убрзано ширење протестантизма, онемогућили су брзо спровођење тридентских реформи и јачање католицизма на територијама којима се ово истраживање бави. Након поновног освајања јужних угарских области, које су биле под турском влашћу (проширења мировним уговорима 1699. и 1718), уследиле

[41] Католичка црква је, као одговор на теолошке и еклезиолошке изазове реформације, сазвала деветнаести екуменски сабор (одржан у Триденту, данашњем Тренту, у три етапе, у периоду од 1545. до 1563) са циљем да се реши (анатемише) питање протестантизма, дефинише доктрину Католичке цркве и подстакне обнову монашког живота. Одлуке Тридентског концила (сабора 1545–1563) су представљале догматске каноне и декрете, којима се учвршћују темељни принципи вере, потврђује католичко учење о спасењу, светим тајнама и библијском канону и ауторитет римског папе и свештенства и којима се осуђују протестантска гледишта. Тридентске реформе је спроводио месни клер, а римски изасланици су у бројним визитацијама контролисали њихово спровођење, али и сагледавали стварну ситуацију убрзаног ширења протестантизма. На Тридентском сабору су дефинисани и основни принципи контрареформацијске архитектуре сумирани у Упутствима за грађење сакралних објеката (*Instructiones fabricae et supellectilis ecclesiasticae*) Св. Карла Боромејског. Прихватање лонгитудиналне просторне организације као уобичајеног решења ранобарокних цркава (традиционалне једнобродне грађевине, као и дворанске "*Wandpfleiler*" цркве са бочним нишама и кпалема) тумачи се као манифестација примене ових принципа (Ackerman, 1972: 15–28; Hempel, 1965; Marković, 2003; Horvat Levaj, Baričević, Rapanić Braun, 2011: 49; Turkalj Podmanicki – Horvat Levaj, 2011: 226–227; Sokol-Gojnik – Crnčević – Šćitaroci, 2011: 289–292).

lectern from which biblical texts are read during the service. At the entrance to the church, there are one or more baptisteries in the form of small stone bowls, mounted into a wall or as a freestanding wood, metal or stonework fixture, containing a small pool for baptism. Confessionals (usually along the side walls of the main or side aisles) and benches for the congregation (in the central part of the nave) are placed in the nave. The introduction of benches into the nave is a new development, brought about by the modernization of the liturgical rites. Benches or chairs where worshipers sit during the liturgy restrict the movement of the believers (to sit, stand or kneel) and they were introduced in order to have a pre-defined and fully controlled ritual, as opposed to the medieval practice of believers moving freely in all directions. The equipment intended for cantors are important elements of church furniture. The place for the choir or chorus changed its position over time – from being separated from the altar area, through the choir and altar lodge, to a gallery for pipe organs and the choir above the entrance. In certain stylistic eras, these galleries grow into monumental, richly furnished choruses that reach deep into the nave of the church.

Liturgy and Iconography

Liturgy as a form of the public worship of God, includes the sacraments (the sacraments of baptism, confirmation, Eucharist/Holy Communion, confession, Anointing of the Sick, Holy Orders and Matrimony), the usual celebratory rituals that accompany them (the Mass) and other important religious services, funerals or the Good Friday rites.

The significant reform of the Western Church, which occurred after the Council of Trent[41](1545–1563), included, among other things, the harmonization of the liturgy and religious iconography with the new needs of the church. With the decisions of the Council of Trent, a uniform way of celebrating mass in the Catholic Church was introduced and since then it has had a specific pre-defined course of lavish liturgical ritual, including a processional walk, processions and celebration of saints' cults. Iconography, just like the liturgy, in the post-Trident period experienced significant changes resulting from the implementation of a unique order regarding "intercession, invocation of saints, the veneration of relics and the correct use of images", *Orbi Universo Christiano*, adopted at the last session of the Council of Trent in December of 1563 (Cvetnić, 2009: 333).

The spreading of the new "healed" ideology of the Roman Church, as defined by the Council of Trent, depended largely on the social and spiritual state of the believer. The actual position of the Catholic population in countries under the Turkish rule in the post- Trent period and the rapid spread of Protestantism, made the rapid implementation of the reforms and strengthening of Catholicism impossible on the territories covered with this research. The re-conquest of the southern Hungarian areas was followed by numerous activities

[41] The Catholic Church, as a response to the theological and ecclesiological challenges of the Reformation, convened the nineteenth Ecumenical Council (held at Trident, today's Trent, in three stages, from in 1545 until 1563) in order to solve (anathematize) the issue of Protestantism, to define the doctrine of the Catholic Church and to encourage renewal of monastic life. The decisions of Council of Trent were in the form of dogmatic canons and decrees, with the purpose of strengthening the fundamental principles of faith, to confirm Catholic teaching on salvation, the sacraments and the biblical canon and the authority of the Pope and the clergy, and condemn the Protestant point of view. Tridentine reforms were implemented by local clergy, and the Roman envoys in numerous visitations controlled their implementation, and also viewed the actual situation of accelerated expansion of Protestantism. The basic principles of Counter-Reformation architecture were defined at the Council of Trent (1545–1563) and summarised in St. Charles Borromeo's Instructions on the Construction of Ecclesiastical Buildings (*Instructiones fabricae et supellectilis ecclesiasticae).* The adoption of the longitudinal spatial organization of the Early Baroque architecture (traditional single-nave buildings, as well as the Wandpfleiler hall churches with lateral niches or chapels) is interpreted as a result of the implementation of these principles (Ackerman, 1972: 15–28; Hempel, 1965; Marković, 2003; Horvat Levaj, Baričević, Rapanić Braun, 2011: 49; Turkalj Podmanicki – Horvat Levaj, 2011: 226–227; Sokol-Gojnik – Crnčević – Šćitaroci, 2011: 289–292).

86.

Процесијска поворка кардинала у Ватикану на Цвети, празник у славу уласка Господа Исуса Христа у Јерусалим, Ватикан, 19. април 2011.

Procession of Cardinals in Vatican on Palm Sunday, a holiday commemorating Jesus Christ's entry into Jerusalem. Vatican, 19th April 2011.

су и бројне активности на обнови католичанства према начелима Тридентског сабора. Превасходно је требало преобратити вернике који су се приклонили протестантизму и изградити нове или поправити старе богомоље. Уз новопридошле војне јединице стизали су и редовници-мисионари задужени за духовни живот војске и локалног живља захваћеног ратним збивањима.[42]

У том светлу Црква је превасходно радила на изградњи нових и обнови старих (дотрајалих, уништених или исламизираних) храмова према захтевима тридентске идеологије, али је као одговор на незавидни положај цркве (осипање броја верних и њихов тежак положај) подржавала и обнову скромнијих облика славља без обзира на прописан раскошни богослужбени ритуал. Постојећи једноставни, средњовековни црквени ентеријери су усклађивани са захтевима пост-тридентске литургије и иконографије. Затечени архитектонски склоп је „усложен и разигран" реконструкцијом олтарских и улазних партија или је само „обогаћен" додавањем раскошне опреме и мобилијара. На зидовима цркава су се појавиле бројне олтарске слике и скулптуре, а раскошни црквени мобилијар (спремнице, певнице, столице, предикаонице, исповедаонице…) је красио не смо простор олтарске апсиде него целе цркве. „Новом" сценском карактеру црквеног ентеријера у потпуности је одговарала раскош, илузионизам и динамика облика барокног стила, који је посматрача истовремено импресионирао и индоктринирао, преносећи му догматски садржај.

У жару обнове католичанства Црква је подстицала и окупљање у заједничком процесијском ходу, који је представљао важан верски догађај као „тријумфални марш контра-реформације", важан друштвени догађај који јача положај Цркве кроз

[42] Исусовци су, у оквиру напора да створе *cordon sanitarie* у одбрану тридентскога „здравља", у кратком року у Осијеку и Петроварадину развили мисионарску делатност и у близини тих градова утемељили најважнија маријанска ходочасничка средишта: Госпу од Уточишта у Аљмашу (од 1704) и Мајку Божју Сњежну или Госпу Текијску код Петроварадина. Стари средњовековни Фрањевачки ред је у пост-тридентском величању Христове спаситељске жртве препознао везу са сопственим идентитетом и традицијом и одиграо значајну улогу у ширењу „тридентских истина" на овим просторима, величајући спаситељску улогу мука Христових и везујући се за свеце из властитих редова (Sv. Paskal Baylon, Sv. Didak iz Alcalá, Sv. Ivan Kapištran, Sv. Petar iz Alcántare). У Земуну је и данас активан фрањевачки самостан Св. Ивана Капистрана (Cvetnić, 2009: 325–327).

87.

Калварија на Вршачком брегу код цркве Св. крижа, 1720.

The Calvary at Vršac Mountains in the vicinity of the church of Holy Cross, 1720.

aiming to restore Catholicism according to the principles of the Council of Trent. Primarily, believers who were inclined to Protestantism needed to be converted, new churches built and old ones repaired. With the newly arrived military units came the missionaries in charge of the spiritual life of the army and the local population affected by the war.[42]

The Church primarily worked on the construction of new and reconstruction of old (worn out, damaged or Islamized) churches as required by Trident ideology, but as a response to the disadvantaged position of the Church (a reduced number of believers and their difficult position) supported the restoration of more modest forms of celebration without the rich liturgical rites that was demanded. Simple medieval church interiors were aligned with the requirements of the post-Tridentine liturgy and iconography. Existing architectural structures were made "complex and playful" by the reconstructions of the altar and the entrance area or merely "enriched" by adding luxurious equipment and furniture. Numerous altar paintings and sculptures appeared on the walls of the church, and magnificent religious paraphernalia (altars, choirs, chairs, pulpit, confessional ...) not only decorated the apse of the church, but rather the whole church. Luxury, illusionism and the dynamic forms of the Baroque style completely suited the "new" scenic character of the church interior, which was to impress the observers, while at the same time indoctrinating them by transferring dogmatic content.

In the heat of reconstruction, the Catholic Church encouraged gathering in a communion walk, "the triumphant march of the counter-Reformation," an important religious and social event that strengthens the position of the Church through the binding of different ethnicities, professionals, social and professional classes, but also an important urban event that transferred liturgical space into the wider urban environment of the procession.

[42] The Jesuits, in an effort to create a *cordon sanitarie* in defense of the Trident "health", quickly developed missionary activity in Osijek and Petrovaradin and founded the most important Marian pilgrimage center: Our Lady of Consolation in Aljmas (1704), and the Our Lady of the Snows in Petrovaradin, close to the cities. The old medieval Franciscan order in a post-Trident praising of the sacrificial role of Christ, recognized the relationship with their own identity and tradition and played a significant role in the spread of "the Trident truth" in this region, celebrating Christ's redemptive role and binding to the saints from their own order (St. Pascal Baylon, St. Didacus of Alcalá, St. John of Capistrano, St. Peter of Alcantara). In Zemun, the Franciscan Monastery of St. John of Capistrano is still active (Cvetnić, 2009: 325–327).

88–90.

Заветни споменик подигнут 1797. године у знак захвалности Богу што је услишио молбе за спасење Руме од куге (стр. 156), која је захватила суседни Ириг. Споменик чине два монумента изграђена са обе стране пута Рума – Ириг, где су биле постављене добровољачке страже да би спречиле ширење епидемије на град. Главни монумент (маргина горе) изграђен је са западне, а мањи са источне стране пута (маргина доле).

Votive monument built in 1797 in gratitude to God for answered prayers to save Ruma from plague (p. 156), which engulfed nearby Irig. The memorial consists of two monument-structures erected along the road Ruma – Irig on the spot where checkpoints were organized to prevent spreading of the epidemic. The main monument is built on the western side of the road (upper photo on the margin) and the smaller one on the eastern side of the road (lower photo on the margin).

91.

Споменик Светог Тројства подигнут 1891. године испред цркве Св. анђела чувара (Велика црква) у Кањижи (Стара Кањижа, 1768/1857).

Monument of the Holy Trinity built in 1891 in front of St. Angel Guardian's church (Big church) in Kanjiža (Old Kanjiža, 1768/1857).

везивање различитих етничких, сталешких, друштвених и професионалних слојева, али и важан урбани догађај, који молитвени простор преноси на шире урбано окружење којим се процесија креће. Јединствен облик процесије је била Калварија која симболизује постаје хришћанства. Иако традиција изградње калварија датира од средњег века, популарност је стекла у доба барока.

Изградња јавних верских споменика на процесијској стази, у насељу или ван њега је имала важну симболичку улогу у „обележавању очишћених територија" за које је био везан јавни верски живот. По узору на заветни споменик куги *Dreifaltigkeitssäule* који је по налогу Леопода I Хабзбурга, а према пројекту Јохана Бернарда Фишера Фон Ерлаха (Johanna Bernharda Fischera von Erlacha) подигнут 1693. године на Грабену у Бечу широм Царства су подизани слични споменици, у знак захвалности за услишење молби да се заустави ширење ове опаке болести. Код нас је сачуван споменик на путу Ириг–Рума (споменик су 1796. године, у знак захвалности за спасење, подигли становници Руме на месту страже где је заустављено ширење куге из Ирига) или кип Св. Рока[43], заштитника од куге, у Старом Мајуру у Петроварадину. Споменици-капеле посвећени Св. Року постоје у Земуну и Суботици (али и Бачкој Паланци, Сремској Митровици, Сомбору и Вршцу на гробљу), а овај светац је и заштитник насеља Суботица и Бачки Брег. Св. Роко је титулар цркава у Земуну, Моровићу, Новом Саду, Петроварадину и Суботици. Споменици су подизани и у част Блажене Дјевице Марије или су посвећени неком од светаца. Испред апсиде Св. Терезије у Суботици је кип Св. Флоријана. У петроварадинском подграђу су сачувани кипови многих светаца: на фасади цркве Св. Јурја су кипови Св. Фрање Ксаверског и Св. Јана Непомука, заштитника петроварадинског подграђа[44], на фасади самостана је кип светог Игнација, оснивача исусовачког реда, а на згради Шајкашког батаљона Богородице победнице. Кип Св. Ивана Непомука који се налази у порти цркве Светог крижа до 1735. године је био на обали Дунава, а кипови овог свеца постојали су и у приватним двориштима Петроварадина (Марковић, Ж., 1989; Марковић, Ж., 1996). Велики број споменика посвећених Светом Ивану Непомуку сачуван је у војвођанским местима (у Суботици чак три, капела у Сомбору), а овај светац је био и титулар многих жупних цркава у Војводини (Гибарац, Зрењанин, Мећа, Путинци, Ратково, Сомбор, Торда, Хоргош, Чешко Село). Свето Тројство је најчешће подизано на тргу испред храма (на тргу испред катедралне цркве у Суботици из 1815. године, на главном тргу у Новом Саду уз цркву Св. Марије, испред заветне капеле у Бездану, на тргу у Бајмоку[45] и у многим другим местима).

Статус црквених објеката и комплекса

Статус појединих култних објеката/цркава различит је у различитим епохама. Зависно од тога да ли се ради о катедралној, жупној, самостанској или ходочасничкој цркви (у епохи култова) примењује се одређени / усвојени просторно-организациони принцип изградње црквене грађевине.

[43] Свети Рок (1295–1327) је био наследник француске грофовске породице, који је своје богатство поделио сиромасима и као ходочасник се упутио у Рим. На ходочасничком путу је дворио болесне, док и сам није оболео од куге. Заштитник је оболелих од лепре, куге, колере и других заразних болести, инвалида и хирурга. Култ Св. Рока су широм католичких земаља пронели фрањевци и капуцини.

[44] Јан Непомук (1340–1393) је био викар Прашке надбискупије. Убијен је по налогу краља јер није одао исповедну тајну чешке краљице. Као мученик и жртва исповедне тајне, проглашен је блаженим 1721, а светим 1729. године. Заштитник је поплава, мостова, лађара, рибара, воденичара и свих свештеника, а посебно исповедника. Култ Св. Ивана Непомука се раширио у католичким земљама у пост-тридентском раздобљу и његови бројни споменици су подизани као симболи угледа и значаја католичког клера.

[45] На уљаној слици на којој је аутор, највероватније бајмочанин Стипан Копиловић, забележио изглед центра насеља почетком 20. века види се кип Св. Тројства на празном простору иза цркве резервисаном за пијацу (Документација ПЗЗЗСК. Е-352/А. Опис грађевине уз евиденциони картон инв. бр. 6191, 1991. – необјављена грађа).

The procession took the unique form of a Calvary, symbolizing the advent of Christianity. Although the practice of building a Calvary dates back from medieval times, it gained popularity during the Baroque period.

Construction of public religious monuments along a processional path, in the village or outside of it, had an important symbolic role in the "marking the clean territories" of public religious life. Following the example of the memorial votive chapel for the plague *Dreifaltigkeitssäule,* ordered by Leopold I of Habsburg, and designed by Johann Bernhard Fischer von Erlach in 1693 on the Graben in Vienna, similar monuments were constructed throughout the empire, in gratitude for answered prayers against the spread of this disease.

In our country, a monument located on the motorway Irig-Ruma (the monument was built in 1796 by the residents of Ruma as a gesture of appreciation for salvation; it stands on an old guard post where the spread of the plague from Irig was stopped) and the statue of St. Rocco[43], the Protector of the plague, in the Old Majur in Petrovaradin have been preserved. Monuments-chapels dedicated to St. Rocco exist in Zemun and Subotica (also in Bačka Palanka, Sremska Mitrovica, Sombor and in the Vršac cemetery), and this saint is also the patron saint of Subotica and Bački Breg. St. Rocco is a titular of the church in Zemun, Morović, Novi Sad, Subotica and Petrovaradin. Memorials were built in honor of the Blessed Virgin Mary or dedicated to one of the saints. A statue of St. Florian stands in front of the apse of St. Teresa in Subotica. There are many preserved statues of saints in the suburbium of Petrovaradin: statues of St. Francis Xavier and John of Nepomuk, patron of Petrovaradin suburbium located on the facade of the Church of St. George[44]; St. Ignatius, founder of the Jesuit order, on the facade of the monastery; and on the building of Šajkaški Battalion, the statue of Our Lady of Victory. The statue of St. John of Nepomuk located in the courtyard of the Church of the Holy Cross was on the bank of the Danube until 1735, and statues of this saint were also common in the private backyards in Petrovaradin (Marković, Ž., 1989; Marković, Ž., 1996). A large number of monuments dedicated to St. John of Nepomuk were preserved in places in Vojvodina (three in Subotica and a chapel in Sombor), and this saint was the patron of many parish churches in Vojvodina (Gibarac, Zrenjanin, Međa, Putinci, Ratkovo, Sombor, Torda, Horgoš, Češko selo). The Holy Trinity was usually constructed on the square in front of the church (on the square in front of the cathedral in Subotica in 1815, on the main square in Novi Sad next to the Church of St. Mary, in front of the votive chapel in Bezdan, on the square in Bajmok[45] and many other places).

92.

Заветна капела Св. Рока у Суботици, 1738.

Votive chapel of St. Rocco, Subotica, 1738.

The status of church buildings and complexes

The status of some iconic buildings/churches changed in different eras. Depending on whether it was a cathedral, parish, monastery or pilgrimage church (in the era of cults) different designated/approved spatial organizing principles of construction were applied.

[43] St. Rocco (1295–1327) was an heir to a noble French family, who shared his wealth with the poor and as pilgrim went to Rome. During his pilgrimage, he nurtured the sick, until he himself fell ill. He is the protector of sufferers from leprosy, plague, cholera and other infectious diseases, the disabled and surgeons. The Franciscans and the Capuchins spread the cult of St. Rocco throughout Catholic countries.

[44] John of Nepomuk (1340–1393) was a vicar at the Archdiocese of Prague. He was killed by the orders of the King because he refused to reveal the confessional secrets of the Czech queen. As a martyr and a victim, protector of confessional secrets he was beatified in 1721, and sanctified in 1729. He is a protector of floods, boats, bridges, fishermen, millers, all the priests, especially confessors. The cult of St. John of Nepomuk spread in Catholic countries in the post-Trident period and his many monuments have been erected as symbols of respect and importance of the Catholic clergy.

[45] In an oil painting where the author, probably artist from Bajmok Stipan Kopilović, recorded the appearance of the village in the early 20th century, the statue of The Holy Trinity can be seen on the empty space behind the church, reserved for the market (Documentation PZZZSK. E-352/A. Description of the building, inventory number 6191, 1991, unpublished material).

93.
Катедрална црква Сријемске бискупије Св. Јурја, Петроварадин (1701).

Cathedral Church of Srijem Diocese, St. George's, Petrovaradin (1701).

94.
Катедрална црква Суботичке бискупије Св. Терезије Авилске, Суботица (1773–98).

Cathedral Church of Subotica Diocese, St. Teresa Avilá, Subotica (1773–98).

95.
Катедрална црква Св. Ивана Непомука, Зрењанин (1867).

Cathedral Church of St. John of Nepomuk, Zrenjanin (1867).

96.

Фрањевачки самостан са црквом Св. Михаила, Суботица (1730–36 / 1908) Фрањевачки редовници из сегединског самостана су током османске владавине били једини проповедници католичке вере међу буњевачким живљем досељеним 1686. године (*Protocolum*, 1687). Године 1717. је проглашена фрањевачка резиденција у самостану у Суботици (Дуранци, Тонковић, документација МЗЗСКС – необјављена грађа). Краљевском наредбом од 6. децембра 1723. године предата им је средњовековна суботичка тврђава. У самостанској архиви се чува *Летопис* самостана, који се води од 1751. године (Ваш, документација МЗЗСКС, 1991 – необјављена грађа). Богослужења су се одржавала у каштелу (стара суботичка тврђава / суботичка кула / castellum из 1439. године) у коме су фрањевци, првобитно за своје потребе, у великој дворани приземља 1695. године уредили капелу (*Суботичке новине*, 47, 25/11/1988 и 51, 20/12/1990). Проширивањем капеле део каштела је претворен у цркву између 1730. и 1736. године, а црквени торањ који се ослања на самостан, био је некада троспратна средњовековна кула суботичке тврђаве. Остатак каштела је 1716. године претворен у самостан, а зграда

самостана је дограђивана у етпама од 1736. до 1767. године (Секулић, 1978; Дуранци, *Суботичке новине* 12, 1984) Црква је 1908. године повећана (продужена и проширена у облику крста). Радови су завршени, укључив и обнову фасада, 1912. године (*Споменичко наслеђе Србије*, 2007, 415; Пашкал, 1977; Секулић, 1978; документација ПЗЗЗСК, 1951. – необјављена грађа).

Franciscan monastery with the Church of St. Michael, Subotica (1773–98 / 1908) Franciscan monks from the monastery in Szeged were the only preachers of Catholic faith during the Ottoman rule among the Bunjevci population settled in 1686 (*Protocolum*, 1687). In 1717, a Franciscan residence was proclaimed at the monastery in Subotica (Durnaci, Tonković, archives of MZZSKS – unpublished material). A royal decree of 6th September stated that the Franciscan order was given the medival fortress in Subotica. The monastery archives keep the Monastery Chronicle, published since 1751 (Vaš, archives of MZZSKS, 1991 – unpublished material). The sermons were held at the castle (old Subotica fortress / the Tower of Subotica / castellum from 1439), where in 1695 the Franciscans converted the ground floor of the grand hall into a chapel, originally to meet their own demand (*Subotičke novine*, 47, 25/11/1988 and 51, 20/12/1990) When the chapel was extended, part of the castle was converted into a church between 1730 and 1736, while the church tower, which leans against the monastery, used to be a three-story medieval tower of the fortress in Subotica. The remains of the castle was converted into a monastery in 1716, while he monastery building was built in stages from 1736 to 1767 (Sekulić, 1978; Duranci, *Subotičke novine* 12, 1984). The church was extended in 1908 (elongated and widened to become cruciform). The works, including the renovation of the façade, were finished in 1912 (*Cultural Heritage of Serbia*, 2007, 415; Paškal, 1977; Sekulić, 1978; archives of PIPCM, 1951 – unpublished material).

97.

Фрањевачки самостан са црквом Св. Ивана Капистрана, Земун, 1750–52. године.

Franciscan monastery with the Church of St. John of Capistrano, Zemun, 1750–52.

98.

Капела Наше Госпе на Бунарићу, Дорослово, 1825. Ходочасничко место познато још од 14. века.

Chapel of Our Lady at Bunarić, Doroslovo (1825) has been known as a pilgrimage site since 14th century.

Катедрална црква (лат. *ecclesia cathedralis*) је седиште (лат. *cathedra*) бискупије или надбискупије и главна црква на њеном јурисдикционом подручју. По правилу је монументална грађевина великог капацитета, која се издваја својом богатом архитектуром и раскошном опремом ентеријера. Катедрална црква се увек налази у комплексу бискупског двора или у његовој непосредној близини. На проучаваном подручју постоје три катедралне цркве, које су овај статус стекле знатно касније од изградње самих храмова. Седиште Сријемске бискупије је у Петроварадину у бившем језуитском колегијуму у петроварадинском подграђу. Бискупски двор је смештен у три крила некадашњег самостана, а црква Св. Јурја мученика (1701) која је део некадашњег исусовачког комплекса је главна, катедрална црква Сријемске бискупије. Катедрална црква Суботичке бискупије је столна базилика Св. Терезије Авилске (1773–1798). У време градње је била лоцирана у делу града насељеном претежно римокатоличким живљем. Данас се комплекс, који чине Бискупски двор и катедрала, налази на једном од централних градских тргова. Катедрална црква Зрењанинске бискупије Св. Ивана Непомука (1864–68) је грађена највероватније према пловима архитекте Стевана Ђорђевића, а по налогу чанадског бискупа Шандора Боназа (Sándor Bonnaz). Данас је централна грађевина Бискупског комплекса на главном градском тргу.

Жупна црква обухвата подручје римокатоличке хришћанске општине које је под управом једног свештеника – жупника. Може бити једина или је једна од цркава на подручју парохије (грч. *paroikia*: становати поред неког или са неким), односно на подручју жупе. Нема посебних захтева у смислу места, величине и архитектуре који условљавају изградњу жупних цркава. Обично су грађене на главном тргу или улици, у центру насеља, у делу насеља насељеног католичким живљем или на некој традиционално „светој" или за локалну заједницу историјски битној локацији. Већина проучаваних грађевина су жупне цркве. По монументалности и богатству архитектонских решења се издвајају оне жупне цркве које су градиле богате хришћанске заједнице, најчешће у већим местима (Ада, Апатин, Бачка Топола, Бечеј, Ердевик, Кикинда, Кукујевци, Кула, Мол, Рума) или административним и верским центрима (Вршац, Земун, Зрењанин, Нови Сад, Панчево, Петроварадин, Сомбор, Суботица) или цркве уз властелинске комплексе, чију су изградњу финансирале аристократске породице у чијем је поседу био атар, део насеља или цело насеље (Станишић, Беодра, Ечка).

Самостанска црква је грађена као део комплекса (самостан, калаустар, конвент, колегиј, грч. *monasterion*) који чине црква и конаци и у коме живе припадници неке од редовничких заједница, свећеници и часне сестре. На подручју Војводине је сачувано једанаест градитељских целина које су оригинално грађене као самостански комплекси. До данас су у функцији самостана остали фрањевачки самостани у Бачу, Земуну и Суботици, кармелићански самостан у Сомбору и самостан Сестара наше Госпе у Бачу. Најстарија самостанска црква, а уједно и најстарија римокатоличка богомоља сачувана на подручју Бачке, је црква Узнесења БДМ (средњовековна грађевина темељно обновљена 1734–45) у комплексу фрањевачког самостана у Бачу. Самостан је основан половином 12. века, а од прве половине 14. века до данас њиме управљају фрањевачки редовници Хрватске провинције Св. Ћирила и Метода са седиштем провинцијала у Загребу. Најстарија сачувана грађевина у Срему је барокна црква Св. Јурја (1701) при исусовачком колегијуму у подграђу Петроварадинске тврђаве. Језуитски самостан у Петроварадину је основан 1693. године, само годину дана након почетка изградње тврђаве. Данас је цео комплекс седиште Сријемске бискупије. У комплексу Болнице у подграђу Петроварадинске тврђаве још увек се јасно чита концепција некадашњег фрањевачког самостана који је ту постојао (Matoš u: *Peristil*, 1987). Црква Св. Карла Боромејског у Панчеву је изграђена 1718. године (дограђена и реконструисана 1756. и 1763) као први објекат будућег миноритског самостана. У Суботици је 1730–36. године изграђен фрањевачки самостан са црквом Св. Михаила, који је и данас у функцији. Средином 18. века фрањевци су

The cathedral church (lat. *ecclesia cathedralis*) is the headquarters (lat. *cathedra*) of the diocese or archdiocese and the main church in its jurisdictional area. As a rule, it is a monumental building of high capacity, which stands out with its rich architecture and luxurious interior furnishings. The cathedral is always in the bishop's palace complex or its immediate vicinity. In the studied region, there are three cathedrals. The seat of the Catholic Diocese of Syrmia is in Petrovaradin, in the former Jesuit collegium in Petrovaradin suburbium. The Bishop's Palace is housed in three wings of the former monastery, and the Church of St. George the Martyr (1701), which is part of the former Jesuit complex, is the main cathedral of the Syrmia Diocese. The Cathedral of the Diocese of Subotica is the Basilica of St. Teresa of Avila (1773–98). At the time of construction, it was located in the part of town populated mainly by Roman Catholics. Today, the complex, which consists of the Bishop's Palace and cathedral, is located in one of the central squares. The Cathedral of the Zrenjanin Diocese, the Church of St. John of Nepomuk (1864–68) was built the most probable as part of the episcopal complex, in the main square, to the design of Stevan Đorđević and it was commissioned by the Bishop of Csanad, Sándor Bonnaz.

The parish church serves the area of the Roman Catholic Christian municipalities administered by a priest. It could be the only church in the parish (Greek term: *paroikia*: live next to someone or someone). There are no special requirements in terms of size and architecture that influence the construction of the parish churches. They are usually built on the main square or street, in the center of the settlement, in a part of the settlement inhabited by Catholics, or on a traditional "sacred" location, historically important for the local community. Most of the studied buildings are parish churches.

In terms of monumentality and richness of the architectural solutions, parish churches built by wealthy Christian communities stand out. These are mostly found in the larger cities (Ada, Apatin, Bačka Topola, Bečej, Erdevik, Kikinda, Kukujevci, Kula, Mol, Ruma) or administrative and religious centers (Vršac, Zemun, Zrenjanin, Novi Sad, Pančevo, Petrovaradin, Sombor, Subotica). Also noteworthy are the aristocratic church complexes, whose construction was usually funded by the aristocratic family who owned the township, part of the settlement or the entire village (Stanišić, Beodra, Ečka).

Monastery or convent churches were built as part of the Monastery (Monastery, cloister, convent, college, Greek term: *monasterion*), which consists of a church and living quarters where members of religious orders live. In Vojvodina there are eleven preserved architectural units that were originally built as monastery complexes. To date, the Franciscan monastery cloisters in Bač, Zemun and Subotica, the Sombor Carmelite convent and the convent of the Sisters of Our Lady in Bač have kept their original function.

The oldest monastery church, and the oldest Roman Catholic place of worship preserved in Bačka is the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary (a medieval building thoroughly restored 1734–45) within the Franciscan monastery in Bač. The monastery was founded in the mid-12th century, and since the first half of the 14th century to the present it has been managed by the friars and monks of the order of the Croatian Franciscan Province of Saints Cyril and Methodius, based in Zagreb. The oldest preserved building in Srem, is the Baroque Church of St. George (1701) in the Jesuit College in the suburbium of the fortress. The Jesuit monastery in Petrovaradin was founded in 1693, one year after the start of construction of the fortress. Today the whole complex is the seat of the Syrmium diocese. In the hospital complex in the suburbium of the fortress, the concept of the former Franciscan monastery, which once existed there, is still clearly visible (Matoš in: *Peristil*, 1987). The Church of St. Charles Borromeo in Pančevo was built in 1718 (extended and rebuilt in 1756 and 1763), as the first facility of the future Minoritian monastery. Between 1730 and 1736 the Franciscan monastery in Subotica was built with the Church of St. Michael, which is still in use. In the mid-18th century, the Franciscans established their centers in Zemun and Sombor. The complex of the Zemun Franciscan

основали своје центре и у Земуну и у Сомбору. Комплекс земунског фрањевачког самостана са црквом посвећеном Св. Ивану Капистрану (1750–1752) је и данас у функцији, док је у некадашњем сомборском фрањевачком самостану данас седиште римокатоличке жупе, са жупном црквом Св. Тројства (1752–72) и Жупним двором у некадашњем конаку. У Зрењанину је 1845–1846. године саграђена римокатоличка пијаристичка апостолска црква, која је била у функцији све до краја Првог светског рата (1918), као црква Пијаристчког реда и гимназије. Уз цркву Св. апостола Павла (1773–80) у Бачу је 1876. године дограђен самостан реда Сестре наше Госпе (Religieuses catholiques de Notre Damme) са капелом посвећеном Безгрешном зачећу БДМ. За припаднице истог реда изграђен је самостански комплекс 1881. године у Зрењанину. Цео комплекс је претворен у школу, а у повременој функцији је остала само самостанска капела посвећена Св. Карлу Боромејском.[46] Самостан сестара милосрднице Дружбе Св. Винка Паулског („Беле сестре“) је био изграђен у земунском градском парку, уз цркву БДМ (1795) и Земунску болницу, коју су основале по свом доласку у Земун 1887. године. Почетком 20. века утемељен је у Сомбору кармелићански самостан Мајке Божје Кармелске. Кармелићани су преузели монументалну цркву Св. Стефана чија је градња почела 1828. године, али је због вишедеценијског застоја завршена тек 1904. године. Кармел је активан и данас.

Ходочасничке цркве су грађене из специфичних верских разлога као обележја „светог места“. На подручју Војводине постоје два позната маријанска ходочасничка места[47], црква Марије Сњежне (Госпе Текијске) на Текијама у Петроварадину и капела Наше госпе на Бунарићу у Дорослову. Ходочасничке цркве немају посебна обележја архитектуре, али су комплекси око светишта пространи, како би примили велики број ходочасника на дан освећења цркве или на дан слављеног светитеља. Ходочасничко средиште чудотворне Марије Сњежне на Текијама, на путу за Сремске Карловце, утемељили су језуити, који су у Петроварадину водили парохију и имали свој самостан од 1693. године. Данашња црква, изграђена (реконструисана и дограђена) према пројекту Хермана Боле (Herman Bollé) 1881. године, налази се на месту првобитне средњовековне црквице.[48] Капела Наше Госпе на Бунарићу, чудотворном извору званом Бајкут (Bajkút) или Сенткут „свети извор“ (мађ. *szent kút*), у Дорослову познато је ходочасничко место још од 14. века.[49] Данашња црква је изграђена 1825. године као трећа по реду капела посвећена Мајци Божјој Помоћници хришћана.

Овим истраживањем су поред црквених грађевина обухваћене и капеле, мањи приватни или јавни верски самостални објекти или простори у оквиру објекта друге намене (самостан, болница, школа…). Грађене су као култне, заветне, породичне надгробне или погребне капеле. Имају меморијалну функцију, али се неке од капела користе и као култни објекти у којима се одвија (најчешће само повремено) богослужење.

[46] Седиште Сестара наше Госпе за Суботичку бискупију је у Суботици, а самостани постоје у Ади, Апатину, Бачкој Тополи, Бачким Виноградима, Бачком Петровом Селу, Бечеју, Богојеву, Чантавиру, Гунарошу, Хоргошу, Кањижи, Кули, Малом Иђошу, Мартоношу, Сенти, Србобрану и Темерину.

[47] Место где се, по веровању, приказала Дјевица Марија или где се чува слика или скулптура којој се придаје натприродна моћ.

[48] Прву цркву на Текијама посвећену Блаженој Дјевици Марији су подигли цистерцити у 13. веку. На истом месту су, у 16. веку, уместо срушене средњовековне црквице Турци подигли џамију, која је била у функцији све до њиховог одласка из Срема 1687. године. По доласку у Петроварадин исусовачки редовници су џамију претворили у капелу посвећену Безгрешном зачећу БДМ. Након победе над отоманском војском на Текијама 1716. године принц Еуген Савојски је капелици поклонио копију слике Мајке Божје Сњежне из римске базилике Санта Марија Мађоре (Santa Maria Maggiore), а језуити су установили годишњу процесију на дан Сњежне Госпе из цркве Св. Јурја до капеле. Заветна капела је ускоро постала велико ходочасничко средиште (Lehman, 1966).

[49] Извор са чудотворним својствима у жупи Бајкут се први пут помиње 1382. године, а верује се да се Богородица приказала на извору више пута и да одатле потиче исцелитељска моћ изворске воде. Прва капела је на Бунарићу изграђена 1796, а друга 1809. Трећа данашња капела је изграђена 1825. године, а 1875. године јој је дограђено улазно прочеље са два звоничке торња.

monastery with a church dedicated to St. John of Capistrano (1750–1752) is still in use, while the former Franciscan monastery in Sombor is today the seat of the Roman Catholic parish, with the parish Church of the Holy Trinity (1752–72) and the parish court in the former living quarters. The Piarist Roman Catholic Apostolic Church was built in Zrenjanin in 1845–1846. The church was in used as a Piarist church and Gymnasium until the end of World War I (1918). Next to the Church of St. Paul the Apostle (1773–80) in Bač, a convent of the order Sisters of Our Lady (*Religieuses catholiques de Notre Damme*) with a chapel dedicated to the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary was built in 1876. Another complex was built in 1881 in Zrenjanin for members of the same order. The entire complex was converted into a school, and the monastery chapel dedicated to St. Charles Borromeo remained in occasional use.[46] The Convent of the Sisters of Mercy, the Congregation of St. Vincent de Paul ("White Sisters"), next to the Church of Virgin Mary (1795) and Zemun Hospital, which was founded on their arrival in Zemun in 1887, was built in Zemun City Park. In the early 20th century a Carmelite Monastery of Our Lady of Mount Carmel was founded in Sombor. The Carmelites took over the monumental Church of St. Stephen, whose construction began in 1828, but due to decades of inactivity ended only in 1904. The order is still active today.

Pilgrimage churches, characteristic of "holy places" were built for specific religious reasons. In Vojvodina, there are two famous Marian pilgrimage places[47], the Church of the Lady of the Snows in Tekije in Petrovaradin and the Chapel of Our Lady in Bunarić in Doroslovo. Pilgrimage church architecture does not have special features, but the complexes around the sanctuary are spacious, so that they can welcome a large number of pilgrims on the day of the consecration of the church or on the day of the revered saint. The pilgrimage to the miraculous Lady of the Snows on Tekije, founded by the Jesuits, who led the parish in Petrovaradin and had a monastery there since 1693, was in the direction of Sremski Karlovci. The present church, built (reconstructed and extended) in accordance with the plans by Herman Bollé in 1881 is located on the site of the original medieval church[48]. The Chapel of Our Lady in Bunarić, on the site of a miraculous spring called Bajkút or Sentkut, i.e. "holy spring" ("szent kút" in Hungarian) in Doroslovo, has been a well-known place of pilgrimage since the 14th century[49]. The present church was built in 1825 as the third chapel dedicated to Our Lady, Help of Christians.

This research includes, besides churches and chapels, small private or public individual religious buildings or areas of the building used for other purposes (convent, hospital, school…). They were built as cult, votive, family tombs or funeral chapels. They have a memorial function, but some of the chapels are used, though occasionally in most cases, as cult objects for the place of worship.

[46] The seat of the Sisters of Our Lady of Subotica diocese is in Subotica, and monasteries are located in Ada, Apatin, Bačka Topola, Bački Vinogradi, Bačko Petrovo selo, Bečej, Bogojevo, Čantavir, Gunaroš, Horgoš, Kanjiža, Kula, Mali Iđoš, Marotnoš, Senta, Srbobran and Temerin.

[47] Where, according to belief, the Virgin Mary has appeared or where a painting or sculpture which is ascribed supernatural powers is kept.

[48] The first church at Tekije dedicated to the Virgin Mary was built by the Cistercians in the 13th century. At the same place, at the 16th century, instead of the demolished medieval church Turks built a mosque, which was in use until their departure from Srem in 1687. Upon arrival in Petrovaradin, Jesuit monks turned the mosque into a chapel dedicated to the Immaculate Conception of Mary. Having defeated the Ottoman army in Tekije in 1716, Prince Eugene of Savoy donated a copy of the image of Our Lady of the Snows from the Roman basilica of Santa Maria Maggiore to the chapel, and Jesuits established the annual procession on the day Our Lady of the Snows from the Church of St. George to the chapel. The Votive chapel soon became a great center of pilgrimage.

[49] The spring with miraculous characteristics in Bajkut parish was first mentioned in 1382, and it is believed that the Virgin Mary appeared at the spring several times and hence the healing power of spring water. The first chapel was built in Bunarić in 1796 and the second in 1809. Third chapel, existing today, was built in 1825 and in 1875 the entrance with two bell towers was built.

ОСНОВНИ ЕЛЕМЕНТИ РАЗВОЈА РИМОКАТОЛИЧКИХ ЦРКАВА У ЗЕМЉАМА ЦЕНТРАЛНЕ ЕВРОПЕ: НЕМАЧКОЈ, ЧЕШКОЈ, АУСТРИЈИ И МАЂАРСКОЈ

Архитектонске и уметничке тенденције, које су се у модерној, контрареформатској или пост-тридентској ери развоја римокатоличке црквене архитектуре релативно брзо шириле у католичким земљама, представљале су трендове којима су тежили и градитељи у удаљеним провинцијама. Пројектанти римокатоличких цркава грађених на подручју данашње Војводине у проучаваном периоду су се, тражећи инспирацију и узоре за своје грађевине, неминовно окретали локалним верским и управним седиштима и градовима који су били центри Монархије. Стога је било потребно истражити тенденције црквене архитектуре на ширем подручју, у дужем временском периоду и у општој слици развоја архитектонске форме римокатоличких цркава Централне Европе препознати узоре и порекло форме и облика истраживаних грађевина. За проучавање уметности и градитељства појединих земаља (као што је случај овог истраживања) неопходно је, поред сагледавања општих стилских и градитељских тенденција, размотрити и локалне околности, чији је утицај често пресудан.

Сакрална архитектура у земљама Централне Европе: Немачкој, Чешкој и Аустрији

Мађарски архитекти (чије су грађевине директно и доминантно утицале на сакралну архитектуру Војводине) су узоре за своје грађевине тражили у барокној архитектури централне Европе (Немачкој/Баварској, Аустрији, Швајцарској, Чешкој/Бохемији), Модел барокне дворанске цркве био је широко распрострањен на подручју централне Аустрије (Innerösterreich) и целе тадашње Мађарске највише захваљујући деловању чешке градитељске породице Денценхофер (Dientzenhofer), али мађарски архитекти нису дословно преузели ни архитектонски програм ни карактер ових грађевина, које краси уска повезаност архитектуре, сликарства и гипсане декорације (Cvitanović, 1985: 40, 69–73). Чак су цркве централног плана крстообразне основе, које су у доба касног барока и рококоа биле популарне у Аустрији, Чешкој и Немачкој[50], у Мађарској биле веома ретке и резултат су учешћа страних архитеката (Ђукановић, 2009).

[50] Ове грађевине, од прве скупине црквених објеката изграђених око 1700. године у Бохемији, преко низа грађевина зиданих у Чешкој, јужној Немачкој, Аустрији и северној Италији све до краја епохе, око 1770. године, карактерише убедљива барокна реторика. Градитељи ових цркава били су браћа Кристоф, Јохан/Георг и Килиан Игњац Динценхофер (Christoph, Johann/Georg und Kilian Ignaz Dientzenhofer), у Чешкој, Јохан Михаел Фишер (Johann Michael Fischer), Доминикус Цимерман (Domininikus Zimmermann) и Балтазар Нојман (Balthasar Neumann) у Баварској и Јохан Бернард Фишер (Johann Bernhard Fischer), Јохан Лукас фон Хилдебрант (Johann Lukas von Hildebrandt) и Јакоб Прандтојер (Jakob Prandtauer) у Аустрији. Браћа Даинценхофер су деловала крајем 17. и почетком 18. века у Прагу, центру чешког барока. Старији брат Георг Динценхофер (Georg Dientzenhofer) је од 1685. до 1689. године на немачко-чешкој граници, у месту Валдзасен (Waldsassen), пројектовао и изградио ходочасничку цркву троугаоне основе окружене полукружним капелама. Млађи брат

BASIC ELEMENTS OF THE DEVELOPMENT OF ROMAN CATHOLIC CHURCHES IN CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES: GERMANY, CZECH REPUBLIC, AUSTRIA AND HUNGARY

Architectural and artistic tendencies, which in the modern, counter-Reformation and post-Trident era of the development of Roman Catholic church architecture spread relatively quickly in Catholic countries represented the trends sought by builders even in the remote provinces. Designers of Roman Catholic churches built in Vojvodina in the period studied inevitably turned to local religious and administrative headquarters, and cities that were centers of the monarchy for inspiration and role models for their buildings. Therefore, it was necessary to investigate the tendencies of church architecture in a wider area, over a longer period of time, and in the general picture of the development of the architectural form of Roman Catholic churches of central Europe, to recognize role models and the origin of form and shape of the investigated structures. For the study of art and architecture of some countries (such as the case of this study), it is necessary, in addition to considerations of general stylistic and architectural trends, to consider the often crucial influence of local circumstances.

Religious architecture in Central Europe: Germany, Czech Republic and Austria

Hungarian architects (whose structures directly and predominantly affected the ecclesiastical architecture of Vojvodina) looked for role models for their buildings in the Baroque architecture of Central Europe (Germany/Bavaria, Austria, Switzerland, Czech Republic/Bohemia). The model of Baroque church was widely spread on the territory of central Austria (Innerösterreich) and the whole territory of Hungary, mostly due to the works of a Check family of builders, the Dientzenhofers. However, the Hungarian architects did not literally adopt either the codes, or the architectural character of these buildings, which are closely related in architecture, painting and plaster decoration (Cvitanović, 1985: 40, 69–73). Even the churches with a central plan and cruciform ground plan, which were popular during the late Baroque and Rococo in Austria, Czech Republic, and Germany[50], were very rare in Hungary and the result of the participation of foreign architects (Đukanović 2009).

[50] These buildings, from the first group of churches built around the 1700 in Bohemia, through a series of brick buildings in the Czech Republic, Southern Germany, Austria and northern Italy, to the end of the epoch, approximately in 1770 was characterized by overwhelming Baroque rhetoric. The builders of these churches were brothers Christoph und Johann / Georg Dientzenhofer, Kilian Ignaz in the Czech Republic, Johann Michael Fischer, Domininikus Zimmermann and Balthasar Neumann in Bavaria and Johann Bernhard Fischer, Johann Lukas von Hildebrandt and Jacob Prandtauer in Austria. Dientzenhofer brothers acted in the late 17th and early 18th century in Prague, Czech Baroque center. Older brother Georg Dientzenhofer was, in the period from 1685 to 1689, on the German-Czech border, in Waldsassen, designed and built pilgrim church with triangular base, surrounded by semi-circular chapels. The younger brother Christoph Dientzenhofer was from 1707 to 1721 engaged on the construction of the Church of St. Margarita in the Benedictine monastery Brevnov, and did a project of pilgrimage Church of Maria-Loreto,

99–101.

Језуитска црква Св. Михаела у Минхену, крај 16. века – ентеријер (маргина), светиште (лево) и хор (десно).

The Jesuit Church of St. Michael in Munich, end of the XVI century – interior (margin), sanctuary (left) and the choir (right).

MICHAELIS

Unlike central plan churches, the concept of church buildings with an elongated cruciform plan and a series of side chapels (formed between the columns, leaning on the side walls), with a gallery above, represented a model for many later Baroque churches, not only in Bavaria, but throughout Central Europe. Hungarian architects adopted this type of church architecture, and from them it spread as an exemplary model to the area of present-day Vojvodina.

In terms of typology, this type of construction had developed from the spatial concept of the early-Baroque "*ad ausla unica*" churches, whose architectural character is deeply rooted in the Gothic architectural heritage.[51] The spatial concept of single-nave churches was achieved though frequent radical renovations of medieval churches in line with the Baroque trends in 17th and the beginning of the 18th century in southern religious centers, such as Calocsa, Pecs or Zagreb.[52] The process of making this simple spatial structure more complex was reflected in the emergence of shallow niches in the wall for side altars, which in the 18th century led to the application of new principles and adoption of church buildings with side altar niches between massive inner buttresses[53] – counterforts *Wandpfeiler* (Hempel, 1965: 38; Norberg-Schulc, 1979: 199). It was part of the spatial solutions

102.

РКЦ Св. Михаела на брегу у Минхену, Јоан Михаел Фишер, 1739.

RCC of St. Michael in Berg am Laim, München, Johann Michael Fischer, 1739.

whose construction was conducted by his son Kilian Ignatz. Balthasar Neumann designed the interior of the Holy Trinity Church in Gaibach (Dreifaltigkeitskirche) from 1742–45 in an oval shape, at the intersection of the central aisle and transepts, while a central nave of the pilgrimage church Fourteen Holy Helpers in Maintal (Wallfahrtskirche Vierzehnheiligen, Maintal) from 1743–72 is the composition of the two ovals. The combination of central and longitudinal plan is even more pronounced in the project of the Abbey Church in Neresheim (Abteikirche Neresheim) from 1745–92, which has an elongated cruciform base topped with oval arches. The concept of central oval structures was applied by Domininikus Zimmermann for pilgrim and parish Church of St. Peter and Paul in Steinhausen, which was built between 1729 and 1733, and in the pilgrimage Church of Wies in 1743. Harmonically linking the architecture, painting and plaster ornamentation, the peak of illusionism was achieved in the pilgrimage Church of the Virgin Mary in Birnau on Lake Constance (Marien-Wallfahrtskirche, Birnau) from 1748–50 and St. Anne in Haigerloch, built from 1753–55. Sculptor Joseph Anton Frechtmayr and painter Gottfried Bernhard Goetz used the Baroque illusionistic decoration, simple elongated board and polygonal apse in the church at Birnau, to give the character of "Rococo space". A similar spatial impression is made by architect Johann Michael Fischer who modestly decorated the Church of St. Anne, giving it ideal physical proportions by achieving an equal length of the nave and transept (Norberg-Schulz, 1979: 53–119; Toman, 2007: 214–246).

[51] Extremely simplified spatial concept and simple style of church buildings with unified interior, from which a deep, polygonal place of pilgrimage develops was accepted as the unique model for building early-Baroque friaries, which remained popular throughout the first half of the 18th century (Hempel, 1965; Norberg-Schulc, 1979: 199; Cvitanović, 1992: 41–59; Horvat Levaj et al., 2011: 85–88).

[52] One of the earliest examples, which significantly influenced the architecture of a wider territory of the border areas of the Habsburg Monarchy, was the reconstruction of the 13th-century Franciscan church in Zagreb, which happened between 1607 and 1620. Other examples include the Baroque-style reconstructions of the Franciscan Church of the Holy Trinity in Karlovac (XVI / 1672–74 / 1705–30) and the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Bač (XIII / 1734–56), as well as the Gothic Church of the Pauline monastery in Lepoglava (1710/11), which were also rather influential buildings of that time (Marković, 2004: 99–103; Horvat Levaj et al., 2011: 105–107; Cvitanović, 1985: 46–7; Puhmajer and Kučinac, 2008: 151–166). Among the earliest examples of early-Baroque churches that were not reconstructions of medieval buildings on the territory of Hungary are the former St. Michael's church in Budapest (Belvárosi Szent Mihály Templom, 1700–16), St. Peter's church in Mrežnica (1711–26), the Pauline Church of Our Lady of Carinthia in Križevci (original church from 1702–30) and two church buildings built at the very beginning of the 18th century on the territory of Vojvodina, both in the suburbium of Petrovaradin fortress: St. George's Church, today the cathedral church of the Diocese of Srijem and St. Francis' Church, which was deconstructed between 1783 and 1874 and incorporated into the hospital complex. The third is the Church of Our Lady in Tekije, which most likely belonged to the same type of building, as testified by a picture published at the beginning of the 19th century within the scope of the Topographic description of Petrovaradin (Schams, 1820; Žinić, 2006: 129; Đukanović in: *Prostor*, 2014).

[53] The appearance of this innovation in construction is seen by Katarina Horvat Levaj as a result of the inclination among medieval builders in the Gothic circle towards triple-nave hall churches – *Hallenkirche* – where the equal height of naves leads to abandoning the utilization of basilica-type illumination, which in turn, paved the way for the early-Baroque transformations of ecclesiastical architecture in this area (Horvat Levaj et al. 2011:85).

За разлику од цркава централног плана, концепт црквене грађевине издужене крстообразне основе са низом бочних капела (формираних између стубаца прислоњених уз бочне зидове) изнад којих је галерија, био је узор многим каснијим барокним црквама не само на подручју Баварске, него и целе Централне Европе. Овај тип црквене грађевине су преузели и мађарски градитељи, а од њих се проширио као узорни модел и на подручје данашње Војводине.

Типолошки посматрано, може се рећи да се овај тип грађевине развио из просторног концепта ранобарокних „ad aula unica" дворанских цркава, чији је архитектонски карактер дубоко укорењен у готичком архитектонском наслеђу.[51] Просторни концепт једнобродне дворанске цркве је најчешће реализован приликом честих радикалних обнова средњовековних црквених структура у барокном духу током 17. и почетком 18. века у јужним пограничним религиозним центима као што су Калоча, Печуј или Загреб.[52] Усложњавање ове једноставне просторне структуре манифестовало се у појави плитких зидних ниша намењених бочним олтарима, што је у раном 18. веку довело до примене нових обликовних принципа и појаве новог типа

Кристоф (Christoph Dientzenhofer) је од 1707. до 1721. године био ангажован на изградњи цркве Свете Маргарите у склопу бенедиктинског самостана Бревнов (St. Margarita, Brevnov), а урадио је и пројекат ходочасничке цркве Марија Лорето (Maria-Loreto), чију је изградњу водио његов син Килиан Игњац (Kilian Ignatz). Балтазар Нојман (Balthasar Neumann) је унутрашњост цркве Свете Тројице у Гајбаху (Dreifaltigkeitskirche, Gaibach) из 1742–45. године је пројектовао у виду овала на укрштању централног и бочних бродова, док је централни брод ходочасничке цркве Четрнаест светих помагача у Маинталу (Wallfahrtskirche Vierzehnheiligen, Maintal) из 1743–72. године композиција два овала. Комбинација централног и лонгитудиналног плана је још израженија код пројекта опатијске цркве у Нерешајму (Abteikirche Neresheim) из 1745–92. године, чија је издужена, крстообразна основа надвишена овалним сводовима. Концепт овалне централне грађевине применио је и Доминикус Цимерман (Domininikus Zimmermann) код ходочасничке и парохијске цркве Св. Петра и Павла у Штајнхаузену (St. Peter und Paul, Steinhausen), која је грађена између 1729–1733. године и код ходочасничке цркве у Вису (Wies) из 1743. године. Хармоничним повезивањем архитектуре, сликарства и гипсаних украса досегнут је врхунац илузионизма у ходочасничким црквама у Дјевице Марије у Бирнау на Боденском језеру (Marien-Wallfahrtskirche, Birnau) из 1748–50. и Свете Ане у Хајгерлоху (St. Anna, Haigerloch) из 1753–55 године. Вајар Јозеф Антон Фехтмајер (Joseph Anton Frechtmayr) и сликар Готфрид Бернард Гетц (Gottfried Bernhard Goetz) су илузионистичком барокном декорацијом, једноставном издуженом броду и полигоналној олтарској апсиди цркве у Бирнау, дали карактер „рококо простора". Сличан просторни утисак је остварио и архитекта Јохан Михаел Фишер (Johann Michael Fischer), чија је, скромније декорисана, црква Св. Ане пројектована са идеалним просторним пропорцијама, оствареним једнаким дужинама главног брода и трансепта (Norberg-Schulz, 1979: 53–119; Toman, 2007: 214–246).

[51] Изразито сведен просторни концепт и једноставан стил црквених грађевина јединственог унутрашњег простора из кога се развија дубоко полигонално светиште прихваћен је као јединствени архитектонски модел за изградњу редовничких цркава ранобарокног периода, који је био популаран током целе прве половине 18. века (Hempel, 1965; Norberg-Schulc, 1979: 199; Cvitanović, 1992: 41–59; Horvat Levaj et al., 2011: 85–88).

[52] Један од најранијих примера, који је значајно утицао на градитељство шире територије рубних подручја Хабзбуршке монархије је реконструкција загребачке фрањевачке цркве из 13. века реализована 1607–1620. Поред велике загребачке обнове реконструисане су и обновљене у барокном духу и фрањевачке цркве Св. Тројства у Карловцу (XVI / 1672–74 / 1705–30) и Узнесења БДМ у Бачу (XIII / 1734–56) и готичка црква паулинског самостана у Лепоглави (1710/11), које су такође биле утицајне грађевине свога доба (Marković, 2004: 99–103; Horvat Levaj et al., 2011: 105–107; Cvitanović, 1985: 46–7; Puhmajer i Kučinac, 2008: 151–166). Међу најранијим примерима ранобарокних дворанских цркава, које нису представљале реконструкције средњовековних грађевина на подручју историјске Мађарске, су некадашња доминиканска црква Св. Михаила у Пешти (Belvárosi Szent Mihály Templom, 1700–16), жупна црква Св. Петра у Мрежници (1711–26), павлинска црква Мајке Божје Корушке у Крижевцима (првобитна црква из 1702–30) и две црквене грађевине изграђене на самом почетку 18. века подручју Војводине и то обе у подграђу петроварадинске тврђаве: црква Св. Јурја, данас катедрална црква Сријемске бискупије и црква Св. Фрање, која је у периоду 1783–1874. разграђена и инкорпорирана у болнички комплекс. И трећа петроварадинска црква Сњежне Госпе на Текијама је највероватније припадала истом типу грађевине, о чему сведочи њен приказ на графици публикованој почетком 19. века у *Топографском опису Петроварадина* (Schams, 1820; Žinić, 2006: 129; Đukanović u: *Prostor*, 2014).

103.
Језуитска црква Св. Јакова у Љубљани, 1613–15.

Jezuit Church of St. Jacob in Ljubljana, 1613–15.

of the Jesuit Church of St. Michael in Munich built in the late 16th century, where spatial concept and later added Baroque decoration were replicated by many builders for the next 150 years in southern Germany, Switzerland, Czech Republic, Austria and Hungary.[54]

[54] The inspiration for the Church of St. Michael in Munich, Ehrenfried Kluckert is located in the Alberti's Basilica of St. Andrea in Mantua (Leon Battista Alberti, Sant Andrea di Mantua). The architectural concept of the Church of St. Michael in Munich was followed by, among others, a century later, from 1686 to 1701, Michael Thumb when building the Premonstratensian monastery church of St. Peter and Paul in

дворанске црквене грађевине са бочним олтарским нишама формираним између унутрашњих масивних носивих (ангажованих) стубаца[53] – пиластера–контрафора: *Wandpfeileri* (Hempel, 1965: 38; Norberg-Schulc, 1979: 199).

[53] Појаву ове конструктивне иновације Катарина Хорват Левај тумачи као резултат склоности средњоевропских градитеља готичког круга према дворанским тробродним грађевинама – *Hallenkirche* – код којих једнака висина бродова условљава напуштање примене базиликалног осветљења, што је одредило пут ранобарокне трансформације сакралне архитектуре овог подручја (Horvat Levaj et al., 2011: 85).

The fast growth, overall impact and relatively long dominance of Baroque art resulted in identifying the ideology of the Counter-Reformation with the Baroque stylistic features of the post-Trident period, so many medieval religious buildings, like St. Michael's in Munich, received a Baroque look in the 17th and first half of the 18th century. In the mid-18th century, inspired by the upcoming French Classicism, the first indications of a strict linear layout appeared in the architecture of Bavaria also[55]. A number of influential, distinct, Baroque church buildings were constructed in Austria during the 17th century. Besides the cathedral in Salzburg, churches of Our Lady, Help of Christians and the funeral Chapel of St. Catherine of Alexandria in Graz, which are the work of Italian architects[56], Viennese Baroque churches occupy a special place. From the point of view of studying the architecture of Roman Catholic churches in Vojvodina, they are particularly important as a source of direct influence, which indirectly reached the borders of the Empire.

The dominance of Baroque in the artistic taste of Vienna ensued after a brief period of Renaissance. Impacts, which arrived through Salzburg and Graz, came from Italian builders and were quickly reformulated in the Viennese architecture (Kluckert, 2010). Within the walls of Vienna in the 18th century, there were thirty three churches and forty seven chapels, and the number of Catholic monasteries in Austria doubled from 1683 to 1760. (Berenger, 1979: 88–106). Carlo Antonio Carlone projected the facade of the Jesuit University Church (Jesuitenkirche, Vienna) during the thirties of the 17th century. This longitudinal structure with a series of side chapels along the nave and two bell towers was given a new look modelled on the Salzburg Cathedral (one of the first churches with two Baroque towers) in the early 18th century to the design of Andrea Pozzo.

The medieval Church of Scotland (Schottenkirche / Scottish Church, Vienna) was "modernized" on two occasions. Italian architects Marco Spazzio and Carlo Antonio Carlone carried out the reconstruction from 1638 to 1641. "Facade was proportional to the facade of the Jesuit church" and after 1643 Silvester Carlone gave it a new, Baroque look. The similarity of the facade concept of the Scottish and Jesuit church, with prominent central axis, equally distributed pilasters and two rows of windows on each floor, is obvious.

The concept of single-nave building with a transept and side chapels was repeated in the construction of the Dominican church (St. Dominikanerkirche, Maria Rotunda, Vienna),

104–105.

Језуитска црква Св. Катарине у Загребу, 1620–32, ентеријер (лево) и улазно прочеље (десна маргина).

Jezuit Church of St. Catherine, Zagreb, 1620–32, interior (left) and the entrance façade (right margin).

Obermarhtalu (Prämonstratenserkirche St. Peter and Paul, Obermarchtal) and Johann Michael Fischer in 1739, with the construction of Church of St. Michael on the Hill (St. Michael in Berg am Laim, Munich), also in Munich (Toman, 2007: 230–237) In her study dedicated to the Jesuit church of St. Catherine in Zagreb (1620–32), Katarina Horvat Levaj provides a detailed analysis of this building in the medieval context and how it was influenced by the Church of St. Micheal in Munich, the Jesuit Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Dillingen (*Studienkirche*, 1610–17), the *Schutzengelkirche* in Eichstätt (1617–34) and St. Jacob's Church in Ljubljana (1613–15) and the parish church in Insbruck (1619–26) (Norberg-Schulc, 1979: 53–119; Хорват Леваj et al., 2011: 85–93).

[55] Simpert Kraemer did the construction project of Benedictine church in Otoberenu (Kirche der Benediktinerabtei, Ottobeuren), introducing the strict and straight-line composition and flat chorus area to the concept of central planned Baroque buildings. These new ideas were later reshaped by Johann Michael Fischer with his interventions.

[56] Salzburg Cathedral was built from 1614 until the 1628 and designed by north-Italian architect Santino Solari, Salzburg Dom, who introduced a new, Baroque architectural concept. At the same time, a funeral Chapel of St. Catherine of Alexandria (Mausoleum of Ferdinand II) was built in Graz, the work of Giovanni Pietro de Pomis, which they have finished after his death by the idea of Johann Bernhard Fischer von Erlach. Church of Our Lady, Helper of Christians (Mariahilferkirche, Graz) in the same city is also the work of Giovanni Pietro de Pomis, but later it was revised by the idea of the architect Joseph Hueber. Striving to approach supreme achievements of Baroque or applying ready-made solutions (Pietro de Pomis covered two-story circular base of the Chapel of St. Catherine by the model of the Italian mannerist buildings), Italian architect, who lived and worked in the Austrian Empire played a significant role in spreading and accepting of Baroque understanding in Central Europe (Kluckert, 2010).

Тип дворанске грађевине са унутрашњим контрафорима између којих су формирани низови бочних капела наткривених емпорама произашао је из просторног решења минхенске језуитске цркве Св. Михаила (St. Michael, München) изграђене крајем 16. века, чији су просторни концепт и касније додату барокну декорацију, у наредних скоро 150 година, следили многи градитељи на подручју јужне Немачке, Швајцарске, Чешке, Аустрије и Мађарске[54]. Брз развој, свеобухватни утицај и релативно дуга доминација барокне уметности резултат су поистовећивања идеологије противреформације са стилским одредницама барока у пост-тридентском периоду, па су многе средњовековне сакралне грађевине, као и минхенски Св. Михаило, током 17. и у првој половини 18. века добили барокни изглед. Средином 18. века се, по узору на долазећи француски класицизам, појављују прве назнаке строгог линијског распореда и у баварској архитектури.[55]

Низ касније утицајних, особених, барокних, црквених грађевина подигнут је и на подручју Аустрије током 17. века. Поред катедрале у Салцбургу, цркве Марије Помоћнице и погребне капеле Св. Катарине Александријске у Грацу, које су дело италијанских архитеката[56], бечке барокне цркве заузимају посебно место. Са становишта проучавања војвођанске црквене архитектуре римокатоличке конфесије посебно су значајне као директни извор утицаја, који су посредно долазили и до рубних подручја Монархије.

Доминација барока у уметничком укусу Беча уследила је након кратког периода ренесансе. Утицаје, који су преко Салцбурга и Граца, долазили из Италије бечки градитељи су врло брзо преформулисали у сопствени архитектонски језик (Kluckert, 2010). Унутар бечких зидина су у 18. веку постојале тридесет и три цркве

[54] Инспирацију за цркву Светог Михаила у Минхену Бернард Шуц (Schütz, 2000: 36) налази у римској архитектури и нешто млађој исусовачкој цркви Ил Ђезу, чију је фасаду и куполу, након Вињолине смрти, пројектовао Ђакомо дела Порта, а која је имала важну улогу у контрареформацијском покрету (Chiesa del Santissimo Nome di Gesù all'Argentina – *Il Gesú*, Giacomo Barozzi da Vignola – Giacomo della Porta, 1568–75), док је Ehrenfried Kluckert (Ehrenfried, 2010) види у Албертијевој базилици Светог Андрије у Мантови (Leon Battista Alberti, Sant`Andrea di Mantua). Архитектонски концепт минхенског Св. Михаила следили су, између осталих, цео век касније, од 1686. до 1701. године, Михаел Тумб (Michael Thumb) приликом изградње премонстратске самостанске цркве Св. Петра и Павла у Обермархталу (Prämonstratenserkirche St. Peter und Paul, Obermarchtal) и Јохан Михаел Фишер (Johann Michael Fischer) 1739. године, при изградњи цркве Св. Михаила на брегу (St. Michael in Berg am Laim, München) такође у Минхену (Toman, 2007: 230–237). У студији посећеној исусовачкој цркви Св. Катарине у Загребу (1620–32), Катарина Хорват Левај је дала детаљно тумачење места ове грађевине у средњоевропском контексту, прихватања и преношења утицаја од минхенског Св. Михаила, преко исусовачких цркава Узнесења БДМ у Дилингену (*Studienkirche*, Dillingen, 1610–17), Ајхштету (*Schutzengelkirche*, Eichstätt, 1617–34) и Св. Јакоба у Љубљани (St. Jacob, Ljubljana, 1613–15) и жупне цркве у Инсбруку (Insbruck, 1619–26) (Norberg-Schulc, 1979: 53–119; Хорват Левај et al., 2011: 85–93).

[55] Зимперт Крамер (Simpert Kraemer) ради пројекат за изградњу бенедиктинске цркве у Отобојрену (Kirche der Benediktinerabtei, Ottobeuren), уводећи у барокни концепт грађевине централног плана строги линијски распоред и равно завршени хор. Ове новине је касније, својим интервенцијама, преобликовао Јохан Михаел Фишер.

[56] Катедрала у Салцбургу је грађена од 1614. до 1628. године, према пројекту северноиталијанског архитекте Сантина Соларија (Santino Solari, Salzburg Dom), који је на овом објекту увео нови, барокни архитектонски концепт. У исто време је настала и погребна капела Св. Катарине Александријске (маузолеј Фердинанда II) у Грацу, је дело Пијетра де Помиса (Giovanni Pietro de Pomis, St. Katharina, Graz), која је након његове смрти завршена по замисли Јохана Бернарда Фишера фон Ерлаха (Johann Bernhard Fischer von Erlach). Црква Марије Помоћнице (Mariahilferkirche, Graz) у истом граду је такође дело Пијетра де Помиса, мада је касније преправљена према решењу архитекте Јозефа Хубера (Joseph Hueber). Тежећи да се приближе врхунским остварењима барока или примењујући готова решења (Пијетро де Помис је покривање двоспратне кружне основе капеле Св. Катарине решио по узору на грађевине италијанског маниризма), италијански архитекти који су живели и радили на подручју Аустријске царевне одиграли су значајну улогу у ширењу и прихватању барокних схватања на подручје Централне Европе (Kluckert, 2010).

106.

Фрањевачка црква у Темишвару, 1733–35.

Biserica Minastirea Franciscanilor Bosniaci, Timisoara, 1733–35.

constructed between 1631 and 1634 by the designs of unknown authors[57] and the Carmelite Church (Karmeliterkirche, Vienna) from 1639. The two-story facade of the Dominican church, decorated with scrolls and finished with a triangular pediment, was designed under the obvious influence of the Roman architecture of the Jesuit church (Il Gesù).

The architecture of Viennese churches is interesting in the context of studying the architecture of churches in Vojvodina by analyzing the spatial plan of the studied buildings. The type of a single-nave basilica church with a line of side chapels, like the Jesuit University Church, was widely accepted on the territory of Hungary. The Jesuit Church of St. John the Baptist in Trnava was built according to the design by brothers Antonio and Pietro Spazzi between 1629 and 1637 (Katedrála svätého Jána Krstiteľa Trnava/Nagyszombat, Antonio, Pietro Spazzi) and the Church of St. Ignatius de Loyola in Győr, designed by brothers Bartolomeo and Giacomo Torre from 1634 to 1641 followed the spatial concept of the University Church in Vienna. A simplified model of these buildings can be noticed in a number of church buildings in the border areas of the Empire, such as the Franciscan church in Timisoara (Biserica Minastirea Franciscanilor Bosniaci, 1733–35), the one in Dunaföldvár (1736) and the Holy Trinity in Sombor (1752–72), as well as renovated Gothic churches of St. Nicholas in Kecskemet (first half of the 18th century) and the Holy Trinity in Sremski Karlovci. Another variation on the Salzburg cathedral is the capital monumental Church of St. Charles Borromeo (St. Charles Borromäus Kirche / Karlskirche, Vienna). Emperor Charles VI ordered the construction of the church in 1711 after his coronation. The construction works began in 1715 after the selection of the best solution in which the core of the whole building is a central dome, designed by architect Johann Bernhard Fischer von Erlach. The dome, as the most important structural and aesthetic element, dominates the interior, where light falling from a high altitude creates a dynamic interior and exterior, creating the composition of the front portico and triumphal columns, with impressive entrance facade. The conceptual solution and exterior of St. Charles´ church were never literally copied as a model for the construction of more modest buildings, probably because of striking differences when compared to the conventional

[57] According to some sources, as the author of the project for the construction of the Dominican church Giovanni Giacomo, an Italian architect, was mentioned (Ehrenfried in *Wiener Architektur*, 2010).

и четрдесет и седам капела, а број католичких самостана се у Аустрији удвостручио у периоду од 1683. до 1760. године (Bérenger, 1979: 88–106).

Карло Антонио Карлоне (Carlo Antonio Carlone) је тридесетих година 17. века препројектовао фасаду Универзитетске језуитске цркве (Jesuitenkirche, Vienna, 1624–31). Ова лонгитудинална грађевина са низом бочних капела уз главни брод и два звоничка торња је почетком 18. века по замисли Андреа Поца (Andrea Pozzo) добила нови изглед по угледу на салцбуршку катедралу (уз коју је и једна од првих цркава са два барокна торња). Средњовековна шкотска црква (Schottenkirche / Scottish Kirche, Vienna) је „модернизована" у два наврата. Током обнове која је, по замисли италијанских архитеката Марка Спација и Карла Антонија Карлонеа (Marco Spazzio, Carlo Antonio Carlone) спроведена од 1638. до 1641. године „фасада је пропорцијски усаглашавана са фасадом језуитске цркве", а након 1643. године је добила нови, барокни изглед према пројекту Силвестра Карлонеа (Silvester Carlone). Сличност концепта фасада шкотске и језуитске цркве са истакнутом централном осом фасаде, равномерно распоређеним пиластрима и два реда прозора на сваком спрату фасаде, је очигледна.

Концепт једнобродне грађевине са трансептом и бочним капелама поновљен је и при изградњи доминиканске цркве (Dominikanerkirche St. Maria Rotunda, Vienna), реализованој између 1631. и 1634. године према плановима непознатог аутора[57] и кармелићанске цркве (Karmeliterkirche, Vienna) из 1639. године. Двоспратна фасада доминиканске цркве, украшена волутама и завршена троугаоним забатом, решена је под очитим утицајем архитектуре римске језуитске цркве (Il Gesù).

Познавање архитектуре бечких цркава интересантно је у контексту проучавања црквеног градитељства у Војводини са становишта анализе просторног склопа проучаваних грађевина. Тип једнобродне базиликалне цркве са низом бочних капела, каква је била бечка Универзитетска језуитска црква, био је широко прихваћен на подручју Мађарске. Језуитска црква Св. Јована Крститеља у Трнави грађена, према пројекту браће Антонија и Пјетра Спациа, од 1629. до 1637. године (Katedrála svätého Jána Krstiteľa Trnava/Nagyszombat, Antonio, Pietro Spazzi) и црква Св. Игнација де Лојоле у Ђеру, грађена према пројекту браће Бартоломеа и Ђакома Торе (Győr, Bartolomeo, Giacomo Torre) од 1634. до 1641. године следиле су просторни концепт бечке Универзитетске цркве. Поједностављени модел ових грађевина среће се у низу црквених грађевина на рубним подручјима Монархије, као код фрањевачке цркве у Темишвару (Biserica Minastirea Franciscanilor Bosniaci, 1733–35), Дунафелдвару (Dunaföldvár, 1736) и Св. Тројства у Сомбору (1752–72), као и обновљених готичких цркава Св. Николе у Кечкемету (Kecskemet, прва половина 18. века) и Св. Тројства у Сремским Карловцима (1726). Приликом изградње монументалне престоничке цркве Св. Карла Боромејског (St. Karl Borromäus Kirche / Karlskirche, Vienna) остварена је још једна варијација салцбуршке катедрале. Изградњу храма је поручио цар Карло VI, 1711. године, након свог крунисања. Градња је почела 1715. године по одабраном конкурсном решењу архитекте Јохана Бернарда Фишера Фон Ерлаха (Johann Bernhard Fischer von Erlach), према коме језгро целе грађевине представља централна купола. Као најзначајнији конструктивни и естетски чинилац купола доминира ентеријером, где пропуштајући светлост са велике висине ствара динамику унутрашњег простора и екстеријером, остварујући у композицији са улазним портиком и тријумфалним стубовима импозантно решење улазне фасаде. Концептуално решење и спољни изглед Карлове цркве никада нису дословно преузимани као модел за изградњу скромнијих објеката, вероватно због упадљиве разлике у односу на конвенционална решења других аустријских

[57] Према неким изворима се као аутор пројекта за изградњу доминиканске цркве спомиње Ђовани Ђакомо Текала (Giovanni Giacomo Tecala), италијански архитекта (Kluckert, 2010).

107.

Фрањевачка црква Навјештања Марије у Љубљани. Изграђена 1646–60. као црква Августинског реда. Прочелну фасаду и звонике додали фрањевци по преузимању цркве у 19. веку.

Franciscan Church of the Annunciation in Ljubljana. Built between 1646–60 as the church of the Avgustine order. Franciscan monks added the front façade and bell towers in the 19th century upon takin the church.

solutions of other Austrian Baroque churches. On the other hand, St. Charles´ Church was one of the most influential buildings of its time. Even during construction, as a result of participation in funding (initially voluntary and later obligatory), all parts of the empire were constantly informed of the progress of works. In the documents of the Archival Holding of Bačka-Bodrog County, dating from the 1724 to 1728, correspondence between the Hungarian palatine and Hungarian regency council in Požun, and Bačka and Bodrog counties, regarding the financing of the construction of St. Charles´ Church can

барокних цркава. С друге стране, Карлова црква је била једна од најпознатијих и најутицајнијих грађевина свога времена. Још током градње су, услед учествовања у финансирању (у почетку добровољно, а касније под обавезом), сви делови Царства били константно информисани о току радова. У документима архивског фонда Бачко-бодрошке жупаније, серија која обухвата период од 1724. до 1728. године, може се пратити преписка угарског палатина и Угарског намесничког већа из Пожуна, са жупанијама Бачком и Бодрошком поводом финансирања изградње

108.

Црква Св. Карла Боромејског (Karl Borromäus Kirche) позната као „Карлова црква" (Karlskirche), Беч, Јохан Бернард Фишер фон Ерлах, 1715–37.

The Church of St. Charles Borromeo (Karl Borromäus Kirche), known as Charles's church (Karlskirche), Wien, Johann Bernhard Fischer von Erlach, 1715–37.

109.

Црква Св. Петра (Peterskirche), Беч, 1702–33. Сматра се да је током градње основни пројекат Габријал Монтанија измењен по замисли Јохана Лукаса фон Хилдебранта.

St. Peter's Church, Wien, 1702–33. It is believed that the basic design produced by Gabriele Montani was reshaped during construction work according to Johann Lucas von Hildebrandt's idea.

be traced.[58] In the earliest letters, the Hungarian palatine calls for the payment of county commitments and royal fees, as a way for the county to participate in the construction of the church. Later correspondence shows that the requirements for financial assistance

[58] Archive of Vojvodina, Archive Holding of Bačka-Bodrog County (1688–1849), book VIII/1: Fasc.28.Lit. BD. sign. 1724/22; Fasc. 29. Lit. AK. sign. 1725/8; Fasc. 29. Lit. BE. sign. 1725/23; Fasc. 29. Lit. EH. sign. 1725/91–92; Fasc. 29. Lit. FJ. sign. 1725/144; Fasc. 30. Lit. AG. sign. 1726/8; Fasc. 30. Lit. KK. sign. 1726/72; b.s. sign. 1728/58.

Карлове цркве[58]. У најранијим дописима се угарски палатин позива на жупанијска обећања и плаћање краљевског хонорара, којима ће жупаније учествовати у изградњи храма. У каснијој преписци се види да су захтеви за давање новчане помоћи као потпоре за изградњу храма прерасли у конкретну обавезу плаћања рата за изградњу цркве, које ће се у случају избегавања наплатити војном егзекуцијом.

У приказу утицајних барокних бечких сакралних грађевина треба споменути и два храма која се везују за име архитекте Јохана Лукаса фон Хелдебранта (Johann Lucas von Hildebrandt). Сматра се да је он имао значајног учешћа у преобликовању основног решења цркве Светог Петра (Peterskirche, Vienna), чија је градња почела 1702. године по плановима Габријела Монтанија (Gabriele Montani). Градња ове цркве централног плана трајала је до 1733. године. Сличног концепта улазне фасаде, али потпуно другачијег карактера је барокна пијаристичка црква Марије Трој у Јозефштату (Piaristenkirche Maria Treu in der Josephstadt), чија је градња почела 1716. године на основу Хилдебрантових планова израђених скоро две деценије раније (1698). Током изградње, која је трајала до саме половине 18. века, основни пројекат је модификован.

Развој архитектонских облика сакралних грађевина у Угарској (Marosi, 2003)

Мађарска хришћанска црквена архитектура настаје у 11. веку након што су Мађари прихватили нову веру. Типови, мрежа и начин градње првих мађарских хришћанских цркава настали су на тековинама дотадашње европске хришћанске традиције. Прихватање идеја романичке епохе се временски поклапа са успоном мађарске државе, која у 12. веку постаје главна централноевропска сила. Темељни остаци самостанских цркава опатије Гарамсентбенедек (Garamszentbenedek) и самостана Шомођвар (Somogyvár) спочетка 11. века указују на изградњу монументалних црквених грађевина базиликалног типа. Уобичајена примена камена за зидање средњовековних црквених грађевина је у мађарској архитектури добила и уметничку димензију развојем монументалног каменог рељефа и фигуративне декорације. Романичка култура, изражена кроз изградњу самостанских цркава базиликалног типа са импозантним западним крилом са два звоничка торња и спратних жупних цркава, задржала се у удаљеним крајевима државе и до прве половине 14. века. Овако дуго трајање романичког архитектонског концепта у мађарској архитектури неки аутори тумаче „култом аристократије“. Потпуно друштвено и економски независно угарско племство је обичај оснивања породичних самостана, „изградње цркава у манастирском стилу са два торња“ или изградње малих заветних цркава са правом сахрањивања неговало као специфичан симбол племићког статуса. Како су ове грађевине у пописима власништва племићких породица биле највише рангиране, а зависно од типа грађевине различито вредноване, хијерархију грађевинских форми су у средњовековној Мађарској одредили друштвено економски фактори.

У другој половини 12. тека, током арпадове епохе (Árpád-era) Мађарска достиже врхунац свог културног развоја. Почетком 13. века, након доношења „Златне буле“[59], која племство и клер ставља у повлашћен положај, настају значајне промене у мађарском друштву, које прати и замашна градитељска делатност. Реконструкцијом затечених урбаних структура и изградњом монументалних цркава, као што су базилика у Секешфехервару (Szent István bazilika, Székesfehérvár), катедралне цркве Св. Петра и Павла у Печују (Szent Péter és Pál bazilika, Pécs) и Естергому (Nagyboldogasszony és

[58] АВ, Ф. 2, Бачко-бодрошка жупанија (1688–1849), књига VIII/1: Fasc. 28. Lit. BD. сигн. 1724/22; Fasc. 29. Lit. AK. сигн. 1725/8; Fasc. 29. Lit. BE. сигн. 1725/23; Fasc. 29. Lit. EH. сигн. 1725/91–92; Fasc. 29. Lit. FJ. сигн. 1725/144; Fasc. 30. Lit. AG. сигн. 1726/8; Fasc. 30. Lit. KK. сигн. 1726/72; b. s. сигн. 1728/58.

[59] Едикт краља Андрије II (Aranybulla, II. András király) из 1222. године.

for the construction of the church turned into concrete obligations for payments for the construction of the church, which would, in case of avoidance, be punished by military execution.

In the overview of the influential Viennese Baroque religious buildings, two churches linked to the name of the architect Johann Lucas von Hildebrandt should be mentioned. It is believed that he had significant participation in reshaping the basic solution of St. Peter's Church (Peterskirche, Vienna), whose construction began in 1702 to the designs of Gabriele Montani. The construction of this central plan church lasted until 1733. With a similar concept of entrance facade, but a completely different character is the Baroque Piarist Church of Our Lady of Troy in Josephstadt (Piaristenkirche Maria Treu in der Josephstadt), whose construction began in 1716 on the basis of Hildebrants plans developed almost two decades before (1698). The basic project was modified during the construction, which lasted until the mid-18th century.

The development of architectural forms of religious buildings in Hungary (Marosi, 2003)

Hungarian Christian church architecture was formed in the 11th century after the Hungarians accepted the new religion. The types, networks and methods of construction of the first Hungarian Christian churches were built on the achievements of previous European Christian tradition. The acceptance of Romanesque era ideas coincided with the rise of the Hungarian state, which became the main Central European power in the 12th century. The ruins of the monastic abbey church Garamszentbenedek and Somogyvár monastery from the early 11th century point to the building of monumental basilica-type church buildings. The common application of stone for the medieval masonry of church buildings in Hungarian architecture gave an artistic dimension, with the development of monumental stone reliefs and figurative decoration. Romanesque culture, expressed through the building of monastery churches of basilica type with impressive west wing with two-bell tower and parish churches with one floor, remained in remote parts of the country until the first half of the 14th century. Some authors interpreted such a long duration of the Romanesque architectural concept in Hungarian architecture as the "cult of aristocracy." The socially and economically completely independent Hungarian nobility nurtured the custom of founding family monasteries, "the building of churches in the monastery style with two towers" and building small votive churches with the right of burial as a special symbol of noble status. As these buildings ranked as the highest in the property lists of noble families, and were, depending on the types of buildings, valued differently, the hierarchy of building forms in medieval Hungary was determined by the socio-economic factors.

In the second half of the 12th century during the Árpád-era, Hungary reached the peak of its cultural development. In the early 13th century, after the "Golden Bull"[59], which placed the nobility and clergy in a privileged position, there were significant changes in Hungarian society, which were followed by momentous architectural activity. With the reconstruction of the existing urban structures and the construction of monumental churches such as the Basilica in Székesfehérvár (Szent István Basilica, Székesfehérvár), the cathedral church of Pécs (Szent Péter és Pál basilica, Pécs) and Esztergom (es Nagyboldogasszony Primas főszékesegyház Szent Adalbert, Esztergom), Hungary got modern urban centers, resembling those in Western Europe. New artistic impulses, which dominated the taste of Hungarian court, were noticeable by the end of 12th century. In an effort to outdo the achievements of the French court and the ruling house Capet (his wife´s family), Béla III initiated significant changes in the Hungarian court, supported by nobles educated in

[59] Edict of King Andrew II (Aranybulla, II. András király) from 1222.

Szent Adalbert prímási főszékesegyház, Esztergom), Мађарска добија модерне урбане центре западноевропског типа. Нови уметнички импулси, који су овладали укусом мађарског двора, се осећају већ крајем 12. века. У тежњи да превазиђе достигнућа француског двора и владарске куће Капе (Capet) из које је потицала његова жена, Бела III (Béla III) је покренуо значајне промене на мађарском двору, чији су носиоци били племићи школовани у Француској. Са културом и укусом које су тамо изградили и француским занатлијама које су ангажовали на радовима у Естергому (Esztergom) и Пилису (Pilis) у Мађарској се одомаћила рана готика. Код изградње катедрале у Калочи (Nagyboldogasszony főszéhesegyház, Kalocsa) је прихваћен и нови тип грађевине са радијално постављеним капелама око апсиде, типичан за француску црквену архитектуру. На ширење архитектонске форме и стила значајан утицај су имали самостански комплекси и цркве реформацијских, просјачких и других монашких редова, који су у раном 13. веку били присутни на простору Мађарске.[60] Премонстрати су у мађарском друштву поред „пастирске" имали важну улогу и у оснивању заветних племићких цркава, што је довело до оснивања великог броја самостана у касном 12. и раном 13. веку. Део аристократије, који је био везан за двор, одступио је од „старих романичких модела" и за своје монументалне грађевине прихватио нови готички стил, који се очитује у архитектури самостанских цркава у Карчи, Очи, Јаношхиду и Арачи (Karcsa, Ócsa, Jánoshida, Aracs), цркви премонстратског самостана у Бењи (Bény), и цркви у Онт-Песману (Hont-Pázman).

Након монголске инвазије крајем прве половине 13. века уследила је свеукупна трансформација земље које је покренуо Бела IV (Béla IV). Долази и до промене градитељског и уметничког стила. Нова фаза у мађарској сакралној архитектури, која је настала у великој мери под утицајем ангажованих јужнонемачких и аустријских градитеља и коју је пратила и значајна изградња жупних цркава, трајала је до средине 15. века. Многе парохијске цркве настале у овом периоду су својом величином, обликом, декорацијом и опремом одражавале статус градова и насеља у којима су изграђене, као и економску и друштвену моћ њихових становника. Махом су грађене као једнобродне грађевине, различитих типолошких одлика у различитим регионима. Најчешће су примењиване варијанте типа једнобродне грађевине са монументално решеним западним прочељем са два звоничка торња, каква је црква Наше Госпе у Будиму. Парохијска црква немачке заједнице, која је свој касноготички изглед добила у другој половини 14. века, данас је позната као Матијина црква (Mátyástemplom, Buda), а назив је добила по краљу који је наручио преобликовање јужне куле у другој половини 15. века.

Из овог кратког прегледа мађарске средњовековне уметности (која је директно или посредно утицала на сакралну архитектуру Војводине) може се закључити да се стилски историјски облици у средњовековној уметности Мађарске, временски не поклапају са периодима владавине истих историјских стилова у земљама Западне Европе.

[60] Бенедиктинци су своје, традиционално организоване самостанске комплексе са тробродним базиликалним црквама, имали у Панонхалми, Шомођвару и Сермоноштру (Pannonhalma, Somogyvár, Szermonostros). Други реформацијски ред, цистерцити, су неговали чврсту везу са својим матичним самостанима у Француској. Премонстрати су имали свој самостан у Варадхеђифоку (Váradhegyfok), а поред неколико мањих једнобродних цркава са галеријом и два торња су, по угледу на бенедиктинце, изградили две тробродне базилике у Жамбеку (Zsámbék) и Тирју (Türje). Присуство доминиканаца и фрањеваца се на простору Мађарске са сигурношћу прати од друге половине 13. века, када у насељима почињу да граде своје цркве од чврстог материјала, о чему сведоче сачуване фрањевачке цркве из Шопрона (Sopron) и Пожун (Pozsony) из последњих деценија века. Црквене грађевине просјачких редова су у Мађарској скоро по правилу имале пространи брод наткривен дрвеном равном таваницом, а иза олтарског зида засведени хор намењен редовницима одвојен попут капеле великим прозорима. Захваљујући једноставној грађевинској техници (конструкцију чине камени стубови, сводна ребра и прозорски рамови, а зидна испуна је од јефтиног локално набављеног материјала) примењеној при конструисању ових грађевина, оне су значајно утицале на касније, у урбаној структури, грађене жупне цркве.

France. The French artisans who were engaged in work in Esztergom and Pilis in Hungary brought their culture and a fine taste, making the early Gothic a prevalent style. The construction of the Cathedral of Kalocsa (Nagyboldogasszony föszéhesegyház, Kalocsa) accepted a new type of structure with radially set chapels around the apse, typical of French ecclesiastical architecture. Monastery complexes and churches of the reformed, mendicant and other monastic orders, which in the early 13th century were present on the territory of the Kingdom of Hungary had a significant impact on spreading architectural forms and styles.[60] Premonstrants in Hungarian society, in addition to being "shepherds",

[60] The Benedictine had their traditionally-organized monastic complex with triple-nave basilica in Pannonhalma, Somogyvár and Szermonostros. Another reform order, the Cistercians, cultivated a strong

110.

Катедрална црква Св. Петра и Павла у Печују, Мађарска. Изграђена након 1064, вероватно током 12. века. У средњем веку проширена додавањем најмање два звоника. Фасада више пута мењана након 1854.

Cathedral Church of St. Peter and Paul in Pécs, Hungary. Built after 1064, probably during XII century. Enlarged in Middle Ages by adding at least two bell towers. The façade changed several times after 1854.

Ренесанса, на пример, није никада прихваћена од стране мађарских црквених градитеља[61], а у 16. веку су, у деловима земље које су окупирале Османлије, средњовековне хришћанске богомоље претваране у џамије, док се на слободним територијама већина мађарског живља приклонила реформацијским идејама и калвинистичкој цркви. Примарни задатак контрареформације у раном 17. веку је било слабљење протестантског утицаја у Краљевини Угарској и преобраћање земљопоседничке аристократије у католичанство. Позиција Католичке цркве је осетно ојачала тек у другој половини 17. века[62].

Барокна епоха је захватила мађарску црквену архитектуру цео век касније него у другим европским земљама. Угледала се на немађарске узоре и обележила је цео 17. и 18. век. Иако је барок био „контрареформацијски“ стил, „модерне“ барокне облике су прихватили и градитељи протестантских цркава. Како је дискриминаторским царским одлукама градња протестантских цркава у једном периоду укинута барок је у Угарској половином 17. века препознат као стил католичке црквене архитектуре. Прве мађарске барокне цркве, чији су просторни концепт и барокну декорацију следили каснији градитељи, настале су тридесетих година 17. века. Језуитске цркве Св. Јована Крститеља у Трнави (1629–1637) и црква Св. Игнација у Ђеру (1634–41), као и низ самостанских цркава просјачких редова су грађене по типу једнобродне грађевине са низом капела око централног брода, који је одговарао захтевима барокног богослужбеног ритуала. С обзиром на то да су религијски обреди у доба барока били исти за катедралне, жупне и самостанске цркве, од сеоских до ходочасничких, католичке црквене грађевине барокног доба се нису битно разликовале међу собом ни по просторном склопу, ни по димензијама, ни по декорацији.

Посебно су интересантне, са становишта проучавања порекла и облика војвођанских цркава, монументалне барокне цркве грађене почетком 18. века, које карактерише репрезентативно улазно прочеље са два звоничка торња. Ту свакако треба споменути будимпештанску цркву Св. Ане (Sain Anna, Pest), која је грађена од 1740. до 1761. према пројекту Кристофа Хамон, Мате Непојер и Јаноша Хамон (Kristóf Hamon, Máté Nepauer, János Hamon) и Универзитетску цркву, коју су градили павлини од 1725. до 1742. године према пројекту аустријског архитекте Андреаса Мајерхофера (Andreas Mayerhoffer). На исти начин је решено и западно прочеље цркве у Тати, на северу Мађарске (Szent Kereszt Felmagasytalása, Tata), које је пројектовао Антон Пилгрим (Fraz Anton Pilgrim). Катедрална базилика Наше Госпе у Калочи (Nagyboldogasszony föszéhesegyház, Kalocsa), грађена од 1735. до 1770. године има улазно прочеље такође решено са два звоничка торња.

Полет монастичких редова у Мађарској 18. века довео је до изградње низа цркава у самостанским градовима које представљају врхунац архитектонских достигнућа свога доба, међу које спадају главна зграда бенедиктинске опатије у Панонхалми (Pannonhalma), барнабитске цркве у Маријавољу и Шарвару (Máriavögly, Sarvár), грађевине цистерцитског самостана у Цирку и Сентготхарду (Zirc, Szentgotthárd) и премонстратског у Јасу (Jászó). У исто време су грађена и два велика бискупска комплекса, у Калочи и Естергому (Kalocsa, Esztergom), где су за изградњу бискупских резиденција били ангажовани највећи архитекти тога доба Антон Пилгрим (Anton Pilgrim) и Исидоре Каневале (Isidore Canevale). Нажалост, високе стандарде постављене за изградњу ових цркава нису следили градитељи и занатлије ангажовани на изградњи самостанских цркава које су у великом броју ницале у свим насељима

[61] Одлике ренесансне архитектуре су уочљиве само на неколицини мађарских сакралних објеката. Архитектура гробне капеле Тамаша Бакоча у Естергому (Tamás Bakócz, Esztergom) је настала под утицајем фирентинске ренесансе, а сматра се да је била узорни модел за изградњу бискупских капела Светог Сигисмунда у Кракову (Kaplica Zygmuntowska, Wawel Cathedral, Kraków) и Јаноша Лазоја у Ђулафехервару (János Lázói, Gyulafehérvár).

[62] Види детаљније у поглављу 2.3.3. Верска нетолеранција и унитаризам

111.

РКЦ Узнесења БДМ на гробљу у Моровићу, 13. век.

RCC of the Assumption of the Blessed Virgin Mary at the cemetary in Morović, 13th century.

played an important role in establishing the custom of nobles building votive, which led to the creation of numerous monasteries in the late 12th and early 13th century. Part of the aristocracy, with ties to the court, stepped down from the "old Romanesque models" and accepted the new Gothic style for their monumental buildings, reflected in the architecture of the monastery churches in Karcsa, Ócsa, Jánoshida and Arácsi, the Church of the Premontre monastery in Bény, and the church in Hont- Pázman.

After the Mongol invasion, the overall transformation of the country commenced, initiated by King Béla IV. There were also changes in architectural and artistic styles. A new phase in Hungarian ecclesiastical architecture developed largely under the influence of engaged southern German and Austrian architects and followed by significant construction of parish churches, lasted until the mid-15th century. Many parish churches from that period, with their size, shape, decoration and equipment reflect the status of their towns and villages, and the economic and social power of their citizens. They were mostly built as single-nave buildings, with different typological characteristics in different regions. Mostly present were variations such as single-nave buildings with a monumental west facade with two bell towers, like the Church of Our Lady in Buda. The parish Church of the German community, which got its late-Gothic appearance in the second half of the 14th century, is now known as Matthew's Church (Mátyástemplom, Buda), and was named after the king who commissioned a redesign of the south tower in the second half of the 15th century.

relationship with their home monasteries in France. Premonstrants had their monastery in Váradhegyfok, and apart from a handful of small single-nave churches with gallery and two towers that were modeled after the Benedictines, built two triple-nave basilicas in Zsámbék and Türje. The presence of the Dominicans and Franciscans in the area of Hungary can be followed with certainty from the second half of the 13th century when towns began to build churches out of solid material, as evidenced by the preserved Franciscan church in Sopron and Pozsony. Church buildings of Mendicant Orders in Hungary almost always had a spacious wooden nave covered with flat ceilings and arched choir behind the altar wall intended for the monks separated like the chapel with large windows. The simple construction technique (the construction consists of stone pillars, vaulted ribs and window frames and wall-filling is made of cheap materials purchased locally) applied during the construction of these buildings, had a significant influence on later parish churches, built in the urban structure.

From this brief overview of Hungarian medieval art (which directly or indirectly influenced the ecclesiastical architecture in Vojvodina), it can be concluded that the historic style of art forms in medieval Hungary does not coincide with the period of dominance of the same historical styles in Western Europe. Renaissance, for example, was never accepted by Hungarian church builders[61], and in the 16th century, in parts of the country occupied by Ottomans, medieval Christian churches were converted into mosques, while the majority of Hungarian population on the liberated territories, sided with the ideas of the Reformation and the Calvinist church. The primary task of the counter-reformation in the early 17th century was the weakening of Protestant influence in the Hungarian Kingdom and the conversion of the landowning aristocracy to Catholicism. The position of the Catholic Church was strengthened considerably, but not before the second half of the 17th century[62].

The Baroque era reached Hungarian church architecture a century later than in other European countries and marked the entire 17th and 18th century. Though Baroque was a "counter-reformation" style, "modern" Baroque forms were accepted by the builders of Protestant churches, too. Since the building of Protestant churches at one time was forbidden by imperial discriminatory decisions, Baroque was recognized as the style of Catholic church architecture in Hungary in the mid-17th century. The first Hungarian Baroque churches, whose spatial concepts and Baroque decoration was followed by later builders, emerged in the thirties of the 17th century. The Jesuit Church of St. John the Baptist in Trnava (1629–1637) and the Church of St. Ignatius in Győr (1634 – 1641), and a series of monastic churches of Mendicants order were single-nave buildings with a series of chapels around the central nave, which suited the requirements of Baroque liturgical rites. As the liturgical requirements of the Baroque period were the same for the cathedral, parish church and monastery, from rural to pilgrim, Catholic Baroque church buildings were not significantly different among themselves in terms of spatial structure, size or decoration.

Especially interesting, from the standpoint of the study of the origin and form of churches in Vojvodina, are monumental Baroque churches built in the 18th century, characterized by the representative entrance facade with two bell towers. This certainly includes the Budapest Church of St. Anne (Anna Sain, Pest), which was built from 1740 until 1761, designed by Kristóf Hamon, Máté Nepauer and János Hamon, and the University Church, designed by the Austrian architect Andreas Mayerhoffer, and built by Paulines from 1725 until 1742.

The western façade of the Church of Tata, in the north of Hungary, was resolved in the same way (Szent Kereszt Felmagasytalása, Tata), designed by Fraz Anton Pilgrim. The Cathedral basilica of Our Lady of Kalocsa (Nagyboldogasszony föszéhesegyház, Kalocsa), built from 1735 until 1770 also has a front entrance with two bell towers.

Enthusiasm for monastic orders in Hungary in the 18th century led to the construction of a series of churches in monastic cities, including the main building of the Benedictine Abbey in Pannonhalma, the Barnabite churches in Máriavögly and Sarvar, a Cistercian monastery in Zirc and Szentgotthárd and Premonstratensian monastery at Jászó. These represent the ultimate architectural achievements of their time. At the same time, two large episcopal complexes were built in Kalocsa and Esztergom where the greatest architects of the time were engaged in constructing residences for the bishops Anton Pilgrim and Isidore Canevale. Unfortunately, the high standards set for the construction of these churches were not followed by the builders and craftsmen engaged in the construction

112.

Базилика Св. Стевана у Будимпешти. Изградња цркве је почела 1851. године према плановима Јожефа Хилда. Након његове смрти 1867, за вођење надзора над извођењем радова је именован Миклош Ибл. Радови на уређењу ентеријера су завршени 1905. године под надзором Јожефа Каузера.

St. Stephen's Basilica of Budapest. Construction works started in 1851, based on the drawings of József Hild. After his death, in 1867, Miklós Ybl was appointed to continue supervision of the construction works. Interior was completed in 1905 under the supervision of József Kauser.

[61] Characteristics of Renaissance architecture are visible only on a handful of Hungarian religious buildings. Architecture of the burial Chapel of Tamás Bakócz in Esztergom was formed under the influence of the Florentine Renaissance, and is considered to be a role model for building the bishops chapels of St. Sigismund in Krakow (Kaplica Zygmuntowska, Wawel Cathedral, Kraków), and János Lazo in Gyulafehérvár.

[62] For more details, please refer to Religious Intolerance and Unitarism

и градовима земље. Слабија финансијска моћ жупа и скромнија знања и искуства извођача су пресудно утицали да ове грађевине следе једноставније каснобарокне типове и пропорције без изразитих уметничких претензија.

Архитектонска стремљења 19. века и реализације широких размера, које су захватила скоро целокупан тадашњи цивилизовани свет, кретала су се у оквирима од класицизма до историцизма. Мађарски допринос овом свеопштем градитељском покрету представљају катедрала у Естергому (Esztergomi bazilika) архитеката Пака, Кинела и Хилда (János Packh, Pál Kühnel, József Hild), катедрала у Егеру (Egeri bazilika, 1851–1905) Јозефа Хилда и жупна црква Светог Стефана у Пешти (Szent István-bazilika), која је ауторско дело Јозефа Хилда и Миклоша Ибла (Miklós Ybl) , које је преузео вођење радова на изградњи 1867.

of parish churches, which were emerging in large numbers in every town and city in the country. The weaker financial position of the parishes and the modest knowledge and experience of the artists meant that these structures followed the more simple late Baroque style and proportions without significant artistic pretensions.

The architectural aspirations of the 19th century and their large-scale realization, which occurred over almost the entire civilized world, moved from Classicism to Historicism. Hungarian contributions to the overall architectural movement are the cathedral in Esztergom (Esztergomi basilica) by architects Packham János Pál Kühnel and József Hild, the Cathedral of Eger (Eger Basilica) by József Hild and St. Stephen's parish church in Pest (Szent István-Basilica, 1851–1905), which is an authentic work of József Hild and Miklós Ybl, who took over managing construction site in 1867.

ОСНОВНИ ФУНКЦИОНАЛНИ И КОНСТРУКТИВНИ ЕЛЕМЕНТИ ГРАЂЕВИНА

Олтарски простор или светиште

Олтарски простор или светиште је главни функционални део сваке црквене грађевине. У олтарском делу цркве (лат. *alta ara*: уздигнути жртвеник) свештеник обавља богослужбени ритуал и ту је смештена Часна трпеза[63], на којој се врши „бескрвна жртва", односно обредно претварање хлеба и вина у Христово тело и крв. Олтарски део је наглашен и денивелацијом пода – уздигнут је у односу на ниво пода наоса. По форми олтарска апсида може бити полукружна, сегментна, полигонална или четвороугаона зависно од облика основе над којом је формирана. Директно се наставља на брод цркве од кога је одвојена „тријумфалним луком" или је између апсиде и брода формиран олтарски травеј – презбитериј.[64] Презбитериј је засведен, као и брод, а може бити формиран у истим пропорцијама као травеји, скоро квадратне основе или ређе изразито издужен (Елемир, 1796). Ширина олтарске апсиде код једнобродних грађевина варира од оних које су формиране у ширини брода, незнатно уже од брода или знатно уже (до половине ширине) од брода цркве. Олтарске апсиде скоро по правилу имају једнострано или обострано призидане бочне грађевине, приземне или спратне. Код обострано, симетрично призиданих олтарских простора (Св. Терезија, Суботица, 1773–97; Бачки Брестовац, 1818/1893–1893; Св. Рока, Суботица, 1896) са једне стране је смештена сакристија (лат. *sacristira*), односно ризница у којој се чувају свети сасуди, свештеничке одежде и књиге, а са друге је просторија у којој се пред мису припремају свештеници и свети дарови. Уколико је изграђена само једна приземна грађевина уз олтар (Св. Карла Боромејског, Панчево, 1718/1756; Св. Тројства, Сомбор, 1752–72; Св. апостола Павла, Бач, 1773–80) онда су функције ових двеју просторија спојене у сакристији (и ризница и припрема за службу). У случају изградње једноспратних олтарских призида, намена приземља је непромењена, а спратна етажа је намењена олтарским ложама. Просторним повезивањем спратних бочних олтарских грађевина са простором презбитерија (у нивоу приземља су одвојене стакленим преградама или само завесом, а у нивоу спрата само оградом галерије или стакленим преградама) добија се крстообразно решење олтарског дела (Кула, 1770; Узнесење БДМ, Бечеј, 1776; Станишић, 1815; Беодра, 1836–42; Ечка, 1862; Старчево, 1868; Јаша Томић, 1911). Као најважнији део црквене грађевине, који може да егзистира и самостално, олтарски простор је у програму изградње грађевине увек био на првом месту. Међу проучаваним објектима су сачуване две цркве (Лок, 1913–14; Младеново, 1812/1939) чија је изградња прекинута услед избијања ратних сукоба непосредно по завршетку прве фазе, односно изградње олтарског дела, а радови на изградњи брода и улазне партије никада нису окончани.

[63] Свети престо или Часна трпеза (грч. *τράπεζα*: трпеза) је камени или зидани сто који симболише јасле у којима је Христос рођен, гроб у који је положен, сто за којим се одиграла Тајна вечера и престо на који ће Христос по повратку сести.

[64] Перзбитериј (лат. из грч. *πρεσβυτερος* [presbiteros]: свештеник) је издвојен простор у којем се обавља верски обред. Назива се и светиште или санктуариј (лат).

The altar space or sanctuary

The altar space or sanctuary is the main functional part of each church building. In the sanctuary (Lat. *alta ara*: elevated altar), the priest performs the rituals of worship, and it houses the altar table[63], for "bloodless sacrifice" or the ritual transformation of bread and wine into Christ's body and blood. The altar is prominent because of denivelation – the floor is elevated compared to the level of the floor of the nave. In form, the altar apse may be semicircular, segmental, polygonal or rectangular, depending on the layout of the ground plan on which it is formed. It continues directly from the nave, from which it is separated by a "triumphal arch", or there is an altar aisle – the presbytery[64] between the apse and the nave. The presbytery is arched, as is the nave, and can be formed to the same proportions as the aisles, with an almost square or sometimes distinctly elongated base (Elemir 1796). The width of the altar apse in single-nave buildings varies between those formed to the width of the nave, slightly narrower than the nave or considerably narrower (up to half the width) of the nave.

Altar apses usually have added buildings, on ground level or with several floors on one side or on both sides. With symmetrically attached altar areas (St. Teresa, Subotica, 1773–97; Bački Brestovac 1818/1893–1893; St. Rocco, Subotica, 1896) a sacristy (Lat. sacristia) or treasury for keeping the sacred vessels, vestments and books is located on the one side, and on the other side is the room where the priests prepares for the Mass and sacraments. If there is a single-story building next to the altar (St. Charles Borromeo, Pančevo, 1718/1756; Holy Trinity, Sombor, 1752–72; St. Paul the Apostle, Bač, 1773–80), the functions of these two rooms are as sacristy (a treasury and preparation for ministry). In the case of construction of single-story altar walls, the purpose of the ground floor remains the same, and the upper floors are intended for the altar lodges.

By spatially connecting the side altar buildings with the presbytery area (at the ground level they are separated by a glass cubicle or with just a curtain, and on upper levels just with gallery railing or glass dividers) we get a cruciform altar area (Kula, 1770; the Assumption of the Blessed Virgin Mary, Bečej, 1776; Stanišić 1815; Beodra, 1836–42; Ečka 1862; Starčevo 1868; Jaša Tomić, 1911). As the most important part of the church, which can exist independently, apses always came first when planning the construction of the building. Among the studied buildings there are two preserved churches (Lock, 1913–14; Mladenovo, 1812/1939) where construction was stopped immediately after the first phase, that is, after the construction of the sanctuary, because of the onset of war, and the construction of the nave and the entrance was never finalized.

[63] Holy throne or altar table (Greek term τράπεζα: table) is a stone or brick table that symbolizes the manger where Christ was born, the tomb he was laid in, the table where the Last Supper took place and the throne that Christ will sit upon on his return.

[64] Presbyterium (Lat. from Greek Πρεσβυτερος [presbiteros]: priest) is a separated iconic space next to the main altar of the church where the priest performs the ritual of worship. It is also called a shrine or sanctuary (lat).

113.

Олтарски простор у катедралној цркви Св. Ивана Непомука у Зрењанину, 1878–80.

The altar space of the cathedral church of St. John of Nepomuk in Zrenjanin, 1878–80.

114.

Олтарски простор бивше исусовачке цркве Св. Јурја у Петроварадину, 1701. – ентеријер.

Altar area of the former Jesuit church of St. George in Petrovaradin, 1701 – interior.

115.

Олтарски простор у РКЦ Пресветог Тројства у Ади, 1879/1909.

The altar space of the RCC of the Holy Trinity church in Ada, 1879/1909.

116.

Олтарске ложе у катедралној цркви Св. Ивана Непомука у Зрењанину, 1878–80.

The altar lodges of the Cathedral church of St. John of Nepomuk in Zrenjanin, 1878–80.

Олтарске ложе

Олтарске ложе се појављују код објеката код којих су бочне олтарске призиде грађене као једноспратне грађевине. Спратне етаже су оријентисане према презбитерију у виду отворених галерија или застакљених просторија намењених клеру, властели или припадницима других повлашћених друштвених слојева који су одатле, издвојени од осталих верника, пратили мису. Олтарске ложе воде порекло од бочних олтарских ложа ранохришћанских цркава намењених канонски постављеним појцима или псалтима. Већ од 4. века се, лево и десно од солеје, појављују издвојени простори намењени „анђеоским хоровима“ (свештеницима – појцима), познати као хор или страна. У Источној цркви, са увођењем антифоног певања у раном средњем веку, ови простори временом прерастају у певнице и као значајни функционални делови олтарске просторне композиције опстају до данас (Вукосављев, 2013; Ђукановић, 2009: 44; Ђукановић, 2014). У Западној цркви простори намењени појцима се развијају у бочне олтарске ложе намењене владару, великодостојницима, клеру или монашкој братији. Хорски простори организовани у виду бочних олтарских капела – ложа, одељених од олтарског простора великим прозорима, срећу се код доминиканских и фрањевачких цркава 13. века, које су у своје време представљале узорне примере савременог градитељства на простору Централне Европе. Овакви олтарски хорови или олтарске ложе[65], намењени клеру или припадницима монашког реда, виде се на сачуваним црквеним грађевинама редова на Маргитином острву у Будиму (Margit Siget, Budim), Шопрону (Sopron, oko 1280) и Пожуну (Pozsony, 1291) (Dercsényi és Marosi, 2003). Барокно доба пред црквени простор поставља захтеве за издвајањем појединих друштвених група, племићких породица донатора или чланова гилди, у оквиру заједничке молитве, те бочне олтарске ложе добијају управо овакву намену.

Наос, брод или лађа

Наос, брод или лађа чини основни корпус црквене грађевине. У топографији хришћанског храма наос је централни, најпространији део намењен окупљању верника. Простор наоса је традиционално имао своју микро-топографију и делове намењене мушкарцима, женама, покајницима, странцима, путницима и Богу посвећеним људима и женама (Ђукановић, 2009: 42). Код једнобродних грађевина лонгитудиналне основе, просечне величине 200 до 300 m^2, простор наоса, односно брод цркве заузима више од три петине корисног простора цркве. Код грађевина монументалних димензија, једнобродних или тробродних (капацитет преко 500 m^2) и преко четири петине корисног простора грађевине чини простор брода. Зависно од типа конструкције, која је примењена за наткривање брода, простор наоса може бити јединствен (равна таваница или континуални полуобличасти, сегментни или преломљени свод) или издељен на сегменте – травеје (сферни или крстасти свод, осим у неколико изузетака где је подела на травеје изведена уз примену полуобличастог свода, као нпр. у Черевићу). Код грађевина чији је брод рашчлањен, сводови формирани над травејима су подухваћени подужним и попречним луцима ослоњеним на бочне зидове. На тачкама ослонца горње конструкције бочни зидови су ојачани пиластрима, полустубовима, ангажованим стубовима или призиданим ступцима. Димензије и обликовање ових конструктивних елемената временом више зависе од функционалних и концептуалних захтева него од стварне конструктивне потребе ојачања носивог зида. Барокно доба поред нове естетике и покретног црквеног простора доноси и потребу за организацијом молитве појединаца (у капелама), што је

[65] Одавде потиче честа употреба назива хор (скраћено од олтарски хор) за олтарске ложе. У овој студији се за бочне олтарске галерије/хорове/ложе искључиво употребљава термин „олтарска ложа“, а термин „хор“ се користи да дефинише галеријски отворен простор лоциран супротно од олтарског дела, који је превасходно намењен певачком хору и смештају оргуља.

The altar lodges

Altar lodges appear in the buildings where the side altar walls are built as a one-story building. The upper floors are oriented towards the presbytery, in the form of open galleries or rooms separated with glass panels, intended for the clergy, the nobility and members of other privileged strata of society from that area to follow the Mass, separated from other believers. Altar lodges are descended from the side altar lodges of the early Christian churches, intended for the canonically set cantors (Greek, ψάλτης, *psaltis)*. Since the fourth century, isolated areas for "choirs of angels" (priests – cantors) have been set to the left and right side of the solea, known as the choir or page. In the Eastern Church, with the introduction of antiphonal singing during the early Middle Ages, these eventually changed into choirs, and as an important functional parts of the altar spatial compositions, survive to this day (Vukosavljev, 2013; Đukanović, 2009: 44; Đukanović, 2014). In the Western church, areas intended for cantors developed into side altar lodges intended for the monarch, dignitaries, clergy and monastic brethren. Choral spaces were organized in the form of side altar chapels – lodges, separated from the altar area with large windows, in the Dominican and Franciscan churches of the 13th century, which then represented the examples of modern architecture in Central Europe. These altar choirs and altar lodges[65], designed for clergy and members of the monastic order, can be seen in the preserved church buildings on Margaret Island in Buda (Margit Sziget, Buda), in Sopron (around 1280) and in Pozsony from 1291. (Dercsényi and Marosi, 2003). The Baroque-era practices demanded the separation of certain society groups, like noble families of donors or members of the guilds during the collective prayer, which is why the side altar lodges got this new purpose.

117.

Олтарске ложе у РКЦ Пресветог Тројства у Чоки, 1819.

The altar lodges of the RCC of the Holy Trinity in Čoka, 1819.

Nave or Naos

The nave, or naos, is the basic body of the church building. In the topography of the Christian church, the nave is the central, most spacious area for gatherings of believers. The nave has traditionally had its own micro-topography and parts intended for men and women, the repentant, strangers, travelers and men and women dedicated to God (Đukanović, 2009: 42) In single-nave buildings with a longitudinal ground plan, and average size of 200 to 300m^2, the nave occupies more than three-fifths of the usable space of the church. In buildings of monumental proportions, single-nave or triple-nave, (capacity of over 500m^2) over four-fifths of the usable space belongs to the nave. Depending on the structural characteristics of the building, nave can be unified (continuous flat ceiling or barrel, with segmented or pointed arch) or divided into segments – aisles (spherical or cruciform vault, except for a few exceptions where the division into bays was done with the use of barrel vaults, as in the church in Čerević, for example). For buildings whose nave is segmented, arches formed over the aisles are prestressed with longitudinal and transverse arches resting on the side walls.

At the fulcrum of the upper body side, the walls were reinforced with pilasters, semi-columns, engaged columns or built-on columns. The dimensions and design of the structural elements are more dependent on the functional and conceptual requirements than the actual structural needs for reinforcement of load bearing wall. The Baroque era, in addition to new aesthetics and changed church space, introduces the need to organize individual prayers (in the chapel), which is embodied in the revival of the concept of

[65] This is the origin of the frequent use of the word "choir" (short for the altar choir) for the altar lodges. In this study, for side altar galleries/chorus/lodges, exclusively uses the term "altar lodge", and the term "choir" is used to define the open gallery space located opposite the altar place, which is intended primarily for the singers and as a location for the organ.

118.

Бочни олтар РКЦ Пресветог Тројства при некадашњем Фрањевачком самостану у Сомбору, 1752–62.

The side altar of the RCC of the Holy Trinity at the Former Franciscan monastery in Sombor, 1752–62.

отелотворено у оживљавању концепта брода са низом бочних ниша[66] (касније капела и олтара) формираних између бочних конструктивних стубова или стубаца декорисаних пиластрима на чеоним и бочним странама. Класицизам и каснији „деривати" историјских стилова обликовање простора, посебно брода, заснивају се на међуодносима и преплитању конструктивних елемената (Оџаци, 1821; Мол, 1824; Беодра, 1836; Св. Ивана Непомука у Зрењанину, 1867; Старчево, 1868; Обровац, 1884). Концепт употребе конструктивних носача као кључних обликовних елемената своју је кулминацију доживео у доба масовне изградње неоготичких римокатоличких цркава (Вршац, 1863/1902–12; Тоба, 1872; Врбас, 1885; Име Маријино, Нови Сад, 1885; Ердевик, 1890; Бачка Топола, 1904–1907. итд.).

Бочне капеле и олтари

Просторна композиција централног брода са бочним олтарима (олтар са пратећим сликама) или капелама је еволуирала из средњовековног религијског концепта, чији је битан део била процесија унутар цркве (верници су се кретали у разним правцима унутар слободног простора брода, зависно од захтева мисе) и представља својеврсно неговање култа светаца, такође значајног у средњем веку. У барокном црквеном ентеријеру олтари светитеља заштитника у бочним капелама имају значајну улогу. Око њих се у молитви окупљају најразличитије друштвене групе у заједничкој молитви, док су бочне капеле, позициониране у истом низу (или у бочним просторијама улазног дела) намењене тихој молитви појединца. Рашчлањавање унутрашњих бочних зидова наоса на којима су између стубаца образоване нише за бочне олтаре, представља, према тумачењу Оливере Милановић Јовић (Милановић Јовић, 1988: 54–55) „...крајње редуциран и поједностављен облик бочних капела језуитских римских цркава високе ренесансе и ранога барока времена Вињоле и Јакопа де ла Порте, доспели до наших крајева путевима преко Аустрије и Угарске". Анализа развоја и усложњавања просторног склопа традиционалних једнобродних редовничких цркава насталих на ширем рубном подручју Монархије 17. и 18. века (Đukanović u: *Prostor*, 2014), указује на јасне типолошке подгрупе дворанских цркава лонгитудиналног просторног склопа одређене постојањем бочних олтарских ниша или капела. Први појавни облици су везани за формирање бочних олтарских ниша у маси подужних зидова старијих средњовековних грађевина. Једноставна просторна решења плићих или дубљих олтарских ниша у ранобарокним дворанским црквама су везана за примену унутрашњих контрафора у виду масивних носивих стубаца. Заталасани унутрашњи бочни зидови добијају низ бочних олтарских ниша. Повећање дубине бочних ниша до формирања простора за тиху молитву издвојене групе или појединца везано је, у нашим крајевима, за изградњу низа репрезентативних црквених грађевина у другој половини 18. века (Св. Тројство, Сомбор, 1752–72; Св. Јурај, Кула, 1770; Пресвето Тројство, Кукујевци, 1770; Св. апостола Павла, Бач, 1773–80; Св. Терезија, Суботица, 1773–97; Узнесење БДМ, Бечеј, 1776; Пресветог Тројства, Чока, 1813). Развијени тип дворанске цркве са низом бочних капела и емпором (*Wandpfleiler*), који је од прве деценије 17. века био омиљен и често примењиван широм Централне Европе никада није реализован приликом градње неке од римокатоличких цркава на подручју Војводине.

[66] План за изградњу цркве у Каравукову из 1801. године, који је примењен у изградњи још девет храмова у местима Бачке жупаније, даје решење једнобродног храма са низом ниша на бочним зидовима. Рашчлањавање бочних зидова нишама кулминирало је у последњим деценијама 18. века у архитектури цркава Св. Тројства у Сомбору (1752–72), Св. Јурја у Кули (1770), Пресветог Тројства у Кукујевцима (1770), Св. апостола Павла у Бачу (1773–80), и Пресветог Тројства у Чоки (1813).

nave with a number of side niches[66] (later chapels and altars) formed between the lateral structural columns or pilasters, decorating the frontal and lateral sides. Classicism and the subsequent "derivative" historic style of space design, especially related to the nave, are based on the interconnection and interweaving of structural elements (Odžaci 1821; Mol 1824; Beodra, 1836; St. John of Nepomuk in Zrenjanin in 1867; Starčevo 1868; Obrovac 1884). The concept of using structural beams as key formal elements culminated during the era of mass construction of Neo-Gothic Roman Catholic churches (Vršac 1863/1902–12; Toba, 1872; Vrbas, in 1885, the Name of Mary, Novi Sad, 1885; Erdevik 1890; Bačka Topola, 1904–07, etc.).

Side chapels and altars

The spatial composition of the central nave with side altars (altars with accompanying paintings) or chapels which evolved from the medieval liturgical ritual concept, of which an essential part was the procession within the church (believers were moving in different directions within the free space of the nave, depending on the requirements of the liturgy) represented the fostering of saints' cults, also important in the Middle Ages. In Baroque church interiors, the altars of patron saints in the side chapels have an important role. Around them, gathered in prayer are the most diverse social groups, while the side chapels, positioned in the same row (or in the side premises of the entrance) are intended for quiet individual prayers. The segregation of the internal side walls of the nave, where the niches for side altars are placed between the columns is, according to the interpretation of Olivera Jović (Milanović-Jović, 1988: 54–55) *"Extremely reduced and simplified form of the side chapels of the Jesuit Roman churches of High Renaissance and early Baroque period of Jacopo Vignola and Giacomo della Porta, have come to our regions by roads across Austria and Hungary"*. An analysis of the development and complication of the spatial arrangement of traditional single-nave friaries in the border area of the Empire in the 17th and 18th century (Đukanović in: *Prostor*, 2014), points to clear typological subgroups of hall-churches with longitudinal design, depending on the existence of side altar niches or chapels. The first forms are connected with creating side altar niches in sidewalls in older medieval buildings. Simple spatial solutions of shallow or deep altar niches in early-Baroque hall-churches are connected with the utilization of interior counterforts, i.e. massive buttresses. The undulated inner sidewalls featured a line of altar niches. The increase in the depths of the side niches, which led to the formation of space for silent prayer for groups or individuals, in this area is related to the construction of a number of remarkable churches in the second half of the 18th century (the Holy Trinity, Sombor, 1752–72; St. George, Kula, 1770; The Holy Trinity, Kukujevici 1770; St. Paul the Apostle, Bač, 1773–80; St. Teresa, Subotica, 1773–97; the Assumption of the Blessed Virgin Mary, Bečej 1776; the Holy Trinity, Čoka 1813).

119.

Предикаоница и крстионица у бившој исусовачкој цркви Св. Јурја у Петроварадину, 1701.

The pulpit and the baptisterium in the former Jesuit church of St. George in Petrovaradin, 1701.

Pulpit

The sermon, in which the priest spoke to the congregation, formed an important part of the Baroque liturgy. The place of the pulpit was in the main nave of the church, near the altar apse or in the central part of the nave in a prominent position, visible to the eye of everyone present. Another important requirement is acoustics, the quality soundscape in all directions. Given the importance of the pulpit in the liturgical ritual

[66] Archive plan from 1801 to build a church in Karavukovo, used on the construction of nine more temples in Bačka County, is a single-nave church with a number of niches in the sidewalls. Segregation of the sidewalls with niches culminated in the last decades of the 18th century in the Architecture of the Church of Holy Trinity in Sombor (1752–72), St. George's in Kula (1770), the Holy Trinity in Kukujevci (1770), St. Paul the Apostle in Bačo (1773–80), and the Holy Trinity in Čoka (1813).

120.

Проповедаоница у РКЦ Св. Петра и Павла у Бачком Моноштору, 1752/1806.

The pulpit of the RCC of St. Peter and Paul in Bački Monoštor, 1752/1806.

121.

Проповедаоница у катедралној цркви Св. Терезије Авилске у Суботици, 1773–98.

The pulpit of the Cathedral church of St. Teresa of Avila in Subotica, 1773–98.

122.

Проповедаоница у катедралној цркви Св. Ивана Непомука у Зрењанину, 1867.

The pulpit of the Cathedral church of St. John of Nepomuk in Zrenjanin, 1867.

123.

Детаљ проповедаонице у РКЦ Име Маријино у Новом Саду, 1885.

Detail of the pulpit of the RCC of the Name of Mary in Novi Sad, 1885.

Проповедаонице

Проповед којом се свештеник обраћао пастви, чинила је важан део барокне мисе. Место проповедаонице је било у главном броду цркве непосредно уз олтарску апсиду или у централном делу брода на видном месту, доступно оку свих присутних. Други важан захтев је акустика, односно квалитетно простирање звука у свим правцима. С обзиром на важност проповедаонице у црквеним обредима и посебне захтеве којима је морала да одговори, диспозиција, облик и декорација проповедаонице су била једнако важна техничка питања.

Хор

Хор је један од битних елемената црквене топографије католичког храма, чија конструкција, материјализација, положај и величина одређују карактер ентеријера улазне партије. Назив потиче од грчког појма који означава групу певача или (црквени) хор (грч. χορός; енгл. *choir* , франц. *chorale*). Хор је традиционални део црквене грађевине, али је његова намена, као певачког места, релативно нова и везана је за промене у богослужењу у барокно доба. Увођење барокне полифоне музике и повећање броја извођача, као и уградња оргуља као стандардне опреме црквених простора, довело је до промене у црквеној топографији католичких цркава и трајно позиционирање певачког хора и оргуља на галерију. Хор је по правилу позициониран изнад улаза у храм, насупрот презбитерију и олтарском делу. Начин формирања хора и хорске галерије уско су повезани са начином конструисања звоника и његовим односом према основном корпусу грађевине. Формира се у простору брода (код грађевина са призиданим звоником, слободним или фланкираним кулама и код грађевина са призиданим целим улазним прочељем), у подзвоничком простору (код грађевина код којих звоник израња из масе улазног прочеља, а подзвонички

MATHÄUS

124.

Хорска галерија бивше исусовачке цркве Св. Јурја у Петроварадину, 1701.

The choir of the former Jesuit church of St. George in Petrovaradin, 1701.

125.
Хорска галерија цркве Св. Јурја у Кули, 1770/1828.

The choir of St. George's church in Kula, 1770/1828.

простор је интегрисан са простором наоса) или хор захвата подзвонару и део наоса у који залази хорска галерија (среће се и код објеката са призиданим звоником и код грађевина код којих је подзвонички простор интегрисан са наосом). Приступа му се унутрашњим, а некада и спољним степеништем.

Најстарије сакралне грађевине на подручју Војводине, реконструисана средњовековна капела Св. Антуна Пустињака у шуми код Бача (пре 1526/1817) и капела Св. крижа на калварији у Вршцу (1729) имају једноставне, равно завршене, хорске галерије формиране у целости као дрвене конструкције унутар зидане структуре. Захватају први, улазни део брода, према наосу су затворене дрвеном равном оградом, а приступа им се унутрашњим дрвеним степеништем. Оваква конструкција хорске галерије се среће и касније, код скромнијих цркава са призиданим звоником, код којих је, од изградње цркве Нашашћа Христовог у Сремској Каменици (1759) уобичајена изградња зиданог корпуса хора у простору првог травеја. Хорска галерија, подухваћена зиданим стубовима, већ половином 18. века добија извијену барокну форму. Прва зидана галерија која представља интегрални део архитектуре храма је изграђена на самостанској цркви Св. Јурја у Петроварадину (1701). Како је ова грађевина најизразитији представник ранобарокне сакралне архитектуре на подручју Војводине, али и типични пример једноставне језуитске цркве свога доба, узори за изградњу зидане, богато декорисане хорске галерије затворене оградом од кованог гвожђа, испод које је формиран улазни нартекс могу се тражити у низу централноевропских редовничких цркава. Слично решење хорске галерије среће се и код цркве Св. Михаила при фрањевачком самостану у Суботици (1730), скоро век млађе једнобродне цркве Св. Јурја у Молу (1824) и тробродне цркве БДМ у Станишићу (1815). Са доминацијом барока половином 18. века, као уобичајено решење је усвојен начин формирања хора у централном делу подзвоничког простора, који је према наосу затворен оградом (Св. Тројство, Сомбор, 1752–72; Св. апостола Павла, Бач, 1773–80; Св. Терезија Авилска, Суботица, 1773–97; Узнесења БДМ, Земун, 1795; Св. Августина, Елемир, 1796; Св. Кларе Асишке, Нови Бечеј, 1804–1809; Пресветог Тројства, Чока, 1813) или је продужен у виду хорске галерије и захвата први, негде и други травеј брода (Пресветог Тројства, Кукујевци, 1770; Св. Јурја, Кула, 1770; Узнесења БДМ, Бечеј, 1776; Св. Михаела арханђела, Оџаци, 1821; Беодра, 1842). Ово решење је примењено код низа репрезентативних, али и типских

and specific requirements to which it had to respond, the layout, shape and decoration of the pulpit were equally important technical issues.

The choir

The choir is one of the essential elements of Catholic church topography, whose constructions, materialization, position and size, set the particular character of the interior of the entrance. The name comes from the Greek term that means a group of singers or (church) choir (Gr. χορός; Eng. *choir* franc. *chorale*). The choir is a traditional part of the church building, but its purpose as singing place is relatively new and is related to the liturgical changes of the Baroque era. The introduction of Baroque polyphonic music and increased number of performers, as well as the installation of the organ as standard equipment for churches, had led to the changes in the topography of Catholic churches and the permanent positioning of the singing choir and organ gallery. The choir is typically positioned above the entrance to the church, opposite the presbytery and the altar area. The method of forming the choir and the choir gallery are closely associated with the design of the bell tower and its relation to the main body of the building. It is formed in the space of the nave (in buildings with a bell-tower, free-standing or flanked towers and with buildings with entire front façade built-on), in the area below the bell tower (in buildings where the tower rises from the ground entrance porch and the area below the bell tower is integrated into the nave) or the choir embraces the area below the bell tower and part of the nave with choir gallery (in buildings with bell-tower and in buildings where the area below the bell tower is integrated with the nave). It can be accessed by an internal and sometimes external staircase.

The oldest ecclesiastical buildings in Vojvodina, the reconstructed medieval Chapel of St. Anthony the Hermit in the forest near Bač (before 1526/1817) and the Chapel of the Holy Cross at Calvary in Vršac, (1729) have simple, flat finished choir galleries formed entirely as wooden structures inside the brick structure. They cover the first part, entrance to the nave, towards the nave they are closed with a straight wooden fence, and they are accessed using an internal wooden staircase. This structure of the choir gallery can be seen later, with more a modest church with a bell tower, when it became usual to build a brick corpus of the choir in the area of the first aisle, since the construction of the Church of the Finding of Christ in Sremska Kamenica (1759) The choir gallery, resting on brick pillars, by the mid-18th century gets a curved Baroque shape. The first gallery built as an integral part of the architecture of the church is built in the monastery Church of St. George in Petrovaradin (1701). This structure is the most prominent representative of the early-Baroque church architecture in Vojvodina, as well as a typical example of a simple Jesuit Church of its day, and models for building an ornamented masonry, a choir gallery enclosed with a wrought iron fence, below which is formed the narthex entrance, can be found in a number of Central Jesuit churches, from the medieval Church of St. Michael the Archangel in Munich (1583), to the Jesuit University Church of Vienna (1623–27/remodeled in 1703). A similar appearance of the choir gallery can be seen in the Church of St. Michael at the Franciscan monastery in Subotica (1730), in the roughly one-century younger single-nave Church of St. George in Mol (1824) and the triple-nave Church of Blessed Virgin Mary in Stanišić (1815). With Baroque dominance in mid-18th century, a common solution for forming the choir in the central area below the bell tower, was for the choir to be closed towards the nave by a fence (the Holy Trinity, Sombor, 1752–72; St. Paul the Apostle, Bac, 1773–80; St. Teresa of Avila, Subotica, 1773–97; Assumption of the Blessed Virgin Mary, Zemun, in 1795; St. Augustine, Elemir 1796; St. Clare of Assisi, Novi Sad, 1804–09; the Holy Trinity, Čoka, 1813) or extended in the form of a choir gallery, covering the first, sometimes the second aisle of the nave (the Holy Trinity, Kukujevci 1770; vol. George, Kula, 1770; the Assumption of the Blessed Virgin Mary, Bečej, 1776;

126.

Хорска галерија РКЦ Пресветог Тројства у Сомбору, 1752–62.

The choir of the RCC of the Holy Trinity in Sombor, 1752–62.

127.

Хорска галерија РКЦ Св. Кларе Асишке, Нови Бечеј, 1804–09.

The choir of the RCC of St. Clare of Assisi, Novi Bečej, 1804–09.

128.

Хорска галерија РКЦ Име Блажене Дјевице Марије у Станишићу, 1815.

The choir of the RCC of the Name of the Blessed Virgin Mary, Stanišitć, 1815.

129.

Хорска галерија РКЦ Узнесења Блажене Дјевице Марије, Челарево, 1822.

The choir of the RCC of the Assumption of the Blessed Virgin Mary, Čelarevo, 1822.

130.

Хорска галерија РКЦ Св. Антуна Падованског, Банатско Аранђелово, 1870.

The choir of the RCC of St. Anthony of Padua, Banatsko Aranđelovo, 1870.

131.

Хорска галерија у РКЦ Име Маријино у Новом Саду, 1885.

The choir of the RCC of the Name of Mary in Novi Sad, 1885.

132.

Цртеж дрвеног торња Фрањевачког самостана у Земуну из 1813. године.

Drawing of the wooden tower of the Franciscan monastery in Zemun from 1813.

познобарокних жупних цркава (грађених по готовим пројектним решењима) са варијантним моделовањем хорске галерије од богато извијених криволинијских форми (Св. Тројства, Сомбор, 1752–72; Св. Терезија, Суботица, 1773–97) до једноставних равно завршених галерија (Св. Јурја, Кула, 1770; Св. апостола Павла, Бач, 1773–80; Узнесења БДМ, Бечеј, 1776). Након изградње првих (квази) тробродних цркава (Бачки Моноштор, 1752; Апатин, 1798; Сонта, 1812) просторно решење хора који захвата целу површину подзвоничког простора и хорске галерије је примењено код низа објеката грађених на самом почетку 19. века (Гибарац, 1802; Бела Црква, 1806; Рума, 1808–13; Сремска Митровица, 1811; Пландиште, 1813), а постаје уобичајено решење код каснијих класицистичких цркава грађених скоро до краја 19. века (Ковин, 1830; пијаристичка црква, Зрењанин, 1845; Ечка, 1862; Нови Сланкамен, 1862; Ада, 1795/1879). Као посебно просторно решење се издваја хорска галерија, која је развијена ободно целом дужином носа, у облику ћириличног слова „П". Формирана је код (квази) тробродних грађевина повезивањем хора и хорске галерије у подзвоничком делу са уским галеријама над бочним бродовима, која представља континуалну везу бочних бродова и подзвноничког простора (Бачки Моноштор, 1752; Ада, 1795/1879/1909; Апатин, 1798; Сонта, 1812). У последњим деценијама 19. и првим деценијама 20. века примењују се сва раније споменута просторна решења хора и хорске галерије. Често решење призиданог звоника (са бочним кулама) код неоготичких цркава условило је изградњу слободне хорске галерије унутар простора првог и другог травеја брода (Име Маријино, Нови Сад, 1885; Св. Рока, Суботица, 1896; Јаша Томић, 1911). Чак и у случајевима кад је звоник инкорпориран у корпус грађевине и израња из масе западног прочеља хорска галерија је решена као засебна структура у простору првог травеја (катедрална црква Св. Ивана Непомука, Зрењанин, 1867). Код грађевина са монументално решеним улазним прочељем са два звоничка торња хор је лоциран у међузвоничком простору и потпуно је отворен према броду цркве (Футог, 1906–1908).

Звоник

Са изузетком неколико објеката код којих је изграђена мала (осим у једном случају дрвена) звонара, која израња директно из корпуса крова[67] или је звоник потпуно изостављен (капеле централног плана са куполом) све проучаване грађевине имају изграђену високу звоничку кулу на улазној страни. Изузетак је црква Св. Јурја[68], грађена у склопу језуитског колегија у Петроварадину (1701), код које се мала дрвена звоничка кула у форми кровног јахача – *flèche* уздиже изнад централног поља типичне барокне фасаде.[69] Зидани звоници су грађени као једноспратне, двоспратне или

[67] Мала кула звонара, која израња директно из корпуса крова, изграђена је на следећим објектима: капела Св. Антуна Пустињака у шуми код Бача (пре 1526/1817); заветна капела, Бездан (1737/1832), капела Св. Рока на гробљу у Сомбору (1756), капела Гроба Исусовог на Горњем гробљу у Бездану (1885), капела Анђела чувара на гробљу у Тителу (1868) и на цркви Св. Јосипа у Јасенову, за чије потребе је реконструисана једна сеоска кућа (1899–1909).

[68] Позиционирање звоника на олтарској страни (и то асиметрично) среће се и код цркве Св. Јосипа радника у Ђурђину (1935), али се код овог (модерног) архитектонског остварења једноставних форми позиција звоника може тумачити као ауторско опредељење пројектанта, а не као типолошка одредница, која је тема овог истраживања.

[69] Податак о времену изградње, облику и месту (првобитног или оригинално пројектованог) звоника Св. Јурја никада није потврђен. На приказима тврђавског комплекса из 1698. и 1716. године, као и на репродукцији публикованој у *Споменици града Новог Сада* (*Споменица*, 1936: 29) звонички торањ је приказан као зидана структура на свом „оригиналном положају изнад олтарске апсиде". Први поуздани подаци о звонику Св. Јурја су у извештају Канонских визитација из 1735, где се наводи да је „црквени торањ покривен на цијелом тијелу лимом" (Sršan, 2006: 15) и из 1811. године, где се звоник описује управо онако како он изгледа данас (Sršan, 2008: 437). Данашњу позицију звоника потврђује и цртеж Петроварадина инжењера Ф. Менгуци де Росиа (F. Mengucci de Rossi) из 1769, који се чува у Националној библиотеци у Бечу (репродукција у: Matoš u: *Perištil*, 1987: 110).

St. Michael the Archangel, Odžaci 1821; Beodra 1842). This solution is seen in a number of representative, but typical late-Baroque parish churches (built according to finalized design solutions) with variations of the choir gallery varying from richly curved shapes (the Holy Trinity, Sombor, 1752–72; St. Teresa, Subotica, 1773–97) to simply finished galleries with straight lines (St. George, Kula, 1770; St. Paul the Apostle, Bač, 1773–80; the Assumption of the Blessed Virgin Mary, Bečej, 1776). After the construction of the first (quasi) triple-nave churches (Bački Monoštor 1752; Apatin 1798; Senta, 1812) the spatial solution of the choir covering the entire surface of area below the bell tower and choir gallery was applied in a number of buildings built in the early 19th century (Gibarac, 1802; Bela Crkva, 1806 Ruma, 1808–13; Sremska Mitrovica, 1811; Plandište 1813), and it became a common solution with later Classicist churches built almost until the end of the 19th century (Kovin 1830; Piarist church, Zrenjanin, 1845; Ečka 1862; Novi Slankamen 1862; Ada, 1795/1879).

A choir gallery developed along the borders of the naos, in the form of the Cyrillic letter "P", represents a specific spatial solution. It was formed in triple-nave buildings connecting the choir and choir gallery in the area below the bell tower with the galleries over side naves (Bački Monoštor 1752; Ada, 1795/1879/1909; Apatin 1798; Senta, 1812). In the last decades of the 19th and the first decades of the 20th century all previously mentioned spatial solutions for the choir and the choir gallery were applied. Often the solution of a built-in bell tower (with side towers) in neo-Gothic churches required the construction of a free choir gallery space within the first and second aisle of the nave (the Name of Mary, Novi Sad, 1885; St. Rocco, Subotica, 1896; Jaša Tomić, 1911). Even in cases where the tower is incorporated into the body of the structure and emerges from the mass of the western front, the choir gallery is constructed as a separate structure in the space of the first bay (the cathedral church of St. John of Nepomuk, Zrenjanin, 1867). In buildings with monumental entrance facade with two bell towers, the choir is located in the area between the belfries and is fully open to the nave of the church (Futog, 1906–08).

133.

РКЦ Узнесења Блажене Дјевице Марије при Фрањевачком самостану у Земуну, 1750–52.

RCC of the Assumption of the Blessed Virgin Mary at the Franciscan monastery in Zemun, 1750–52.

Bell tower

With the exception of a few facilities that have a small (in one case wooden) bell tower, which rises directly from the body of the tower roof[67] or is completely left-out (central plan chapels with a dome), all structures studied have a high bell tower on the entrance. The exception is the Church of St. George[68], built as a part of the Jesuit College in Petrovaradin (1701), where the bell tower rises, as if it were a *flèche*, above the central section of a typical Baroque facade[69]. The bell towers were built as one-story, two-story or sometimes

[67] Small bell tower, which rises directly from the body of the roof, was built in the following facilities: Chapel of St. Anthony the Hermit in the woods near Bač (before 1526/1817); the votive chapel in Bezdan (1737/1832), the cemetery chapel of St. Rocco in Sombor (1756), the Chapel of Jesus Frave in the old cemetery in Bezdan (1885), the Chapel of the Guardian Angel in the cemetery in Titel (1868) and the Church of St. Joseph in Jasenova, which saw a reconstruction of a country house (1899–1909).

[68] The positioning of the bell tower on altar side (asymmetrically) can be seen at the Church of St. Joseph the Worker in Đurđin (1935), but in this (modern) architectural achievement of simple form, the position of the tower can be interpreted as the author's preference, rather than a typological determinant, which is the subject of this study.

[69] The information about the time of construction, the shape and position of the original or originally designed bell tower of St. George's has never been confirmed. In the descriptions of the fortress complex from 1698 and 1716, as well as in a reproduction published in "*Monuments of the City of Novi Sad*" (*Spomenica, 1936: 29),* the bell tower is shown as a built structure at its "original position, above the altar apse". The first reliable data about St. George's bell tower can be found in the report from canonical visitations from 1735, where it is mentioned that the "church tower is completely covered with sheet metal" (Sršan, 2006: 15) and from 1811, where the bell tower is described just as it appears today (Sršan, 2008: 437). Today's position

134.
Звоник цркве Св. Јурја, Петроварадин (1701).

Bell tower of St. George's church, Petrovaradin (1701).

135.
Звоник цркве Узнесења Блажене Дјевице Марије, Тител (1812).

Bell tower of the Assumption of the Blessed Virgin Mary's church, Titel (1812).

ређе тороспратне грађевине квадратне основе. Када су позиционирани уз улазну фасаду могу бити слободни или фланкирани бочним (обично високим) кулама. Овакав тип звоника у овој студији се назива „призидан звоник" или „призидан звоник фланкиран бочним кулама". Термин „призидан" је преузет из књиге *Срӣске ӣравославне цркве*… „[…] користи се да означи просторни однос масе звоника и брода цркве, а не терминолошку одредницу 'накнадно дозидан'. Овакав звоник је једновремено грађен са бродом цркве, али је у просторном односу са њим такав да споља гледано изгледа као да је прислоњен, односно призидан, мада је у конструкцијском смислу источни зид звоника 'утопљен' у масу западног зида брода цркве." (Ђукановић, 2009:

Проучавање грађевинске структуре приземне зоне северног тракта цркве, писаних извора, архивске грађе и црквених грађевина код којих је примењено слично градитељско решење отвара питање изгледа и места садашњег звоника Св. Јурја. Основано се може претпоставити да је оригинално, никада реализовано пројектно решење предвиђало изградњу зиданог звоника на јужној, како то сведоче неки од најранијих извора или чак северној страни, као што је то у истом периоду изведено на некадашњој доминиканској цркви Св. Михаила у Пешти (Belvárosi Szent Mihály Templom, 1700–16). Позиционирање мале дрвене звоничке куле (*flèche)* на северној страни је највероватније било привремено решење. Исти тип торња карактерише фрањевачке цркве у Пешти (Pesti ferences templom, 1727) и Темишвару (Biserica Minastirea Franciscanilor Bosniaci, 1733–35), као и скоро век старију исусовачку цркву Св. Катарине у Загребу, код које је на основу архивских докумената потврђено да је изградња дрвеног торњића покривеног лимом била привремено решење. Такође, некадашња фрањевачка црква у Петроварадину је имала звонички торањ истог типа. Црквени *Протокол* ове грађевине бележи податак (Matoš u: *Peristil*, 1987: 115) да су радови на изградњи звоничког торња прекинути услед финансијских потешкоћа 1772. и да је торањ касније, 1784. године замењен. На основу ових података може се претпоставити да садашња позиција и облик звоничког торња петроварадинског Св. Јурја није у време изградње цркве одабрано као трајно решење, али се задржало до данас (Đukanović u: *Prostor*, 2014: 244–246).

136.

Звоник цркве Св. апостола Павла при самостану Сестара наше Госпе, Бач (1773/1780).

Bell tower of St. Paul's church at the convent Sisters of Our Lady, Bač (1773/1780).

137.

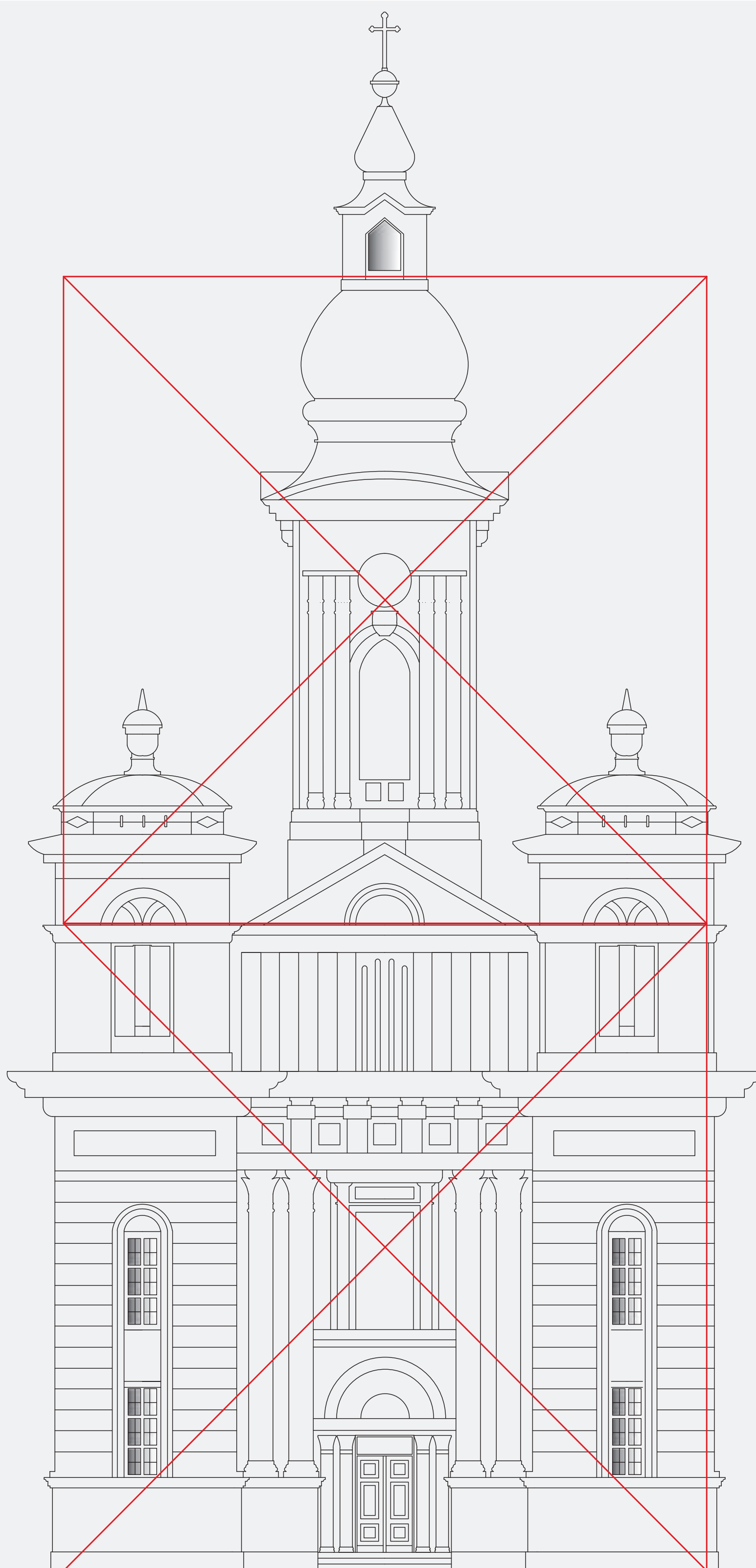
Звоник цркве Св. Петра и Павла у Бајмоку (1817/1907).

Bell tower of St. Peter and Paul's church, Bajmok (1817/1907).

three-story buildings with square bases. Positioned at the entry façade, they can be free or flanked by (usually high) side towers. This type of tower in this study is called the "built-on bell tower" or " built-on bell tower flanked by side towers." The term "built-on" is taken from a study of the Bačka Orthodox churches (Đukanović, 2009: 60) and *"it has been used to indicate the spatial relationship of the mass of the bell tower and nave of the church, and not the usually used term: "was added later". This tower was built simultaneously with the nave of the church, but the spatial relationship with it is such that from the outside it looks like it was pressed, or "built-on", although in constructional sense, the east wall of the bell tower is "melted" into the mass of the western wall of the nave."*

of the bell tower is also confirmed by a drawing of Petrovaradin, by engineer F. Mengucci de Rossi from 1769, kept in the National Library in Vienna (reproduction in: Matoš in: *Peristil*, 1987: 110). The analysis of the ground floor structure of the west wing of the church, written records and sources, archives and church buildings where similar solution was also applied, raises a question of the appearance and position of the present St. George's bell tower. There is evidence to assume that the original, yet never implemented solution, envisaged construction of a bell tower on the south side, as stated in some of the earliest records, or even on the north side, like the solution applied at the approximately same time at the Dominican Church of St. Michael in Pest (Belvárosi Szent Mihály Templom, 1700–16). The positioning of a small wooden bell tower (*flèche)* on the north side was most likely a temporary solution. The same type of tower can be found on the Franciscan churches in Pest (Pesti ferences templom, 1727) and Timisoara (Biserica Minastirea Franciscanilor Bosniaci, 1733–35), as well as in the, almost a century older, Jesuit Church of St. Catherine in Zagreb, for which archives confirm that the construction of a wooden tower covered with sheet metal was a temporary solution. Furthermore, former Franciscan church in Petrovaradin boasted a bell tower of the same type. The church *Protocol* related to this construction records the information (Matoš in: *Peristil*, 1987: 115) that the works on the construction of the church bell tower were stopped due to financial difficulties in 1722 and that the tower was replaced in 1784. Based on this information, it can be assumed that the present position and shape of St. George's bell tower was not selected as the permanent solution at the time of construction, but they have remained unchanged until now (Đukanović in: *Prostor*, 2014: 244–246).

138–140.

Изглед (лево стр. 214) и звоничких торњева (лево стр. 215) и технички цртеж (десно стр. 214) улазног прочеља цркве Св. арханђела Михаила, Оџаци, 1818–21, изграђена према пројекту бечког државног инжењера Јохана Клохамера. За градњу цркве је био ангажован камерални мајстор Јохан (Јован) Шмаус из Апатина.

Appearance of the Church (left, p. 214) and three bell towers (left, p. 215) and technical drawing (right, p. 214) of the RCC of St. Michael the Archangel, Odžaci, 1818–21 was built according to the design of Vienna State Office engineer, Johann Klohammer. Master-builder Johann (Jovan) Schmaus from Apatin was commissioned for the construction of the church.

141.

Српска православан црква Вазнесења Господњег, Чуруг (1862). Пројекат за изградњу цркве носи потпис Јулијуса Шмауса (Јован, Јаков или неки трећи члан градитељске породице Шмаус).

Serbian Orthodox church of the Ascension of Our Lord, Čurug (1862). The design bears a signature of Julius Schmauss (Jovan, Jakov or any third member of the Schmauss family of builders).

60). Варијетети слободних призиданих звоника зависе, осим од спратности и облика звоничке капе, од тога да ли је приземље звоничког торња отворено, односно проходно и ослоњено на два слободна ступца (капела Св. крижа на калварији у Вршцу, 1729; Стари Сланкамен, 1759; Сремска Каменица, 1759; Нови Бановци, 1766; Име Маријино, Нови Сад, 1885) или затворено (Св. Карла Боромејског, Панчево, 1758–1763; Сајан, 1810; Михајлово, 1856; Српска Црња, 1868; Бело Блато, 1901). Веза призиданог звоника и основног корпуса грађевине може бити решена конкавним зидом бочних крила звоника (Кукујевци, 1770) или изградњом бочних кула високих приближно колико и брод цркве (Черевић, 1776; Ердевик, 1890; Иваново, 1892; Скореновац, 1892; Св. Рока, Суботица, 1896; Мужља, 1902, Св. Антуна Падованског, Бечеј, 1903; Врањево, 1903; Јаша Томић, 1911). Када је улазно прочеље изграђено као независна конструктивно-функционална целина испред брода цркве (или је просторно и конструктивно интегрисано са корпусом грађевине), звоник се у спољашњем изгледу

142–144.

Црква Св. Тројства у Ади је изграђена 1795. године, а обновљена и повећана 1879. Савремено решење нове звоничке капе у виду отворене челичне конструкције из 1909. године. На старим фотографијама, које се чувају у жупној архиви, се види изглед некадашње једноставне пирамидалне капе звоника.

The Holy Trinity church in Ada was built in 1795 and it was renewed and expended in 1879. A completely modern solution of the tower with and open steel structure were erected in 1909. The old photographs, kept in the county archives, show the simple, pyramid-shaped top of the bell tower.

Varieties of free-standing bell towers depend, apart from the height and shape of bell tower caps, on whether the ground floor of the bell tower is open and walkable and leaned onto two free-standing columns (the Chapel of the Holy Cross at Calvary in Vršac in 1729; Stari Slankamen, 1759; Sremska Kamenica, 1759; Novi Banovci, 1766, the Name of Mary, Novi Sad, 1885) or the ground floor is closed (St. Charles Borromeo, Pančevo, 1758–1763; Sajan 1810; Mihajlovo, 1856; Srpska Crnja, 1868; Belo Blato, 1901). The link between built-on towers and base corpus of the construction can be created with a concave wall of side wings of the tower (Kukujevci 1770) or with the construction of high-side towers nearly as high as the nave (Čerević 1776; Erdevik 1890; Ivanovo, 1892 Skorenovac, 1892 St. Rocco, Subotica, 1896; Mužlja 1902, St. Anthony of Padua, Bečej, 1903; Vranjevo 1903; Jaša Tomić, 1911). When the entry façade is built as an independent constructive and functional unit in front of the nave (or is spatially and structurally integrated with the corpus construction), in the external appearance of the building the

145.

Звоник цркве Св. Ивана Крститеља, Ечка (1862).

Bell tower of St. John the Babtist's church, Ečka (1862).

146.

Звоник цркве РКЦ Краљице крунице, Лок (1913/14).

Bell tower of the RCC of the Queen of the Rosary, Lok (1913/14).

грађевине сагледава као да израња из масе улазног прочеља, односно корпуса крова грађевине. Аналогно претходно изведеној формулацији „призидан звоник" у овом случају би се могао употребити појам „интегрисан звоник" или „интегрисано западно прочеље". Већина каснобарокних и класицистичких грађевина је пројектована и грађена са двоспратним или троспратним звоничким торњем постављеним на подужну осу грађевине (Св. Катарине, Сот, 1742; црква Св. Ивана Капистрана при фрањевачком самостану у Земуну, 1750–1752; пројекти рађени за цркве у Кљајићеву 1800. и Каравукову 1801. године, који су касније коришћени као типски пројекти за изградњу низа објеката током 19. века; Св. Јурја, Кула, 1770; Св. апостола Павла, Бач, 1773–80; БДМ, Бечеј, 1776; Св. крижа, Србобран, 1815/1903; Св. Фердинанда бискупа, Обровац, 1884. и др.), мада има и одступања од овог решења. Код цркве Св. Тројства при фрањевачком самостану у Сомбору (1752–72) троспратна звоничка кула је изграђена непосредно уз главну улазну фасаду цркве, на углу самостанске зграде. Ову позицију торња сомборске цркве Оливера Милановић Јовић налази у узорним црквама Св. Јелисавете у Будимпешти, кармелитске цркве у Ђуру или цркве у Чаковцу, у Међимурју (Милановић Јовић, 1988: 54–55), мада за ово тумачење, осим очигледне сличности у позицији звоничког торња, нема сигурнијих показатеља преношења утицаја утемељених у архивској грађи. Асиметрично позициониран звоник среће се још код три цркве из прве половне 20. века. Замашном реконструкцијом цркве Св. апостола Петра и Павла у Бајмоку 1905. године олтарски простор са трансептом је формиран на страни ранијег улазног прочеља, а оригинални презбитериј је прерађен у улазни део са асиметрично (бочно) изграђеним новим звоничким торњем. Оригинално решење са бочним звоником су дали пројектанти цркава Св. Елизабете у Новом Саду (1931) и Разлаз апостола у Суботици (1937). Како је раније тумачено код образложења развоја форме хора, већ код храмова грађених у другој половини 18, а уобичајено током 19. века, подзвонички простор је отворен према броду низом отвора у нивоу приземља и галерије, а хор је просторно подељен на подзвонички и галеријски део само слободним ступцима звоничког торња (Бачки Моноштор, 1752; Опово, 1776; Перлез, 1777; Ада, 1795/1879/1909; Узнесења БДМ Апатин, 1798; Гибарац, 1802/1890; Св. Рока, Нови Сад, 1803; Бела Црква, 1806; Рума, 1808–13; Сремска Митровица, 1811; Сонта, 1812; Пландиште, 1813; Хртковци, 1824; Моровић, 1826; Бочар, 1838; пијаристичка црква Зрењанин, 1845; Торда, 1848; Ечка, 1862; Нови Сланкамен, 1862; Врбас, 1885; Српски Итебеј, 1897). Позиција звоничког торња је код ових објеката најчешће наглашена формирањем плитког ризалита (у ширини торња) на улазној фасади, мада испред прочеља може бити наглашен класицистички портик са слободним или ангажованим стубовима (Бочар, 1838; Падеј, 1842). Већ од прве половине 18. века среће се монументално решење улазног прочеља (ширег од брода цркве) са два, а почетком 19. века и три звоничка торња. Прва војвођанска црква која је оригинално пројектована са монументално решеним улазним прочељем са два звоничка торња је катедрална црква Св. Терезије Авилске у Суботици (1773–90). Скоро пола века старија црква Св. Михаила при фрањевачком самостану у Суботици (настала реконструкцијом каштела 1730–36) је монументално улазно прочеље са два звоничка торња добила великом реконструкцијом током прве деценије 20. века. Слично решење прочеља са два звоничка торња имају и две цркве грађене уз властелинске поседе, као парохијске, али уједно и заветне породичне цркве, Име БДМ у Станишићу (1815) и Св. Марије Магдалене у Беодри (1836–42), као и неколицина цркава изграђених почетком 20. века (Пресвето срце Исусово, Футог, 1906–1908; црква кармелићанског самостана у Сомбору, 1904; Пресвето срце Исусово, Апатин, 1932–33).[70] Богато класицистичко решење улазног прочеља цркве Св. Михаела арханђела у

[70] Улазно прочеље са два звоничка торња има и црква Св. крижа на гробљу у Сомбору (1924), али се због потпуно савременог просторног решења грађевине и позиционирања звоника на крајевима наткривених колонада које затварају отворени приступни плато, не сврстава ни у једно стандардно типолошко решење које је уочено у досадашњем проучавању за потребе ове студије.

bell tower looks as if it is emerging from the mass of the entrance porch, from the roof of the construction. Analogous to the previous formulation "built-on bell tower" in this case we could use the term "integrated tower" or "integrated western front." Most of the late Baroque and Classicist buildings were designed and built with a two- story or three-story bell tower placed on the longitudinal axis of the building (St. Catherine, 1742, Church of St. John of Capistrano at the Franciscan monastery in Zemun, 1750–1752; projects made for the church in Kljajićevo in 1800 and Karavukovo in 1801, later used as a type project to build a series of buildings in the 19th century; St. George, Kula, 1770; St. Paul the Apostle, Bač, 1773–80; the Blessed Virgin Mary, Bečej, 1776; the Holy Cross, Srbobran, 1815/1903; St. Ferdinand the Bishop, Obrovac in 1884, etc.), although there are exceptions to the rule. At the Church of the Holy Trinity at the Franciscan monastery in Sombor (1752–72) a three-story bell tower was built next to the main entrance of the church, at the corner of the monastery building. Olivera Jović found the position of the tower of the church in Sombor in exemplary churches like St. Elizabeth in Budapest, the Carmelite church in Đur or the churches in Čakovec, in Međimurje (Milanović-Jović, 1988: 54–55), although for this interpretation, other than the obvious similarities in the position of the bell tower, there is no clear indicators of the transmission of influence based on the archives that were collected for the purposes of this study. An asymmetrically positioned bell tower can also be seen in three other churches from the first half of the 20th century. With the massive reconstruction of the Church of St. Peter and Paul in Bajmok in 1905, the altar with the transept was formed on the side of the former entrance porch and the original presbytery was transformed into an entryway with new asymmetric (side) bell tower. Original solutions with side bell tower were applied on churches of St. Elizabeth in Novi Sad (1931) and the Split of the Apostles in Subotica (1937). As previously interpreted in the part regarding the development of choir forms, in churches built during the second half of the 18th, and usually during the 19th century the area below the bell tower is open to the nave with a number of openings in the ground floor and galleries, and the choir is spatially divided into the area below the bell tower and gallery, by a free-standing bell tower (Bački Monoštor 1752; Opovo 1776; Perlez, 1777; Ada, 1795/1879/1909; the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Apatin 1798; Gibarac, 1802/1890; St. Rocco, Novi Sad, 1803; Bela Crkva, 1806 Ruma , 1808–13; Sremska Mitrovica, 1811; Senta, 1812; Plandište 1813; Hrtkovci 1824; Morović, 1826; Bočar 1838; Piarist church in Zrenjanin 1845; Torda, 1848; Ečka 1862; Novi Slankamen 1862; Vrbas 1885; Srpski Itebej 1897). The position of the bell tower in these buildings is usually accentuated by forming a shallow avant-corps (to the width of the tower) at the entrance facade, but the front of the facade can be accentuated with a classical portico with free or engaged columns (Bočar 1838; Padej 1842). Since the first half of the 18th century, monumental entrance facade solutions (wider than the nave) with two bell towers can be seen, and in the early 19th century with three. The first church in Vojvodina originally designed with a monumental entrance facade with two bell towers is the cathedral church of St. Teresa of Avila in Subotica (1773–90). On the nearly half a century older Church of St. Michael at the Franciscan monastery in Subotica (created by reconstructing the citadel in 1730–36) a monumental entrance facade with two bell towers was added after a massive reconstruction during the first decade of the 20th century. A similar solution of the front façade with two bell towers can be seen on two churches built next to manors, as parish churches, but at the same time votive family churches, the Name of the Blessed Virgin Mary in Stanišić (1815) and St. Mary Magdalene in Beodra (1836–42), and a number of churches built in the early 20th century (Sacred Heart of Jesus, Futog, 1906–08; Church of the Carmelite monastery in Sombor 1904; Sacred Heart of Jesus, Apatin, 1932–33).[70] The lavish classicist appearance

[70] A front façade with two bell towers can also be seen at the Church of the Holy Cross in the cemetery in Sombor (1924), but due to a completely contemporary spatial structure and positioning of the bell tower at the ends of covered colonnade that are enclosing the open access plateau, it does not fall in any one standard typological solution that has been recognized in this study.

Оџацима (1821) са три звоничка торња, од којих је централни доминантан у односу на бочне, јединствено је међу проучаваним грађевинама. Неколико деценија касније скоро идентично решење примењено је код изградње три српске православне цркве у Бечеју, Чуругу и Сивцу,[71] а на основу сачуване архивске грађе поуздано се може констатовати да је преузимање раније развијеног просторног решења улазног дела храма оствареног на оџачкој цркви резултат ангажовања градитеља оџачке цркве или неког од његових ученика, блиских сарадника, наследника или следбеника.

Улазно прочеље

Главни улаз у цркву је традиционално био организован преко спољашњег и унутрашњег пронаоса / нартекса. Спољашњи је грађен у виду атријума и намењен је пријему катикумена, покајника, грешника и сиромаха током богослужења, а неретко је то био простор и за сахрањивање мртвих. У унутрашњем су се одвијали други црквени обреди (Ђукановић, 2009: 42). Код свих проучаваних грађевина у цркву се, по правилу, улази кроз подзвонички простор, без обзира на то да ли је звоник грађен као „призидан“ или „интегрисан“ са корпусом грађевине. Само је код цркве Св. Михаила при фрањевачком самостану у Суботици (1730–36/1901–12) формирана нека врста спољашњег нартекса фланкираног звоничким торњевима. Сходно овој чињеници може се пратити и развој улазног прочеља, односно улазне фасаде, која је у свим етапама проучаваног периода представљала репрезентативни израз целе грађевине. Типично барокни изглед улазног прочеља препознатљив је код језуитске цркве Св. Јурја у Петроварадину (1701) и фрањевачке цркве Св. Тројства у Сомбору (1752–72). Код ових грађевина улазна фасада је конципирана као самостална, правилно пропорционисана архитектонска форма. Код сомборске цркве је звоник позициониран бочно, а у Петроварадину је дрвени звоник малих димензија изграђен у виду кровног јахача позициониран у оси уличне фасада, што је највероватније било привремено решење (види фусноту 87, прим. аутора). Улазно прочеље обе цркве је надвишено високим забатом завршеним волутама и рашчлањено плитким пиластрима, који наглашавају вертикализам целе композиције. У бочним фасадним пољима су залучене нише са скулптурама светитеља, а у осовинама се нижу прозори различитих величина и кружни и елипсоидни окулуси. Код обе грађевине се препознају правилне пропорције у односу ширине и висине прочеља 1:1,5. Познобарокна решења западног прочеља следе умногоме изглед и структуру барокних фасада петроварадинске и сомборске цркве, али је видно и присуство елемената надолазећег класицизма. Код ових грађевина је такође наглашена рашчлањеност улазног прочеља, али се овде истиче централни ризалит формиран у ширини звоничког торња који израња из масе западног прочеља. Јасно је наглашена хоризонтална подела фасаде на зону високе сокле, приземља и спрата. Сокла велике висине чини неку врсту постамента на који се ослањају угаони, често удвојени, пиластри који наглашавају поделу фасаде на поља. И код ових фасада се често у бочним пољима појављују слепе нише, а изнад богато профилисаног поткровног венца је равна атика изнад које се уздиже закривљени забат који фланкира спрат звоника. Код неких објеката је у равни атике формиран и троугаони забат изнад централног ризалита (Св. Јурја, Кула, 1770; Св. апостола Павла, Бач, 1773–80; Св. Терезије

[71] На основу сачуване архивске грађе се види да је за изградњу цркве Св. Ђорђа у Бечеју (1851–58) био ангажован Андрија Шмаус, брат Јована Шмауса, градитеља римокатоличке цркве у Оџацима. Сачувани пројекат за изградњу цркве Вазнесења Господњег у Чуругу (1862) носи потпис Јулијуса Шмауса (Јована, Јакова или неког трећег члана градитељске породице Шмаус), док се на основу архитектуре цркве Св. Николе у Сивцу (1868–73) може основано претпоставити да је и у њену градњу био укључен неко од чланова породице Шмаус, или је постојала блиска веза градитеља сивачке цркве са неким од чланова породице Шмаус (Милановић Јовић, 1988: 107, 132–133; Ђукановић, 2009: 60–63, 282–296; Тодић, 2012: 32–45).

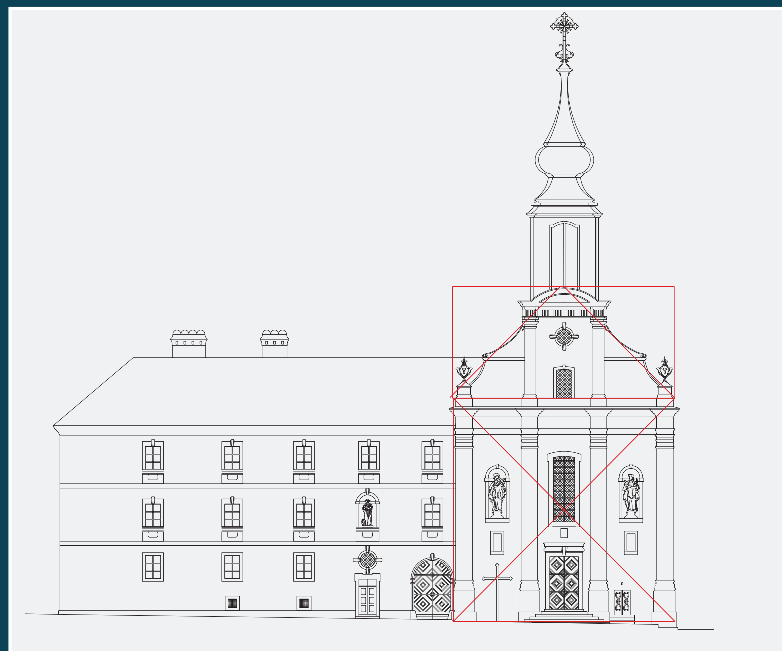
of the entrance porch of the Church of St. Michael the Archangel in Odžaci (1821) with three bell towers, one of which is central and dominant, is unique among the studied buildings. Several decades later, a nearly identical solution was applied in the construction of three Serbian Orthodox Churches in Bečej, Čurug and Sivac[71]. Based on archives one can say with certainty that the adoption of this previously developed spatial solutions was the result of hiring the same architect or one of his students, close associates, successors or followers.

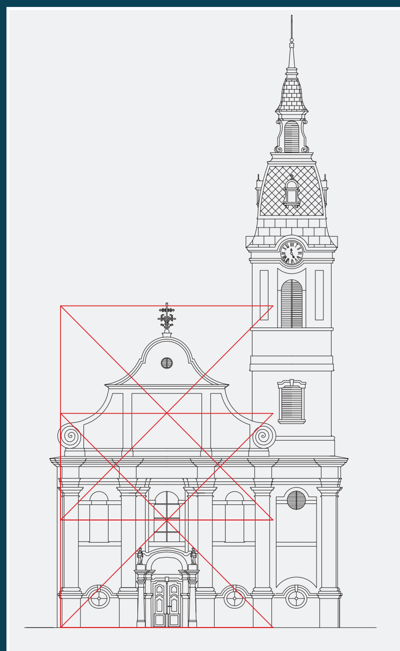
Front facade

The main entrance to the church was traditionally organized through external and internal pronaos/narthex. The outer was constructed in the form of an atrium and is intended for the catechumens, penitents, sinners and the poor during the liturgical rites, and it was often used for burying the dead. Processions, funerals and baptisms were held in the interior vigils (Đukanović, 2009: 42). In all of the studied buildings, the entrance to the church is through the area below the bell tower whether the tower was "built-on" or "integrated" with the corpus of the building. Only the Church of St. Michael at the Franciscan monastery in Subotica (1730–36/1901–12) has some kind of outer narthex flanked with bell towers. Accordingly, the development of entrance porch and entrance façade, representative for the expression of the whole structure, can be observed throughout all the phases of the studied period. A typical Baroque entrance porch is recognizable at the Jesuit Church of St. George in Petrovaradin (1701), and the Franciscan Church of the Holy Trinity in Sombor (1752–72). In these buildings, the front facade is designed as an independent, properly proportioned architectural form. In the Sombor church, the bell tower is positioned laterally, and in Petrovaradin, it was originally designed to be on the opposite side of the building (vertically from the subsequently built bell tower, which now rises above the entrance porch, spoiling the harmony of the elements of correct proportions of the western front, see footnote 87, author's comment). Each facade of the church is surmounted by a high gable finished with volutes and disaggregated shallow pilasters, which highlight the vertical appearance of the entire composition. The side facade fields have curved niches with statues of saints, and in the axis are series of windows of various sizes and circular and elliptical oculus. Both structures have the correct proportions between the width and height of the front – 1:1.5. The late Baroque appearance of the western front follow the appearance and structure of the Baroque facade of Petrovaradin and Sombor church, but there is the apparent presence of elements of the incoming Classicism. These structures also have emphasized disintegration of the entrance porch, but here the central avant-corps formed to the width of the bell tower that rises from the masses of the western front stands-out. The horizontal division of the façade with high socle, ground-floor and first floor is clearly emphasized.

The high socle makes a sort of pedestal upon which lean angular, often duplicated, pillars, which emphasize the division of the facade into fields. These facades often have blind niches in the lateral fields, and above the richly molded cornice is a flat attic, above which rises a curved pediment flanking the bell tower floor. Some buildings have a triangular pediment above the central projection formed in line with the attic (St. George, Kula,

[71] Based on the preserved archival material it is known that for the building of the Church of St. George in Bečej (1851–58) was engaged Andrija Schmaus, the brother of Jovan Schmaus, the builder of the Roman Catholic Church in Odzaci. The preserved project to build the Church of the Ascension of the Lord in Čurug (1862) bears the signature of Julius Schmaus (Jovan, Jakov or a third member of the architectural family Schmaus), and for the architecture of the Church of St. Nicholas in Sivac (1868–73) can be reasonable to presume that a member of the Schmaus family has been involved its construction, or there was a close relationship between the builders of the church in Sivac with someone from the Schmaus family (Milanović-Jović, 1988: 107, 132–133; Đukanović, 2009: 60–63, 282–296; Todić, 2011: 32–45).

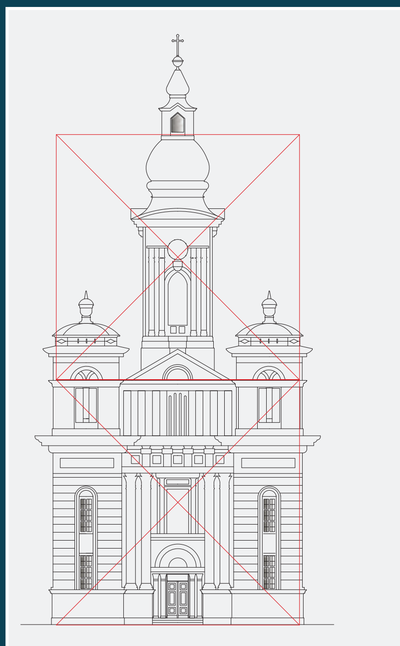

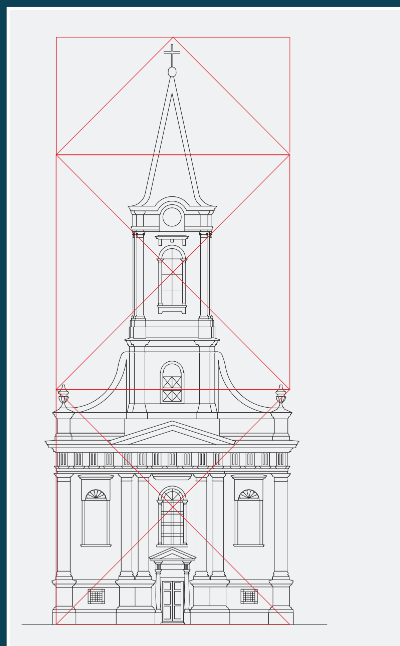

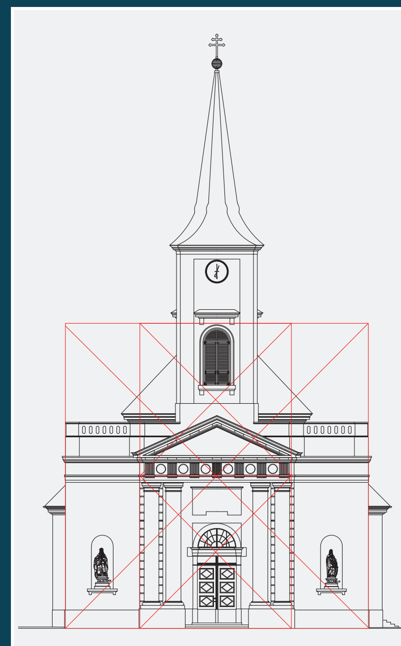

Авилске, Суботица, 1773–97). Пропорције улазног прочеља ових грађевина указују на нешто измењене захтеве у односу на барокне фасаде. Однос ширине и висине фасадног зида (често са атиком изнад поткровног венца) је и даље приближно 1:1, али однос ширине прочеља и његове укупне висине са звоничким торњем иде до 1:2 и чак 1:2,5. Доминација класицистичких решења улазног прочеља среће се код низа цркава грађених на прелазу 18. у 19. век. Централни ризалит надвишен троугаоним тимпаноном, који се издиже изнад профилисаног венца, је незаобилазан мотив, као и богат класицистички декоративни програм триглифа, метопа, ваза и других украса на једноставно структурисаним фасадама (Св. Августина, Елемир, 1796; Св. Кларе Асишке, Нови Бечеј, 1804–1809; Св. Ане, Бела Црква, 1806; Св. Димитрија, Сремска Митровица, 1811; Пресветог Тројства, Чока, 1813). Прва грађевина чију фасаду украшава уздигнут, благо наглашен, класицистички портик са четири стуба надвишена архитравом са триглифима и метопама и троугаоним тимпаноном изнад атике је црква Св. арханђела Михаела у Оџацима (1801). Мотив класицистичког портика у знатно богатијој тродимензионалној форми је развијен код цркава Име БДМ у Станишићу (1815), Св. Марије Магдалене у Беодри (1836–42), Св. Катарине Александријске у Бочару (1838) и Сњежне Госпе у Падеју (1842). Богатство форми и облика које карактерише сакралну архитектуру друге половне 19. и прве половине 20. века одразило се и на обликовање улазног прочеља. Призидани звоници неоготичких грађевина фланкирани бочним крилима у виду кула, издужени облици отвора и ниша и мотив преломљеног лука одредили су структуру, карактер и изглед улазних прочеља необарокних грађевина. Релативно слободна форма и једноставне, скоро безорнаменталне фасаде грађевина из треће и четврте деценије 20. века доносе решења улазних прочеља на којима се читају разни, истина преформулисани, историјски предлошци из репертоара сакралне архитектуре.

1770; St. Paul the Apostle, Bač, 1773–80; St. Teresa of Avila, Subotica, 1773–97). The proportions of the facade suggest somewhat different demands from those applied to the Baroque façades. The ratio between the width and height of the facade wall (often with attic above the cornice) remains approximately 1:1, but the ratio of the width of the facade and total height of the bell tower goes up to 1:2 and 1:2.5. The dominance of Classicism solutions for the entrance porch can be seen in a number of churches that were built at the turn of the 19th century. Central avant-corps topped with a triangular tympanum, which rises above the molded cornice, is an essential motif, as well as the rich classical decorative codes of triglyph, metopes, vases and other ornaments on simple structured facades (St. Augustine, Elemir 1796; St. Clare of Assisi, Novi Sad, 1804–09; St. Anne, Bela Crkva, 1806 St. Demetrius, Sremska Mitrovica, 1811; the Holy Trinity, Čoka, 1813). The first structure whose facade is decorated with a raised, slightly accentuated classical portico with four columns topped with architrave with triglyphs and metopes and triangular tympanum above the attic is the Church of St. Michael the Archangel in Odžaci (1801). The motif of classicist portico with much richer three-dimensional form was developed for churches the Name of the Blessed Virgin Mary in Stanišić (1815), St. Mary Magdalene in Beodra (1836–42), St. Catherine of Alexandria in Bočar (1838) and Our Lady of the Snows in Padej (1842). The richness of forms and shapes that characterized the ecclesiastical architecture of the second half of the 19th and the first half of the 20th century is reflected on the design of the entrance. Neo-Gothic buildings with bell towers flanked by side wings in the form of towers, elongated openings and niches and the motif of the pointed arch determine the structure, character and appearance of the entrance facade of neo-Baroque buildings. Relatively free-form and simple, almost non-ornamental facades of buildings from the third and fourth decades of the 20th century have generated solutions which can be, although altered, historically recognized from the repertoire of sacred architecture.

147–153.

Анализа пропорцијских односа примењених при пројектовању улазног прочеља црквених грађевина:
Св. Јурја, Петроварадин, 1701.
Св. Тројства, Сомбор, 1752–62.
Св. апостола Павла, Бач, 1773–80.
Св. Августина, Елемир, 1796.
Св. Михаела арханђела, Оџаци, 1801.
Пресветог Тројства, Чока, 1813.
Име Блажене Дјевице Марије, Станишић, 1815.

Analysis of the proportions applied in the design of the front facade of the following church buildings:
St. George, Petrovaradin, 1701.
The Holy Trinity, Sombor, 1752–62.
St. Apostole Paul, Bač, 1773–80.
St. Augustine, Elemir, 1796.
St. Michael the Archangel, Odžaci, 1801.
The Holy Trinity, Čoka, 1813.
The name of the Blessed Virgin Mary, Stanišić, 1815.

ПРЕГЛЕД

РИМОКАТОЛИЧКИХ ЦРКАВА 18, 19. И ПРВИХ ДЕЦЕНИЈА 20. ВЕКА У ВОЈВОДИНИ

OVERVIEW

OF ROMAN CATHOLIC CHURCHES FROM THE 18TH, 19TH AND THE FIRST DECADES OF THE 20TH CENTURIES IN VOJVODINA

Прва половина 18. века у Војводини је обележена напорима усмереним у правцу опоравка земље. У првој половини 18. века почела је урбанизација (оријенталних) градова и уређење неразвијених села. Економски и друштвено јаче заједнице су се бориле за бољи статусни положај својих насеља и за њихово проглашење у ранг слободног граничарског комунитета, варошице или слободног и краљевског града. Први објекти профане намене[1], који носе одлике барокне архитектуре, грађени су на подручју Војводине у првим деценијама 18. века. По угледу на средњоевропске узоре су грађени објекти војне намене,[2] коморске зграде за смештај царске администрације и резиденцијални властелински објекти. У време изградње ових објеката у Доњем тврђавском граду је већ су биле изграђене црква Св. Јурја при језуитском колегијуму (1701–14) и црква Св. Фрање при фрањевачком самостану (1705–32, године 1783. претворена у магацин, а касније припојена Војној болници), чија архитектура носи све одлике (савремених) барокних редовничких цркава. Нешто касније су рађене велике реконструкције редовничких цркава у значајним војвођанским фрањевачким центрима – Суботици (1730–36), Бачу (1734–45) и Земуну (1758–1763). Талас изградње стамбених и јавних зграда у (зрело)барокном маниру захватио је војвођанску архитектуру средином 18. века.[3] У исто време настаје и неколицина репрезентативних сакралних објеката са свим одликама зрелог барока – Св. Тројства у Сомбору (1752–62), Нашашћа Св. крижа у Сремској Каменици (1759), Св. апостола Павла у Бачу (1773–80), Св. Терезије Авилске у Суботици (1773–98), Св. Јурја у Кули (1770), Пресветог Тројства у Кукујевцима (1770), Св. Јосипа у Черевићу (1776) и Узнесења БДМ у Бечеју (1776). До краја 18. века, када барокни и рокајни облици узмичу и када се у познобарокним решењима осећа присуство надолазећег класицизма, на подручју Војводине је изграђено укупно 38 сакралних објеката (22 у Бачкој, шест у Банату и десет у Срему), а само 10 грађевина је изграђено пре 1745. године (у Бачкој четири, а у Банату и Срему по три објекта).

Убрзани развој Војводине на прелазу 18. у 19. век обележила је изградња колонистичких насеља и велики инфраструктурни пројекти. Просветитељске идеје су захватиле и младо војвођанско грађанско друштво, а уметност барока узмиче пред снажним рационалистичким идејама и естетиком класицизма. Ово је доба великог замаха изградње и профаних[4] и сакралних објеката. У деценијама између 1795. и 1845. године на подручју

[1] Детаљан преглед изградње најзначајнијих профаних објеката у Војводини у периоду од 1718. године до Првог светског рата објављен је у недавно објављеној студији о војвођанским стамбеним палатама (Јањушевић, 2012).

[2] У склопу Петроварадинске тврђаве су у Доњем граду изграђене зграде Старе ратне команде (пре 1713), Градске већнице (1726) и Главни арсенал, а у Горњем граду Официрски павиљон (1718).

[3] У то време су изграђене родна кућа бана Јелачића (1745) у подграђу Петроварадинске тврђаве, Топовњача (1755–1760) у Горњем граду, као и Грашалковићева палата у Сомбору (1750–1763).

[4] Од последње деценије 18. века грађени су први профани објекти са изразитим одликама класицизма: кућа Димитрија Анастасијевића Сабова у Сремским Карловцима (1790), зграда Бачко-бодрошке жупаније у Сомбору (1805–1808), зграда Магистрата у Сремским Карловцима (1805–1811). Изградња профаних зграда у стилу класицизма задржала се у Војводини скоро до краја 19. века.

The first half of the 18th century in Vojvodina was marked by efforts towards the recovery of the country. Urbanization of the (oriental) cities and development of underdeveloped villages began in the first half of the 18th century. Economically and socially stronger communities fought for a better position of their settlements and their promotion to the status of free frontier community, town or free royal city. The first buildings for secular purposes[1] carrying the characteristics of Baroque architecture were built in Vojvodina in the first decades of the 18th century. Following the example of the central European buildings of the time, construction of buildings for military purposes[2], ventricular buildings to house the imperial administration and aristocratic residential buildings was on the rise. At the time of construction of these facilities in the suburbium of Petrovaradin Fortress, the Church of St. George within the Jesuit collegium and the Church of St. Francis within the Franciscan monastery had already been built (1701–1714), with architecture that carries all the hallmarks of (contemporary) religious Baroque churches. Somewhat later, massive reconstructions of monastic churches were carried out in significant Franciscan centers in Vojvodina–Subotica (1730–36), Bač (1734–45) and Zemun (1758–1763). A wave of construction of residential and public buildings with elements of (High) Baroque spread to the architecture in Vojvodina during the 18th century[3]. At the same time, several representative ecclesiastical buildings with all of the characteristics of High Baroque were also constructed – the Holy Trinity in Sombor (1752–62), the Finding of the Holy Cross in Sremska Kamenica (1759), St. Paul the Apostle in Bač (1773–80), St. Teresa of Avila in Subotica (1773–98), St. George in Kula (1770), the Holy Trinity in Kukujevci (1770), St. Joseph in Čerević (1776) and the Assumption of Mary in Bečej (1776). By the end of the 18th century, when the Baroque and Rococo forms were fading and the rise of Classicism was apparent in the late Baroque solutions, 38 ecclesiastical facilities were constructed in Vojvodina (22 in Bačka, 6 in Banat and 10 in Srem), with only 10 of them built before 1745 (4 in Bačka, 3 in Banat and Srem, respectively).

The rapid development of Vojvodina at the turn of the 19th century was marked by the construction of colonist settlements and major infrastructure projects. Enlightenment ideas affected the young civil society of Vojvodina and Baroque art gave way to strong rationalist ideas and the aesthetics of Classicism. This was a time of a great enthusiasm for construction of both secular[4] and ecclesiastical buildings. In the decades between 1795 and 1845

[1] A detailed overview of the construction of most important secular facilities in Vojvodina between 1718 and World War I was published in recently issued study of residential palaces in Vojvodina, from where the basic data about the construction of certain buildings were taken for the purpose of this study (Janjušević, 2012).

[2] The Old War Command (before 1713), the Town Hall (1726) and the main arsenal building were built, in the suburbium of Petrovaradin Fortress, while the Officers' Pavilion was located in the Upper town (1718).

[3] At the time, the birth house of Josip Jelačić (1745) was built in the suburbium of Petrovaradin Fortress, the Gunboat (1755–1760) in the Upper Town, as well as the Grašalković palace in Sombor (1750–1763).

[4] Since the last decade of the 18th century, the first century secular objects with distinct characteristics of Classicism were built: a house of Dimitrije Anastasijević Sabov in Sremski Karlovci (1790), the building of the Bačka-Bodrog County in Sombor (1805–1808), the Magistrate building in Sremski Karlovci (1805–1811). Construction of secular buildings in the classicist style in Vojvodina remained almost until

Војводине је изграђено 62 сакрална објекта (Бачка 33, Банат 16 и Срем 13), што чини скоро четвртину укупног фонда скоро два и по века дугог проучаваног периода. У другом великом градитељском периоду друге половине 19. века, од 1845. до 1895. године изграђено је још 57 објеката (Бачка 28, Банат 23, Срем шест). Масовној изградњи је, поред економске моћи локалних заједница, погодовала и државна клима. Након доношења Патента о верској толеранцији (1781), стварања услова за јачање грађанског слоја друштва и новог таласа колонизације запуштених територија под управом Јосифа II створили су се услови за интензивну изградњу широм земље. Да би се поспешила и поједноставила обнова и урбанизација насеља, захваљујући Патенту о верској толеранцији 1781–86. у оквиру државне управе су рађени типски пројекти за изградњу профаних јавних зграда, али и богомоља. Типске планове су израђивали архитекти бечке Дворске канцеларије за грађевинарство, а издавани су за храмове чија је изградња (укључујући и финансирање) надзирана под управом Коморе.[5] Неколико оваквих пројеката је од друге половине 18, па све до краја 19. века примењено и за изградњу римокатоличких храмова на подручју Војводине. У првим деценијама 19. века се назиру и прве најаве романтизма у сакралној архитектури (Дорослово, 1800–55, Беодра, 1832–42), приближно у исто време када се романтичарски мотиви појављују и на стамбеним објектима.[6] Врхунац романтизма у војвођанској архитектури представљају црква у Ечки (1862–64) и катедрала у Зрењанину (1864–68). Крајем 19. века је са еклектичком архитектуром Болеових (Hermann Bollé) црква Сњежне Госпе на Текијама у Петроварадину (1881), Св. Михаела арханђела у Ердевику (1890) и Св. Венделина у Фрањин Долу (Земун, 1888) на подручје Војводине дошао дух неоготике. Укупан фонд сакралних објеката римокатоличке конфесије изграђених током 19. века чини 136 цркава и капела.

Трећи период интензивне изградње сакралних грађевина у Војводини везан је за велики замах неоготичке обнове и период од 1895. године до почетка Првог светског рата, кад је за непуне две деценије изграђено 49 сакралних објеката (32 у Бачкој, 13 у Банату и четири у Срему), међу којима монументалне неоготичке грађевине у Суботици (1896/1897/1908), Вршцу (1863/1902–12), Новом Саду (1885) Сомбору (1904), Бачкој Тополи (1904–1907), Футогу (1906–1908) и Јаши Томићу (1911). За разлику од богатства форми коју доноси еклектичка архитектура профаних грађевина овог доба[7] архитектура сакралних објеката овог периода је у великој мери унификована и без великих уметничких узлета, иако се пројектовањем црквених објекта баве најеминентнији градитељи тога доба.

Међуратни период (од почетка Првог светског рата) 1914. до 1939. године је доба јењавања изградње римокатоличких богомоља. За четврт века је изграђено 26 сакралних објеката и то само на подручју Бачке 20 и Баната шест. Грађевине овог периода су махом грађене у неком од еклектичких стилова (неготика се задржала до пред сам Други светски рат), мада неколико објеката носи обележја модерне, арт деко архитектуре (Шид, 1932; Ђурђин, 1935).

Највећи број објеката са одликама позног класицизма изграђен је у Новом Саду током обнове после бомбардовања 1849.

5 Најчешће примењивано решење је тип једнобродне црквене грађевине са торњем у подужној оси, који се уздиже из масе улазног прочеља. Зависно од захтева црквене општине, односно планиране величине и раскоши будућег храма и прикупљених средстава за изградњу, примењивано је више просторних и обликовних решења (Kelény, 1978; Dobrovits, 1983; Kelény, 1998/01; Kelény, 1998/02).

6 Куће апотекара Трешчика у Земуну из 1828. и куће Баротоломеја Графа у Панчеву из 1830. године су први профани објекти са одликама романтизма у Војводини.

7 Као најинтересантније јавне палате историзма издвајају се палате Министарства финансија у Зрењанину изграђену према пројекту Иштвана Киша (1893), зграда новосадског Магистрата архитекте Ђерђа Молнара из 1894. године (годину дана касније према његовом пројекту изграђена је жупна црква Име Маријино у Новом Саду), палата Централног кредитног завода у Новом Саду пројектанта Франца Воруда (1895), Градска кућа у Зрењанину (Велики Бечкерек, 1885–1888) аутора Едена Лехнера и Ђуле Партоша, зграда новосадског Суда (данас Музеј Војводине) архитекте Ђуле Вагнера (око 1900) и Палата правде у Зрењанину (1908) (Јањушевић, 2012).

on the territory of Vojvodina 62 ecclesiastical objects (33 in Bačka, 16 in Banat and 13 in Srem) were built. This is almost a quarter of the total number of buildings from the nearly two and a half centuries long period that was researched. In the second great construction period in the second half of the 19th century, from 1845 to 1895, additional 57 objects were built (28 in Bačka, 23 in Banat, six in Srem). In addition to the economic power of local communities, the state climate contributed to this mass construction. After creating "The Patent on religious tolerance" (1781) and creating conditions for strengthening the middle-class society and a new wave of colonization of abandoned territories under the administration of Joseph II, conditions were created for intensive construction across the country. To foster and simplify the reconstruction and urbanization of settlements within the state, government created standardized building designs for secular public buildings and places of worship. Such projects were designed by architects from the Court office for construction industry in Vienna, and created for churches whose construction (including financing) was supervised by the Chamber[5]. Several of these projects from the second half of the 18th to the end of the 19th century were applied in the construction of Roman Catholic churches in Vojvodina. The first signs of Romanticism in the ecclesiastical architecture can be found in the first decades of the 19th century (Doroslovo, 1800–55, Beodra, 1832–42), at about the same time as Romantic motifs began to appear on residential buildings[6]. The highlights of Romanticism in architecture of Vojvodina are the Church in Ečka (1862–64) and the Cathedral in Zrenjanin (1864–68). At the end of the 19th century the eclectic architecture of the Bollé churches of Our Lady of the Snows in Tekije in Petrovaradin (1881) and St. Michael the Archangel in Erdevik (1890) brought to Vojvodina the spirit of the Neo-Gothic. The total number of ecclesiastical buildings of Roman Catholic confession built during the 19th century is 136 churches and chapels. The third period of intensive construction of religious buildings in Vojvodina is related to the great impulse of neo-Gothic reconstruction and the period from 1895 until the beginning of World War I, when over almost two decades 49 religious buildings were built (32 in Bačka, 13 in Banat and 4 in Srem), including the monumental neo-Gothic buildings in Subotica (1896/1897/1908), Vršac (1863/1902–12), Novi Sad (1885) Sombor (1904), Bačka Topola (1904–07), Futog (1906–08) and Jaša Tomić (1911). In contrast to the diversity that the eclectic architecture of secular buildings of this era brings[7], the architecture of religious buildings of this period is largely uniform and without great artistic achievements, although the design of the churches was done by most eminent architects of the time.

The period between the two world wars (from the beginning of World War I) 1914 until 1939 was the time of decline of the construction of Roman Catholic places of worship. Over a quarter of a century, only 26 religious buildings were built, in Bačka (20) and Banat (6). Buildings of this period were mostly built in some of the eclectic styles (Neo-Gothic survived until World War II), although a few buildings have elements of modern, Art Deco architecture (Šid 1932; Đurđin1935).

the end of the 19th century. Most of the buildings with characteristics of late Classicism were built in Novi Sad during reconstruction after the bombing in 1849.

[5] The most common solution included a single-nave church with a bell tower along the longitudinal axis, rising from the front entrance. Depending on the requests of the church organization, i.e. the planned size and decoration of the future church, as well as collected funds for construction, several space and shape-solutions were applied (Kelény, 1978; Dobrovits, 1983; Kelény, 1998/01; Kelény, 1998/02).

[6] Houses of pharmacist Trescik in Zemun from 1828 and Barotolomeo Graf in Pančevo from 1830 represent the first secular objects with characteristics of Romanticism in Vojvodina (Janjušević, 2012: 27).

[7] The most interesting public palace of Historicism according to B. Janjušević are the palace of the Ministry of Finance in Zrenjanin projects created by Istvan Kis (1893), the Magistrate building of Novi Sad by Molnár György from 1894 (one year later the Name of Mary Parish Church in Novi Sad was constructed in accordance with his project), the Palace of the Central Credit Bureau of Novi Sad, designed by Franc Voruda (1895), the city hall in Zrenjanin (formerly known as Veliki Beckerek, 1885–1888) by Eden Lehner and Đula Partos, Novi Sad Court building (now the Museum of Vojvodina) by architect Gyula Wagner (around 1900) and the Palace of Justice in Zrenjanin (1908) (Janjušević, 2012).

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
1	Ада Ada	Парохијска црква Parish church	Пресветог Тројства The Holy Trinity	1795/1879/1909.
2	Ада Ada	Капела на гробљу Cemetery chapel	Св. Александра папе The Pope Alexander I	1880.
3	Адорјан Adorjan	Парохијска црква Parish church	Похођења БД Марије The Visitation of the Blessed Virgin Mary	1858.
4	Апатин Apatin	Парохијска црква Parish church	Узнесења БД Марије The Assumption of the Virgin Mary	1795–98.
5	Апатин Apatin	Парохијска црква Parish church	Пресветог срца Исусовог The Sacred Heart of Jesus	1932–33.
6	Апатин Apatin	Капела на калварији Calvary chapel	Мајке Божје жалосне Our Lady of Sorrows	1871.
7	Бајмок Bajmok	Парохијска црква Parish church	Св. Петра и Павла St. Peter and St. Paul	1817/1907.
8	Бајша Bajša	Парохијска црква Parish church	Узнесења БД Марије The Assumption of the Virgin Mary	1816.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Градња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
9	Банатска Топола Banatska Topola	Парохијска црква Parish church	Безгрешног зачећа БДМ The Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary	1855.
10	Банатски Двор Banatski dvor	Парохијска црква Parish church	Рођења БД Марије The Nativity of the Blessed Virgin Mary	1891. или 1887–89.
11	Банатски Двор – Душановац Banatski dvor – Dusanovac	Капела на гробљу Cemetery chapel	Породична капела Рогендорф The Chapel of the Rogendorf family	1857–58.
12	Банатски Карловац Banatski Karlovac	Парохијска црква Parish church	Св. Карла Боромејског St. Charles Borromeo	1804.
13	Банатско Аранђелово Banatsko Aranđelovo	Парохијска црква Parish church	Св. Антуна Падованског St. Anthony of Padua	1870.
	Баноштор Banoštor	Парохијска црква Parish church	Св. Рудолфа St. Rudolph	1914.
14	Бач Bač	Парохијска црква Parish church	Св. апостола Павла при самостану Сестара наше Госпе St. Paul the Apostle at the convent Sisters of Our Lady	1773–1780.
15	Бач Bač	Капела Chapel	Капела Св. Антуна Пустињака у шуми Chapel of St. Anthony the Hermit in the woods	15th century / 1817.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Градња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
16	Бач Bač	Капела на калварији Calvary chapel		1830/1833.
17	Бач Bač	Самостанска црква Monastery church	Узнесења БД Марије при Фрањевачком самостану The Assumption of the Blessed Virgin Mary at Franciscan Monastery	~12th/13th century / reconstructed between 1734–45.
18	Бачка Паланка Bačka Palanka	Парохијска црква Parish church	Безгрешног зачећа БД Марије The Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary	1787.
19	Бачка Паланка Bačka Palanka	Парохијска црква Parish church	Св. Антуна Падованског St. Antony of Padua	1927.
20	Бачка Паланка Bačka Palanka	Капела на гробљу Cemetery chapel	Св. Рока – породична гробница Пете Јаноша The Chapel of St. Rocco – Pető János family chapel	1889.
21	Бачка Паланка Bačka Palanka	Капела на калварији Calvary chapel	Срца Исусова The Heart of Jesus	1814/1896/1903.
22	Бачка Топола Bačka Topola	Парохијска црква Parish church	Похођења БД Марије The Visitation of the Blessed Virgin Mary	1904–1907.
23	Бачка Топола Bačka Topola	Капела на калварији Calvary Chapel	Капела посвећена Новозаветној Голготи Chapel of the New Testament	1797.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Градња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
24	Бачки Брег Bački Breg	Парохијска црква Parish church	Св. арханђела Михаила St. Michael the Archangel	1786.
25	Бачки Брестовац Bački Brestovac	Парохијска црква Parish church	Име БДМ The Name of Mary	1818/1896.
26	Бачки Виногради Bački Vinogradi	Парохијска црква Parish church	Пресветог срца Исусовог The Sacred Heart of Jesus	1939.
	Бачки Грачац Bački Gračac	Парохијска црква Parish church	Св. Филипа и Јакова апостола St. Philip and James the Apostoles	1804.
27	Бачки Моноштор Bački Monoštor	Парохијска црква Parish church	Св. Петра и Павла St. Peter and St. Paul	1752/1806.
28	Бачки Моноштор Bački Monoštor	Капела на калварији Calvary chapel		
29	Бачко Градиште Bačko Gradište	Парохијска црква Parish church	Св. Миховила арханђела St. Michael the Archangel	1831/1909.
30	Бачко Ново Село Bačko Novo Selo	Парохијска црква Parish church	Св. Ане St. Anna	1827.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
31	Бачко Петрово Село Bačko Petrovo Selo	Парохијска црква Parish church	Свих светих All Saints	1803/1855/1938.
32	Бездан Bezdan	Парохијска црква Parish church	Св. Шимуна и Јуде St. Simon and Jude	(1756)/1846.
33	Бездан Bezdan	Заветна капела Votive chapel	Пресветог Тројства The Holy Trinity	1737.
34	Бездан Bezdan	Капела на Горњем гробљу Chapel at upper cemetery	Гроба Исусовог Jesus' Grave	1885.
35	Бездан Bezdan	Капела на Доњем гробљу Chapel at lower cemetery	Св. Ане The Chapel of St. Anna	1881.
36	Бела Црква Bela Crkva	Парохијска црква Parish church	Св. Ане St. Anna	1806.
37	Бело Блато Belo Blato	Парохијска црква Parish church	Св. Елизабете St. Elizabeth	1901.
38	Бечеј Bečej	Парохијска црква Parish church	Узнесења БД Марије The Assumption of the Virgin Mary	1776.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
39	Бечеј Bečej	Парохијска црква Parish church	Св. Антуна Падованског St. Antony of Padua	1903–04.
40	Богојево Bogojevo	Парохијска црква Parish church	Св. Ладислава краља St. Ladislaus	1773–74/1848. (1906)
41	Богојево Bogojevo	Капела на гробљу Cemetery chapel	Криста распетог The Crucifixtion of Jesus	1899.
42	Бођани Bođani	Парохијска црква Parish church	Св. Илије Пророка St. Elijah the Prophet	1855.
43	Бока Boka	Парохијска црква Parish church	Навјештења БД Марије The Annunciation of the Blessed Virgin Mary	1840.
44	Борча Borča	Парохијска црква Parish church	Узвишења св. крижа The Exaltation of the Holy Cross	1905.
45	Бочар Bočar	Парохијска црква Parish church	Св. Катарине St. Catherine	1836–1840.
46	Будисава Budisava	Парохијска црква Parish church	Краљице св. крунице The Queen of the Holy Rosary	1908.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
47	Вајска Vajska	Парохијска црква Parish church	Св. Јурја St. George	1842.
48	Велико Средиште Veliko Središte	Парохијска црква Parish church	Краљице крунице The Queen of the Rosary	1898.
49	Врбас Vrbas	Парохијска црква Parish church	Св. Герхарда бискупа или Безгрешног зачећа БДМ St. Gerhard the Bishop or the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary	1885.
50	Врбица Vrbica	Парохијска црква Parish church	Рођења Св. Ивана Крститеља The Birth of St. John the Baptist	1938.
51	Вршац Vršac	Парохијска црква Parish church	Св. Герхарда бискупа мученика St. Gerhard the Bishop	1863.
52	Вршац Vršac	Капела на калварији Calvary chapel	Узнесења св. крижа на брегу The Chapel of the Exaltation of the Holy Cross at Calvary	~1720.
53	Вршац Vršac	Каплеа на гробљу Cemetery chapel	Св. Рока St. Rocco	1739.
54	Гајдобра Gajdobra	Парохијска црква Parish church	Св. Мартина бискупа St. Martin the Bishop	1788.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
	Гаково Gakovo	Парохијска црква Parish church	Св. Мартина бискупа St. Martin the Bishop	1787.
55	Гибарац Gibarac	Парохијска црква Parish church	Св. Ивана Непомука St. John of Nepomuk	1802–1890.
56	Глогоњ Glogonj	Парохијска црква Parish church	Св. Ане St. Anna	1841.
57	Голубинци Golubinci	Парохијска црква Parish church	Св. Јурја мученика St. George	1884–85.
58	Горњи Брег Gornji Breg	Парохијска црква Parish church	Св. Јосипа радника St. Joseph the Worker	1890.
59	Гудурица Gudurica	Парохијска црква Parish church	Св. Ивана Крститеља St. John the Baptist	1787.
60	Гунарош Gunaroš	Парохијска црква Parish church	Рођења БД Марије The Nativity of the Blessed Virgin Mary	1925.
61	Дероње Deronje	Парохијска црква Parish church	Св. Јосипа St. Joseph	1805.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
62	Добричево Dobričevo	Парохијска црква Parish church	Рођења БД Марије The Nativity of the Blessed Virgin Mary	1861.
63	Дорослово Doroslovo	Парохијска црква Parish church	Св. Емерика St. Emeric	1800.
64	Дорослово Doroslovo	Ходочасничка капела Pilgrimage chapel	Мајке Божје помоћнице Кршћана на Бунарићу The Chapel of Our Lady, Help to Christians, at Bunarić	1800–1855.
65	Ђурђин Đurđin	Парохијска црква Parish church	Св. Јосипа радника St. Joseph the Worker	
66	Елемир Elemir	Парохијска црква Parish church	Св. Августина St. Augustine	1847.
67	Ердевик Erdevik	Парохијска црква Parish church	Св. Михаела арханђела St. Michael the Archangel	1890. Херман Боле Hermann Bollé
68	Ечка Ečka	Парохијска црква Parish church	Св. Ивана Крститеља St. John the Baptist	
69	Жабаљ Žabalj	Парохијска црква Parish church	Сњежне Госпе Our Lady of the Snows	1900–01.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
70	Жедник Žednik	Парохијска црква Parish church	Св. Марка еванђелисте St. Mark the Evangelist	1910–12.
71	Земун Zemun	Парохијска црква Parish church	Узнесења БД Марије The Assumption of the Blessed Virgin Mary	1795.
72	Земун Zemun	Парохијска црква Parish church	Св. Рока St. Rocco	1836.
73	Земун Zemun	Парохијска црква Parish church	Узнесења БД Марије при Фрањевачком самостану Св. Ивана Капистрана The Assumption of the Blessed Virgin Mary at the Franciscan monastery St. John of Capistrano	1750–52.
74	Змајево Zmajevo	Парохијска црква Parish church	Св. Миховила арханђела St. Michael the Archangel	1816.
75	Зрењанин Zrenjanin	Катедрала Chatedral	Св. Ивана Непомука St. John of Nepomuk	1867.
76	Зрењанин Zrenjanin	Самостанска капела Monastery chapel	Св. Карла Боромејског при самосатну Сестара наше Госпе St. Charles Borromeo at the Sisters of Our Lady convent	1878–80.
77	Зрењанин Zrenjanin	Пијаристичка апостолска црква	„Гимназијска црква“ The Piarist Roman Catholic Apostolic Church	1845.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
78	Зрењанин Zrenjanin	Капела на гробљу Cemetery Chapel	Св. крста The Holy Cross	1893.
79	Иваново Ivanovo	Парохијска црква Parish church	Св. Венделина St. Wendelin	1888.
80	Инђија Inđija	Парохијска црква Parish church	Св. Петра St. Peter	1868–72.
81	Ириг Irig	Парохијска црква Parish church	Свих светих All Saints	1803–06.
82	Јазово Jazovo	Парохијска црква Parish church	Св. арханђела Миховила St. Michael the Archangel	1901.
83	Јасеново Jasenovo	Парохијска црква Parish church	Св. Јосипа St. Joseph	1909.
84	Јаша Томић Jaša Tomić	Парохијска црква Parish church	Узнесења БД Марије The Assumption of the Blessed Virgin Mary	1911.
85	Јерменовци Jermenovci	Парохијска црква Parish church	Св. Ане St. Anna	1886.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. N°	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
86	Кањижа Kanjiža	Парохијска црква Parish church	Св. анђела чувара St. Guardian Angels	1768/1857.
87	Кањижа Kanjiža	Парохијска црква Parish church	Св. апостола Павла St. Paul the Apostole	1913/1939.
88	Каравуково Karavukovo	Парохијска црква Parish church	Св. Мартина бискупа St. Martin the Bishop	1764/1785/1924/1934–36.
89	Кеви Kevi	Парохијска црква Parish church	Св. краљице крунице The Queen of the Rosary	1900.
90	Кикинда Kikinda	Парохијска црква Parish church	Св. Фрање Асишког St. Francis of Assisi	1808–11.
91	Кљајићево Kljajićevo	Парохијска црква Parish church	Похођења БД Марије – данас Српска православна црква The Visitation of the Blessed Virgin Mary – now Serbian Orthodox church	1767/1925.
92	Ковин Kovin	Парохијска црква Parish church	Св. Терезије Авилске St. Teresa of Ávila	1828.
93	Колут Kolut	Парохијска црква Parish church	Св. Ивана Крститеља St. John the Baptist	1825.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
94	Конак Konak	Парохијска црква Parish church	Св. Ивана Крститеља St. John the Baptist	1895.
	Крушевље Kruševlje	Парохијска црква Parish church	Краљице пресвете крунице The Holy Queen of the Rosary	1817.
95	Крушчица Kruščica	Парохијска црква Parish church	Св. Венцеслава кнеза St. Wenceslaus the Prince	1911.
96	Крушчић Kruščić	Парохијска црква Parish church	Св. Стјепана краља St. Stephen the Great	1783.
97	Кукујевци Kukujevci	Парохијска црква Parish church	Пресветог Тројства The Holy Trinity	1770.
98	Кула Kula	Парохијска црква Parish church	Св. Јурја St. George	1770/1828.
99	Кула Kula	Капела на гробљу Cemetery Chapel	Блажене Дјевице Марије The Blessed Virgin Mary	1888.
100	Купусина Kupusina	Парохијска црква Parish church	Св. Ане St. Anna	1808.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Градња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
101	Куцура Kucura	Парохијска црква Parish church	Свих светих All Saints	1859.
102	Лок Lok	Парохијска црква Parish church	Краљице крунице The Queen of the Rosary	1913–14.
103	Лукино село Lukino selo	Парохијска црква Parish church	Рођења БД Марије The Nativity of the Blessed Virgin Mary	1841–44.
104	Љуба Ljuba	Парохијска црква Parish church	Св. Илије Пророка St. Elijah the Prophet	1813.
105	Мали Иђош Mali Iđoš	Парохијска црква Parish church	Св. Ане St. Anna	1788/1936.
106	Мартонош Martonoš	Парохијска црква Parish church	Блажене Дјевице Марије The Blessed Virgin Mary	1814.
107	Међа Međa	Парохијска црква Parish church	Св. Ивана Непомука St. John of Nepomuk	1803.
108	Михајлово Mihajlovo	Парохијска црква Parish church	Св. Миховила арханђела St. Michael the Archangel	1856.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
109	Младеново Mladenovo	Парохијска црква Parish church	Св. Ивана Крститеља St. John the Baptist	1812/1934.
110	Младеново Mladenovo	Капела на гробљу Cemetery Chapel		1879.
111	Мокрин Mokrin	Парохијска црква Parish church	Узвишења св. крижа The Exaltation of the Holy Cross	1850.
112	Мол Mol	Парохијска црква Parish church	Св. Јурја St. George	1824.
113	Мол Mol	Капела на гробљу Cemetery Chapel	Распетог Криста The Crucifixion of Jesus Christ	1905.
114	Моровић Morović	Парохијска црква Parish church	Св. Рока St. Rocco	1826.
115	Мошорин Mošorin	Парохијска црква Parish church	Пресветог срца Исусовог The Holy Heart of Jesus	1913.
116	Мужља Mužlja	Парохијска црква Parish church	Блажене Дјевице Марије The Blessed Virgin Mary	1902.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
117	Неузина Neuzina	Парохијска црква Parish church	Сњежне Госпе Our Lady of the Snows	1895.
118	Нештин Neštin	Парохијска црква Parish church	Св. Ане St. Anna	Почетак 20. века The begining of the 20th century
119	Нови Бановци Novi Banovci	Парохијска црква Parish church	Рођења БД Марије The Nativity of the Blessed Virgin Mary	1766.
120	Нова Црња Nova Crnja	Парохијска црква Parish church	Св. Агате дјевице мученице St. Agatha, Virgin and the Martyr (Magyarcsernye)	1792–1842.
121	Нови Бечеј Novi Bečej	Парохијска црква Parish church	Св. Кларе Асишке St. Clare of Assisi	1804–1809.
122	Нови Бечеј Врањево Novi Bečej Vranjevo	Парохијска црква Parish church	Св. Стјепана краља St. Stephen the Great	1903.
123	Нови Бечеј Novi Bečej	Капела на гробљу Cemetery Chapel	Породична капела Пулаи са калваријом Chapel of the Pulai Family with Calvary	Крај 19. века The end of the 19th century
124	Нови Кнежевац Novi Kneževac	Парохијска црква Parish church	Св. Ђурађа мученика St. George the Martyr	1858.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
125	Нови Сад Novi Sad	Парохијска црква Parish church	Име Маријино The Name of the Mary	1885.
126	Нови Сад Novi Sad	Парохијска црква Parish church	Св. Рока St. Rocco	1803.
127	Нови Сад Novi Sad	Парохијска црква Parish church	Св. Елизабете St. Elizabeth	1931.
128	Нови Сланкамен Novi Slankamen	Парохијска црква Parish church	Св. Михаела арханђела St. Michael the Archangel	1862.
129	Ново Милошево (Беодра) Novo Miloševo (Beodra)	Парохијска црква Parish church	Св. Марије Магдалене St. Mary Magdalene	1838–42.
130	Обровац Obrovac	Парохијска црква Parish church	Св. Фердинанда бискупа St. Ferdinand the Bishop	1884.
131	Опово Opovo	Парохијска црква Parish church	Св. Елизабете St. Elizabeth	1776.
132	Остојићево Ostojićevo	Парохијска црква Parish church	Св. Јосипа St. Joseph	1907.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
133	Оџаци Odžaci	Парохијска црква Parish church	Св. Михаела арханђела St. Michael the Archangel	1818–21.
134	Падеј Padej	Парохијска црква Parish church	Сњежне Госпе Our Lady of the Snows	1842.
135	Палић Palić	Парохијска црква Parish church	Блажене Дјевице Марије краљице свијета The Blessed Virgin Mary, the Queen of the World	1892.
136	Панчево Pančevo	Парохијска црква Parish church	Св. Карла Боромејског St. Charles Borromeo	1718.
137	Панчево Pančevo	Парохијска црква Parish church	Капела Св. Ане The Chapel of St. Anna	1923.
138	Пачир Pačir	Парохијска црква Parish church	Узвишења св. крижа The Exaltation of the Holy Cross	1824/1854.
139	Пачир Pačir	Капела на гробљу Cemetery Chapel	„Тужна Богородица", подигнута у част седам жалости БД Марије Our Lady of Sorrows, dedicated to the seven sorrows of Mary	1862.
140	Перлез Perlez	Парохијска црква Parish church	Безгрешног зачећа БД Марије The Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary	1777.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
141	Петроварадин Petrovaradin	Катедрала Cathedral	Св. Јурја (црква језуитског колигијума) St. George, former Jesuit Church	1701.
	Петроварадин Petrovaradin	Самостанска	Св. Фрање (црква Фрањевачког самостана) St. Franscis (Franciscan monastery church)	1705.
142	Петроварадин Petrovaradin	Парохијска црква Parish church	Узвишења св. крижа The Exaltation of the Holy Cross	1812.
143	Петроварадин Petrovaradin	Парохијска црква Parish church	Св. Рока ходочасника St. Rocco the Pilgrim	1808.
144	Петроварадин Petrovaradin	Парохијска црква Parish church	Сњежне Госпе на Текијама The Lady of the Snows at Tekije	1881. Херман Боле Hermann Bollé
145	Пландиште Plandište	Парохијска црква Parish church	Блажене Дјевице Марије од Ружарија The Blessed Virgin Mary of the Rosary	1813.
146	Пригревица Prigrevica	Парохијска црква Parish church	Св. Ивана Крститеља St. John the Baptist	1788.
147	Пригревица Prigrevica	Капела на калварији Calvary Chapel		1806/1871.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Градња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
148	Пригревица Prigrevica	Капела на гробљу Cemetery Chapel	Св. Рока St. Rocco	1851.
149	Пригревица Prigrevica	Капела Chapel	Св. Венделина St. Vendelin	1788/1882.
150	Путинци Putinci	Парохијска црква Parish church	Св. Ивана Непомука St. John of Nepomuk	1898–1900.
151	Ратково Ratkovo	Парохијска црква Parish church	Св. Ивана Непомука St. John of Nepomuk	1818.
152	Риђица Riđica	Парохијска црква Parish church	Краљице пресвете крунице или Узашашћа Исуса Криста The Queen of the Holy Rosary or The Exaltation of Jesus Christ	1817/1878.
153	Рума Ruma	Парохијска црква Parish church	Уздизања часног крста The Exaltation of the Holy Cross	1808–13.
154	Рума Ruma	Породична гробна капела Family funeral chapel	Kapela породице Ташнер Chapel of the Taschner family	1923. Херман Боле Hermann Bollé
155	Рума Ruma	Капела на гробљу Cemetery Chapel	Св. Флоријана St. Florian	

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Градња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
156	Руско Село Rusko Selo	Парохијска црква Parish church	Св. Петра и Павла St. Peter and St. Paul	1933.
157	Сајан Sajan	Парохијска црква Parish church	Св. Стјепана краља St. Stephen the Great	1931.
158	Санад Sanad	Парохијска црква Parish church	Рођење БД Марије The Nativity of the Blessed Virgin Mary	1804–06.
159	Светозар Милетић Svetozar Miletić	Парохијска црква Parish church	Рођења БД Марије The Nativity of the Blessed Virgin Mary	1818/1848.
160	Светозар Милетић Svetozar Miletić	Капела на калварији Calvary chapel	Госпе посреднице милости The Lady Mediatrix of Grace	1924.
161	Свилојево Svilojevo	Парохијска црква Parish church	Св. Стјепана краља St. Stephen the Great	1905–06.
162	Селенча Selenča	Парохијска црква Parish church	Пресветог Тројства The Holy Trinity	1795.
163	Сента Senta	Парохијска црква Parish church	Пресветог срца Исусовог The Holy Heart of Jesus	1896.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. No	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Градња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
164	Сента Senta	Парохијска црква Parish church	Св. Антуна Падованског St. Anthony of Padua	1910.
165	Сента Senta	Парохијска црква Parish church	Св. Фрање Асишког St. Francis of Assisi	1938–39.
166	Сивац Sivac	Парохијска црква Parish church	Св. Име Маријино The Holy Name of Mary	1868.
167	Скореновац Skorenovac	Парохијска црква Parish church	Св. Стјепана краља St. Stephen the Great	1889.
168	Сомбор Sombor	Заветна капела Votive chapel	Св. Ивана Непомука St. John of Nepomuk	1751.
169	Сомбор Sombor	Парохијска црква на гробљу Parish church at the cemetery	Св. крижа The Holy Cross	1924.
170	Сомбор Sombor	Парохијска црква Parish church	Св. Стефана при Кармелићанском самостану Мајке Божје кармелске St. Stephen at Carmelite Monastery of Our Lady of Mount Carmel	1904.
171	Сомбор Sombor	Капела на гробљу Cemetery Chapel	Кармелићанска капела Chapel of Carmelite priests	

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
172	Сомбор Sombor	Капела на гробљу Cemetery Chapel	Св. Рока St. Rocco	
173	Сомбор Sombor	Парохијска црква Parish church	Св. Тројства при бившем Фрањевачком самостану The Holy Trinity at the Former Franciscan monastery	1752–62.
174	Сонта Sonta	Парохијска црква Parish church	Св. Ловра мученика St. Lawrence the Martyr	1812.
175	Сонта Sonta	Капела на калварији Calvary Chapel		1842.
176	Сот Sot	Парохијска црква Parish church	Св. Катарине St. Catherine	1742.
177	Сот Sot	Капела Chapel	Лурдске Госпе Our Lady of Lourdes	1926.
178	Србобран Srbobran	Парохијска црква Parish church	Узвишења св. крижа The Exaltation of the Holy Cross	1815/1937.
179	Србобран Srbobran	Капела на калварији Calvary chapel	Св. крижа или Св. Криста патника the Holy Cross or Christ the Suffering Redeemer	1869.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
180	Сремска Каменица Sremska Kamenica	Парохијска црква Parish church	Нашашћа св. крижа The Finding of the True Holy Cross	1759.
181	Сремска Митровица Sremska Mitrovica	Парохијска црква Parish church	Св. Димитрија ђакона мученика The Holy Martyr Dimitri the Deacon	1811.
182	Сремска Митровица Sremska Mitrovica	Капела на гробљу Cemetery Chapel	Св. Рока St. Rocco	1880.
183	Сремска Митровица Sremska Mitrovica	Заветна капела Votive chapel	Жалосне Госпе Our Lady of Sorrows	1921.
184	Сремски Карловци Sremski Karlovci	Парохијска црква Parish church	Пресветог Тројства The Holy Trinity	1726.
185	Сремски Карловци Sremski Karlovci	Капела Chapel	Капела Госпе од Мира Our Lady of Peace	1817.
186	Сремски Карловци Sremski Karlovci	Капела Chapel	Св. Јакова St. Jacob	1903.
187	Српска Црња Srpska Crnja	Парохијска црква Parish church	Св. Јосипа (Немачка Црња) St. Joseph (Nemačka Crnja)	1868.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
188	Српски Итебеј Srpski Itebej	Парохијска црква Parish church	Св. Блажене Дјевице Марије избавитељице The Blessed Virgin Mary the Rescurer	1897.
189	Српски Милетић Srpski Miletić	Парохијска црква Parish church	Узвишења св. крижа The Exaltation of the Holy Cross	1824.
190	Станишић Stanišić	Парохијска црква Parish church	Име Блажене Дјевице Марије The Name of the Blessed Virgin Mary	1815.
191	Стара Моравица Stara Moravica	Парохијска црква Parish church	Св. Ивана Крститеља St. John the Baptist	1844.
192	Стари Сланкамен Stari Slankamen	Парохијска црква Parish church	Св. Николе St. Nicholas	1759.
193	Старчево Starčevo	Парохијска црква Parish church	Св. Маурицијe мученице St. Maurice the Martyr	1867.
194	Суботица Subotica	Парохијска црква Parish church	Св. Јурја St. George	1897.
195	Суботица Subotica	Заветна капела Votive chapel	Св. Рока St. Rocco	1738.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
196	Суботица Subotica	Парохијска црква Parish church	Св. крижа The Holy Cross	1896.
197	Суботица Subotica	Парохијска црква Parish church	Св. Миховила при Фрањевачком самостану St. Michael at the Franciscan Monastery	(1695) 1730–36/1908.
198	Суботица Subotica	Парохијска црква Parish church	Св. Рока St. Rocco	1896.
199	Суботица Subotica	Капела на гробљу Cemetery Chapel	Св. Ане на Керском гробљу St. Anna at the Kersko Cemetery	1886.
200	Суботица Subotica	Катедрална црква Cathedral Church	Св. Терезије Авилске St. Teresa of Ávila	1773–1798.
201	Суботица Subotica	Парохијска црква Parish church	Ускрснуће Исусово The Resurrection of Jesus	1933.
202	Суботица Subotica	Породична капела на гробљу Family funeral chapel	Капела Алмаши Антуновић на Бајском гробљу Chapel of the Almassy Antunović family at the Bajsko Cemetery	1879.
203	Суботица Subotica	Породична капела на гробљу Family funeral chapel	Капела Војнић на Бајском гробљу Chapel of the Vojnić family at the Bajsko Cemetery	1879.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Градња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
204	Суботица Subotica	Породична капела на гробљу Family funeral chapel	Капела Кертес на Бајском гробљу Priestly Chapel (Kertes) at the Bajsko Cemetery	1901.
205	Суботица Subotica	Породична капела на гробљу Family funeral chapel	Капела Вуковић Мартон на Бајском гробљу Chapel of the Vuković Marton family at the Bajsko Cemetery	1901.
206	Суботица Subotica	Породична капела на гробљу Family funeral chapel	Капела Пејић на Бајском гробљу Chapel of the Pejić family at the Bajsko Cemetery	1903.
207	Суботица Subotica	Породична капела на гробљу Family funeral chapel	Капела Балог на Бајском гробљу Chapel of the Balogh family at the Bajsko Cemetery	1903.
208	Суботица Subotica	Породична капела на гробљу Family funeral chapel	Капела Дулић на Бајском гробљу Chapel of the Dulić family at the Bajsko Cemetery	1906.
209	Суботица Subotica	Породична капела на гробљу Family funeral chapel	Капела Деак на Бајском гробљу Chapel of the Deak family at the Bajsko Cemetery	1911.
210	Суботица Subotica	Породична капела на гробљу Family funeral chapel	Капела Литнекер на Бајском гробљу Chapel of the Lichtnekert family at the Bajsko Cemetery	1913.
211	Суботица Subotica	Породична капела на гробљу Family funeral chapel	Капела Ворос Матуас на Бајском гробљу Chapel of the Veres Matyas family at the Bajsko Cemetery	1928.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
212	Суботица Келебија Subotica Kelebija	Парохијска црква Parish church	Разлаз апостола The Split of the Apostles	1936–37.
213	Сурчин Surčin	Парохијска црква Parish church	Пресветог Тројства The Holy Trinity	1896.
214	Таванкут Tavankut	Парохијска црква Parish church	Пресветог срца Исусовог The Holy Heart of Jesus	1909.
215	Телечка Telečka	Парохијска црква Parish church	Блажене Дјевице Марије The Blessed Virgin Mary	1898.
216	Темерин Temerin	Парохијска црква Parish church	Св. Розалије St. Rosalie	1804/1966.
217	Тител Titel	Парохијска црква Parish church	Узнесења БД Марије The Assumption of the Blessed Virgin Mary	1812.
218	Тител Titel	Капела на гробљу Cemetery Chapel	Анђела чувара St. Guardian Angels	1868.
219	Тител Titel	Капела на калварији Calvary Chapel	Жалосне Госпе Our Lady of Sorrows	1892.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
220	Тоба Toba	Парохијска црква Parish church	Пресветог Тројства The Holy Trinity	1872.
221	Товаришево Tovariševo	Парохијска црква Parish church	Св. Карла Боромејског St. Charles Borromeo	1882.
222	Торњош Tornjoš	Парохијска црква Parish church	Краљице свете крунице The Queen of the Holy Rosary	1900.
223	Торда Torda	Парохијска црква Parish church	Св. Ивана Непомука St. John of Nepomuk	1848.
224	Тотово Село Totovo Selo	Парохијска црква Parish church	Св. Јосипа St. Joseph	1909.
225	Трешњевац Trešnjevac	Парохијска црква Parish church	Св. Михаела арханђела St. Michael the Archangel	1908/1912.
226	Футог Futog	Парохијска црква Parish church	Срца Исусовог The Heart of Jesus	1776.
227	Хајдуково Hajdukovo	Парохијска црква Parish church	Св. Ивана Крститеља St. John the Baptist	1936–38.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. Nº	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
228	Хетин Hetin	Парохијска црква Parish church	Пресветог Тројства The Holy Trinity	1868.
229	Хоргош Horgoš	Парохијска црква Parish church	Св. Ивана Непомука St. John of Nepomuk	
230	Хртковци Hrtkvoci	Парохијска црква Parish church	Св. Клементина папе мученика Pope St. Clement the Martyr	1824.
231	Црвенка Crvenka	Парохијска црква Parish church	Пресветог срца Исусовог The Holy Heart of Jesus	1896.
232	Чантавир Čantavir	Парохијска црква Parish church	Св. Антуна Падованског St. Anthony of Padua	1928–29.
233	Челарево Čelarevo	Парохијска црква Parish church	Узнесења БД Марије The Assumption of the Blessed Virgin Mary	1822.
234	Черевић Čerević	Парохијска црква Parish church	Св. Јосипа заручника БД Марије St. Joseph, the Bridegroom of Mary	1776.
235	Чешко Село Češko Selo	Парохијска црква Parish church	Св. Ивана Непомука St. John of Nepomuk	1900.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Бр. №	Место place	Статус Status	Назив / Name РКЦ / RCC of	Грађња / Обнова / Проширење Built / Renewed / Enlarged
236	Чока Čoka	Парохијска црква Parish church	Пресветог Тројства The Holy Trinity	1808.
237	Чонопља Čonoplja	Парохијска црква Parish church	Свих светих All Saints	1819.
238	Шид Šid	Парохијска црква Parish church	Пресветог срца Исусовог The Holy Heart of Jesus	1932.
239	Шурјан Šurjan	Парохијска црква Parish church	Св. Катарине мученице St. Catherine of Alexandria the Great Martyr and Virgin	1886.
240	Шупљак Šupljak	Парохијска црква Parish church	Св. Катарине Александријске дјевице мученице St. Catherine of Alexandria the Great Martyr and Virgin	1824/1873/1902.

Ситуација / Location	Основа / Ground plan	Фотографија / Photograph

Легенда ознака / Legend

Ознака / Mark	Локација / Location
	Срем / Srem
	Банат / Banat
	Бачка / Bačka

Ознака / Mark	Процењен капацитет грађевине / Estimated capacity of the building	
	Up to 100 m^2	≈ Up to 50 people
	100–200 m^2	≈ 100–120 people
	200–300 m^2	≈ 150–200 people
	300–500 m^2	≈ 250–300 people
	Over 500 m^2	≈ 300–400 people

Ознака / Mark	Временски период / Period scale
	1700–1745.
	1745–1795.
	1795–1845.
	1845–1895.
	1895–1914.
	1914–1939.